

M M G A R O N

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ
YILDIZ TECHNICAL UNIVERSITY FACULTY OF ARCHITECTURE E-JOURNAL

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION

CİLT (VOLUME) 12 - SAYI (NUMBER) 4 - YIL (YEAR) 2017

INDEXED IN
Web of Science
EMERGING SOURCES
CITATION INDEX

Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index (AIAP), TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS indeks), DRJI, Proquest ve Ulrichs dizinlerinde yer almaktadır.

Indexed in Web of Science, Emerging Sources Citation Index, Avery Index to Architectural Periodicals (AIAP), TUBITAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, ASOS Index, DRJI, Proquest, and Ulrichs.

MIMGARON

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

GENEL YAYIN YÖNETMENİ (MANAGING DIRECTOR)

Gülay Zorer Gedik

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

EDİTÖR (EDITOR)

Asuman Türkün

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

YARDIMCI EDİTÖRLER (CO-EDITORS)

Nilgün Çolpan Erkan (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*) • **Çiğdem Canbay Türkyılmaz** (*Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi*)

YAYIN KURULU (ASSOCIATE EDITORS)

Nuran Kara Pilehvarian (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Hüseyin Cengiz** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) •

Nur Urfaloğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ömür Barkul** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Nuri İlgürel** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) •

Funda Kerestecioğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Sırma Turgut** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Senay Oğuztimur** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Gökçe Tuna Taygun (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Banu Çelebioğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Esin Özlem Aktuğlu Aktan** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

BİLİMSEL DANIŞMA KURULU (EDITORIAL BOARD)

- Peter Ache** (*Helsinki Teknoloji Üniversitesi, Finlandiya*) • **Yehuda Kalay** (*The Technion, İsrail / California Üniv., Berkeley, ABD*)
Zafer Akdemir (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Nuran Kara Pilehvarian** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Gül Akdeniz (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Senem Kaymaz Koca** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Oya Akin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Funda Kerestecioğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ferah Akıncı (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ali Kılıç** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Berrin Alper (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Güzin Konuk** (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)
Mahmud Zin Alabadin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Almula Köksal Işıkkaya** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
İlhan Altan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **John Lovering** (*Cardiff Üniversitesi, İngiltere*)
Dennis A. Andrejko (*Rochester Teknoloji Enstitüsü, ABD*) • **Michael Lucas** (*California Politeknik Üniversitesi, ABD*)
Görün Arun (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ali Madanipour** (*Newcastle Üniversitesi, İngiltere*)
Erkan Avlar (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Izabela Mironowicz** (*Wrocław Teknoloji Üniversitesi, Polonya*)
Ayfer Aytuğ (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Michael Nomikos** (*Selanik Üniversitesi, Yunanistan*)
Steve Badanes (*Washington Üniversitesi, ABD*) • **Selim Ökem** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ayşe Balanlı (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Ayşe Nur Ökten** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ömür Barkul (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Çiğdem Polatoğlu** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Harun Batırbaygil (*Okan Üniversitesi*) • **Ashraf Salama** (*Katar Üniversitesi, Katar*)
Can Binan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Willem Salet** (*Amsterdam Üniversitesi, Hollanda*)
Cengiz Can (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Yasemen Say Özer** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Brian Carter (*Buffalo Üniversitesi, ABD*) • **Berna Sel** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Xavier Casanovas (*Catalunya Üniversitesi, İspanya*) • **Güven Şener** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Olca Çetiner (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Robert G. Shibley** (*Buffalo Üniversitesi, ABD*)
Candan Çınar Çıtak (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Bülent Tarım** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Birgül Çolakoğlu (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Seda Tönük** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Dina D'ayala (*Bath Üniversitesi, İngiltere*) • **Nüket Tuncer** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Simin Davoudi (*Newcastle Üniversitesi, İngiltere*) • **Sırma Turgut** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Leyla Dokuzer Öztürk (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Asuman Türkün** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Zeynep Enlil (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Gülay Keleş Usta** (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Meral Erdoğan (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Rengin Ünver** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Deniz Erinsel Önder (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Hülya Yakar** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Anna Geppert (*Paris Üniversitesi, Sorbonne, Fransa*) • **Zekiye Yenen** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Canan Girgin (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Neşe Yüğrük Akdağ** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Murat Günaydın (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Zerhan Yüksel Can** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Ümit Işıkdag (*Yıldız Teknik Üniversitesi*) • **Gülay Zorer Gedik** (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Deniz İncedayı (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)

MEGARON

PLANLAMA, MİMARLIK, TASARIM VE YAPIM
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ E-DERGİSİ

PLANNING, ARCHITECTURE, DESIGN AND CONSTRUCTION
THE E-JOURNAL OF YTU FACULTY OF ARCHITECTURE

E-ISSN 1309 - 6915

CİLT (VOLUME) 12 - SAYI (NUMBER) 4 - YIL (YEAR) 2017

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi adına

Sahibi (Owner) Gülay Zorer Gedik
Genel Yayın Yönetmeni (Managing Director) Gülay Zorer Gedik
Editör (Editor) Asuman Türkün
Editör yardımcıları (Co-Editors) Nilgün Çolpan Erkan
Çiğdem Canbay Türkyılmaz
Yazışma adresi (Correspondence address) Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Merkez Yerleşim, Beşiktaş, 34349 İstanbul, Turkey
Tel +90 (0)212 383 25 85
Faks (Fax) +90 (0)212 383 26 50
e-posta (e-mail) megaron@yildiz.edu.tr
Web www.megaronjournal.com

Yayına hazırlama (Publisher): KARE Yayıncılık | karepublishing
Tel: +90 (0)216 550 6 111 - Faks (Fax): +90 (0)216 550 6 112 - e-posta (e-mail): kareyayincilik@gmail.com

Yayınlanma tarihi (Publication date): Kasım (November) 2017

Yayın türü (Type of publication): Süreli yayın (Periodical)

Sayfa tasarımı (Design): Ali Cangül

İngilizce editörü (Linguistic editor): Susan Atwood

Megaron amblem tasarımı (Emblem): M. Tolga Akbulut

Yılda dört sayı yayımlanır. (Published four times a year).

Web of Science, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Avery Index (AIAP), TÜBİTAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS indeks), Proquest ve Ulrichs dizinlerinde yer almaktadır. Indexed in Web of Science, Emerging Sources Citation Index (ESCI), Avery Index to Architectural Periodicals (AIAP), TUBITAK ULAKBİM, EBSCO Host Art & Architecture Complete, DOAJ, Gale/Cengage Learning, ASOS Index, Proquest, and Ulrich's.

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Türkçe ve İngilizce tam metinlere İnternet ulaşımı ücretsizdir. (www.megaronjournal.com)
Free full-text articles in Turkish and English are available at www.megaronjournal.com.

MEGARON

İçindekiler / Contents

Megaron 2017;12(4)

MAKALELER (ARTICLES)

MİMARLIK (ARCHITECTURE)

- Perceptual Evaluation of the Mosque Facades of Different Periods: Preference, Complexity, Impressiveness, and Stimulative**
Farklı Dönem Cami Cephelerinin Algısal Değerlendirilmesi: Karmaşıklık, Beğeni, Etkileyicilik ve Uyarıcılık
 Arslan HD, Yıldırım K 511
- A Survey on the Current State of Lighting Design Education in Interior Design Programs in Turkey and Northern Cyprus**
Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ta Bulunan İç Mimarlık Programlarındaki Aydınlatma Eğitiminin Güncel Durumu Üzerine Bir Araştırma
 Tanrıöver SH, Şansal KE 524
- Sosyal Yapı Değişiminin Mimari Yapıya Yansıması: Diyarbakır Örneği**
The Reflection of Changing Social Structure in Architectural Structure: Diyarbakır Example
 Özyılmaz H, Sare Sahil S 531
- Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)**
Memory Box: An Experiment in Urban Collective Memory
 Doğu T, Varkal Deligöz M 545
- İstanbul, Gedikpaşa Tarihi Kent Dokusuna Yönelik Bir Araştırma**
A Research Project on the Traditional Urban Texture of Gedikpaşa
 Arsan Ozan Z, Çelebioğlu B 553

MİMARLIK TARİHİ (HISTORY OF ARCHITECTURE)

- Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası / "Hicaz Demiryolu Müdüriyyet-i 'Umûmiyyesi Binası Projesi" Özgün Çizimleri Üzerinden Bir Okuma**
A Study of the Original Drawings of the Hejaz Railway Headquarters Building
 İrgin Uzun T, Abidin MZE 572
- Urfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi**
Urfa Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya
 Güler M 589
- Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri**
Geometry in Umayyad and Abbasid Art
 Kılıçoğlu S, Kara Pilehvarian N 605

PLANLAMA (PLANNING)

- Kentsel Dönüşümü Gündeme Gelen Bir Alan İçin Konut Memnuniyeti Araştırması: Türk-iş Blokları Örneği**
A Housing Satisfaction Study in an Area of Urban Transformation: The Case of the Türk-iş Apartment Blocks
 Kahraman ZE, Özdemir SS 619
- Marka Kent Bağlamında Kent Kimliğinin Konut Projelerinin Pazarlanmasında Kullanılması: İstanbul Örneği**
The Use of Urban Identity to Market Housing Projects in the Context of Urban Branding: Istanbul Case
 İnce E, Dinçer İ 635

YAPIM (MANUFACTURE)

- Ekolojik Tasarım Kapsamında Dünyada ve Türkiye'de Toprak Yapı Standart ve Yönetmeliklerinin Değerlendirilmesi**
Assessment of Earth Structure Standards and Regulations in Turkey and the World in the Scope of Ecological Design
 Koç ZG, Ekşi Akbulut D 647

PEYZAJ (LANDSCAPE)

- An Evaluation of Public Power in Hydropower Planning in Van (Turkey)**
Van (Türkiye)'de Hidro-Enerji Planlamasında Kamunun Gücüne Yönelik Bir Değerlendirme
 Baylan E 658

DİĞER (OTHERS)

- Kent Hakkından Müstereklerimize Kentsel Muhalefet Tartışmaları: Sınırlar ve İmkanlar**
The Urban Movements Debate, from Right to the City to Commons: Limits and Possibilities
 Çelik Ö 671

Perceptual Evaluation of the Mosque Facades of Different Periods: Preference, Complexity, Impressiveness, and Stimulative

Farklı Dönem Cami Cephelerinin Algısal Değerlendirilmesi:
Karmaşıklık, Beğeni, Etkileyicilik ve Uyarıcılık

Hatice Derya ARSLAN,¹ Kemal YILDIRIM²

ABSTRACT

It was aimed in this study to determine the effects on the perceptual evaluations of participants for the design differences of mosque facades that were shaped according to periods, countries and architectural trends within the geographical boundaries where the Islamic religion spread. With this purpose, 100 participants treated in 3 groups (Seljukid period, Ottoman period and Turkish Republic Period) were evaluated with the semantic differentiation scale, which covered the variables of preference, complexity, impressiveness and stimulative of the facade visuals of 16 different mosques. In conclusion, the data obtained on the mosque visuals, which were used in the survey study, showed that there was a statistically significant differences among the variables of complexity, impressiveness and stimulative and it was determined that there was a reverse U-shaped relationship between the variables of preference and complexity in the evaluation of mosque. Then, to examine the effect of age, gender and education level on participants evaluations of the mosque visuals, the one-way analysis of variance was applied. Accordingly, it was determined that the male participants displayed a more negative approach compared to female, middle-aged participants (36-50 years of age) compared to young participants (22-35 years of age), participants with higher education compared to participants with secondary education. According to results; the Ottoman period mosques were more complex compared to the others, they were preferred more and found to be even more effective and stimulating.

Keywords: Complexity; impressiveness; mosque facade; perception; preference; social factors.

ÖZ

Bu çalışmada, ülkelere, mimari akımlara ve dönemlere göre farklı olarak yapılmış cami cephelerinin insanlar tarafından nasıl algılandığının irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Osmanlı, Selçuklu ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere 3 farklı gruba ayrılan 16 adet cami cephe görseli, 100 kişi tarafından anket yolu ile analiz edilmiştir. Anketlerde karmaşıklık, beğeni, etkileyicilik ve uyarıcılık olarak seçilen dört farklı sıfat çifti beş basamaklı anlamsal farklılaşma ölçeği ile değerlendirilmiştir. Yapılan analizlerle seçilen değişkenler arasındaki farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür. Çalışmada cami görselleri üzerinden elde edilen verilerin karmaşıklık, beğeni, etkileyicilik ve uyarıcılık gibi kavramlar arasındaki ilişkisi tespit edilmiş ve beğeni ile karmaşıklık arasında ters U şekilli bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Çalışmada yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi sosyal faktörlerin cami algısında ne ölçüde etken olduğunu saptamak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analizlere göre erkek katılımcıların kadınlara göre camilerin algısal değerlendirmesinde daha seçici ya da eleştirel oldukları tespit edilirken, orta yaş (36-50 arası) katılımcıların genç (22-35 arası) katılımcılara göre daha eleştirel olduğu görülmüştür. Benzer şekilde eğitim seviyesinin artması da cami değerlendirmesinde seçiciliği artırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, Osmanlı dönemi camilerinin diğer dönemlere ait camilere göre daha kompleks olduğu görülmüş buna rağmen daha çok beğenilmiş ve etkileyici bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Etkileyicilik; karmaşıklık; cami cephesi; algı; tercih; sosyal faktörler.

¹Department of Architecture, Necmetin Erbakan University Faculty of Engineering-Architecture, Konya, Turkey

²Department of Furniture and Decoration, Gazi University Faculty of Technical Education, Ankara, Turkey

Article arrival date: September 11, 2016 - Accepted for publication: October 18, 2017

Correspondence: Hatice Derya ARSLAN. e-mail: deryaarslan@konya.edu.tr

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Introduction

The studies carried out in the architecture until the 1980's mainly focused on the structural features of the space. Especially after the 1980s, the effects of buildings and interior spaces on persons started to be treated much more psychologically in particular and many studies were made about how the physical attributes of spaces affected the perceptual-behavioral evaluations of persons. In studies (Evans, 2003;¹ Tsunetsugu et al., 2005;² Küller, 2002;³ Kobayash & Sato, 1992;⁴ Noguchi & Sakaguchi, 1999⁵ and Dunn & Hayes, 2000⁶) that were related to the socio-emotional reactions of persons related to buildings and interior spaces, it was observed that the physiological reactions of persons were related one-to-one with the visual environment and the space design.

Perception is an event that can change according to the characteristics of persons. Characteristics, such as the age, educational level, gender, profession, marital status, culture, income level and fields of interest can change the dimension and form of perception of persons who perceive. Furthermore, the different personality structures and psychology of persons can also be the cause of differences in the perception of a space. These personal independent characteristics are concepts that could set forth why and how persons perceive. When all of these factors that change and affect the perception of persons are considered, then it can be observed that it would not be easy to make analyses connected to perception (Akalin et al.(2009⁷, 2010⁸); Gifford (1980);⁹ Imamoğlu (2000);¹⁰ Dube & Morgan (1996)¹¹).

In many studies made for the evaluation of the process of use of architectural spaces, it has been stated that the form of the space, the method and strength of lighting the space, the color of the space, the placement order of furniture and equipment, the density of persons and items, have an important effect in the positive/negative perception of interior spaces (Yildirim et al., 2007a,¹² 2007b;¹³ Aydıntan, 2001;¹⁴ Yamaner, 2001;¹⁵ Küller et al., 2006¹⁶). Furthermore, a large number of scientific studies have been made that examine the differences among the user characteristics on the perception of space (Ayyıldız, 2000;¹⁷ Başkaya et al., 2003,¹⁸ 2005;¹⁹ Yıldırım, 2005²⁰). It has been set forth in these studies that the physical and psychosocial needs of persons could display differences

according to personal characteristics, such as age, gender and education.

With the findings of the perception studies made of the interrogations on the building facade images and on the interior space, it would be possible to design spaces that would increase user satisfaction. Architects should be aware that the space designed is important for the user and the essence of the design should be taken from the daily realities, from the needs, from the feelings and from the habits of persons. Since design is given meaning according to the user, it is necessary for the architect to be able to forecast in advance the emotional reactions formed in the individual, that is, how it would be perceived by the individual, who is the real subject of the design image that is, that are wanted to be formed and the message that the architect wants to give to the design and moreover, that it is also necessary to be able to design this image. On this point, the importance of perception studies increases every day for being able to design buildings and spaces in the direction of the requests and preferences of the users.

Theoretical Background and the Findings of Previous Studies

In the studies mentioned above that are also verified, in the formation of the emotional reaction to a building that would be perceived to a space or from outside in which the individual is found, the environmental and design factors of the space are also effective together with the social factors of the individual. Baytin (1994)²¹ and Füg (1981)²² stated that it is necessary for the architect to know previously what type of influence would be aroused by the image and what type of reaction would be met by the image from the aspect of being able to see what type of impressions would be obtained from geometric forms and that architects can only exist with persons who are able to perceive.

In many studies made on the perception of building facade and space, mostly variables, such as preference, complexity, preference and impressiveness have been used. In some of the studies on the building visuals, the relationships of the parameters, such as being interesting with facade complexity or preference were tested (Berlyne, 1974;²³ Herzog & Shier, 2000;²⁴ Imamoğlu, 2000;²⁵ Stamps, 2003²⁶). A linear relationship was obtained among the variables of complexity and preference in some of these studies (Devlin & Nasar, 1989;²⁷ Kaplan et al., 1972;²⁸ Nasar, 1983²⁹), whereas, in some other studies, a reverse U-shaped relationship was found (Akalin et al., 2009;³⁰ Imamoğlu, 2000;³¹ Berlyne, 1974,³² 1977;³³ Wohlwill, 1968,³⁴

¹ Evans, 2003.
² Tsunetsugu et al., 2005.
³ Küller, 2002.
⁴ Kobayash & Sato, 1992.
⁵ Noguchi & Sakaguchi, 1999.
⁶ Dunn & Hayes, 2000.
⁷ Akalin et al., 2009.
⁸ Akalin et al., 2010.
⁹ Gifford, 1980.
¹⁰ Imamoğlu, 2000.
¹¹ Dube & Morgan, 1996.
¹² Yıldırım et al., 2007a.
¹³ Yıldırım et al., 2007b.
¹⁴ Aydıntan, 2001.
¹⁵ Yamaner, 2001.
¹⁶ Küller et al., 2006.
¹⁷ Ayyıldız, 2000.
¹⁸ Başkaya et al., 2003.
¹⁹ Başkaya et al., 2005.
²⁰ Yıldırım, 2005.

²¹ Baytin, 1994.
²² Füg, 1981.
²³ Berlyne, 1974.
²⁴ Herzog & Shier, 2000.
²⁵ Imamoğlu, 2000.
²⁶ Stamps, 2003.
²⁷ Devlin & Nasar, 1989.
²⁸ Kaplan et al., 1972.
²⁹ Nasar, 1983.
³⁰ Akalin et al., 2009.
³¹ Imamoğlu, 2000.
³² Berlyne, 1974.
³³ Berlyne, 1977.
³⁴ Wohlwill, 1968.

1975;³⁵ Crozier, 1974³⁶). In the study by Berlyne (1977),³⁷ it was set forth that the esthetic pertaining to shape was an important variable of complexity, whereas, the explanation of the reverse U-shaped relationship between complexity and preference was made in the following manner, "As the complexity increases, the form that exists in the correct relationship is not the most complex and the situation that is the medium degree of complexity will be preferred". Berlyne (1974, 1977)³⁸ set forth that the complexity was dependent on the number of elements and with an increase in the number of elements, the level of complexity would increase.³⁹

In the study by İmamoğlu (2000)⁴⁰ that is similar to the approach of Berlyne (1974),⁴¹ it examined the relationship among the concepts of preference, familiarity and complexity in the two-storied 8 traditional and 8 modern housing facades which were each listed from simple appearance towards complexity. In conclusion, the level of complexity, which was listed in a controlled manner, could be perceived by the test participants and it was stated that there was a relationship in a reverse "U" form between complexity and preference. According to İmamoğlu (2000)⁴²'s study, the general pattern of these relationships seemed to be valid for different measures (rating and preference), respondents' background (architecture and non-architecture), and house types (traditional and modern), in spite of some minor differences.

Just as in the study by İmamoğlu (2000),⁴³ in a study by Akalin et al. (2010)⁴⁴ had found same results for modeling 7 mid-rise apartment buildings. The selected buildings as postmodern consumer examples were built by speculative developers after the year 2000. The building facades had been developed three different situations in the form of plain, medium complex and most complex in a computer environment. According to the results of the Akalin et al. (2010),⁴⁵ it was interesting to see that the most complex façades were also the most impressive among all complexity levels, but they were not actually preferred. However in another study by Akalin et al. (2009),⁴⁶ by undergoing an intervention by the user, the situation of "preference-complex" and "impressiveness" of the detached housing examples, there was a relationship in a reverse "U" shape between preference and complexity and that the buildings

having a facade with a medium degree of complexity were preferred even more.

Most of the time, insufficient attention was paid to the educational level in the perception studies made for evaluating the facade and interior space visuals. This situation could stem from the fact that education is such a difficult parameter that it could not be evaluated on its own. Whereas, it is possible to be able to establish a connection between the culture and socio economic level of the individual with educational level, it is clear that the perception of facade and space could change connected to these parameters. In the studies made by Zülkadiroğlu (2013);⁴⁷ Şenyiğit (2010);⁴⁸ İmamoğlu (2000);⁴⁹ Akalin et al. (2009, 2010);⁵⁰ Erdoğan et al. (2010a, 2010b);⁵¹ Yıldırım (2005);⁵² Yıldırım et al. (2015)⁵³ on the perception of building facades and interior spaces, they reached the conclusion that educational level was a significant factor on perception.

Age is another parameter effects the perceptual evaluations. The effect of age on the perception of space was examined in the studies (Holbrook and Schindler, 1994;⁵⁴ Joyce and Lambert, 1996⁵⁵) and it was reported that young persons were more positive in their evaluations compared to elderly persons. Similarly, Wethman (1968),⁵⁶ Royse (1969),⁵⁷ Michelson (1976),⁵⁸ Nasar (1989)⁵⁹ and Gifford (1980)⁶⁰ had found that persons of different ages could perceive buildings differently.

When the gender factor as a different parameter was considered in the literature, it was determined that it was effective on behavioral differences. In the studies İmamoğlu (2000)⁶¹ and Akalin et al. (2009)⁶² made on the building facade visuals, a conclusion was obtained in the perception by females of facades having different levels of complexity. Yıldırım et al. (2011,⁶³ 2014⁶⁴), Dube & Morgan (1996)⁶⁵ and Dinç (2009)⁶⁶ also stated that females are more critical compared to males.

Objective of the Study and Hypotheses

From the studies in the literature made on the subject of perception in architecture, no study at all was encountered other than the study made by Phillips and Russell (2011)⁶⁷ for the perception of the external facades of religious buildings. The study made by Philips and Russell (2011)⁶⁸ made a perceptual evaluation of the buildings be-

³⁵ Wohlwill, 1975.

³⁶ Crozier, 1974.

³⁷ Berlyne (1977).

³⁸ Berlyne (1974, 1977).

³⁹ U-shaped or N-shaped developmental functions are used for demonstration the relationship between the selected variables. Especially psychologists have intrigued functions patterns for decades because these functions can be easily used for demonstration be-

tween the parameters which have not linear decreasing or increasing relations. These types of functions have been used in perceptual studies in buildings as well.

⁴⁰ İmamoğlu (2000).

⁴¹ Berlyne (1974).

⁴² İmamoğlu, 2000.

⁴³ İmamoğlu, 2000.

⁴⁴ Akalin et al., 2010.

⁴⁵ Akalin et al., 2010.

⁴⁶ Akalin et al., 2009.

⁴⁷ Zülkadiroğlu, 2013.

⁴⁸ Şenyiğit, 2010.

⁴⁹ İmamoğlu, 2000.

⁵⁰ Akalin et al., 2009.

⁵¹ Akalin et al., 2010.

⁵² Erdoğan et al., 2010a.

⁵³ Erdoğan et al., 2010a.

⁵⁴ Yıldırım, 2005.

⁵⁵ Yıldırım et al., 2015.

⁵⁶ Holbrook and Schindler, 1994.

⁵⁷ Joyce and Lambert, 1996.

⁵⁸ Wethman, 1968.

⁵⁹ Royse, 1969.

⁶⁰ Michelson, 1976.

⁶¹ Nasar, 1989.

⁶² Gifford, 1980.

⁶³ İmamoğlu, 2000.

⁶⁴ Akalin et al., 2009.

⁶⁵ Yıldırım et al., 2011.

⁶⁶ Yıldırım et al., 2014.

⁶⁷ Dube & Morgan, 1996.

⁶⁸ Dinç, 2009.

⁶⁹ Phillips and Russell, 2011.

⁷⁰ Philips and Russell, 2011.

longing to five different religions by 19 different children between the ages of 11-14 living in Northern Ireland.

Whereas, in this study, it was deliberated how the mosques built differently according to the climatic conditions within the geographical boundaries where the Islamic religion has spread, according to periods, countries and architectural movements that have not been treated previously would be perceived by persons and the three basic aims were questioned below:

1) To determine the effect on the perceptual evaluations of participants for the facade attributes of mosques belonging to different periods,

2) To determine in which direction it would support the literature from the aspect of concepts, such as complexity, preference, impressiveness and stimulative by the data obtained on the mosque visuals,

3) To determine the effect of social factors, such as educational level, gender and age of participants in the perception of religious buildings, such as mosques.

It was observed in the literature that the effects on the perceptual evaluations of participants for the facade attributes of mosques belonging to different periods had not been questioned at all up until the present-day. Starting from this point, the research hypotheses constituted for this study have been given below:

Hypothesis 1 (H₁): Participants are expected to perceive and interpret differently the facade attributes of mosques from different periods. Especially, gender and age of participants will cause the differences in perception of façade.

Hypothesis 2 (H₂): There is a reverse U-shaped relationship between the variables of preference and complexity in the evaluation of mosque.

Hypothesis 3 (H₃): Participants with secondary education will perceive and interpret more positively the facade attributes of mosques belonging to different periods compared to participants with higher education.

Method

In this study, it has been aimed to determine the effects on perceptual performance of participants for the mosques used as a space of worship with different designs and which are the symbol of the Islamic religion that is the second largest religion, that has a widespread belief in the world, according to the climatic conditions within the geographical boundaries where the Islamic religion has spread, periods, countries and architectural movements and the shapes treated differently. The selection of the participants, the digital photographs used in the study, the design of the research survey and the statistical evaluation methods have been explained below:

Table 1. General information of participants

General information of participants		n	%
Gender	Male	35	35
	Female	65	65
Age	18-35	68	68
	36-60	32	32
Education level	Secondary education	18	18
	Higher education	82	82

n: Number of participants; %: Percentages.

Selection of the Participants

A total of 100 participants participated in this study that was selected with the random method from among the persons residing in the central settlement region of the city of Konya. Of these 100 participants on which the research survey was implemented, 65 were composed of females, 35 were males, 68 were young participants and 82 were composed of higher education graduates (Table 1). Although equal number of participants were tried to be surveyed considering the age, gender and educational level, there was no equality among the groups. The surveys were obtained in an about two month period during 2015 summer face-to-face interviews with the randomly selected participants. Participants were selected different official staff in Konya.

Selection of the Mosques

In this study, 16 different mosque examples were treated according to modern architectural perceptions, as well as the historical mosques that have lasted from the past to the present-day. The mosque examples taken from Turkey were examined in three sub-groups: The 1st Group was the mosques from the tenth to fourteenth centuries representing the Seljukid architecture, which was a movement constituted by the Seljukid Empire founded within the borders of Turkey (Anatolia) today. The 2nd Group was the mosque examples treated from the Ottoman architecture, which was a movement constituted by the Ottoman Empire that ruled on a rather vast area in the world including the lands of Turkey from the end of the fourteenth century up until the twentieth century. The 3rd Group was the mosques of the modern period from the fall of the Ottoman Empire to the new Republic of Turkey that were taken as the basis. The only parameter in the selection of the mosques was their construction periods. The facade views of a total of 16 different mosques used in the survey study were digital photographs with the dimensions of 130 x 180 mm² that were multiplied in color and with a high quality (600 dpi). The numerical distribution of the mosques separated into 4 different groups has been given in Table 2, whereas, the

Table 2. Numerical distribution of mosque

Group	Mosque group name	Historical period	Sample number
1. Group	Seljukid Architecture	10-14 centuries	5
2. Group	Ottoman Architecture	14-20 centuries	5
3. Group	The New Republic of Turkey Architecture	20 centuries -	6
Total mosque number			16

digital photographs classified according to the periods of the mosques have been given in Figure 1a and 1b.

Design of the Survey and Procedure

The three different hypotheses (H_1 - H_3) of this study were treated in two dimensions according to the four different dependent variables, such as preference, complexity, impressiveness and stimulative and were measured with the assistance of a detailed survey. The surveys found to be valid and reliable in the previous studies made (Berlyne, 1974;⁷¹ Biaggio and Supplee, 1983;⁷² Daroff and Rappoport, 1992;⁷³ İmamoğlu, 2000;⁷⁴ Akalin et al., 2009,⁷⁵ 2010;⁷⁶ Akalin- Baskaya & Yildirim, 2007;⁷⁷ Erdoğan et al., 2010;⁷⁸ Arslan & Ceylan, 2010⁷⁹) were utilized in the design of the evaluation survey of the mosque facade attributes. The survey form consisted of two parts: the first part asked for general information about the participants (age, gender, educational level, etc.); the second part consisted of five-point semantic differential scales about their perception of the facade attributes of the mosques. The participants had to evaluate each of the bipolar adjective pairs on a 1–5 semantic differential scale where 1 = beautiful and 5 = ugly. Related bipolar adjective pairs were designated for each category; for preference: beautiful – ugly; for complexity: simple – complex; for impressiveness: impressive – unimpressive; and for stimulative: stimulating – non-stimulating. The semantic differential scale is an important scale that is not only for measuring a single dimension of the surroundings perceived, it provides the opportunity to measure once many attributes and gives the opportunity to measure objectively the subjective evaluations. The survey data were obtained in an approximately two month period in face-to-face interviews at the homes and places of employment of the participants. The surveys were implemented on the test participants at different times of the day, including during the week and on the weekend. The test participants completed the survey in approximately 20 minutes (Sample of the survey is given in appendix).

⁷¹ Berlyne, 1974.

⁷² Biaggio and Supplee, 1983.

⁷³ Daroff and Rappoport, 1992.

⁷⁴ İmamoğlu, 2000.

⁷⁵ Akalin et al., 2009.

⁷⁶ Akalin et al., 2010.

⁷⁷ Akalin- Baskaya & Yildirim, 2007.

⁷⁸ Erdoğan et al., 2010.

⁷⁹ Arslan & Ceylan, 2010.

Statistical Analysis

In this study, the “perceptive evaluations of the facade attributes of mosques” by the participants were accepted to be “dependent variables”. There are many factors that affect the perceptions for the facade attributes of the mosques by the participants. Whereas, of these factors, “mosques belonging to different periods”, “age”, “gender” and “education” were accepted to be “independent variables”. These four independent variable that were defined were grouped in the following manner: X1: Facade features of the mosques (Seljukid period, Ottoman period and The Republic Period (Modern Turkish Period), X2: Age (18-35 / 36-60), X3: Gender (Female, Male) and X4: Education (Secondary Education, Higher Education). The percentage values, the arithmetic averages and standard deviations of the data obtained in the study were calculated. The Cronbach alpha reliability tests were made for the data and the one-way analysis of variance (ANOVA) was made for testing whether or not the differences among the dependent and independent variables were statistically significant at a levels of $p < 0.01$, $p < 0.05$ and $p < 0.10$. Tukey’s HSD test was used for being able to compare with each other the variables found to be significant in the analysis of variance.

Results

In this study, the facade attributes of some important mosques belonging to different periods (Seljukid period, Ottoman period and Turkish Republic Period) were evaluated according to the adjective pairs of preference, complexity, impressiveness and stimulative. Furthermore, it was also questioned whether or not the general appearances of the mosques represented the Islamic religion and the degrees of arousing curiosity. With this objective, a total of 16 each mosque photographs were used in the study with a minimum of 5 each mosque photographs from each group and the results obtained from the participants with the aid of a survey have been given below:

The Perceptual Evaluations of the Participants

The reliability of the semantic differentiation scale that included the perceptual evaluations of the participants for the facade attributes of the mosques was tested with the

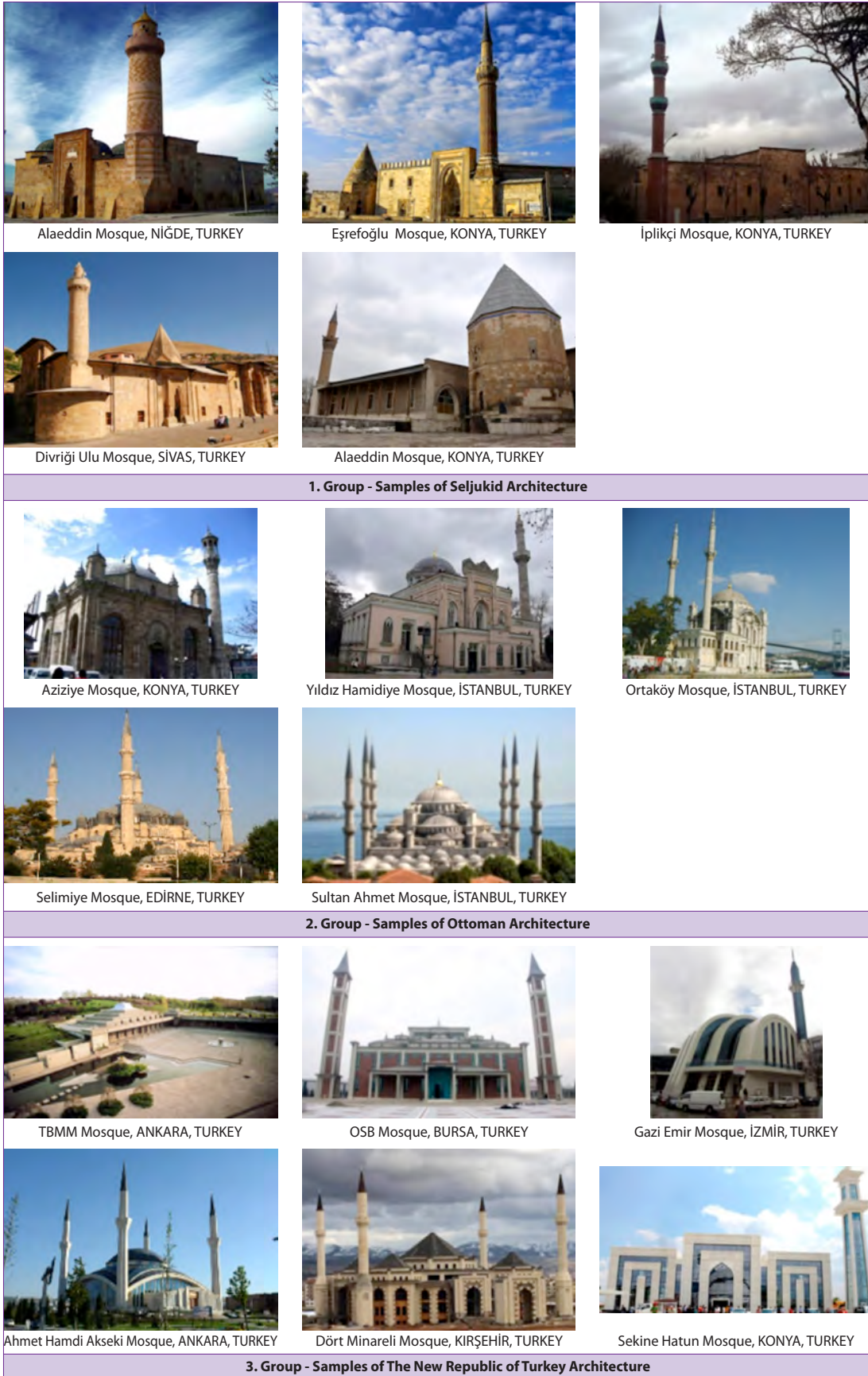

Figure 1. The digital photographs classified according to the periods of the mosques

Table 3. Results of reliability analysis of the dependent variables

Dependent variables	Scale items	Item reliability	Scale reliability
Preference	Beautiful - Ugly	0.86	0.88
Complexity	Simple - Complex	0.88	
Impressiveness	Impressive - Unimpressive	0.81	
Stimulative	Stimulating - Nonstimulating	0.83	

For each dependent variable, the scale reliability is provided.

Table 4. Means, standard deviation and homogeneous group values of the dependent variables regarding the mosque facades

Dependent variables	Mosque Groups								
	Seljukid Architecture			Ottoman Architecture			The New Republic of Turkey Arch.		
	M ^a	SD	HG	M	SD	HG	M	SD	HG
Preference	2.36	1.00	C	1.48	0.65	A	3.02	1.18	D
Complexity	1.70	1.10	C	2.95	1.00	A	1.63	1.06	C
Impressiveness	3.01	1.09	C	1.72	0.85	A	3.37	1.09	D
Stimulative	3.07	1.15	C	1.80	0.90	A	3.28	1.25	D

M: Mean; SD: Standard Deviation; HG: Homogeneous Group. a: Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses.

Cronbach alpha and the results have been given in Table 3. The Cronbach alpha reliability coefficient for all of the adjective pairs used in the study was 0.88. In the studies made previously, scale coefficients above 0.70 were accepted to be reliable (Nunnally, 1978;⁸⁰ Kaplan & Saccuzzo, 2009;⁸¹ Bagozzi & Yi, 1988;⁸² Bosma et al., 1997;⁸³ Grewal et al., 1998⁸⁴). This scale was found to be reliable within this scope.

In this part, the differences among the perceptual evaluations for the facade attributes of the mosques (Seljukid period, Ottoman period and Turkish Republic Period) according to the dependent variables of the participants were tested statistically. Accordingly, the average and standard deviation (SD) values of the dependent variables collected in 4 groups (preference, complexity, impressiveness and stimulative) were determined and the results have been given in Table 4. Furthermore, the homogeneity groups (HG) were determined with Tukey’s HSD test for comparing the average values belonging to the differences among the facade attributes of the mosques.

When the average and homogeneity group values of all of the dependent variables were considered in Table 4, it was observed that the participants preferred the Ottoman period mosques better than the other mosques,

they found the Seljukid period and Turkish Republic Period mosques to be less complex and once again, they found the Ottoman period mosques to be much more effective and more stimulative compared to the other mosques. For the complexity variable, the preferences were listed as follows from slightly complex (plain) to very complex: Turkish Republic Period = Seljukid Period > Ottoman Period. The differences among the independent variables covering the facade attributes of the mosques were tested with the one-way analysis of variance (ANOVA) test (Table 5). Accordingly, the differences among the independent variables at the level of $p < 0.001$ were found to be significant for the dependent variables of “preference”, “complexity”, “impressiveness” and “stimulative”.

The graphical expression of the average values for the perceptual evaluations of the facade attributes of the mosques by the participants have been given in Figure 2. Accordingly, the preference, complexity, impressiveness and being stimulative values displayed differences according to the facade attributes of the mosques. This result supports the hypothesis previously proposed in H1.

The graph of the preference, impressiveness, and stimulative variables given in figure 2 showed the change in the same direction to each other of the average values for the perceptual evaluations of the facade attributes of mosques for each period and this showed that there was a parallel relationship among these three variables. The graph given in Figure 2 showed that there is a reverse

⁸⁰ Nunnally, 1978.

⁸³ Bosma et al., 1997.

⁸¹ Kaplan & Saccuzzo, 2009.

⁸⁴ Grewal et al., 1998.

⁸² Bagozzi & Yi, 1988.

Table 5. ANOVA results of the dependent variables in terms of the mosque facades

Dependent Variables		Sum of Squares	df	Mean Squares	F	Results
Preference	Between Groups	641.973	2	320.987	330.054	0.000*
	Within Groups	1553.124	1597	.973		
	Total	2195.098	1599			
Complexity	Between Groups	576.529	2	288.265	257.479	0.000*
	Within Groups	1787.948	1597	1.120		
	Total	2364.478	1599			
Impressiveness	Between Groups	798.915	2	399.457	377.689	0.000*
	Within Groups	1689.045	1597	1.058		
	Total	2487.960	1599			
Stimulative	Between Groups	669.718	2	334.859	265.294	0.000*
	Within Groups	2015.766	1597	1.262		
	Total	2685.484	1599			

* α : 0.001 is the level of significance.

U-shaped relationship between the “complexity” variable and other three variables (preference, impressiveness, and stimulative) that act in a parallel direction to each other. This result supports the hypothesis previous proposed in H2. When the perceptive degrees (slight, average and very complex) of “complexity” for the facade attributes of mosques for each period by the participants were taken into consideration, it was observed that the “complexity” values of the mosque facades of the Seljukid and Turkish Republic periods were the same. These results showed that the Ottoman period mosques, which were perceived to be very complex, were much more effective and preferred compared to the other mosques. Hence, the conclusion can be reached that the complex facade character did not negatively affect the preference of the mosque. Despite the fact that the Ottoman period mosques included a large number of domes, symmetrical plan and had a pyramid-shaped form, the fact that there were many minarets and the use of an upper cover with domes, they could have increased to a significant extent the levels of impressiveness and preference. On the other hand, it was observed that the participants evaluated the World mosque examples

as medium complex and the mosques of the Seljukid and Turkish Republic periods as slightly complex (plain).

The differences among the perceptual evaluations for the facade attributes of mosques according to the age, gender and educational of the participants were tested statistically and the average and standard deviations values of the results obtained have been given in Table 6, whereas, the graphical expressions have been given in Figures 3, 4 and 5, respectively.

Table 6 shows that it is determined that differences among the perceptual evaluations of the facade attributes of the mosques varies according to the various age (22-35, 36-50), gender (female, male) and education groups (secondary, higher). From the evaluation of the means it can be seen that younger participants, males, and secondary educated participants have a more positive perception of the facade attributes of the mosques than older participants, females and higher educated participants. Interestingly, younger participants, males and lower educated participants have similar minimum and maximum values on the perception of the facade attributes of the mosques (Figure 3, 4 and 5).

As can be observed in Figure 3, young participants (22-35 years of age) received the lowest values (positive) for each of the complexity, impressiveness and stimulative variables, while middle-aged participants (36-50 years of age) received the highest values (negative) for three dependent variables. Consequently, the mosques’ facade attributes complexity ($F=11.012$, $df=1$, $p<0.006$), which form the dependent variable, was found to be significant (at the $p<0.01$ level). However, a difference was not observed between the preference evaluations. This result supports the results obtained from similar studies (Joyce & Lambert, 1996; Holbrook & Schindler, 1994; Yıldırım, 2005; Yıldırım et al., 2007a; Yıldırım et al., 2015) made

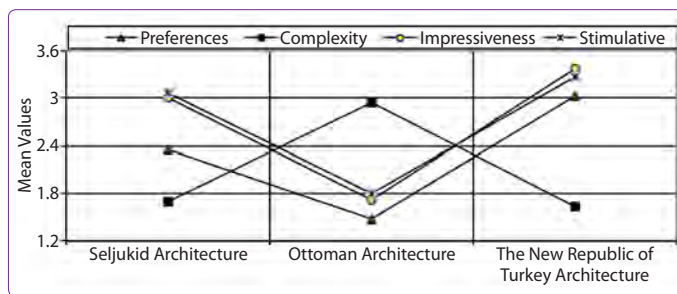

Figure 2. The graphical expression of the average values for the perceptual evaluations of the facade attributes of the mosques by the participants (Note: Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses).

Table 6. Means and standard deviation values of the dependent variables according to age, gender and educational of participants

Dependent Variables	Age				Gender				Education Level			
	22-35		36-50		Female		Male		Secondary		Higher	
	M ^a	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M ^a	SD	M	SD
Preference	2.33	1.18	2.33	1.14	2.36	1.16	2.32	1.17	2.31	1.16	2.36	1.17
Complexity	2.82	1.21	2.99	1.21	2.92	1.21	2.95	1.21	2.98	1.23	2.90	1.19
Impressiveness	2.73	1.25	2.77	1.24	2.79	1.22	2.71	1.25	2.64	1.25	2.85	1.23
Stimulative	2.74	1.31	2.77	1.26	2.77	1.28	2.74	1.30	2.60	1.30	2.89	1.27

M: Mean; SD: Standard Deviation; HG: Homogeneous Group. a: Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses.

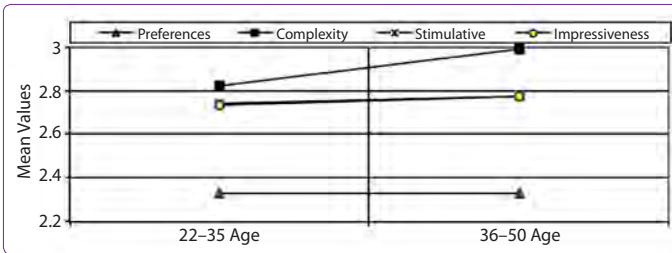

Figure 3. Effects of age level of the participants to the dependent variables (Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses).

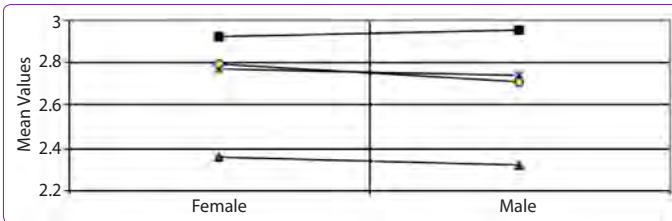

Figure 4. Effects of gender of the participants to the dependent variables (Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses).

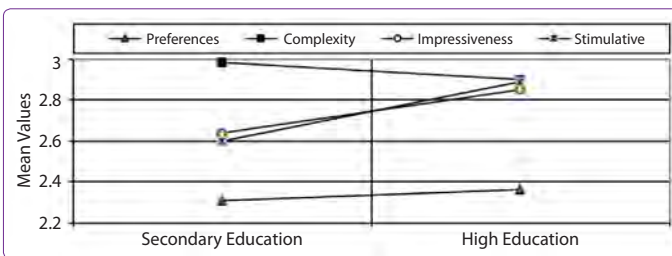

Figure 5. Effects of education level of the participants to the dependent variables (Variable means ranged from 1 to 5, with higher numbers representing more negative responses).

previously and the hypothesis proposed in H1.

According to the Figure 4, male participants received the lowest values (positive) for each of the preference, impressiveness and stimulative variables, while female participants received the highest values (negative) for two dependent variables. However, there was no statistically

significant difference between the variables at $p < 0.05$ level. This result for the impressiveness and stimulative variables supports the results obtained from similar studies (Stamps & Nassar, 1997; Imamaoglu, 2000; Akalin et al, 2009) made previously on building facades and the hypothesis proposed in H1.

As can be observed in Figure 5, the participants with secondary education received the lowest values (positive) for each of the dependent variables, while the participants with higher education received the highest values (negative) for three dependent variables. Consequently, the mosques' facade attributes impressiveness ($F=11.411$, $df=1$, $p<0.001$) and stimulative ($F=20.095$, $df=1$, $p<0.001$), which form the dependent variables, were found to be significant (at the $p<0.001$ level). However, a difference was not observed between the preference and complexity evaluations. This result supports the results obtained in similar studies (Yıldırım, 2005; Yıldırım et al., 2015; Zülkadiroğlu, 2013; Şenyiğit, 2010) made previously and the hypothesis proposed in H3.

Discussion and Conclusion

In this study, it was aimed: (1) to determine the effect on the perceptual evaluations of persons on the facade attributes of mosques belonging to different periods, (2) to compare with the literature the results obtained for the variables of preference, complexity, impressiveness and stimulative on the mosque visuals, (3) to determine whether or not social factors, such as age, gender and educational level, were a factor in the perception of mosques and the results obtained have been treated below.

- It was determined that the average values for impressiveness and stimulative in the perceptual evaluations for the facade attributes of mosques by the participants were very close to each other and that they displayed change in the same direction. This result also set forth that the variables of "impressiveness" and "stimulative" for the mosques that are the subject of the study could be thought of as a single concept.

• On the other hand, the graph of the “preference” variable followed a course in a parallel direction with the “impressiveness” and “stimulative” variables, but it was observed that the average values of the “preference” variable were realized in a more positive direction compared to the “impressiveness” and “stimulative” variables. In conclusion, the fact that the average values of the “impressiveness” and “stimulative” variables were higher (negative) than the “preference” variable for each period, showed that these variables could be one each sub-concept of the “preference” variable. Previously, the theory proposed by Akalin et al., (2010)⁸⁵ and Çapanoğlu (2014),⁸⁶ “the preference and the impressiveness variables have a parallel effect on the perception of environmental conditions” supports the results of this study.

• Another result of the study showed that there was a reverse U-shaped relationship between the “complexity” variable and other three variables (preference, impressiveness, and stimulative) that act in a parallel direction to each other. This conclusion does not support the theory previously expressed by Devlin and Nasar (1989),⁸⁷ “there is a positive linear relationship between perceived impressiveness and perceived complexity”.

• When the degrees (slight, medium or very complex) of perceiving “complexity” by the participants were considered for the facade attributes of mosques for every period, then it was observed that the “complexity” values for the facades of mosques for the Seljukid and Turkish Republic periods were low and close to each other. On the other hand, it was determined that the facade attributes of the Ottoman period mosques, which were found to be the most complex compared to the others, were found to be preferred a lot, to be more effective and stimulating. From these results, the conclusion can be reached that the complex facade character did not affect negatively the liking of the mosques. Despite the fact that the Ottoman period mosques included a great number of domes, had a symmetric plan, and had a pyramid shape, the fact that there were many minarets, and that they had an upper cover with domes were perceived to be complex, it could have increased to a significant extent their levels of impressiveness and preference.

• It was observed that another result was that the participants evaluated the Ottoman period mosques as very complex and the Seljukid and Turkish Republic period mosques as slightly complex (plain). This result does not support the theory expressed previously by Kaplan et al. (1972),⁸⁸ Devlin & Nasar (1989)⁸⁹ Çapanoğlu (2014),⁹⁰ Krupinski and Locher (1988),⁹¹ Nicki et al. (1981),⁹² Nasar,

1983⁹³ and Stamps (2002)⁹⁴ “there is a positive linear relationship between preference and complexity”.

• However, in contrast to these, in the studies made previously by Berlyne (1974),⁹⁵ Imamoglu (2000)⁹⁶ and Akalin et al. (2009),⁹⁷ which are the foundation of the H2 hypothesis, they expressed that a low and high degree of complexity decreases preference and a medium degree of complexity increases preference does not support the theory that there is a reverse U-shaped relationship. In this study, such a relationship was found and the results were obtained in the form of reverse U-shaped relationship.

• On the other hand, in the study by Frewald (1989)⁹⁸ it was expressed that historical buildings were preferred more compared to new / modern buildings. Similarly, in the studies by Herzog & Gale (1996),⁹⁹ in case maintenance was made on buildings, then it was set forth that old buildings were preferred even more compared to new buildings. Once again, Day (1992),¹⁰⁰ Nasar (1983),¹⁰¹ Stamps (1991¹⁰²; 1994¹⁰³) and Widmar (1984)¹⁰⁴ stated that in case buildings had excessively complex and visual richness, then it increased their preferability. According to the findings of this study, the fact that the Ottoman period mosques were the most complex and most preferred mosques, supported the studies made above on the perception of space and facade in the literature.

• Another result obtained from this study showed that social factors, such as age of the participants were one each significant parameter in the perception of the facade attributes of mosques. For example, it was observed that young persons (22-35 years of age) displayed a more positive approach in the perceptual evaluations for the facade attributes of mosques compared to middle-aged persons (36-50 years of age). This result supported the results obtained in similar studies (Joyce & Lambert, 1996;¹⁰⁵ Holbrook & Schindler, 1994;¹⁰⁶ Yıldırım, 2005;¹⁰⁷ Yıldırım et al., 2015¹⁰⁸) made previously.

• Furthermore, it was observed that females had a more positive approach in the evaluations of impressiveness and stimulative for the facade attributes of mosques compared to males. This result does not support the results obtained in similar studies (Imamoglu, 2000;¹⁰⁹ Akalin et al., 2009¹¹⁰) made previously on building facades for the impressiveness and stimulative variables. This situation could stem from the fact that the mosque users are gener-

⁸⁵ Akalin et al., 2010.

⁸⁹ Devlin & Nasar (1989).

⁸⁶ Çapanoğlu, 2014.

⁹⁰ Çapanoğlu (2014).

⁸⁷ Devlin and Nasar, 1989.

⁹¹ Krupinski and Locher (1988).

⁸⁸ Kaplan et al. (1972).

⁹² Nicki et al. (1981).

⁹³ Nasar, 1983.

¹⁰² Stamps, 1991.

⁹⁴ Stamps (2002).

¹⁰³ Stamps, 1994.

⁹⁵ Berlyne (1974).

¹⁰⁴ Widmar, 1984.

⁹⁶ Imamoglu (2000).

¹⁰⁵ Joyce & Lambert, 1996.

⁹⁷ Akalin et al. (2009).

¹⁰⁶ Holbrook & Schindler, 1994.

⁹⁸ Frewald, 1989.

¹⁰⁷ Yıldırım, 2005.

⁹⁹ Herzog & Gale, 1996.

¹⁰⁸ Yıldırım et al., 2015.

¹⁰⁰ Day, 1992.

¹⁰⁹ Imamoglu, 2000.

¹⁰¹ Nasar, 1983.

¹¹⁰ Akalin et al., 2009.

ally male, that the mosque is not a living space and from religious sensitivities.

• In addition to these, it was observed that persons with secondary education generally displayed a more positive approach in the perceptual evaluations for the facade attributes of mosques compared to persons with higher education. This result supports the results obtained in similar studies (Yıldırım, 2005;¹¹¹ Yıldırım et al., 2015;¹¹² Zülkadiroğlu, 2013;¹¹³ Şenyiğit, 2010¹¹⁴) made previously.

The summary of the results obtained in this study have been given below:

1) The data obtained on the mosque visuals, which were used in the survey study, showed that there was a statistically significant differences among the variables of complexity, preference, impressiveness and stimulative.

2) The subject concepts could be used in the evaluation of mosque visuals. From the mosque visuals, reverse U-shaped relationship was obtained between preference and complexity.

3) It was found that social factors, such as age, gender and educational level had a significant effect on the perception of mosques. In contrast to the literature, it was determined that male participants were more selective or critical in the perceptual evaluation of mosques compared to females.

4) Mosques constructed in different periods were perceived and evaluated differently by persons. The conclusion was reached that of the mosque groups questioned, despite the fact that the Ottoman period mosques were more complex compared to the others, they were preferred more and found to be even more effective and stimulating.

The effects on different cultural groups for the facade attributes of mosques could be researched in similar studies that would be made in the future.

Acknowledgements

The authors would like to thank Architect Esin Gülşeker for her support on collecting the data from participants.

References

Akalin, A., Yildirim, K., Wilson, C. & Kilicoglu, O. (2009). "Architecture and engineering students' evaluations of house facades: Preference, complexity and impressiveness", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. No.1, pp. 124-132.

Akalin, A., Yildirim, K., Wilson, C. & Saylan, A. (2010). "Users' evaluations of house façades: Preference, complexity and impressiveness", *Open House International*, Vol. 35, No. 1, pp. 57-65.

Akalin-Baskaya, A. & Yildirim, K. (2007). "Design of circulation

axes in densely-used polyclinic waiting halls", *Building and Environment*, Vol. 42, pp. 1743-1751.

Arslan, H.D. & Ceylan M. (2012). "Judging Primary School Classroom Spaces Via ANN Model", *Gazi University Journal of Science*, Vol. 25, No. 1, 245-256.

Aydintan, E. (2001). "An Experimental Study On Effect of Surface Coating Materials to Indoor Perception", *Karadeniz Technical University, Graduate School of Natural and Applied Science*, MSc Thesis, Trabzon, Turkey.

Ayyıldız, A. (2000). "Sensory-Cognitive-Emotional Process of Human-Environment Dialectic Environmental Perception-IT-meaning", *Istanbul Technical University, Graduate School of Natural and Applied Science*, MSc Thesis, Istanbul.

Bagozzi, R.P. & Yi. Y. (1988). "On the evaluation of structural equation models", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 16, pp. 74-94.

Başkaya, A., Dinç, P., Aybar, U. & Karakaşlı, M. (2003). "A Test on Formation of Spatial Image: The Main Entrance Hall of Education Block of the Faculty of Engineering and Architecture, Gazi University", *Journal of Faculty of Engineering and Architecture, Gazi University*, Vol. 18, No. 2, pp. 79-94.

Başkaya, A., Yıldırım, K. & Muslu, M. S. (2005). "Functional and Perceptual Quality of Polyclinic Waiting Halls: Ankara İbni Sina Hospital Polyclinic", *Journal of Faculty of Engineering and Architecture, Gazi University*, Vol. 20, No. 1, pp. 53-68.

Baytin, Ç. (1994). "An Approach to Historic Environment in New Building Case, In a Practical Model for Istanbul Example", *Graduate School of Natural and Applied Science, Istanbul Technical University*, PhD Thesis, Istanbul Turkey.

Berlyne, D. E. (1974). *Studies in the new experimental aesthetics*. New York: Wiley.

Berlyne, D. E. (1977). *The new experimental aesthetics and environmental psychology*. In P. Suedfeld, J. A.

Biaggio, M. K. & Supplee, K. A. (1983). "Dimensions of aesthetic perception", *Journal of Psychology*, Vol. 114, pp. 29-35.

Bosma, H., Marmot M.G., Hemingway H., Nicholson A.C., Brunner E. & Stansfield S.A. (1997). "Low job control and risk of coronary heart disease in Whitehall II (prospective cohort study)", *BMJ*, Vol. 314, pp. 558-565.

Brown, G. & Gifford, R. (2001). "Architects Predict Lay Evaluations Of Large Contemporary Buildings:Whose Conceptual Properties?", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 21, pp. 93-99.

Capanoglu, A. (2014). "The Impact of User Preferences Using in Living Room Styles Within Dwellings", *Unpublished PhD Thesis, Graduate School of Natural and Applied Sciences of Gazi University*.

Crozier, J.B. (1974). *Verbal and exploratory responses to sound sequences varying in uncertainty level*.

Daroff, K., & Rappoport, J. E. (1992). "Elements of a typical office facility. In J. E. Rappoport, R. F. Cushman, & K. Daroff (Eds.)", *Office planning and design desk reference*. Wiley Inter-Science.

Day, L. L. (1992). "Placemaking by design: Fitting a large new building into a historic district", *Environment and Behavior*, Vol. 24, pp. 326-346.

Devlin, K. & Nasar, J.L. (1989). "The beauty and the beast: Some preliminary comparisons of "high" versus "popular" residential architecture and public versus architect judgments of

¹¹¹ Yıldırım, 2005.

¹¹³ Zülkadiroğlu, 2013.

¹¹² Yıldırım et al., 2015.

¹¹⁴ Şenyiğit, 2010.

- same", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 9, No. 4, pp. 333-344.
- Devlin, K. (1990). "An examination of architectural inter-pretation: architects versus non-architects", *Journal of Architectural and Planning Research*, Vol. 7, pp. 235-244.
- Dinç, P. (2009). "Gender (in) difference in private offices: A holistic approach for assessing satisfaction and personalization", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 29, No. 1, pp. 53-62.
- Dube, L. & Morgan, M.S. (1996). "Trend effects and gender differences in retrospective judgments of consumption emotions", *Journal of Consumer Research*, Vol. 23: pp.156-162.
- Dunn, J. V. & Hayes, M. V. (2000). "Social Inequality, Population Health, and Housing: A Study of two Vancouver Neighborhoods", *Social Science & Medicine*, Vol. 51, No. 4, pp. 563-587.
- Erdoğan, E., Akalın A., Yıldırım K., & Erdoğan A. (2010). "Aesthetic Differences between Freshmen and Pre-architects", *Gazi University Journal of Science*, Vol. 23, No.4, pp.501-509.
- Erdoğan, E., Akalın A., Yıldırım K., & Erdoğan A. (2010). "Students' evaluations of different architectural styles", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, Vol. 5, pp. 875-881.
- Evans, G. W. (2003). "The Built Environment and Mental Health, *Journal of Urban Health*", *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, Vol. 80, No. 4, pp. 536-555.
- Frewald, D. B. (1989). "Preferences for older buildings: A psychological approach to architectural design". Unpublished doctoral dissertation, University of Michigan-Ann Arbor.
- Füeg, F. (1981). *Elements of Architecture*, (Translated by Kazmaoğlu, M) No. 39, pp. 28-32, YEM Publication, İstanbul.
- Gifford, R., (1980). "Judgements of the built environment as a function of individual differences and context", *Journal of Man-Environment Relations*, Vol. 1, pp. 22-31.
- Gifford, R., Hine D. W., Müller-Clemm, W., Reynolds, D. J. & Shaw, K. T. (2000). "Decoding Modern Architecture: A Lens Model Approach for Understanding the Aesthetic Differences of Architects and Laypersons", *Environment and Behavior*, Vol. 32, pp. 168-187.
- Gifford, R., Hine, D. W., Clemm, W. M. & Shaw, K. T. (2002). "Why Architects and Laypersons Judge Buildings Differently: Cognitive Properties and Physical Bases", *Journal of Architectural and Planning Research*, Vol. 19, No. 2, pp. 131-148.
- Grewal D, Krishnan R, Baker J and Borin N. (1988). "The effect of store name, brand name and price discounts on consumers' evaluations and purchase intentions", *Journal of Retailing*, Vol.74, pp. 331-352.
- Groat, L. (1982), "Meaning in post-modern architecture: an examination using the multiple sorting task", *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 2, pp. 3-22.
- Hershberger, R. G. (1969). A study of meaning and architecture. In J. L. Nasar, (Ed.), *Environmental Aesthetics: Theory, Research, and Application*. New York: Cambridge University Press, pp. 175-194.
- Hershberger, R. G. & Cass, R. (1974). Predicting user re-sponses to buildings. In J. L. Nasar, (Ed.), *Environmental Aesthetics: Theory, Research, and Applications*. New York: Cambridge University Press, pp. 195-211.
- Herzog, T. R., & Gale, T. A. (1996) "Preference for urban buildings as a function of age and nature context", *Environment and Behavior*, Vol. 28, pp. 44-72.
- Herzog, T. R., & Shier, R. L. (2000). "Complexity, age, and building preference". *Environment and Behavior*, Vol. 32, pp.557-575.
- Holbrook, M. and Schindler, R., (1994). "Age, Sex, and Attitude toward the Past as Predictors of Consumers' Aesthetic Tastes for Cultural Products", *Journal of Marketing Research*, Vol. 31, 412-22.
- Hubbard, P. (1994). "Professional vs lay tastes in design control: an empirical investigation" *Planning Practice and Research*, Vol. 9, pp.271-287.
- Imamoglu, C. (2000). "Complexity, preference and familiarity: architecture and nonarchitecture Turkish students' assessments of traditional and modern house facades". *Journal of Environmental Psychology*, Vol.20, pp.5-16.
- Joyce, M. L. & Lambert, D. R. (1996). "Memories of the Way Stores Were and Retail Store Image", *International Journal of Retail and Distribution Management*, Vol. 24, pp. 24-33.
- Kaplan, R.M. & Saccuzzo, D.P. (2009). *Psychological Testing Principles, Applications, and Issues*. 7th Edition. (Belmont, CA.: Wadsworth).
- Kaplan, S., Kaplan, R. & Wendt, J.S. (1972). "Rated preference and complexity for natural and urban visual material". *Perception and Psychophysics*, Vol. 12, No. 4, pp. 354-356.
- Kobayash, K. & Sato, M. (1992). "Type Ia Supernova Progenitors, Environmental Effects and Cosmic Supernova Effects", *Type Ia Supernova: Theory & Cosmology*, pp. 63-89.
- Krupinski, E., & Locher, P. (1988). "Skin conductance and aesthetic evaluative responses to non representational works of art varying in symmetry", *Bulletin of the Psychonomic Society*, Vol. 26, pp. 355-358.
- Küller, R. (2002). "The Influence of Light on Circarhythms in Humans", *Journal of Physiological Anthropology and Applied Human Science*, Vol. 21, pp. 87-91.
- Küller, R., Ballal, S., Laike, T., Mikellides, M. & Tonello, G. (2006). "The Impact of Light and Colour on Psychological Mood: A Cross-Cultural Study of Indoor Work Environments", *Ergonomics*, Vol. 49, No. 14, pp. 1496- 1507.
- Michelson, W. (1976). *Man and his urban environment*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Nasar, J. L. (1983). "Adult viewers' preferences in residential scenes: a study of the relationship of environmental attributes to preference", *Environment and Behavior*, Vol. 15, pp.589-614.
- Nasar, J. L. (1989). "Symbolic meaning of house style", *Environment and Behavior*, 21, 235-257.
- Nicki, R. M., Lee, P. L., & Moss, V. (1981). "Ambiguity, cubist works of art, and preference" *Acta Psychologica*, Vol. 49, pp. 27-41.
- Noguchi, H. & Sakaguchi, T. (1999). "Effect of Illuminance and Color Temperature on Lowering of Physiological Activity", *Applied Human Science*, Vol. 18, No. 4, pp. 117-123.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Phillips K. & Russell J. (2011). "The Relationship between Youth Identity and Spatial Perception within the Context of Religious Architecture in Northern Ireland", *The International Journal of the Constructed Environment*, Vol.1, No.1, pp. 97-114.
- Purcell, T. (1995). "Experiencing American and Australian high- and popular-style houses". *Environment and Behavior*, Vol.

- 27, pp. 771-800.
- Royse, D.C. (1969). Social inferences via environmental cues. Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- Stamps, A.E. & Nassar J.L. (1997), "Design Review and Public Preferences: Effects of Geographic Location, Public Consensus, Sensation Seeking and Architectural Styles", *Journal of Environmental Psychology*, Vol.17, pp.11-32.
- Stamps, A. E. (2003). Advances in visual diversity and entropy. *Environment and Planning B, Planning and Design*, Vol. 30, pp.449-463.
- Stamps, A. E., III. (1991). Public preferences for high rise buildings: Stylistic and demographic effects, *Perceptual and Motor Skills*, Vol. 72, pp. 839-844.
- Stamps, A. E., III. (1994). "Formal and nonformal stimulus factors in environmental reference", *Perceptual and Motor Skills*, Vol. 79, pp.3-9.
- Stamps, A. E., III. (2002). "Entropy, visual diversity, and preference", *The Journal of General Psychology*, Vol. 129, pp. 300-320.
- Şenyiğit Ö., (2010). "An approach to the assessment of formal and semantic expression tool that front; Investigation of Facades in Mesrutiyet and Halaskargazi Streets in Istanbul", Graduate School of Natural and Applied Science, Yıldız Technical University, PhD Thesis, Istanbul Turkey.
- Tsunetsugu, Y., Miyazaki, Y. & Sato, H. (2005). "Visual Effects of Interior Design in Actual-Size Living Rooms on Physiological Responses", *Building and Environment*, Vol. 40, pp. 1341-1346.
- Wethman, C., (1968). "The social meaning of the physical environment". Doctoral dissertation, University of Southern California, Los Angeles.
- Widmar, R. (1984). "Preferences for multiple-family housing: Some implications for public participation", *Journal of Architectural and Planning Research*, Vol. 1, pp. 245-260.
- Wilson, M. A. (1996). "The socialization of architectural preference". *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 16, pp. 33-44.
- Wilson, M. A. & Canter, D. V. (1990). "The development of central concepts during professional training. An example of a multivariate model of the concept of architectural style", *Applied Psychology: An International Review*, Vol. 39, pp. 431-455.
- Wohlwill, J. F. (1968). "Amount of stimulus exploration and preference as differential functions of stimulus complexity", *Perception and Psychophysics*, Vol. 4, pp.307-312.
- Wohlwill, J. F. (1975). "Children's responses to meaningful pictures varying in diversity: exploration time vs. preference", *Journal of Experimental Child Psychology*, Vol. 20, pp.341-351.
- Yamaner, F. (2001). "Evaluation of the Approches Using Colors with Different Function" Selçuk University, Graduate School of Natural and Applied Science, MSc Thesis, Konya, Turkey.
- Yıldırım, K. (2005). "The Effect of Differences in Customer Characteristics on the Evaluation of a Store Image", *Journal of Engineering and Architecture*, Gazi University, Vol.. 20, No. 4, pp. 473-481.
- Yıldırım, K., Başkaya (Akalin), A. & Hidayetoğlu, M. L. (2007a). "Effects of Indoor Color on Mood and Cognitive Performance", *Building and Environment*, Vol. 42, No. 9, pp. 3233-3240.
- Yıldırım, K., Hidayetoglu, M. L. & Şen, A. (2007b). "The Effect of Differences in Architectural Forms of Cafe/Patisseries on Users' Perceptual and Behavioral Performance", *Gazi University Journal of Polytechnic*, Vol. 10, No. 3, pp. 295-301.
- Yıldırım, K., Hidayetoglu, M.L. & Capanoglu, A. (2011). "Effects of interior colors on mood and preference: Comparisons of two living rooms", *Perceptual and Motor Skills*, Vol. 112, No. 2, pp. 509-524.
- Yıldırım, K., Ayalp, N., Aktas, G.G. & Hidayetoglu, M.L. (2014). "Consumer perceptions and functional evaluations of cash desk types in the clothing retail context", *International Journal of Retail and Distribution Management*, Vol. 42 No. 6, pp. 542-552.
- Yıldırım, K., Çagatay, K. & Hidayetoglu, M.L. (2015). "The effect of age, gender and education level on customer evaluations of retail furniture store atmospheric attributes", *International Journal of Retail & Distribution Management*, Vol. 43 Number 8, pp. 712-726.
- Zülkadiroğlu D. (2013). "Evaluation of Effect of Architectural Facade Representations on User Perception", Graduate School of Natural and Applied Science, Istanbul Culture University, MSc Thesis, Istanbul Turkey.

A Survey on the Current State of Lighting Design Education in Interior Design Programs in Turkey and Northern Cyprus

Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ta Bulunan İç Mimarlık Programlarındaki Aydınlatma Eğitiminin Güncel Durumu Üzerine Bir Araştırma

Sezin Hatice TANRIÖVER, Kenan Eren ŞANSAL

ABSTRACT

This paper presents the results of a 2-phase study conducted in order to understand the current state of lighting design education in interior design departments in Turkey and Northern Cyprus, and to report whether or not there is a need to adopt a different approach to lighting design education. In the first phase, information about undergraduate and graduate courses offered specifically for lighting design and those that include lighting design in addition to other building sciences, such as acoustics and HVAC, was gathered. In the second phase, department chairs were contacted and asked to comment on their approach to lighting design education. The results of the first phase revealed the lack of compulsory courses in the subject, an inadequacy of practical course hours, variations in the weekly hours of courses, differences in the credit values, and a scarcity of graduate programs with courses in lighting design. The results of the second phase, obtained in the statements of respondents, pointed out issues to be addressed regarding the lack of facilities and equipment for practice, the number of compulsory courses, and limited collaboration between industry and universities. In the light of our findings, it is thought that it may be necessary to adopt a different approach to lighting design education in the departments of interior design.

Keywords: *Interior design education; lighting design; lighting design education.*

ÖZ

Bu makale, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'taki içmimarlık bölümlerinde verilmekte olan aydınlatma tasarımı eğitiminin mevcut durumunu ve aydınlatma tasarımı eğitiminde farklı bir yaklaşımın benimsenmesinin gerekli olup olmadığını anlamak için gerçekleştirilen iki aşamalı bir çalışmanın sonuçlarını sunar. İlk aşamada, aydınlatma tasarımı için verilmekte olan lisans ve lisansüstü özel dersler ile bu konuyu içermekte olan ilgili diğer genel dersler hakkında bilgi toplanmıştır. İkinci aşamada, bölüm başkanları ile temas kurularak, aydınlatma tasarımı eğitimine yaklaşımları ile ilgili olarak bilgi talep edilmiştir. İlk aşamanın sonuçları, konu ile ilgili zorunlu derslerin sayısının az olduğunu, uygulama yapılan ders saatlerinin yetersizliğini, haftalık ders saatlerindeki farklılıkları, ders kredilerindeki farklılıkları ve aydınlatma tasarımı ile ilgili derslerin lisansüstü programlarında çok fazla yer bulamadığını ortaya koymuştur. Katılımcıların geribildirimleri ile elde edilen ikinci aşamanın sonuçları, tesis ve ekipman eksiklikleri, zorunlu derslerin az olması ve eğitim kurumları ile sanayi arasındaki sınırlı işbirliği ile ilgili sorunların giderilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Bu bulguların ışığında, iç mekan tasarımı bölümlerinde verilmekte olan aydınlatma tasarımı eğitimi için farklı bir yaklaşımın benimsenmesinin gerekli olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: *İçmimarlık eğitimi; aydınlatma tasarımı; aydınlatma tasarımı eğitimi.*

Department of Interior Architecture and Environmental Design, Bahçeşehir University Faculty of Architecture and Design, İstanbul, Turkey

Article arrival date: November 17, 2016 - Accepted for publication: September 21, 2017

Correspondence: Sezin Hatice TANRIÖVER. **e-mail:** sezin.tanriover@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Introduction

Light is not just a kind of electromagnetic radiation that has been emitted in the visible wavelength range between 380 and 780 nm. If it is designed thoughtfully, light not only allows us to see our task with comfort and ease but also contributes to the beauty of architecture by revealing forms, rhythms, colours and textures.¹ Apart from enabling vision and affecting our perception of spaces and its elements, light also has implications on human health. For example, it has been consistently and repeatedly demonstrated that exposure to light can reduce circadian misalignment and, thus, be an effective treatment for a number of common sleep disorders and seasonally affective disorder, a subtype of major depression.² Given these effects and the fact that we spend the majority of our time in buildings,³ it seems reasonable to suggest that our general well-being and quality of life is highly contingent upon the successful incorporation of natural light and artificial lighting systems into the built environment. If we accept that good lighting is a necessity rather than a luxury, then the question arises as to how it can be achieved. It is obvious that providing sufficient knowledge about light and its use in interior design education is instrumental in attaining this goal.

Universities having interior design departments constitute a considerable percentage of higher education institutions in Turkey and Northern Cyprus. There are currently 56 active interior design departments to which 4372 new students can be admitted on the basis of their university entrance examination or special aptitude test scores.^{4,5} It is noteworthy that the last two and a half decades have witnessed a dramatic increase in the number of interior design departments. While there were only four (Hacettepe, İhsan Doğramacı Bilkent, Marmara and Mimar Sinan Güzel Sanatlar) universities providing interior design education until 1990, the number of these institutions rose by almost 700 per cent and reached 31 in 2010.⁶ Given that only 12 of the current 56 institutions containing an interior design department are state universities,⁴ it is possible to state that there has been a sharp rise in the number of foundation universities.

Acknowledging the current number of the departments and the upward trend in the last two and a half decades casts doubts on the quality of interior design education in general and lighting design education in particular. Regarding the latter, there is circumstantial evidence of treating lighting design as a subsidiary subject throughout the pattern of interior design education. While it is clear from the most recent technical report of the “Commission Internationale de L'éclairage” (CIE) on lighting design edu-

cation that a teaching period of 21-60 hours only enables the fundamentals of light and lighting to be understood,⁷ in the only study conducted for evaluating the status of lighting design in interior design education in Turkey, Saraf⁸ observed that 15 out of 37 departments did not offer any courses in lighting design for undergraduate and graduate interior design students.

In the light of the above-mentioned findings, it is imperative to understand if our current approach to lighting design education is erroneous and needs to be reconsidered. It must, therefore, be asked whether or not the use of light as a design element is not given the status accorded to many other subjects in undergraduate and graduate interior design education. In an attempt to give an answer to this question and contribute to our limited knowledge about the subject, a study was carried out by thoroughly investigating the educational programs of all 56 interior design departments in both Turkey and Northern Cyprus and administering a questionnaire to department chairs. In this paper, the results of this study are presented.

Methodology

The study was conducted in two subsequent phases. In the first phase, relevant information about undergraduate and graduate courses in lighting design was gathered by administering the “Course Information Form” (CIF) to the chairs of all interior design departments in Turkey and Northern Cyprus via e-mail and accessing departmental Web sites. In the second phase, the chairs who had filled in and returned the form were contacted again and asked to comment on the approach that they adopted to lighting design education by means of the “Instructor Questionnaire” (IQ).

The CIF, which had been developed by the authors for this study, was administered in November 2015 in order to obtain the following information on the courses: a) course name; b) course code; c) course content; d) course objective(s); e) course level (undergraduate or graduate); f) course type (compulsory or elective); g) course semester; h) weekly course hours; i) course credits (national and ECTS) and j) course lecturer(s). In January 2016, a reminder was sent out to non-respondents. For those who failed to complete and send back the form within two months, no further reminder was emailed. In order to compensate for the missing information, departmental Web sites were accessed in March 2016.

In March 2016, the IQ, which had been developed to enquire about the perceived quality of lighting design education, was also sent out electronically to 17 respondents. The questionnaire consisted of a five-point Likert-type scale for indicating the degree of satisfaction derived

¹ Livingston, 2014.

³ Leech et al., 2002.

⁵ ÖSYM, 2016b.

² Boyce, 2014.

⁴ ÖSYM, 2016a.

⁶ Adıgüzel, 2011.

⁷ CIE, 1992.

⁸ Saraf, 2013.

Table 1. Numbers of undergraduate and graduate programs offering lighting design and related courses in state and foundation universities

	State University	Foundation University	Total
Undergraduate	12	35	47
Graduate	3	12	15

from the existing departmental courses in lighting design and six open-ended questions in order to understand the reason(s) for satisfaction or dissatisfaction and the extent to which interior design students were given the opportunity of gaining hands-on experience in lighting design and solicit for the respondents' opinions about how to improve those courses.

Results

Phase 1

Lighting design and other related courses are included in 47 out of 56 undergraduate programs, and they are offered by 12 state and 35 foundation universities. In only 15 graduate programs, these courses are offered by three state and 12 foundation universities (Table 1).

The above-mentioned undergraduate programs are incorporated within the faculties of "architecture," "architecture and design," "architecture, design and fine arts," "arts and design," "arts, design and architecture," "engineering and architecture," "engineering and natural sciences," "fine arts," "fine arts and architecture," "fine arts and design" and "fine arts, design and architecture." The

courses related to lighting design are mainly offered within the faculties of "architecture" and "architecture and design" as it is shown in Table 2.

In addition to the undergraduate programs, only 15 interior design programs appear to offer graduate level courses related to lighting design, and they are mainly present in the graduate schools of "natural and applied sciences" (Table 3). The nature of the courses in both undergraduate and graduate levels are given in the following sections in detail.

Data gathered from all interior design programs show that the undergraduate and graduate courses related to lighting design can be classified into two major types. The first one is a group of courses providing general information about and mainly introducing all subjects in building physics, such as acoustics, HVAC, fire precautions and lighting design. The other one is a specific group of courses on lighting design only, dealing with the basics of light and vision, natural and artificial lighting design principles and applications and the new technologies in the field. The common issue for the undergraduate building physics and lighting design courses is the absence of pre-requisites. The same problem was also identified for the courses offered for graduate interior design students.

Data in Table 4 shows that 16 undergraduate programs have only building physics courses and that 16 of those have only lighting design courses. It is also noteworthy that only 15 undergraduate programs chiefly in foundation universities offer both course types (Table 4). For the graduate programs, data presents a concentration of programs offering only lighting design courses (Table 5).

The collected data was analyzed to find out the con-

Table 2. Names and Numbers of faculties offering undergraduate lighting design and related courses

Architecture	Architecture and Design	Architecture, Design and Fine Arts	Arts and Design	Arts, Design and Architecture	Engineering and Architecture	Engineering and Natural Sciences	Fine Arts	Fine Arts and Architecture	Fine Arts and Design	Fine Arts, Design and Architecture
10	9	1	3	1	5	1	7	2	3	5

Table 3. Names and Numbers of graduate schools offering lighting design and related courses

Graduate school of Education and Research	Graduate School of Economy and Social Sciences	Graduate School of Natural and Applied Sciences	Graduate School of Social Sciences
1	1	11	2

Table 4. Numbers of programs offering undergraduate building physics and lighting design courses in state and foundation universities

	Building Physics	Lighting Design	Both Building Physics and Lighting Design
State University	2	7	3
Foundation University	14	9	12
Total	16	16	15

Table 5. Numbers of programs offering graduate building physics and lighting design courses in state and foundation universities

	Building Physics	Lighting Design	Both Building Physics and Lighting Design
State University	1	2	0
Foundation University	1	10	1
Total	2	12	1

Table 6. Numbers of undergraduate compulsory and elective courses in building physics and lighting design concerning ECTS credits

		2 ECTS	3 ECTS	4 ECTS	5 ECTS	>5 ECTS	Unknown ECTS*	Total
Building Physics	Compulsory	3	5	16	6	1	0	31
	Elective	0	0	3	0	0	1	4
Lighting Design	Compulsory	0	4	8	0	1	3	16
	Elective	4	9	7	3	0	3	26

*For seven of the undergraduate courses, ECTS credits could not be obtained.

Table 7. Numbers of graduate compulsory and elective courses in building physics and lighting design concerning ECTS credits

		4 ECTS	5 ECTS	6 ECTS	7 ECTS	>7 ECTS	Unknown ECTS*	Total
Building Physics	Compulsory	0	1	0	0	0	0	1
	Elective	0	0	1	0	0	1	2
Lighting Design	Compulsory	0	0	0	0	0	0	0
	Elective	4	0	6	1	5	3	19

*For four of the graduate courses, ECTS credits could not be obtained.

centration of undergraduate lighting design and related courses with respect to their status (compulsory or elective) and ECTS credits. It is apparent from Table 6 that they are mainly offered as four-credit compulsory building physics courses and that only 16 compulsory lighting design courses are taken by the undergraduate students. It is striking that, in the graduate interior design programs, no compulsory lighting design courses are available (Table 7). Mainly six-credit elective lighting courses can be taken by the graduate students.

Weekly theoretical and practical hours of the building physics and lighting design courses were also investigated in the analysis. It was found that the length of most un-

dergraduate courses is not more than two or three hours per week (Table 8). Only 17, or about 23 per cent, of the courses have a length of more than three hours per week. It is also evident from Table 8 that 19, or more than half, of all building physics courses and the vast majority of the lighting design courses are theoretical – in other words, they include limited or no time for students to practically use their theoretical knowledge about the subject. For the graduate courses, the collected data presents a concentration of three-hour elective courses in lighting design (Table 9). It can be seen from Table 9 that, except one of the building physics courses, almost all graduate courses are theoretical in nature.

Table 8. Numbers of undergraduate compulsory and elective courses in building physics and lighting design concerning theoretical and practical course hours

			1 hour	2 hours	3 hours	4 hours	8 hours	Total*
Building Physics	Compulsory	Theory	0	5	9	2	0	16
		Theory + Practice	0	1	2	10	1	14
	Elective	Theory	1	1	1	0	0	3
		Theory + Practice	0	0	1	0	0	1
Lighting Design	Compulsory	Theory	0	3	7	1	0	11
		Theory + Practice	0	0	2	3	0	5
	Elective	Theory	0	16	6	0	0	22
		Theory + Practice	0	0	3	0	0	3

*For one of the compulsory building physics and elective lighting design courses, information about course hours could not be obtained.

Table 9. Numbers of graduate compulsory and elective courses in building physics and lighting design concerning theoretical and practical course hours

			2 hours	3 hours	4 hours	Total*
Building Physics	Compulsory	Theory	0	0	0	0
		Theory + Practice	0	0	1	1
	Elective	Theory	1	1	0	2
		Theory + Practice	0	0	0	0
Lighting Design	Compulsory	Theory	0	0	0	0
		Theory + Practice	0	0	0	0
	Elective	Theory	5	12	0	17
		Theory + Practice	0	0	0	0

*For two of the elective lighting design courses, information about course hours could not be obtained.

Phase 2

The IQ was completed by 17 respondents, of whom 11 expressed their satisfaction. While two of the remaining six respondents were indecisive, four of them were dissatisfied. The numbers of the courses offered in the undergraduate and graduate programs for which either satisfaction and no satisfaction was reported are given in Table 10 and 11. Although the average numbers of both undergraduate and graduate lighting design courses are lower in the satisfactory programs (Table 10 and 11), the respondents for

those programs stated that both the quantity and quality of the available courses are able to foster the acquisition of necessary knowledge of and skills in lighting design. The dissatisfied and indecisive respondents pointed out several problems regarding the lighting design education in their departments. They expressed their complaints about the lack of facilities, having mainly elective courses in the subject, theoretical course content, inadequate course hours, overcrowded classes, little or no cooperation with the industry and experiencing considerable difficulties in

Table 10. Numbers and averages of the taught courses in the satisfactory programs

	Building Physics	Lighting Design
Undergraduate		
n	8	10
Average (n ÷ 11)	0.73	0.91
Graduate		
n	1	3
Average (n ÷ 4)	0.25	0.75

Table 11. Numbers and percentages of the taught courses in the programs for which no satisfaction was reported

	Building Physics	Lighting Design
Undergraduate		
n	4	8
Average (n ÷ 6)	0.67	1.33
Graduate		
n	0	5
Average (n ÷ 3)	0	1.67

the organization of visits to successfully completed lighting designs.

Regardless of the level of satisfaction reported, all respondents agreed on the importance of having a laboratory and other facilities at university and, as a direct consequence, gaining hand-on experience and a better insight into lighting design. Despite this general view, it is quite striking that only one of all 17 respondents reported having a lighting laboratory in their institute and that four of those stated the utilization of computer software or technical equipment in their lighting design education. Apart from the availability of the facilities, there is a general consensus among the respondents about the weak or no integration of lighting design and studio courses at the undergraduate level. According to six of the respondents, studio instructors' lack of competency or interest in the field and low level of expectations with respect to the subject might cause this problem. Only four of the remaining respondents believed that students were expected and able to use their knowledge of lighting design in design courses.

Discussion and conclusion

It has been amply demonstrated that light has profound effects on us. Therefore, it is possible to state that good lighting is essential for a high-quality built environment. This raises the key question of how good lighting can be achieved. It is clear that providing sufficient knowledge about light and its use in interior design education would be a contributing factor. On the basis of the available literature, it is difficult to assess and comment on the quality lighting design education provided by the interior design departments in Turkey and Northern Cyprus. For this reason, a study was undertaken in two subsequent phases in order to update and widen our knowledge about the subject.

In the first phase, information about undergraduate and graduate courses in lighting design was gathered by administering the CIF and accessing departmental Web sites. Our analysis of the collected data revealed that both compulsory and elective courses on the subject constitute only a small fraction of the educational programs of many interior design departments and that the use of light as a design element is not given the status accorded to other subjects. Given the fact that a teaching period of 21-60 hours only enables the fundamentals of light and lighting to be understood,⁷ it would be erroneous, or at least inappropriate, to expect students to highly benefit from brief (two- or three-hour) introductory courses in building physics and lighting design and use light effectively in their designs.

If we accept that our current approach to lighting design education needs to be reconsidered, then it is important to think about what should be done in order to deal with this issue. Our findings from the second phase, in which the perceived quality of lighting design education was identified by means of the IQ, give some insight into what course of action should be taken. Given the comments of the respondents on the elusive character of light and theoretical nature of the available courses in interior design programs, one possible way of adopting a better approach and improving lighting design education is to give students the opportunity of gaining hands-on experience. In order to demonstrate the possibilities of using different luminaires and light sources, it would be very useful to construct mock-up rooms and establish laboratories with necessary equipment.⁷ It is both surprising and unfortunate that only one of all 17 respondents reported having a fully equipped laboratory in their institution. In addition, organizing field trips to see real-life design solutions and visit lamp and luminaire factories seems to be of great value to design students and help them to effectively use light as a tangible design element in their design courses.⁹ There is no doubt that the elective status of 74 per cent of the specialized lighting design courses and concerns of the respondents about this issue should be taken seriously. It should be noted here that it is unlikely to increase the number of courses in the existing curricula since the Bologna accreditation process has limited total ECTS credits for one semester to 30 ECTS credits. Given these circumstances, another way would be to change the status of lighting design courses from elective to compulsory. This change is considered to be imperative because it ensures all interior design students to benefit from specialized courses in the subject. Moreover, this may increase the opportunity for integrating lighting design and studio courses.

Despite the fact that light not only enables vision but also has been demonstrated to be instrumental in enhancing our general well-being and, as a direct consequence, quality of life, many interior design schools, regrettably, do not attach great importance to it. Therefore, it is absolutely imperative that we, as educators and policy makers, must take action immediately to address the above-mentioned issues in order to improve our lighting design education and give students the opportunity of understanding and using light better.

Acknowledgements

We would like to express our gratitude to all department chairs and course instructors for sparing their valuable time and help. The authors also thank the anonymous reviewers for their comments on an earlier version of this paper.

⁷ CIE, 1992.

⁷ CIE, 1992. ⁹ Isoardi, 2010.

References

- Adıgüzel, D. (2011) "Türkiye'deki İç Mimarlık Eğitiminde Çevresel Yaklaşım", Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi.
- CIE. (1992) Technical Report: Lighting Education (1983-1989), Vienna, CIE.
- Boyce, P.R. (2014) Human Factors in Lighting 3rd ed., Boca Raton FL, Taylor and Francis.
- Isoardi, G. (2010) "Evaluating the Learning Outcomes of an International Field Trip in Postgraduate Lighting Design Courses", Journal of Learning Design, Sayı 3, s. 37-44.
- Leech J.A., Nelson, W.C., Burnett, R.T., Aaron, S. & Raizenne M.E. (2002) "It Is About Time: A Comparison of Canadian and American Time-Activity Patterns", Journal of Exposure Analysis and Environmental Epidemiology, Sayı 12, s. 427-432.
- Livingston, J. (2014) Designing with Light: The Art, Science and Practice of Architectural Lighting Design, Hoboken NJ, John Wiley & Sons.
- Saraf, M. (2013) "Türkiye'de İç Mimarlık Eğitiminde Aydınlatmanın Yeri ve Önemi", VII. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu, 21-22 Kasım 2013, İzmir.
- Internet Sources
http://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2016/LYS/Yerlestirme_Tablo-4_min/Max_Lisans10082016.pdf
<http://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2016/LYS/TERCIH/OSYSKONTENJANKILAVUZU01082016.pdf> [Erişim tarihi 01 Kasım 2016]

Sosyal Yapı Değişiminin Mimari Yapıya Yansıması: Diyarbakır Örneği

The Reflection of Changing Social Structure in Architectural Structure: Diyarbakır Example

Havva ÖZYILMAZ,¹ Sare SAHİL²

ÖZ

Geleneksel evler tarihsel, kültürel ve yapısal olarak oldukça önem arz eden yapılardır. Geleneksel evler sosyal yaşamda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak uzun süreli kullanımlarda çeşitli nedenlerle değişime uğramakta ve kullanıcı gereksinim ve isteklerine yanıt veremez duruma gelebilmektedir. Bu çalışma geleneksel Diyarbakır evlerinde sosyal yapıya bağlı değişen fiziksel değişimi incelemeyi hedeflemektedir. Anadolu'nun tarihi bir kenti olan Diyarbakır'da beş asırlık bir dönemi kapsayan, geçmiş kültürel değerleri barındıran tarihi geleneksel evler vardır. Geleneksel evler özgün niteliğini 1950'li yıllardan sonra nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin etkisi ile yitirmeye başlamıştır. Geleneksel Diyarbakır evleri geçmişte kalabalık, geniş ataeril ailelere göre tasarlanmış ve dönemin kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamını içinde barındırmıştır. Bugün yine kalabalık alt gelir grubunun içinde yaşamakta olduğu bu evler değişmiş, kullanım bakımından geçmişteki anlamını tamamen yitirmiştir. Sosyal yapı değişiminin mimari yapıyı nasıl etkilediğinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada geleneksel Diyarbakır evlerinde anket çalışması yapılarak kullanıcı profili belirlenmeye çalışılmış, yerinde yapılan gözlem ve inceleme sonuçları ile literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler de ele alınarak fiziksel değişimler incelenmiştir. Evlerin tarihsel süreçte uğradığı değişim boyutunun belirlenmesi için yerinde yapılan incelemelerle evlerin orijinalindeki durumu göz önüne alınarak uğradığı fiziksel değişimler değerlendirilmiş ve sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Değişim; fiziksel yapı; geleneksel Diyarbakır evleri; göç; sosyal yapı.

ABSTRACT

Traditional houses are historically, culturally, and structurally important buildings. Traditional houses may change for a variety of reasons over time due to changes in social life. For example, they may no longer respond to user needs and desires. The aim of this study was to examine physical changes made to traditional Diyarbakır houses that occurred as a result of the social structure. Diyarbakır, a historical city of Anatolia, has traditional houses that include past cultural values that date back 5 centuries. After the 1950s, the original character of traditional houses began to be lost with the impact of population growth and unplanned urbanization. The traditional houses were designed for the large, patriarchal families of the past. Today, typically, lower income groups live in these houses. In terms of usage, the earlier meaning has been completely lost. This study was conducted to analyze how changes in social structure affect architecture. Physical changes made to traditional Diyarbakır houses were catalogued in on-site examinations, the residents were surveyed in an effort to determine a user profile, and an analysis was performed to assess the changes observed.

Keywords: Changing; physical structure; traditional Diyarbakır houses; migration; social structure.

¹Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır

²Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara

Başvuru tarihi: 29 Ağustos 2016 - Kabul tarihi: 17 Ellül 2017

İletişim: Havva ÖZYILMAZ. e-posta: havvaoyz@gmail.com

Giriş

Geleneksel evler özgün niteliğini 1950’li yıllardan sonra nüfus artışı ve çarpık kentleşmenin etkisi ile yitirmeye başlamıştır. Ataerkil aile tipinin yerini çekirdek aileye bırakmasıyla, birlikte bir yaşam için planlanan geleneksel evler modern yaşamın ihtiyacına cevap veremeyecek duruma gelmiştir. Aile yapısındaki değişimle birlikte yapı konfor gereksinimi de değişikliğe uğramış, çağdaş dünyanın gerektirdiği ihtiyaçların karşılanamaması sonucu geleneksel evler sahipleri tarafından terk edilmişlerdir. Sahiplerinin terk ettiği geleneksel evlere kırsal alandan göç ile gelen gruplar yerleşmişlerdir. Göç ilk bakışta basit bir coğrafi mekân değiştirme süreci olarak görülmele birlikte, nedenleri ve sonuçları irdelendiğinde bireylerin ve toplumun üzerinde büyük değişiklikler yaratan bir olgu olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Toplumsal biçimlenme ekonomik, politik ve kültürel yapılarında ve bu yapılar içindeki ilişkiler sisteminde yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkan göç, söz konusu yapılarda önemli dönüşümlere yol açmaktadır (Göktürk ve Kaygalak, 1999). Türkiye’de göç olgusu aslında yeni bir problem olmayıp tarihin derinliklerinden gelen sosyo-kültürel bir gerçekliktir. Anadolu’daki göç hareketlerine M.Ö. ki dönemlerde bile rastlamak mümkündür. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan göçler, mekânda eşitsiz biçimde dağıtılmış ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin bir sonucu olabildiği gibi çevreyle ilgili dayatmalarla da devlet gibi toplumsal bir otoritenin gündeme getirdiği sürgünler, mecburi iskânlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkmıştır (Yenigül, 2005).

Çalışma kapsamındaki Diyarbakır Suriçi kentinin ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber, İçkale kesiminin ilk yerleşme yeri olduğu düşünülmektedir. En az beş bin yıllık geçmişi olan Diyarbakır, farklı dönemlerde farklı medeniyetlerin yerleşim alanı olarak tarihte yerini almıştır. Yüksek sur duvarlarıyla kuşatılan tarihi kent, Dicle Vadisi’nden oldukça yüksek geniş bir bazalt düzlük üzerinde kurulmuştur. Kentin adı ilk olarak, M.Ö.1300 yıllarında, Asur çivi yazılarında “Amidi” olarak ifade edilmektedir (Gabriel, 1940). Yerleşmede bütünü sınırlayan öğeler surlar, bölen öğeler ise kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerindeki yollardır (Şekil 1). Diyarbakır’ın kentsel yapısının oluşumunda konumunun önemi büyüktür. Güvenlik nedeniyle surlarla çevrili bir yerleşim alanında bulunması, kenti oluşturan yapıların da birbirine dayanan, çok geniş olmayan parsellerde konumlanmasına neden olmuştur. Karasal iklimin de etkisiyle bu durum, organik biçimde gelişen sokaklar ile avlulu evlerin biçimlenmesine katkıda bulunmuştur.

1950’li yıllarda Diyarbakır yoğun göçe maruz kalmış bir şehirdir. Göç ile gelen grubun tercih ettiği yerlerden biri Suriçi olmuştur. Evlerin asıl kullanıcılarının kent içinde, kentler arasında hatta yurtdışına bir yer değiştirmesi olmuştur. Göç ile yaşanan hareketlilik gelinen yerde kullanıcının yaşadığı yeri kendinin kılma, kendi ihtiyaçları doğrultusunda

Şekil 1. Diyarbakır Suriçi.

değiştirme gereğini ortaya koymaktadır, ancak gelinen bu yerin özgün koşullarına bakılması oldukça önemlidir. Özellikle korunması gereken mimari ve sosyal değerlerin bu durumlardan çok etkilendiği ve yapıya zarar verdiği yapılan çalışmalar sonucu tespit edilmiştir. Kullanıcı gereksinimleri ve isteklerinin değişmesi sonucu geleneksel evler, çağdaş konfor şartlarını sağlamada yetersiz kalmış, sahipleri tarafından terk edilmiş veya kiraya verilmiştir. Bu işlevsel eskimeyle geleneksel Diyarbakır evleri, kırdan kente gelen, geçimini tarım ve hayvancılığa dayalı iş kollarından sağlamış fakat kente gelince herhangi bir gelire sahip olmayan insanların yerleşim mekânı olmuştur. Fiziksel ve toplumsal nedenlerle geleneksel evlerde meydana gelen değişimler tarihi dokunun korunmasında sorunlar oluşturmuştur.

Diyarbakır Suriçi bölgesinde, hızla değişen şehirleşme hareketleri ve kırdan kente yaşanan göçün etkisiyle geleneksel evlerde görülen fiziksel değişimleri belirlemeye yönelik alanda çalışmalar yapılmış, sosyal yapı analizi yapılarak bugünkü kullanıcının demografik özellikleri (eğitim durumu, gelir durumu, yapılan işler, burayı tercih etme nedeni, vs) anket çalışması yapılarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında 42 geleneksel Diyarbakır evi incelenmiştir.

Sosyal yapıdaki değişimin mimari yapıya yansımaları, kullanıcının ihtiyaçları doğrultusunda yaptığı değişikliklerle bozulma biçiminde olmuştur. Mimari yapının korunması için gerekli koruma anlayışının benimsenmesi gerekliliği çeşitli çalışmalarda yer almaktadır. Dalkılıç’ın kullanıcı değişiminin geleneksel Midyat evlerindeki etkilerini incelediği çalışmasında değişimin her boyutta ele alınabilmesi için konut birimi hem sosyal hem de mimari birim ölçeğinde ele alınmıştır (Dalkılıç, 2004). Yapılan diğer benzer çalışmalarda sosyal yapı fiziki yapının birlikte korunması gereği (Halifeoğlu, 2005, Oğuz, 2016, Şahin, 2014, Çiçek, 2012) üzerinde önemle durulmaktadır. Geleneksel Diyarbakır evlerinin bugünkü kullanıcılarının aile yapılarının, sosyo-

ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının değişmesi sonucu bunun mimari yapıya yansıması üzerinde durulmuştur. Yeterince koruma bilinci olmayan bu kesimin ekonomik yetersizlikleri de evlerin bakım ve onarımının yapılmasını güçleştirmiş, bu yüzden evlerin orijinal dokularının bozulmasının önlenmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Geleneksel Diyarbakır Evleri ve Çalışma Kapsamında İncelenen Diyarbakır Evleri

Geleneksel Diyarbakır Evlerinin Genel Özellikleri

İklim, topografya, malzeme ve sosyokültürel değerler Suriçi kentinin ve evlerinin biçimlenmesinde etken olmuştur. Suriçi tarihi kent yerleşmesinde genelden özele giden bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşik kurgu meydan ya da meydancık, sokak ya da çıkmaz sokak, avlu ve ev dizgelerinde oluşmuştur (Bekleyen, 1993). Evlere çoğunlukla sokak aralığı, giriş aralığı, geçit gibi adlar ile anılan birimler girilir, daha sonra buradan avluya geçilir. Evler, bodrum kat üzerinde yükselen bir, iki ve çok az üç katlı olup, avlular, oda-

lar, eyvanlar ve servis mekânlarının bir düzen içerisinde bir araya gelmesi ile oluşmuştur.

Dış dünyadan soyutlanmış, kendi içinde bağımsız bir avlu ve onu saran kanatlardan oluşmaktadır. Avlu dörtgen planlı, etrafında odaların, eyvan, mutfak, helâ, kiler, ahır v.b. birimlerin yer aldığı üstü açık, havuzlu, mekânlar arası bağlantının sağlandığı ortak bir alandır. Avluyu saran yapı kanatlarının büyüklüğü, kat sayısı, cephe zenginliği ev sahibinin ekonomisine bağlı olarak oluşmuştur. Geniş ve varlıklı ailelerin evleri harem ve selamlık bölümlerinden oluşmaktadır. Girişleri ayrı olan bölümlerin kendi içlerinde bağlantısı vardır. Yapı kanatları mevsimlik koşullara göre düzenlenmiştir. Yazlık kanatlar yüksek tavanlı ve bol pencereli tutulmuştur. Yüksek ve gösterişli eyvanlarla hareketlendirilen bu kanat, evin en zengin avlu cephesini oluşturur. Kışlık ve baharlık kanatlarda pencereler daha az sayılı ve basıktır. İklimin etkisi ve avlunun biçimlendirdiği 5 plan tipi konutlardaki yönlendirme koşullarına göre biçimlenmiştir (Bekleyen, 1993, Dalkılıç 1999) (Şekil 2).

	Plan tipleri	Avludan görünüm	Plan örneği
Orta avlulu			
Dış avlulu (U tipi)		Ev 8 Cahit Sıtkı Tarancı müzesi	
		Ev 13 Ziya Gökalp müzesi	
Dış avlulu		Ev 2 Behrampaşa konağı	
		Ev 23 Kültür tabiat var. kor. kurulu	
İç avlulu		Ev 16	

Şekil 2. Geleneksel Diyarbakır evleri plan tipi ve avludan cephe örnekleri.

Mekânların büyük bir kısmı avlu içine baktığı için sokağa yönelen mekân sayısı çok azdır. Sokağa taşan bu çıkıntıya cumba adı verilir, zemin katın üstünde yer alır. Sokağa taşan bu odaların daha geniş bir alanı izlemesi ve bu arada büyütülmesi amacıyla genellikle dar kenarlarına çıkıntı yapılmaktadır. Sokağa taşanlarında geniş yüz, çoğunlukla karşı komşuyu görmemesi amacıyla sağdır. Taş ve ahşap bingilerin taşıdığı, iç kısımları hafif malzemeyle doldurulmuş ahşap taşıyıcı sistemli cumbalar, evlerin sokağa yansıyan en zengin bölümleridir (Şekil 3).

Sokaklarda kabaltı denilen geçitlere sık rastlanır. Kabaltıların çokça uygulanma nedeni iklimin sıcak olmasından dolayı gölge alana duyulan ihtiyaçtır (Şekil 4).

Yapım Tekniği ve Malzeme; Diyarbakır evlerinde yapım sistemi, yöresel bir malzeme olan bazalt taşın farklı biçimlerde yontularak, horasan harcıyla gerekli kalınlıklarda örülmesi ve oluşturulan ana taşıyıcı duvarların yatayda ah-

şap kirişlerle birleştirilmesinden oluşmaktadır. Sert bazalt platosunun fazla derin olmadığı Suriçi bölgesinde yapıların temeli de çok derine inmeden iri bazalt taşlarla oluşturulmuştur (Oğuz, Halifeoğlu 2017). Bazaltın gözeneksiz olanına “erkek taş”, gözenekli olanına “dişi taş” denir. Dişi taşın işlenmesi daha kolay olduğundan mimari süslemlerinde kullanılmıştır. Süslemede kullanılan ikinci taş çeşidi kireç taşı olarak da isimlendirilen kalkerdir. Rengi sarıdan griye kadar değişir. Yapılarda renkli taş almaşıklığı yaygın olarak kullanılmıştır. Tuğla ve kiremit gibi taş malzemeler de yapılarda kullanılmıştır.

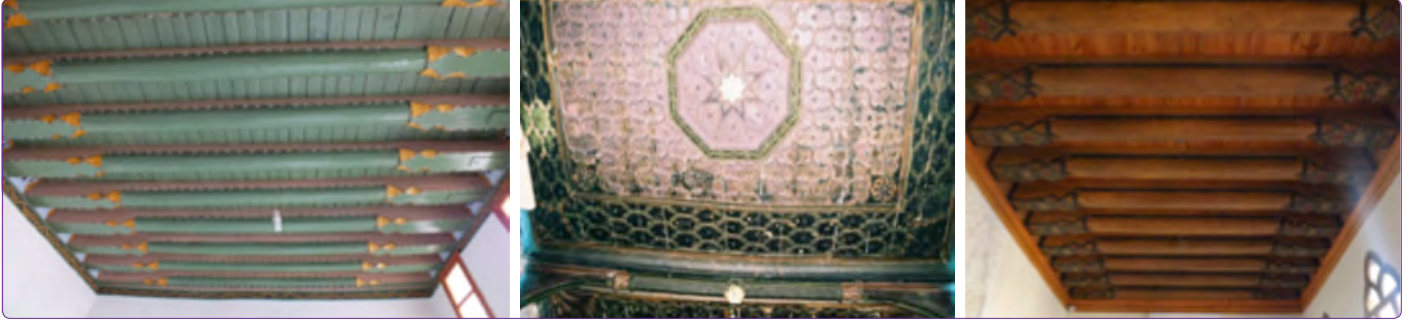
Geleneksel Diyarbakır evleri düz damlıdır. Evler, sıkıştırılmış killi toprak ile oluşturulmuş toprak dam ile örtülüdür. Bu dam örtüsü 0.40-0.50 m. aralıklarla atılmış 0.15-0.25 m. çapında yuvarlak ağaçlar üzerine tahta kaplama ve bunun üzerinde 0.30-0.50 m. kalınlığında toprak konularak yapılmaktadır. Toprağın üzeri kara sıva denilen bir çamurla

Şekil 3. Geleneksel Diyarbakır evleri cumba örnekleri.

Şekil 4. Geleneksel Diyarbakır evleri kabaltı örnekleri.

Şekil 5. Ahşap kirişlemeli tavan kaplamaları.

sıvanmakta ve yağmurlu zamanlarda killi toprak loğlarla sıkıştırılmaktadır. Oda döşemeleri toprak dolgu üzeri taş kaplama ya da ahşap kirişli döşeme üstü horasandır, döşemenin altına sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. Taşıyıcı olan duvarları taş, taşıyıcı olmayan ara duvarlar ise taş veya ahşap karkas arası kerpiç dolguludur. Eyvan döşemeleri ise genellikle taştan yapılırdı. Tavan ve döşeme kirişlerdeki yaygın kavak ağacına karşılık; kapı, pencere ve dolap doğramalarında ceviz tercih edilmiştir (Sözen, 1995). Ahşap kirişlerinin her birinin çeşitli boyalarla boyandığı, çeşitli desenlerle ve oymalarla süslediği güzel tavan örnekleri özellikle zengin evlerinde oldukça yaygındır. Bazı evlerde süslemeli, aynalı ahşap tavanlar da görülmektedir (Şekil 5).

Çalışma Kapsamında İncelenen Diyarbakır Evleri

Çalışma kapsamında yapım tarihi bilinen 42 adet ev incelenmiştir. Şekil 6b'de plan şemaları ve tipleri verilen evlerin büyük çoğunluğu ev olarak kullanılmaktadır. Zamanla kullanım gerekleri sonucu bir takım işlevlere (Tablo 1) dönüştüğü görülen evlerin harita üzerindeki yerleri görülmektedir (Şekil 6a).

İncelenen geleneksel Diyarbakır evleri ile ilgili şu tespitler yapılmıştır;

1. Evlerde evin ilk sahibi olan asıl ev sahiplerine rastlanılmamıştır. Mirasçıları tarafından kullanılan evler %5 (iki ev) gibi oldukça düşük bir orandadır. Bu evlerin sahipleri de ilk kullanıcıları değildir, ilk kullanıcıları hakkında bilgileri de yoktur, satın alınan evler daha sonra kendi akrabalarına miras kalmıştır.

2. Kullanılmayan, boş veya kapatılmış evler %14 (Altı ev)

3. Göç ile gelip kiracı olan kullanıcıların oturdukları evler %33 (on dört ev)'ü oluşturmaktadır. Ev sahibi yurtdışına veya büyük şehirlere göç etmiş, yerine kırsal kesimden göç eden kiracılar yerleşmiştir.

4. Göç ile gelip ev sahibi olan kullanıcılar tarafından kullanılan evler %20 (sekiz ev)'i oluşturmaktadır. Asıl ev sahibi evini satarak, yurtdışına veya büyük şehirlere göç etmiş, ev, kırsal kesimden gelenler tarafından satın alınarak kullanılmaktadır.

5. Yeni işlev verilerek kullanılan evler %28'i (on iki ev) oluşturmaktadır. Müze, kurum binası, dernek evi, anaoku-

lu, kafe, gençlik merkezi vs. gibi yeni işlevlerle yaşamlarını sürdürmektedirler.

Tablo 1. Evlerin kullanım durumları

Kullanım amacı	Sayısı	Numarası
Müze	4 adet	ev 3, ev 10, ev 13, ev 30
Kafe	3 adet	ev 1, ev 26, ev 40
Kuruma ait bina	1	ev 23
Dernek evi	1	ev 33
Anaokulu, kurs yeri	1	ev 2
Gençlik merkezi	1	ev 31
Dükkan+ev	1	ev 4
Boş terk edilmiş	6 adet	ev 5, ev 17, ev 24, ev 32, ev 36
Ev olarak kullanılan	24 adet	Ev 6. ev 7. ev 8. ev 9. ev 11. ev 12. ev 14. ev 15. ev 16. ev 18. ev 19. ev 20, ev 21. ev 22. ev 25. ev 27. ev 28 ev 29. ev 34. ev 35.37. ev 38. ev 39. ev 41. ev 42
Toplam		42 adet

Şekil 6a. İncelenen evlerin harita üzerindeki yeri.

Ev	Plan	Plan tipi	Ev	Plan	Plan tipi	Ev	Plan	Plan tipi
1		L tipi	15		Ara tip	29		Orta avlulu
2		U tip	16		İç avlulu	30		Orta avlulu
3		Ara tip	17		U tip	31		U tip
4		İç avlulu	18		Ara tip	32		L tip
5		U tip	19		Orta avlulu	33		U tip
6		Ara tip	20		Ara tip	34		İç avlulu
7		İç avlulu	21		Orta avlulu	35		İç avlulu
8		Orta avlulu	22		U tip	36		U tip
9		U tip	23		L tip	37		U tip
10		Ara tip	24		İç avlulu	38		L tipi

Şekil 6b. İncelenen geleneksel Diyarbakır evleri plan tipleri.

Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Belirlenen Değişimler

Bugünkü sosyal yapı, geçmişte bu dokunun oluşmasını sağlayan sosyal yapıdan farklıdır. Geleneksel evler yeni kul-

lanıcıları, evin özgün sahiplerinden farklı kültürel ve ekonomik yapıya sahiptir. Sur içinde yer alan geleneksel evler, yapıldıkları dönemin sosyo-kültürel yapısını ve mimari biçimini yansıtır; bugün ise, farklı kullanıcıların kültürleri,

yaşam biçimleri, ihtiyaçları, istekleri, beğenileri ve ekonomik durumları doğrultusunda yaptıkları değişiklikler ile geleneksel özelliklerini kaybetmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, Sur içindeki sosyal yapı ile birlikte kullanıcı değişiminin geleneksel Diyarbakır evlerinde sosyal ve fiziki yapıdaki etkileri incelenmiştir. Değişimin her boyutta ele alınabilmesi için ev birimindeki değişiklikler, hem sosyal hem de mimari birim ölçeğinde incelenmiştir. Geleneksel dokunun korunabilmesi için, koruma eyleminin sosyal yapıyı oluşturan kullanıcılar ile birlikte gerçekleştirilmesi gerekliliği bu çalışmanın temel hipotezini oluşturmaktadır.

Fiziksel çevre ve insan eliyle biçimlenmiş çevre, kendisini oluşturan toplumun sosyal, ekonomik, politik, kültürel, psikolojik, tarihsel birikimlerinin göstergesidir (Asatekin, 1993). Dünya görüşü, gündelik yaşam tarzı, ekonomik durum, üretim ve tüketim araçları, teknolojik imkânlar ve ilerlemeler, dini inançlar, aile yapısı kısaca toplum kültürü; mekânları, evleri, yerleşim bölgelerini ve fiziksel çevreyi şekillendirmiştir (Gültekin ve Özcan, 1997).

Tarihsel süreç içinde toplumun sosyo-kültürel yapısında meydana gelen değişimlerle birlikte var olan çevrenin değişimini ve dönüşümünü gözleyip belgelemek gerekir. Yapının oluşum aşamasında, konutu yaptıran ailenin ihtiyaç ve gereksinimleri mimari biçimi şekillendirmiş, daha sonraki dönemlerde, mimari birimin kullanıcıları değişince buna bağlı olarak mimari birimin kullanımı ve fiziki yapı da değişmiştir.

Değişme, herhangi bir bütünün önceki duruma göre farklı bir hal almasıdır (Dener, 1994). Toplumsal değişim ise, konutların var olduğu ilk zamanlardan sonra kullanımının sürdüğü ilerleyen süreçte zamana bağlı oluşan değişimdir. Değişim uyum ihtiyacından doğan bir süreçtir. Bu uyum ile giderek geleneksel çözüm yollarının sağladığı doyum düzeyi azalır ve değişim söz konusu olur. Fakat her değişme olayında, farklılıklar da ortaya çıkar. Özellikle iç ve dış göçler dinamiğindeki değişimler dengeyi sarsarak, kültür farklılıklarının oluşmasını etkilemektedir (Özmen, 1995). Değişim kavramı, sosyokültürel ve sosyoekonomik anlamda ele alındığında bir yaşam biçiminden diğer bir yaşam biçimine geçmeyi ifade etmektedir. Yaşam biçiminde söz konusu olan değişim ise fiziksel mekâna doğrudan yansımaktadır. Bu bağlamda geleneksel evler zamansal süreçte, içlerindeki kullanıcının yaşamsal değişimlerine bağlı olarak fiziksel değişimler geçirmekte, geçirdikleri değişimlerin bazıları ise bozulmalara neden olmaktadır (Perker ve Akıncıtürk, 2011).

Geleneksel Diyarbakır evleri göç sonrası buraya yerleşen kullanıcıların kendi ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda yaptıkları değişimlerle bozuma uğramıştır; sosyal yapı değişmiş, bu değişim mimari yapıya yansımıştır.

Sosyal Yapıda Değişimler

Geniş aile anne, baba, evlenmemiş kız çocukları, evlenmiş erkek çocukları, gelinler ve torunlardan oluşan, birden

fazla kuşağı içinde barındıran ve akrabalık ilişkilerinin güçlü olarak yaşandığı, gelirin paylaşıldığı kalabalık aile üyelerinin oluşturduğu aile biçimidir (Özyılmaz, 2007). Geleneksel yaşamda anne, baba, büyükanne, büyükbaba, çocuklar, gelinler, kardeşlerden oluşan ataerkil yapısından dolayı aile bireylerinin yaşam tarzları, aile büyükleri ve yaşlılar tarafından belirlenir. Tüm bireyler bu yaşam tarzına ayak uydurmak zorundadır. Her aileye bir oda verilir. Birlikte yenilir, birlikte içilir ve eğlenilir. Yaşayış biçimlerine uygun düşen kalabalık bireylerin oluşturduğu ataerkil geniş aile tipleri yaygındır. Aile bireyleri arasında sıkı bağlar bulunan aileler, evli çocuklarla bir arada yaşamışlardır. Evlerde büyük aile içinde küçük çekirdek ünitelerinin her birine bir oda ayrılabilmesine karşın, çadırlarda mahremiyet gerektiren eylemler için keçe, yün dokuma perdeden yararlanılarak geçici bölümler yapılabilmektedir (Eruzun, 1980).

Geçmişte Diyarbakır geleneksel evlerinde kalabalık ailelerin yaşadığını Ekrem Cemil Paşa'nın şu sözleri doğrulamaktadır. "Bu konakta 20'den fazla hanım, yirmi kadar hizmetçisi ve işçi, otuzdan fazla çocuk vardı. Selamlık bölümünde de yirmiden fazla hizmetçi vardı. Kahveci, oda hizmetçileri, sofrta hizmetçileri, çıraklar bulunmaktaydı" (Diken, 2002). Günümüzde toplumsal yapıda aile yapıları değişmiş, nine, dede, gelin, kayınvalideden oluşan aile yapıları parçalanarak çekirdek aile yapısına dönüşmüştür.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde günümüzde yaşamakta olan aileler çoğunlukta kırsal alandan göç ile gelen ailelerdir. İncelenen evlerde yaşayan kullanıcıların hepsinin Müslüman olduğu tespit edilmiştir.

Geçmişte Sur içinde oturan aileler gelir ve meslek gruplarına göre belirli mahallelerde toplanmışlardı. Ulu camii ve çevresinde zenginler ve eşraf, çarşı ve pazara yakın olan yerlerde esnaf, doğu kapısı ve hükümet kapısı dolaylarında memurlar oturmaktaydı. Sur dışındaki evlerde oturanlar ise genellikle eşrafa aitti (Cengiz, 1993). Geçmişte evin reisinin yaptığı işler; demircilik, kalaycılık, duvarcılık, taşçılık, sobacılık, nalbantlık, marangozluk, yemenicilik vb tamamen zanaata dayalı işlerdi (Cengiz, 1993).

Yapılan anket çalışmasına göre şimdiki kullanıcıların, çoğunlukla göçle geldikleri, yerli kullanıcı olmadığı tespit edilmiştir. Buraya gelenlerin burayı seçme nedenleri arasında en sık rastlanan cevap %33 ile kent merkezine yakın oluşu, hem kiralama hem de konut edinmede %27'si ucuz olduğundan, evlilik, tayin de diğer nedenler olarak sıralanmaktadır.

Sur içine %38'i köy-ilçeden, %29'u çevre illerden, %29'u Sur içinden, %4'ü kentin başka semtlerinden gelmişlerdir. Göç ile gelen kullanıcılar iş, eğitim, daha iyi yaşam koşulları, ev sahipliği gibi nedenlerle geldiklerini belirtmişlerdir.

Oturma süreleri %9'u 40 yılın üstünde, %38'i 20 yıl üstü gibi süredir burada oturmaktadır. %11'i 20 yıl, %24'ü 10 yıl, geri kalan %18 i ise 1-5 yıl arasındadır.

Demografik yapı: Anket çalışmasının yapıldığı 26 evde 44 aile yaşamaktadır. Ortalama aile büyüklüğü 7.65'dir. Handede en az rastlanan aile tipi %2 oranında 15 kişilik, en sık rastlanan aile tipi 8 kişilik %50 oranında, 2-4 kişinin olduğu ailenin olduğu oran %9'dur. Aileler genellikle çok çocukludur. Çocuk sayısına bakıldığı zaman 2 çocuklu %7, en sık rastlanan çocuk sayısı %44 ile 6 çocuklu ailelerdir. Nine, dedenin olmadığı ev sayısı %11 iken, nine, dedenin olduğu evler %89 gibi yüksek bir oranı göstermektedir.

Sosyal ve kültürel yaşam: Evlerde konuşulan diller Kürtçe ve Türkçedir. Evin yaşlıları kendi aralarında Kürtçe, çocuklarla ve gençlerle Türkçe konuşmaktadır.

Suriçi bölgesinde bugün yaşamakta olan aileler çoğunlukta kırsal alandan göç ile gelen ailelerdir. 2000'li yıllarda bu konutların asıl sahiplerinden Süryaniler, Ermenilerden kilise çevresinde yaşayan, sayıları da 20'yi geçmeyen ancak 4 aile kalmıştı (Şimşek, 2003). İncelenen evlerde yaşayan kullanıcıların hepsinin Müslüman olduğu tespit edilmiştir.

Toplumsal yapının değişmesine rağmen yardımlaşma ve dayanışma hala vardır, komşuluk ilişkileri oldukça güçlüdür. Komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu geleneksel yaşam biçimi dar gelirli ailelerde de hala sürdürülen sosyal ilişkiler sürdürülebilirlik açısından değerlidir. Kadınlar günlerini evlerinde geçirmekte, ev işleri yapmakta ya da komşularıyla; toplanma, oturma, el işi, sohbet, temizlik, yemek hazırlama gibi eylemlerle, daha çok mahalle boyutunda komşularıyla sürekli ilişki içindedir. Erkeklerin toplanma yerleri ise kahvehanelerdir.

Bugünkü kullanıcılarının çoğu kırsal bölgelerden göç ile gelen tarım ve hayvancılık ile uğraşan, işsiz ve düzenli gelirleri olmayan ailelerdir. Göç ile gelen grubun çoğu günlük işlerde (amele, boyacı, hamal, vb.) çalışmaktadır. Anket yapılan evlerde %49 gibi yüksek oranda düzenli geliri olmayan aileler yaşamaktadır. Sur içinde yaşayan ailelerin çoğu yoksulluk sınırının oldukça altındadır. %20 gibi yüksek bir oranda evde çalışan kimse yoktur ve aldıkları yardımlarla yaşamlarını sürdürmektedirler. %5 gibi küçük bir oran emekli, %5'i ise memurdur. %11'i en üst düzey diyebileceğimiz 1000 ve 1000+ gelire sahiptir.

Kentte kadınlar aile bütçesine katkı için günlük temizlik işlerine gitmektedirler. Ayrıca mevsimlik işler için de kentte ve başka şehirlere gidip gelişler olmaktadır.

Aile reisinin meslek grupları çok az oranda işçi, memur, emekli, şoför, esnaf kesiminden oluşmaktadır. Bölgede işsizlik oranı oldukça yüksektir. Bazı evlerde erkek ve kız çocukları da çalışarak evin geçimine katkı sağlanmaktadır. Bu bağlamda eve giren gelir 500-1.000 TL arasındadır. Evin ekonomisine katkı sağlamak amacıyla kadınların, evde yiyecek üretimi (sebze/meyve ekme- kurutma, salça, vb.) geleneğini sürdürerek aile ekonomisine de katkıda bulunmaktadır. Çocuklar ise okullarından arta kalan zamanlarında aileye katkı olsun diye mendil, su, limon vs satmaktadır.

Alanda oturan kadın ve erkeklerin eğitim seviyesi düşüktür. Aile reisinin eğitim durumuna bakıldığında %22'si okuryazar değil, %40'ı okuryazar, %31' i ilk, orta, lise ve %7 gibi küçük bir oranın üniversite eğitimi olduğu görülmüştür.

Mülkiyet Durumu: Kullanıcıların %48'i ev sahibi, %20'si aileye ait evlerde yaşamakta, %30'u kiracı, %2 gibi küçük bir oran da bedelsiz oturmaktadır. Ev sahibi olanların %38'i evi satın almış, %7'si miras yoluyla edinmiştir.

Kiralar evin büyüklüğü ve bakımına göre 250-500 TL arasında değişmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda geleneksel evlerde şu anda yaşamakta olanların geçmişte bu evlerde yaşayanlarla hiç bir akrabalık ilişkilerinin olmadığı, hatta hiçbir bilgilerinin de olmadığı saptanmıştır. Bu durum evlerin çok el değiştirdiğinin göstergesidir.

Fiziksel Değişimler

Toplumların önemli tarihsel, kültürel değerlerini barındıran geleneksel evler uzun süreli kullanımda değişime uğramaktadır. Geleneksel evler sosyal yaşamda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan güncel kullanıcı gereksinim ve isteklerine yanıt veremez duruma gelebilmektedir (Perker ve Akıncıtürk, 2011). Geçmişte geniş aileler için yapılmış geleneksel evler, bugün çekirdek aileler için büyüktür. Bu nedenle yeni ev sahipleri, evi bölerek kiraya vermekte ya da evin bir bölümünü boş bırakarak sadece birkaç odasını kullanmaktadır. Servis ve mekân kullanımı açısından yaşanan sorunlar, yapılara yeni ekler yapılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenlerle geleneksel evlerin bir bölümü düşük gelir grubuna sahip kullanıcıların kendi yaşam tarzlarına göre yaptıkları müdahalelerle özgünlüklerini kaybetmişlerdir. Evlerin güncel kullanımları ya bölünerek tamamen ayrı evler olarak, ya da bölünmeden bazı ortak mekânlar birlikte kullanılarak yaşamlarına devam etmektedirler.

Yapının oluşum aşamasında, evi yaptıran ailenin gereksinimleri mimari biçimi şekillendirmiş, daha sonraki dönemlerde, mimari birimin kullanıcıları değişince buna bağlı olarak mimari birimin kullanımı ve fiziki yapısı da değişmiştir (Asatekin, 1994). Değişen sosyal yapı fiziksel değişimlerin yapılmasına, plan düzenin de değişmesine, bozulmasına neden olmuştur. Bu fiziksel değişimler; birim (mekân), eleman (duvar vb), bileşen (kapı, pencere vb), malzeme (taş, seramik vb) bazında değişimlerdir. Evlerde görülen fiziki değişiklikler özellikle üst örtüde, duvarlarda ve kapı, pencere gibi ahşap yapı elemanlarında görülmektedir.

Evlerin yapımında kullanılan malzeme bazalt taşıdır. Ancak ek bölümlerde ve yeni yapılarda tuğla ya da briket malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Birçok uygulamada; mevcut malzemenin yeni malzemelerle değişimi, yapının özgün dokusuna uyumsuz bir şekilde yapılmaktadır.

Ev sahipleri, avlu içine veya odanın bir kenarına yeni birimler eklemekte ya da mevcut eve kat çıkmaktadır. Gerek sinim duyulan birimler için avlunun, odanın veya eyvanın bir kenarına ek yapılmış ya da eve ait bir mekân banyo, mutfak ve tuvalete çevrilmiştir. Eklemelerin özellikleri; mekân düzenleri ve hiyerarşisi ile form, malzeme, boyut, detay ve renk az sayıda evde özgün dokuyla uyumlu, çoğunlukla uyumsuzdur.

Evlerin büyük çoğunluğunda özgün banyo bulunmayışı, bu birimin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Evlerde mutfak ve özgün tuvalet bulunmaktadır. Ancak evlerin bölünmesi veya eski tuvaletlerin iç donanımlarının günümüz konfor koşullarına uymaması gibi sebeplerden, bazı evlerde ek tuvaletler yapılmıştır.

Yapılarda gereksinimden kaynaklanarak oluşturulan yeni hacimlere kapılar, pencereler, duvarlar ve düşey sirkülasyonu sağlayan merdivenler eklenmiştir. Yapılan bu eklerin genellikle özgün dokuyla uyumsuz olduğu görülmüştür. Bazı evlerde özgün kanatların üstüne, tuğladan yapılmış duvarlar ve betonarme sistemle inşa edilen yeni bir kat eklenerek oluşturulmuştur.

Birim (mekan) bazında değişimler

Değişim oda, banyo, helâ ve kat eklemeleri ile olmuştur. 18 nolu evin avlusuna eklenen iki oda ile evler bölünmüş (Şekil 8), üç ailenin kullanımındadır. Evin bir bölümüne yeni

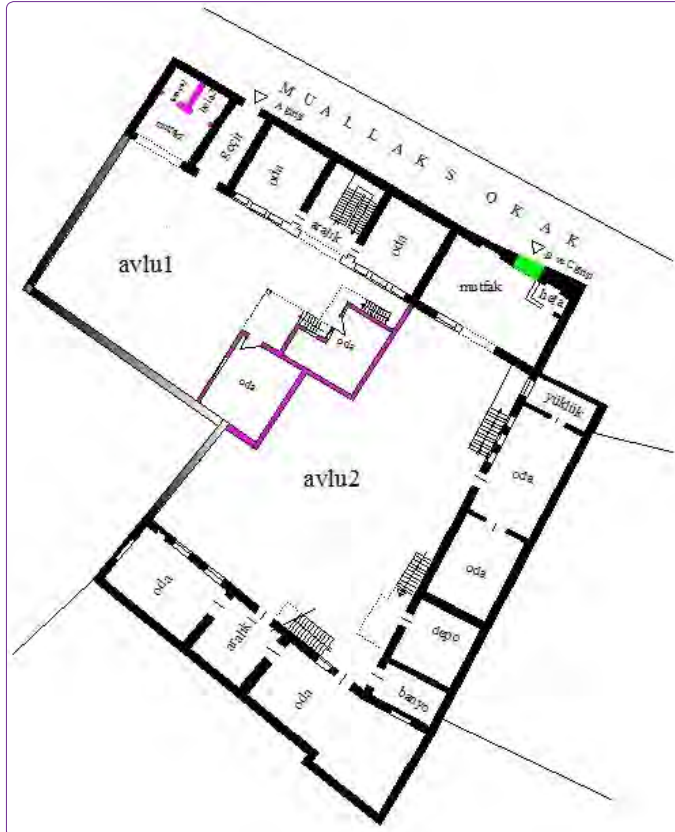
kapı açılmıştır. Bir bölümüne de gereksinim duyulan banyo ve helâ geleneksel kullanımda mutfak olan birime eklenmiştir (Şekil 7).

Üç nolu evin yeni işlevi müzedir. Bütün mimari özellikleri korunarak restore edilmiştir, ancak yıkılan bir kısma cam malzemeden bir birim eklenmiş, müze için büro olarak kullanılmaktadır (Şekil 9, 10).

22 nolu evin bir kısmına kat ilavesi yapılmış, bir aile yaşamını sürdürmektedir (Şekil 11, 12).

Şekil 8. Betonarme eklenti.

Şekil 7. 18 nolu evin planı.

Şekil 9. 3 nolu evin planı.

Şekil 10. 3 nolu evde cam malzemeli eklenen birim.

Şekil 11. 22 nolu evin kat planları.

Şekil 12. 22 nolu evde kat eklemesi.

Şekil 14. 39 nolu evin planı.

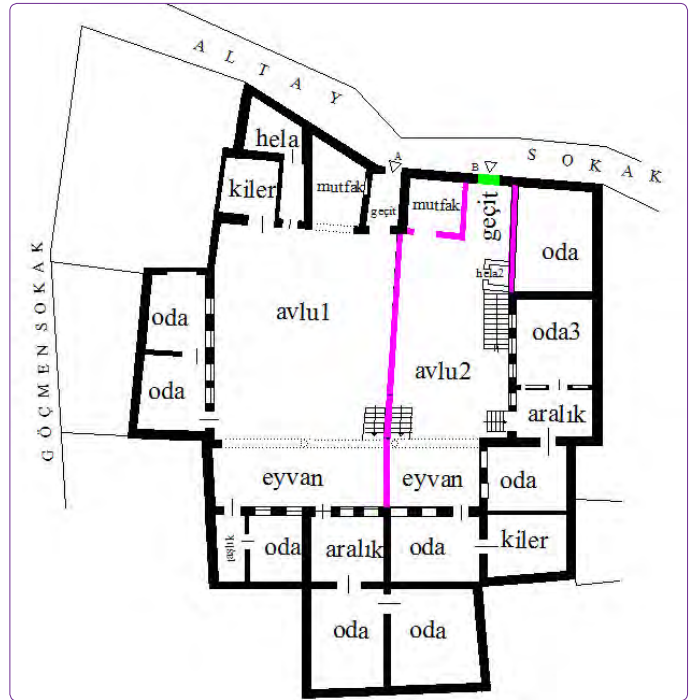

Şekil 13. 33 nolu ev planı.

33 nolu evin avlusuna (Şekil 13), 39 nolu evin mutfağına banyo birimleri eklenerek gereksinim giderilmiştir (Şekil 14).

Eleman (Duvar vb) Bazında Değişimler - Eklmeler

21 nolu evde avlunun ortasına eklenen duvar evi ikiye bölmüş, yeni bir kapı açılmış iki aile tarafından kullanılmak-

Şekil 15. 21 nolu evin planı.

tadır. Bölünen evde mutfak ve bir odaya gereksinim duyulmuş, eklenen duvarlarla bu birimlerde elde edilmiştir (Şekil 15, 16).

Bileşen (Kapı, Pencere vb) Bazında Değişimler

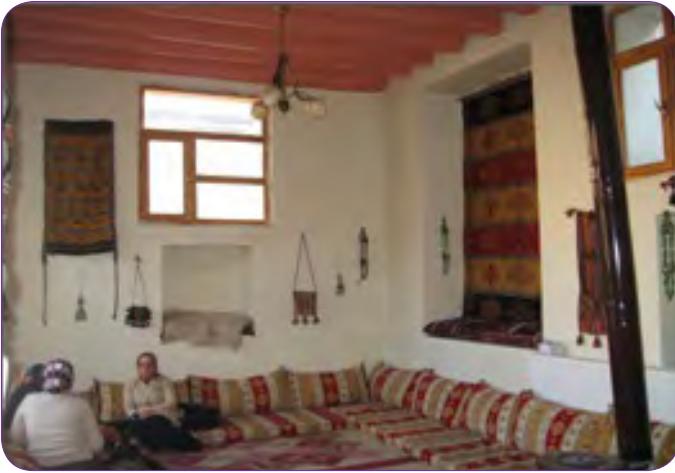
Geleneksel evlerde özgününde çok sayıda yapılmış pencerelerin bir kısmı ısınmak amacıyla kapatılmıştır. Bölünen evlerde farklı ailelerin kullanımı sonucunda yeni kapı açma gereği doğmuş özgün boyutlardan farklı yeni kapılar açılmıştır. Dış cepheye açılan pencere ve kapı boyut ve türü özgün dokuya uymamaktadır. Pencerede kullanılan ahşap elemanlar, malzeme, tür, biçim ve boyutlarına uyulmadan yapılmıştır (Şekil 17, 18).

Şekil 16. 21 nolu evin avlusundan görünüm.

Şekil 19. Eyvanların kapatılması.

Şekil 17. Pencere değişimi.

Şekil 20. Eyvanların kapatılması.

Şekil 18. Pencere değişimi.

Yarı açık mekân olan evin eyvanları ahşap malzeme ile kapatılmış, özgün halinde yarı açık mekân olan eyvan kapalı mekân durumuna gelmiştir (Şekil 19, 20).

Pencerelerin bir kısmı tuğla malzeme, kapı ise bazalt taş ile kapatılmıştır (Şekil 21).

Değişim en fazla kapı, pencere ve eyvan kemerlerinde görülmektedir. Genellikle bu değişim, kapıların, pencerelerin ve eyvan kemerlerinin kapatılması şeklinde olmuştur.

Malzeme (Taş, Seramik, Boya vb) Bazında Değişimler

Geleneksel evlerde zamanla özgün malzemelerde çeşitli bozulmalar meydana gelmiştir. Malzemelerin düzenli olarak bakım ve onarımı yapılmadığından, bozulma süreci başlamıştır. Yerine yapılan malzeme müdahaleleri ahşap elemanların malzeme tür, biçim ve boyutlarına uyulmadan yapılmış müdahaleler geleneksel malzeme ile uyumsuz görüntüler ortaya koymuştur.

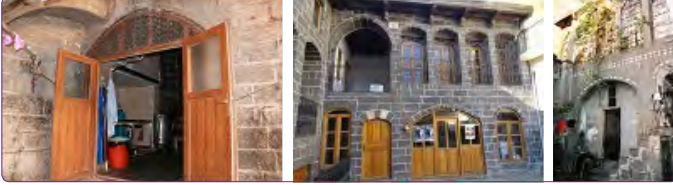
Geleneksel halinde yarı açık mekân olan mutfak, yeni ahşap malzeme kullanılarak kapatılmıştır (Şekil 22).

Duvarlarda kullanılan seramik, boya taş dokuyu gizlemiş ve bozulmasına neden olmuştur (Şekil 23).

Bazalt gezemekler ile saçaklar betonarme olarak değiş-

Şekil 21. Kapı ve pencerelerin kapatılması örnekleri.

Şekil 22. Mutfağa yapılmış müdahaleler.

Şekil 23. Özgün dokuyu bozan müdahaleler.

Şekil 24. Betonarme saçak ve gezemek.

tirilmiştir. Geleneksel Diyarbakır evinin özgün olan toprak dam örtüsü betonarme olarak değiştirilmiştir (Şekil 24).

Oturma alanı olarak kullanılan evin damı suni yeşil çim ile kaplanmıştır (Şekil 25).

Bazı evlerde avlu duvarı ve bina dış yüzeyi, sıvanarak veya boyanarak taş duvar dokusu kapatılmıştır (Şekil 26).

Bazı evlerde özgün pencereler farklı renklerle boyanmış, eski pencereler farklı pencere malzemeleriyle değişik ölçülerde yenilenmiştir. Geleneksel evlerin birçoğunda, avlu ve bina girişlerinde yer alan ahşap kapılar (Şekil 27), metal malzemeli kapılar ile değiştirilmiştir. Bazı evlerde ise, yapı-

Şekil 25. Suni yeşil çim ile kaplanmış evin damı.

Şekil 26. Duvarın taş dokusunu bozan müdahaleler.

Şekil 27. Özgün kapılar.

Şekil 28. Kapı değişiklikleri.

nın bölünmesi sonucunda oluşan birimlerin sokakla bağlantısını kuran yeni kapılar açılmıştır (Şekil 28).

Değerlendirmeler

Bu çalışma kapsamında incelenen Suriçi bölgesinde yer alan geleneksel evler, değişen yaşam koşulları ve kullanıcı özellikleri sonucu, hem sosyal yapıda hem de fiziksel yapıda bir değişim sürecine girmiştir. Kendisini oluşturan toplumun sosyal, ekonomik, politik, kültürel, psikolojik, tarihsel birikimlerinin göstergesi olan fiziksel çevre insan eliyle değişmekte ve biçimlenmektedir. Değişen sosyal yapının mekânsal yapıya yansıması kaçınılmazdır. Önemli olan sosyal yapı yansımalarıyla mekânsal yapının sosyal sürdürülebilirlik açısından bozulmasını önleyecek önlemlerin alınmasıdır.

Sosyal Yapı İle İlgili Değerlendirmeler

Geçmişte farklı etnik kökenli ailelerin yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarının farklılık arz ettiği geleneksel evlerde bugün benzer aile yapıları olan kırsal kökenli düşük gelirli aileler yaşamaktadır. Bu yapıların tercih edilmesinin altında yatan gerçek, sahiplerinin terk ettiği evlerin kiralama ve satın almada fiyatının uygun olmasıdır. Geldikleri yerlerdeki kırsal kültürü yaşamlarında devam ettirdikleri görülmektedir.

Diyarbakır Suriçi bölgesi göç almış bir yerdir. 1950'lere dayanan ve halen devam eden bu hareketlilik tarihi kent dokusunu etkilemiştir. Köy ve ilçelerden merkeze yapılan göçler, yakın geçmişten günümüze kadar da terör nedeniyle köylerin boşaltılması, iş bulma arayışı, çocukların eğitimi amaçları için olmuştur. Kentin göç alma ve verme eylemine bakıldığında; Diyarbakır kendi ilçeleri ve köylerinden, çevre şehirlerinden göç alırken, batıdaki şehirlere de göç vermiş ve vermeye devam etmektedir.

Toplumun büyük kesiminde ailelerde çekirdek aile tipine dönüşüm gerçekleşmiş iken, günümüzde geleneksel evlere yerleşen dar gelirli grupta hala geleneksel değerlere bağlı olan geniş aile tipine rastlanmaktadır. Ancak geçmişte günün koşul ve aile yapısı birlikte yaşamayı gerektirirken, bugün birlikte yaşamak ekonomik zorluklardan kaynaklanmaktadır. Çocuk sayısı çoktur, eğitim düzeyi ve gelir düzeyi oldukça düşüktür.

Fiziksel Yapı İle İlgili Değerlendirmeler

Yapının oluşum aşamasında, evi yaptıran ailenin gereksinimleri mimari biçimi şekillendirmiş, daha sonraki dönemlerde kullanıcılar değişince buna bağlı olarak mimari birimin kullanımı ve fiziki yapısı da değişmiştir. Sosyal yapının değişimiyle oluşan yeni kullanım gereklilikleri, talepler ve özgün kullanım biçiminin değişmesi ile yeni kullanıcılar kültürleri ve gereksinimleri doğrultusunda yaptıkları düzenlemelerle değişikliğe gitmektedir. Büyük evlerin ailelere fazla gelen mekânları atıl durumdadır. Kullanılmayan mekânlar zamanla harap duruma gelmiştir. Aileler bazı mekânları ekonomik zayıflıkları nedeni ile kullanıma gereksinim duyduğu halde kullanıma açmamaktadır. Bazı evlerde ge-

reksinim duyulan mekânlar özgün dokuya bakılmaksızın eklenmiştir. Birçok evde görülmeyen banyo birimi evlere sonradan eklenmiş ya da sobanın üstünde ısıtılan sularla banyo eylemi odalarda gerçekleştirilmiştir (Gönül, 2003). Özgün kullanımda yarı açık olan mutfaklar günümüzde ya kapatılarak kullanılmakta, ya da mutfak işlevi bir başka odada görülmektedir.

Yapılan müdahalelerle evlerin mimari yapısı değişmiş, plan düzeni bozulmuştur. Geleneksel Diyarbakır evlerinin mimari özellikleri yapılan fiziki değişikliklerle yarı açık mekân olan bazı mutfak ve eyvanlar kapatılarak kapalı mekân olarak kullanılmıştır. Malzeme boyutunda yapılan fiziki değişiklikler en çok taş doku üzerine yapılan boya ve badanalar ile olmuştur. Birçok evde görülen bu durum evlerin özgün taş dokusunu kaybetmesine neden olmuştur.

Geleneksel evlerin büyük bölümü özgün işlevini günümüze kadar devam ettirmiştir. Sosyal yapıda görülen değişimler, mekânların kullanımında, evlerin iç donanımlarında ve mobilyalarda değişime neden olmuştur. Geleneksel yaşamda evlerin çok amaçlı olarak kullanılan bölümlerinin üstlendiği işlevlerin ve sahip olduğu donatılar, değişime uğrayarak özelleşen mekânlara (yatak odası, oturma odası, mutfak, banyo) dönüşmüştür.

Sonuç ve Öneriler

1950'li yıllardan itibaren sanayileşme ve hızlı kentleşme hareketleriyle kırdan kente göç eden insanların tercih ettiği yerlerden biri olan geleneksel evler, yeni bir sosyal yapıyla karşı karşıya kalmıştır. Değişen sosyal yapı fiziksel yapıyı bozmuştur. Sosyal yapının değişme sürecinde gereksinim ve istekleri hızla farklılaşan geleneksel ev kullanıcılarının isteklerine yanıt alamadıkları geleneksel evleri, fiziksel ve işlevsel bakımdan değiştirmişlerdir. Kullanıcıların geleneksel evlerde gerçekleştirdikleri fiziksel müdahaleler geleneksel evin özgün mekânsal ve yapısal özelliklerinin zarar görmesine neden olmaktadır. Geleneksel evlerin korunarak yaşatılması ve geleceğe aktarılması ise ancak içlerindeki yaşantının devamlılığı ile mümkün olmaktadır. Geleneksel evlerdeki yaşantının devamlılığı için kullanıcının gereksinim ve isteklerinin karşılanırken koruyarak kullanma ilkesi benimsenmelidir.

Geleneksel Diyarbakır evlerinde şu anda yaşamakta olan ailelerin geçmişte bu evlerde yaşayanlarla hiç bir akrabalık ilişkilerinin olmadığı, hatta hiçbir bilgilerinin de olmadığı saptanmıştır. Güncel olarak buradaki evlerde yaşayan insanların ekonomik nedenlerle orada yaşamaları ve evlerin korunmaya değer varlıklarının olduğuna dair bilinçlerinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Koruma, kültürel mirasa sahip çıkma toplumsal bir görevdir. Öncelikle toplum genelinde koruma bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Bu görev bilincinin ve eğitimin yaygınlaşması, uzman kişilerin bu konuda çalışmaları,

yasa ve yönetmeliklerde koruma kavramına ilişkin şartlar oluşturulması önem teşkil etmektedir. Dar gelirli grubun evlerinin bakım ve onarımını yapma mali gücüne sahip değildirler. Devlet, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler evlerin bakımı aşamasında gerekli desteği sağlamalıdır. Geleneksel evlerin korunarak yaşatılması ve geleceğe aktarılması içlerindeki yaşantının devamlılığı ile veya uygun işlev verilmesi ile mümkün olmaktadır. Geleneksel evlerdeki yaşantının devamlılığı için öncelikle koruma/kullanma dengesinin doğru kurulması ve kullanıcının güncel gereksinim ve isteklerinin karşılanması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Asatekin, G. (1993) "Tarihsel Çevre Korumanın Kuramsal Çerçevesi", Tarihsel Çevre ve Sorunları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- Bekleyen, A. (1993) "Eski Diyarbakır evlerinin kitlesel biçimlenmesini etkileyen asal etmenlerin belirlenmesi", Yüksek Lisans tezi, D.Ü.FBE, Diyarbakır.
- Cengiz, T. (1998) "Diyarbakır Eski Sur içi ve Sur dışı evlerinde Çevresel Etmenler-Kullanıcı Gereksinimi-Tasarım İlişkisi Üzerine Bir araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, s.46-47, 117, 122, 126.
- Çiçek, Ü.G., (2012) "Uzungöl'ün geleneksel evleri: evlerin dönüşüm sürecinde analizi" yüksek lisans tezi, Ortadoğu teknik üniversitesi, Fen Bilimleri enstitüsü, Ankara.
- Dalkılıç, N. (1999) "Geleneksel Diyarbakır evlerinde plan, cephe ve yapı öğeleri tipolojisi", yüksek lisans tezi, GÜFBE, Ankara.
- Dalkılıç, N. (2004) "Midyat ilçesindeki kültürel zenginliğin oluşturduğu geleneksel mekânsal dizgenin korunması için bir yöntem araştırması", GÜFBE, doktora tezi, Ankara.
- Dener, A. (1994) "Sosyal ve Mekânsal değişimin Etkileşimi Cumhuriyet sonrası İstanbul Konutları", doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diken, Ş. (2002) "Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir; Diyarbakır", İletişim Yayınları, Memleket kitapları dizisi 5, Ankara, s.97
- Eruzun, C. (1980) "Konutlarda Mekân Özelleşme Düzeyinin Saptanmasına İlişkin Bir Yöntem", Doktora tezi, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Gabriel, A. (1940) "Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale, Paris.
- Göktürk A., Kaygalak S. (1999) "Göç ve Kentleşme", Sosyal Hizmet Sempozyumu, Ankara s.111-147
- Gönül, B. Y. (2003) "Batı Anadolu'daki Kültürel Çeşitliliğin Geleneksel Konut Mimarisindeki Değişime Yansıması: 19. ve 20. Yüzyıllarda Ayvalık", Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, s.143.
- Gültekin, N., Özcan, Z. (1997) "Development in Cultural Continuity, Culture and Space in the Home Environment, Critical Evaluations/New Paradigms", İstanbul, 245-249.
- Halifeoğlu, F.M. (2005) "Geleneksel konut-aile ilişkisinin sürdüğü yerleşmeler için bir koruma model-önerisi: Mardin-Savur örneği", doktora tezi, GÜFBE, Ankara.
- Oğuz, P. G. (2011) "Kentsel Koruma Çalışmalarında Fiziki Yapı-Sosyal Yapı İlişkisinin Bitlis Kent Merkezinde Örneklenmesi", doktora tezi, GÜFBE, Ankara.
- Oğuz, P. G. (2016) "Geleneksel Bitlis Evleri: Koruma Sorunları ve Öneriler", Megaron;11(1) s.63-77.
- Oğuz, P. G., Halifeoğlu, F.M. (2017) "Geleneksel Diyarbakır evlerinde yapım tekniği ve malzemede koruma sorunları", Dicle üniversitesi mühendislik fakültesi dergisi Suriçi özel sayısı, Diyarbakır.
- Özmen, A. (1995) "1920 Sonrası Ankara'da Apartman Konut Geleşimi ve Sosyal Değişim ile Etkileşimi Üzerine bir Araştırma", Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özyılmaz, H. (2007) "Diyarbakır konut mimarisinde morfolojik analiz, geleneksel konutların güncel kullanımda değerlendirilmesi", yayınlanmamış doktora tezi, GÜFBE, Ankara.
- Perker, Z. S., Akıncıtürk, N.(2011) "Geleneksel konutlarda fiziksel değişim Bursa'da üç örnek yapı", Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 1
- Sözen, M. (1995) "Diyarbakır", Arkitekt, Sayı,430, İstanbul, 1995, s.32-36.
- Şahin, E. (2014) "Sosyokültürel yapı ve değişim bağlamında mimarı mirasın korunmasına dair bir yöntem araştırması: Kapadokya-Güzelyurt örneği", doktora tezi, GÜFBE, Ankara.
- Şimşek, M. (2003) "Süryaniler ve Diyarbakır", Kitap Matbaası, s.137, Diyarbakır.
- Yenigül, S. B. (2005) "The Effects of Migration on Urban", G.Ü. Fen Bilimleri Dergisi, 18(2): 273-288 Ankara.

Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)

Memory Box: An Experiment in Urban Collective Memory

Tuba DOĞU,¹ Melis VARKAL DELİGÖZ²

ÖZ

Kentsel tasarımda kullanıcı katılımına verilen önem son yıllarda tüm dünyada artış göstermektedir. Türkiye’de de gerek yerel yönetimlerin teşviği, gerekse sivil inisiyatifler ve mahalle örgütlenmeleriyle kentsel mekânların şekillenmesini gözlemek mümkündür. Buradan yola çıkan bu çalışma, 1960’lardan bu yana İzmir Güzelyalı’da yer alan bir kültür mekânının mahalleli eliyle dönüşümünü inceler. Sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yöntem önerisi sunar ve mahallelinin ne denli etkin olduğunu okumak adına bir hatırlama süreci kurgular. Bu kurgu, kolektif bellek üzerinden kamusal bir yerleştirme olup, anlatılar ardındaki kolektif motivasyonu inceler. Amaç, geçmişini günümüzde okuyarak, kentsel mekânlarda yeni sivil eylemlere ışık tutmaktır.

Anahtar sözcükler: Belleğin küratörlüğü; katılımcı tasarım; kentsel bellek; kolektif bellek.

ABSTRACT

Worldwide, attention to user participation in shaping urban environments has grown in recent years. In Turkey it can be seen in the efforts of local authorities, civil initiatives and neighborhood organizations. This study examined the bottom-up transformation of a cultural space that exists in Izmir since the 1960s, in the neighborhood of Güzelyalı. A new technique in oral history studies of simulating and curating a remembering process was proposed to reveal how civic empowerment developed and operated. The process examined the narratives behind collective action through a reading of the collective memory. Re-reading the past in the present can generate new processes of civic engagement and action in urban spaces.

Keywords: Curating memory; participatory design; urban memory; collective memory.

¹İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Doktora Programı, İzmir
²Yaşar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir

Başvuru tarihi: 10 Ağustos 2016 - Kabul tarihi: 19 Eylül 2017

İletişim: Tuba DOĞU. e-posta: tubadogu@gmail.com

Giriş

En yalın haliyle bellek; anlatılara dayalı, yakın ve uzak geçmişe dair anımsamalardır. Mekâna bağlı ve/veya ona dair bir hatırlama eylemidir. Bireyin bir özelliği olarak düşünülebilir, ancak bellek toplumsal bir boyut da taşımaktadır. Çünkü toplumlar, onları oluşturan bireylerin bellekleriyle şekillenir.

Kentsel mekân bağlamında ise bellek, bireyin perspektifinden farklılaşarak toplum tarafından yaratılan kolektif bir olgu olarak karşımıza çıkar. Zira topluluk ve kolektif bellek iki yönlü bir ilişkidir ve biri diğ erinin varlığını koşullandırır.¹ Yer in anımsattıkları, zamanın da taşıdıklarıyla, sözlü ve mekânsal diyaloglar başlatır ve tüm bu diyalogların bütünü kooperasyonlar sonucu kentlileri birleştirmek için güçlü bir araç haline gelebilir. Maurice Halbwachs'ın da belirttiği gibi, kolektif bellek "seçici, sosyal olarak inşa edilen, mekânı kapsayandır – bir toplumun belleği geçmişin yeniden inşasıdır".²

Geçmişin inşası, pasif mevcudiyetinden arınıp mobil bir araç ile nasıl canlanır? Hangi araçlarla bu inşa, kolektif işteğin bir ürünü haline gelir? Belleğin kuratörlüğü mümkün müdür; eğer mümkünse, bu süreç nasıl mobil ve kamusal bir performansa dönüşür? Bu soruların ışığında makale, İzmir'de yer alan Güzelyalı Kültür Merkezi özelinde tasarlanan Hafıza Kutusu projesini aktarmaktadır. Projenin fiziksel çıktısı olan 'Kutu', As Sineması'nın 1980'lerde mahallelilerin işbirlikçi ve katılımcı yaklaşımlarıyla Kültür Merkezi'ne dönüştürülmesinin hikâyelerini toplayan mobil bir araç olarak yola çıkmıştır. 6 ayı aşkın süren sözlü tarih çalışmaları sonrasında oluşturulan ve 'Kutu'da mahalleli ile paylaşılan kısa film, yapının katılımcı dönüşüm sürecinin arka planındaki hikâyeleri aktararak bu hikâyelerin mekânsal karşılıklarını ve arşivlerde kaybolmaya yüz tutmuş kültürel ve mekânsal belleği keşfeder.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın iki amacı vardır. Bunlardan ilki bağlama işaret eder ve 1960'lardan bu yana İzmir Güzelyalı'da yer alan bir kültür mekânının mahalleli eliyle dönüşümünü inceler. Mahallelinin ne denli etkin olduğunu okumak adına bir hatırlama süreci kurgular. Amaç, geçmiş günümüzde okuyarak, kentsel mekânlarda yeni sivil eylemlere ışık tutmaktır.

Çalışmanın ikinci amacı ise sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yöntem önerisi sunmaktır. Güzelyalı Kültür Merkezi'nin tarihsel dönüşüm sürecini aktaran verilerin yetersizliği nedeniyle sözlü tarih çalışmaları araştırmanın odağındadır. Araştırma, konvansiyonel sözlü tarih çalışmalarından bilgiyi toplama, tasnif etme ve toplanan bilgiyi görünür kılma açısından farklılaşır. Makale, tarihsel bilgiler ışığında kolektif belleğin önemine vurgu yaparak Hafıza Kutusu projesi

üzerinden çalışmanın hedeflerini, bu hedeflerin gerçekleştiği bağlamı, araştırma süreçlerini ve sonuç değerlendirmelerini aktarır.

Kolektif Bellek ve Sözlü Tarih

Bellek konusu temel olarak psikoloji alanında çalışılıp araştırılırsa da insana dair bir kavram olduğu için disiplinler arası bir özelliğe sahiptir. Psikoloji, felsefe, sosyoloji, sosyal psikoloji, tarih, siyaset bilimi ve eğitim bilimleri gibi birçok alanda bellek üzerine çeşitli tanımlamalar, farklı yaklaşımlar, araştırmalar ve tartışmalar süregelmektedir. Belleğin geçmişten bugüne, böyle geniş bir alanda ele alınışını Douwe Draaisma şu sözleriyle açıklar: "19. yüzyılda bellek, kafa bilimcilerin kafa haritalarında bir hücre, Romantik yazarların eserlerinde peyzaj veya labirent, bilinçdışıyla ilgili makalelerde bir maden kuyusu, şiirlerde okyanus derinlikleri, beyin anatomistlerinin rehber kitaplarında nörolojik bir süreç, görsel bellekle ilgili teorilerde fotoğraf levhası olarak karşımıza çıkar".³ 19. yüzyılda oldukça yoğun bir ilgi gören kavramın tartışılıp, açıklanma çabası daha eskilere, Antik Yunan'a kadar gitmektedir.

Kolektif anlamda bakıldığında bellek, Halbwachs'a göre "verili değil, sosyal olarak inşa edilen bir nosyondur".⁴ Bu kapsamda belleğin, bir topluluğa bağlı olmayı niteleyen bir yanı vardır. Kişinin tek başına, kendi kendine varoluşunun dışında bir grupta, toplulukla olan ilişkisi ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı bakış açısı, ortak değerler dizgesi ile oluşan bir bellek ve hatırlama biçimidir. Michale Schudson da, Halbwachs gibi belleğin kolektif bir olgu olduğunu ileri sürer: "Bellek toplumsaldır. Toplumsaldır, çünkü öncelikle bireysel insan zihinlerinden çok kurumlarda; kurallar, kanunlar, standartlaşmış uygulamalar, kayıtlar halinde yani bir dizi kültürel pratiklerle, kurumlara yerleşmiş ve yerleştirilmiştir".⁵ Çoğu düşünür tarafından, topluluğa ait olma, grubun ortak anıları, yaşantıları üzerinde bir uzlaşma yaratma, kolektif belleğin bir özelliği olarak görülmektedir. Geçmişin nasıl bilineceği, hatırlanıp yorumlanacağı, o geçmişte birlikte oluşturmuş ve geçirmiş insanların birlikte inşa ettiği bir gerçekliktir. Paul Connerton'un belirttiği gibi, bir toplumsal düzende varlığını sürdüren kişilerin ortak anılarının bulunacağı, varsayılan, örtük bir kuraldır.⁶ Eğer kişilerin anıları toplumun geçmişi ve bu ortak anılardan farklılık gösteriyorsa, ortak deneyimleri ve ortak varsayımları bulunmaz. Bir anlamda ortak geçmiş paylaşmak, topluluğun üyesi olmayı kabul etmek ve o topluluğa ait kültür, kimlik, gelenekler ve inanışları özümsemekte yatar. Dolayısıyla, deneyimlerle ve varsayımlarla şekillenen ortak belleği de bu şekilde kabul etmek demektir. Çünkü bir toplumun üyesi olmak, ortak olarak paylaşılan değerleri de paylaşmak anlamına gelmektedir.

¹ Halbwachs, 1992, s. 33. ² A.g.y.

³ Draaisma, 2007, s. 101–102.

⁵ Schudson, 1997, s. 346.

⁴ Halbwachs, 1992, s. 22.

⁶ Connerton, 1999, s. 10.

Kolektif bellek, bir topluluğa mensup kişilerin ortak paylaşımı, geçmişi ve bugünlerini de etkileyen şekillendiren, devingen bir olgudur. Pierre Nora'nın deyişiyle; "Bellek her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, bellek anımsama ve unutmaya diyalektikliğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı duyarlı, uzun belirsizliklere, ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir".⁷ Toplumsal bellek, kişisel anıları ve bireysel belleği de kapsayan geniş bir alandır. Bu durum, kişisel hatırlamanın bile toplumsal bir çerçeve içerisinde yer alması nedeniyle toplumsal belleğin tüm bellek biçimlerini kapsadığı görüşünü de destekler. Connerton'un da ifade ettiği gibi, hatırlama eylemi her ne denli kişisel olursa olsun, başka birçok kimsenin de sahip olduğu düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur.⁸ Bu düşünce kümesi ise kişiler, yerler, tarihler, sözcükler üzerinden, yani bir parçası olduğumuz veya dahil olduğumuz toplumun maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir.

Bu anlamda bakıldığında, paylaşılan belleğin toplu iletişim alanlarıyla yaygınlaştırıldığını, geliştirildiğini ve yeniden birleştiğini varsaydığımız bu çalışma, belirli bir mahallede yer alan tarihsel kültürel bir yapı ile ilişkilendirilmiş, ancak salt bu yapı ile sınırlandırılmamış bir toplumsal hatırlama süreci uygulanmasını sorgular. Bu metnin özel olarak ele aldığı Hafıza Kutusu projesi, kent ölçeğinde kurgulanmış olmasına karşın Güzelyalı Mahallesi ölçeğinde özelleşmiş olup, mahalle sakinlerinin anılarını kolektif düzlemde paylaşabilecekleri interaktif bir arayüz üzerinden sosyal bir platform sunar. Dolayısıyla, bu anıları kamuya açık ve toplumsal hale getirerek ortaya çıkarma şekli, bu çalışmanın temel noktasıdır.

Kolektif belleğin kaydında katkı sağlayan araştırmaların başında ise sözlü tarih çalışmaları yer alır. Sözlük anlamına bakıldığında sözlü tarih, "olayların, durumların veya gelişmelerin yaşayanlardan dinleyenlere aktarılması yoluyla oluşturulan bir tarih bilgisidir".⁹ Özellikle tarihsel belgelerin yetersiz olduğu konularda tarihsel bilgi üreten sözlü tarih araştırmaları, ses/görüntü arşivi oluşturma ve kullanılabilirliği arttırmaya yönelik ağırlık vermektedir.¹⁰ Bu çalışma da, Güzelyalı Kültür Merkezi'nin tarihsel dönüşüm sürecini aktaran verilerin yetersizliği nedeniyle sözlü tarih çalışmalarını araştırmacının odağına koyar. Hafıza Kutusu projesi ile kaydedilen ses ve görüntü kayıtlarını Güzelyalı Mahalle sakinleriyle paylaşarak kolektif belleği görünür kılar, edinilen tarih bilgisini durağan ve salt depolanan bir veritabanından çıkarıp daha aktif bir anlayışla yansıtır, ve katılımcı bir anlayışla yeni tarihsel bilgilere ulaşmanın önünü açar.

Çalışmanın 'Yer'i

İzmir'de bulunan Güzelyalı Mahallesi, kentin merkez semti olan Konak'ta yer alması ve farklı sosyo-ekonomik geçmişlerden gelen köklü bir topluluğa sahip olması sebebiyle pilot çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu köklü geçmişin bir ürünü olarak ortaya çıkan mahalle derneği¹¹ üzerinden ise, mahallelilerin yaşadıkları çevre için aktif bir biçimde örgütlendikleri gözlemlenmiştir.¹² Bu örgütlenmenin mekânsal karşılıklarından birisi günümüzde Güzelyalı Kültür Merkezi'dir. Bu anlamda çalışma, İzmir kentinde mahalleli teşvikiyle ilk Kültür Merkezi olarak hayata geçen ve günümüzde Güzelyalı Kültür Merkezi olarak işlev gören eski As Sineması üzerinden gelişmektedir. Özellikle de, bellekteki kültürel ve mekânsal kesitlere odaklanarak geliştirilen bu çalışma, hem bireysel bellek hem de mahalle özelindeki kolektif bellek kapsamında bulgular sunmaktadır. Mahallenin kültürel hayatına dair geçmişi, mahallenin kült mekânlarındaki anılardan geçmektedir. Bu mekânlardan birisi olarak seçilen As Sineması'na dair edinilen bulgular, sözlü tarih çalışması kapsamında yapılan röportajlar sonucu edinilmiştir.

Tarihi As Sineması

1950'lerde başlayan kültürel deneyimlerin açık, yarı açık ve kapalı sinemalar üzerinden kıyı boyunca ve iç kesimlerde kente yayıldığı yıllarda, As Sineması İzmir Güzelyalı'da ilk kapalı sinema olarak faaliyetlerine özel bir girişim ile başladı. Özellikle de Yeşilçam'ın meşhur olduğu dönemlere gelindiğinde – gazozların ve ahşap iskemlelerin dönemi olarak anılır o zamanlar – hem yerli hem yabancı filmlerin hemen hemen her akşam arka arkaya gösterilmesiyle mahallelinin sıkça rabet ettiği bir yer olarak bilinir As Sineması.¹³

70'lerin ortalarından itibaren, gerek sinema sektöründe yaşanan ekonomik kriz ve televizyonun evlere girmesiyle, gerekse takip eden yıllarda gerçekleşen kentsel dönüşümler sırasında yapıların yıkılmasıyla bu tür sinemalara rabetin azaldığı, dolayısıyla birçoklarının kültürel vasfını yitirdiği düzende,¹⁴ As Sineması esas özelliğini yitirmesine rağmen atılığa yüz tutmayarak mahalleliye kültürel aktiviteler ve sanat eğitimleri aracılığıyla ev sahipliği yapmaya devam etti. Dönüşüm aşamasında elbette ki Belediye'nin desteği

¹¹ 2006 yılında mahalleli tarafından oluşturulan Güzelyalı Göztepe Güzelleştirme Platformu, günümüzde Güzelyalı Kültür Sanat Derneği adı altında mahalle için çalışmalarını sürdürmektedir.

¹² Doğu, Yatağan ve Özmen, 2014; Gözlemlerimiz, aynı mahallede 2014 yılında mahalle sakinleriyle gerçekleştirmiş olduğumuz Mahalle(m) projesi sonucunda edindiğimiz bulgulara dayanmaktadır.

¹³ Güneş Kiper, Röportaj, 2016.

¹⁴ <http://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2017/01/17/sinema-degil-hali-saha>; İzmir'in Konak semtimden yer alan tarihi Köşk Sineması bu duruma örnek teşkil etmektedir. 90'lara gelinde sinema yapısı yıkılmış ve aynı parselde, aynı isim altında apartman olarak inşa edilmiştir. Yine İzmir Basmane'de Gazi Bulvarı üzerinde bulunan Yıldız Sineması, yapı çeperleri korunarak tadilatla maruz kalmış ve Yıldız Kapalı Futbol Sahası olarak fiziki varlığını sürdürmektedir.

⁷ Nora, 2006, s. 19.

⁸ Connerton, 1999, s. 60.

⁹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5958f37651f866.78906226

¹⁰ <http://www.sozlutarikh.org.tr/sozlutarikhmenu/4>

vardı, fakat süreçte mekânın aktif olarak yaşanır kılınması mahallelilerin talepleri doğrultusunda gerçekleşti.¹⁵ “As demek, bizim için birlik demek” diyor 42 yıldır mahalle sakinlerinden olan Sabri Özazar; adından da anlaşıldığı üzere As’ı esas yapan bu köklü birlikteliklerin zamana yayılan sürdürülebilirliği.

Kültürel İşlevin Dönüşümü

1986 yılında Belediye’nin sinema yapısını kiralamasıyla, Güzelyalı Kültür Merkezi adı altında Konak ilçesinde ilk semt kültür merkezi hayata geçti. Tek bir sahneye yer veren, üstte bir balkona sahip sinemadan bozma, eski afişlerin hala asılı kaldığı küçük ama sıcak ahşap kaplı salonda, tüm mekânsal yetersizliklere rağmen sinema dışındaki faaliyetler burada hayat bulmaya devam etti. Artık sahne, salt filmlerin gösterildiği bir mekân olmaktan çıkıp, balkonuna masaların atıldığı seramik ve diğer el işi derslerine yer veren, sahnenin kendisinin de bale derslerine açıldığı, sene sonu müsamerelerinin, yarı amatör etkinliklerin ve tiyatro oyunlarının düzenlendiği bir ortamdı.¹⁶ Viran, sinema için tasarlandığından ışık almayan binada, içeride güvercinlerin uçtuğu, kalorifer kazan dairesine giden koridorun bölünerek keman ve kırkyama kurslarına yer verildiği ve hatta özveri ve beceri ile başarılı sergilerin tüm mekânsal yetersizliklere rağmen yapıldığı yapıda mekân etkinliklere değil, etkinlikler mekâna yıllarca entegre oldu. Mahallenin köklü sakinlerinden Sabri Özazar’ın sözleri bunu doğrulamakta:

“Halk birşeyler istiyor, çocuğuna bale dersleri aldırıyor istiyor o devirde [burada bahsi geçen erken 80’ler]. O zaman opera başlamış, oyunlar başlamış, sinema yerine televizyonda birçok görüntü alıyorsunuz... İnsanlar benim çocuğum da öğrensin diyorlar. Yine okullarda bir takım temsiller başlamış, sergileyecek yer yok. Buranın salonunu istiyorlar kullanmak, o devirde. Mevsim sonları okulların gösterileri için başlanıyor burası talep edilmeye. Bu olunca, belediyenin desteği ve halkın isteğiyle buradaki sahneyi ahşap borularla donatıp çocukların bale derslerine başlamasını sağladık. Bu, başlangıçımız oldu.”

90’ların başında kültür merkezine 180 kişi kayıtlıyken, bu sayı günümüzde 1800 kişiye çıktı. Genişleyen aktiviteler içeriği, sıklığı ve de kullanıcı sayısının artmasıyla, yapı aktivitelere yetersiz kaldı ve 2003 yılına kadar eski As yapısında devam eden kültürel faaliyetler, yapının yıkılması ve bitişindeki arsanın da Belediye tarafından satın alınmasıyla büyüdü. 2006 yılında sinemadan değiştirilerek ve arsası genişletilerek bir kültür mekânı haline gelen yapıda, artık kurslar mekânlara entegre olmaktan çıkmış, ve mekân kurslara göre kurgulanmış oldu (Şekil 1).¹⁷

Mekânı Hatırla(t)mak

Bu deneysel proje bir kamusal bellek enstalasyonunu

Şekil 1. Eski Yapıdaki Kültürel Dönüşüm Süreci.

anlatır. Daniel N. Stern’in de çalışmalarında belirttiği gibi burada geçmiş sahnenin başrolünü alır ve diğer tüm katılımcıların (sahne ve sahne dışında) oyuncu oldukları kolektif belleğin eylemi ve izleri aranmaktadır.¹⁸

Yukarıda kısaca değinilen geçmiş ilk bakışta çok da etkileyici görünmese de mekânın hafızası, o mekânın en aktif kullanıcıları, aynı zamanda mahalle sakinleri üzerinden okunduğunda bir hayli önem arz etmektedir. Dönüşüm sürecinin kullanıcı insiyatifiyle başlaması ve yukarıdan-aşağının aksine aşağıdan-yukarı seyreden bir işleyiş yapısının oluşu, araştırmanın bu spesifik kültür merkezi bünyesinde şekillenmesinde bir mesnet noktası oluşturmaktadır.

Günümüzde, İzmir özelinde kültür mekânlarının yoğunlukla evlendirme salonları olarak faaliyet verdikleri, kent sakinlerinin ikamet ettikleri mahallelerde bulunan bu mekânlardan çoğunlukla bir haber olduğu, bilinseler dahi uğranılmadıkları bir gerçektir. Yaptığımız ilk araştırmalara göre, İzmir genelinde diğer küçük ölçekli yapıda kurgulanan ve sayısı yüzü aşkın merkez mevcuttur. Semt evleri, kültür evleri, gençlik merkezleri, kurs merkezleri ve kültür merkezleri olarak anılan bu mekânlar, çoğunlukla belediyelere bağlı olmakla beraber nadiren de olsa özel girişimlere tabilerdir. Tüm bu mekânlardan Güzelyalı Kültür Merkezini ayrı kılan ise, mekânın ve mekânda yer alan faaliyetlerin mahalleli odaklı yani mahalle sakinleri için olmasının ötesinde mahalleliler ile birlikte etkinlik içeriğinin ve hatta etkinlik işleyişinin gerçekleşmesidir:

“Belediyelerin henüz kurs açmadıkları dönemde, bu merkezde genç ve yetişkinler ile kurslar düzenlendi. Güzelyalı Şenliği istedik Belediye’den. O zamanlar Alsancak’ta yapıyordu. Biz de isteriz dedik. 7 sene üst üste şenlik yapıldı. İşte Kültür Merkezi’nde yetişen talebelerin, çalışanla-

¹⁵ Güven Yağtu, Röportaj, 2016. ¹⁶ Salim Çetin, Röportaj, 2016. ¹⁷ A.g.y.

¹⁸ Daniel N. Stern. (2004). The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life, W.W. Norton & Company, New York, s. 33.

rın adım adım yürümeleriyle oldu.” (Güven Yağtu, 32 yıldır mahalle sakini)

“Bir hocanın özverisiyle ve kendi ailemizden getirdiğimiz piyanoyla burada piyano dersleri vermeye başladık. İşte burada yetişen insanların gayretleriyle oldu tüm bunlar.” (Sabri Özazar, 42 yıldır mahalle sakini)

“Özel ders almak o günkü şartlarda daha zor. 70’lerde konservatuarların açılmasıyla orada yetişen gençler buraya gelip eğitim vermeye başladılar. Onların da buraya gelip teşvik edilmesi de velilerin istekleri dinlendiği için. Bunlar büyük adımlar oldu.” (Salim Çetin, Konak Belediyesi Kültür Müdürü, aynı zamanda Güzelyalı Kültür Merkezi’ne atanmış ilk müdür)

“Öte yandan, Belediyenin halka sorarak projeyi ele almaları, bişi şevklendirmişti. Talep de yoğun olduğu için Belediye de üzerinde bir baskı görüyor ve yapmak durumunda kalıyordu.” (Güven Yağtu, 32 yıldır mahalle sakini)

25 yıla uzanan işleyiş sürecinde, yapının yenilenme öncesi ve sonrasına bakıldığında, kültür merkezinin kendi topluluğunu oluşturmuş olduğu anlaşılmaktadır:

“Geçmişte buraya çocuklarını getiren aileler, bugün buraya torunlarını getirmekteler.” (Güneş Kiper, 37 yıldır mahalle sakini)

Yalnızca etkinlikler süresince aktif olmayan bu mekânın, aynı zamanda gündelik buluşmaları da barındırdığı mahallede yapılan sözlü tarih çalışmaları sırasında gözlemlenmiştir. Yönetim birimlerinin, kurslar için ayrılmış olan odaların, tiyatro ve müzik performanslarının sergilendiği büyük salon haricinde, gerek ana girişin açıldığı fuayede yer alan oturma grupları, gerekse bir üst katta yer alan ve her gün özellikle de emeklilerin gazete haberlerine göz atmak için uğradıkları okuma odası bunu göstermektedir (Şekil 2).

Mobil Bir Araç Olarak Geleceğe Taşınan Kentsel Bellek

Şimdiye kadar değinilen, sözlü tarih çalışmaları sonucu toplanan hikâyeler ve edindiğimiz çıkarımlardır. Araştırmanın ön süreci olan bu aşamanın akabinde süreci deneyimlemiş 13 kişi ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda toplanan hikâyeler yeniden tasnif edilerek (1) Güzelyalı mahalle hayatı, (2) As Sineması, (3) As Sineması’nın atıl kalma süreci, (4) kültürel faaliyetlerin tabandan gelmesi, (5) faaliyetlerin hayat bulmasıyla yapının mekânsal ve fiziksel olarak yetersiz kalması, (6) kültür merkezinin yeniden inşası ve bugünü, (7) şu anki faaliyetler olmak üzere belirli temalar altında organize edilmiştir. Yeniden birleştirilen bu hikâyeler, Kültür Merkezi’nin cephe verdiği Fuat Avni Parkı’nda mahalle sakinlerine sunulmuştur. Hikâyenin geçtiği mekânın içerisinde gösterimin aksine, kamusal alanda düzenlenen gösterimdeki amaç, daha çok insana ulaşarak onları bilgilendirmek ve aynı zamanda belirtilen temalara ilişkin gönüllü olanlardan anlatılarını toplamaktır (Şekil 3a-d).

Şekil 2. Güzelyalı Kültür Merkezi’nin Güncel Hali.

Yeniden tasnif edilen hikâyelerin film formatında gösterimi ve eş zamanlı devam eden kayıt süreci OSB levhalarla örgülenen, içerisinde maksimum 3 yetişkinin eş zamanlı bulunabileceği, ‘Hafıza Kutusu’ olarak adlandırdığımız ahşap bir sistem aracılığıyla gerçekleşmiştir. Mobil bir enstalasyon olarak da nitelendirilebilecek sistem içerisinde, sözlü tarih çalışması sonucunda oluşan video, projeksiyonla yansıtılırken, aynı sistemin dış çeperleri de eş zamanlı yönlendirilen ses ve/veya video kaydı için fon oluşturmaktadır. Kutunun yerleştiği parkın sesleri arasından kutuya yaklaşan ziyaretçi, kutunun içine girdiğinde bir anda geçmişin seslerini duymaya başlar. As Sineması ile ilgili anılarla başlayan videodaki anlatıcılar ziyaretçilere yukarıda bahsi geçen temalar üzerinden dönüşüm sürecine vurgu yaparlar (Şekil 4a, b).

Projede deneysel olan durum, önce kayıt altına alınan sonraysa yeniden kompoze edilen bu hikâyelerin sadece mekânın belleği üzerine bilginin aktarıldığı bir video-arşiv olarak pasif kalmaması, aynı zamanda bilginin toplandığı materyal belleği daha da genişletmesi ve var olan belleğe eklenerek katılımcı dönüşüm sürecini görünür kılmasıdır.

Yaygınlığı giderek artan hikâye toplayıcılığı ile hikâye anlatıcılığı ve bu hikâyelerin kamuya açık hale getirilmesi günümüzde popüler hale gelmiştir. Çoğunlukla dijital ortamda yaygınlık gösteren bu çalışmalar, sözlü anlatıların kamusal kullanımı olarak nitelendirilebilir. Amerika’da 2003’ten bu yana devam eden ve projeye aynı ada sahip kar amacı gütmeyen kuruluş StoryCorps (Hikâye Topluluğu) ile 2010’da başlayan Humans of New York (New York’un İnsanları) blogu örnek olarak verilebilir.¹⁹ Teknolojinin de yardımı ile nitel araştırmanın sözlü tarih çalış-

¹⁹ Storycorps, Dave Isay adındaki bir radyocu tarafından başlatılmış ve günümüze kadar yaklaşık 50.000 video kaydı yapılmıştır. İşleyiş şu şekildedir: kentin farklı yerlerinde konumlanan, mobil araç ya da geçici süreyle kurulan küçük mekâna iki kişinin katılması ve hikâyelerinin ses kaydı altına anlatılmasından ibarettir. Yapılan kaydın bir CD kopyası katılan kişiye sunulurken, diğer ses kopyası ise Storycorps’a aittir.

Şekil 3. (a-d) Sözlü Tarih Çalışması Esnasındaki Çekimden Kareler.

Şekil 4. (a, b) Hafıza Kutusundan Görüntüler.

malarında yeni bir boyuta evrildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda bahsi geçen StoryCorps projesi sözlü anlatıların kamusal kullanımının provokatif ve çağdaş bir örneği olarak takdir görmektedir. Ulusal Radyo'da Dave Isay tarafından geliştirilen proje her ne kadar başlangıçta sabah araba yolculuklarına eşlik eden hikâyeler olarak başlasa da StoryCorps fenomeni bir radyo programının ötesine geçmiş, mobil araçlar ile Amerika'nın farklı kentlerinde toplanan hikâyeler Kongre Kütüphanesinde arşivlen-

meye başlanmış ve bugün 21. yüzyılda sözlü hikâyelerin kamusal kullanım potansiyelini açığa çıkararak sözlü tarih çalışmalarına yeni bir yaklaşım kazandırmıştır.²⁰

Bu bağlamda StoryCorps bir ilk değildir. Bireyin kendi hakkında kamuya açık biçimde hikâye anlatması son çeyrek asır boyunca bir toplumsal fenomen haline gelmiştir. 1970'lerden bu yana Batılı toplumun eş zamanlı demokra-

²⁰ Abelmann, Davis, Finnegan, Miller, 2009.

tikleşmesi ve neoliberalizasyonu sonucu otobiyografik, çoğunlukla itiraf içeren halk hikâyeciliğinin nasıl ortaya çıktığı StoryCorps ile daha iyi gözlemlenmektedir. Alexander Freund sıklıkla kendisini sözlü tarihe hizalandıran hikâye anlatımı fenomenini rekabetçi bireyciliğin neoliberal değerlerini güçlendirmesi ve kamu söylemini depolitize etmesi nedeniyle eleştirerek sözlü tarihçileri öykü anlatımını sözlü tarihin epistemolojik, metodolojik, ahlaki ve siyasi amaçlarını sık sık aşan bir toplumsal fenomen olarak araştırmaları gerektiğini söyler.²¹

Humans of New York (HONY) projesinin işleyişi ise StoryCorps projesinden farklıdır. Proje sahibi Brandon Stanton, röportaj yaptığı kişilerin hikâyelerini dinlerken onları fotoğraflamakta ve anlatıların ufak metinlerini görselle birlikte web sitesinde yayınlamaktadır. 2017 itibarıyla Facebook üzerinde 18 milyona yakın takipçi ile giderek popülerleşmiş HONY, hikâyeleri farklı coğrafya ve içeriklere göre gruplandırarak büyük veri (big data) içinde tasnif etmekte ve görünür kılmaktadır.²²

Bu tür girişimler popüler olmaları, bireyi ön plana çıkararak, kamu söylemini geri plana atmaları ve toplum açısından çoğunlukla dönüştürücü olamamaları nedeniyle Freund gibi birçok sözlü tarihçi tarafından sorgulanmaktadır. Bununla birlikte bu projeler, doğrudan kent belleğiyle ilişkili olmayıp, bireysel düzeydeki anlatılarda kalmışlardır. Spesifik bir yeri hedef almayan, dolayısıyla mekân üzerinden birebir bellek okuması yapmayan bu girişimler, yapıllı çevreye referans verme kaygısı taşımamaktadırlar. Yine de bahsi geçen her iki proje de, gerek anlatıların ses kaydıyla dinlenebilir kılınması gerekse fotoğraflarla buluşmasıyla, sözlü tarih çalışmalarının önünü açan ve bu çalışmaları farklı tekniklerle deneyen başarılı girişimlerdir (Şekil 5 ve 6).

Hafıza Kutusu bu noktada bu çalışmalardan farklılaşmaktadır. Hafıza Kutusu bilgiyi toplama, tasnif etme ve kamusal kullanım için görünür kılma açısından yenilikçi yöntemler arayarak bu iki projeden öğrenmeye çalışırken, yer ile ilişki kurma çabası ile kente referans vererek bu projelerden ayrılmaktadır.

Kentte yer alan bir kültür mekânının salt dönüşüm sürecinin pasif okuması yerine, bu sürecin arkasında yatan mahalleli insiyatifini görünür kılmakta ve aynı zamanda kurgulanan fiziksel ara yüz ile de sözlü tarih çalışmalarında çoğunlukla insanlara erişmenin zor ve sınırlı olduğu durumu kırmaktadır. Haliyle bu arayüz, sadece bir bellek deposu olarak kalmamış, aksine insanların merakını ve ilgisini uyandıran bir odak noktası olmuştur. Kutunun kamusal alanda varlığını sürdürmesi ve varlığını sürdürdüğü süreçte hikâyeleri yalnızca dağıtmakla kalmayıp aynı zamanda hikâye toplamaya devam etmeyi hedeflemesi projenin sürekliliği açısından önemlidir.

Şekil 5. Storycorps Aracından Bir Görüntü.

(1/5) "My father was a platoon sergeant in the Pennsylvania National Guard. But nobody ever thought I'd join the military. I was too sensitive. I was into painting and illustration and theater. Plus I was a total goofball. I barely finished high school. I didn't have any direction. I got fired from TCBY for giving out too much ice cream. You're supposed to scoop a certain amount every time and I was just scooping all I could. So nobody thought I'd join the military. But one day I walked into our living room and there was a kid sitting on our couch. My father was giving him advice about joining the military. This kid was a grade below me, and I barely knew him, but my father's hand was on his shoulder. And I suddenly felt this territorial feeling. Like he had a connection with my dad that should have been mine. And I wanted that too. So I decided to enlist."

Şekil 6. Humans Of New York Projesinden Bir Kare.

Sonuç

Kent yaşayan bir varlıktır, dolayısıyla kenti yalnızca fiziksel katmanlar üzerinden değil, sosyal katmanları da dahil ederek okumak doğru olacaktır. Bu katmanlar kendi içlerinde ne kadar tutarlı ve süreklirse kolektif belleğin de paralel ve orantılı bir şekilde sürekliliğinden bahsetmek mümkün olacaktır.²³ Ancak zaman içerisinde bu katmanlarda kırılmalar olabilir, olmaktadır da. Özellikle Türkiye'deki kentlerde son yıllarda 'kentsel dönüşüm' adı altında gerçekleşen yapıllı çevrenin sürekli değişimi ve bu değişimin

²¹ Freund, 2015.

²² <<http://www.humansofnewyork.com/>>

²³ Rossi, 2006.

gündelik hayatta görünür hale gelmesi bir gerçektir. Bu noktada kent belleği daha da önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, ilk bakıldığında standart bir sözlü tarih çalışması olarak okunabilir. Fakat, araştırmayı iki durum farklı kılar. Proje ile amaçlanan şeylerden ilki mahallenin geçmişinde önem arz eden katılımcı bir süreci bize sunan sinemanın kültür merkezine dönüşüm hikâyesinin açığa çıkarılması ve Güzelyalı Kültür Merkezi'nin bellekteki yeriyle diğer kültür mekânlarından farklılaşmasıdır. Bu hikâyelerin kaybolmaması kent hafızası için çok önemlidir. İkincisi ise araştırmanın sözlü tarih çalışmalarında yeni bir araçla, yöntem açısından özgünlük aramasıdır.

Sonuç olarak, sürece bakıldığında toplanan veriler ve derlenen bilgiler kısa süre de olsa görünür olmuş ve aynı zamanda bilginin toplanma sürecindeki sürekliliği deneyimlenmiştir. Mekânsal anlamda ise bu süreklilik her ne kadar büyük önem arz etse de, mekânın zaman içerisinde uğradığı fiziksel deformasyonlar, dönüşümlerle hala hatırlanıyor olması belleğin geçmişten bugüne bağlaç görevi görmesi - bir nevi zamansal bağlayıcı olmasından kaynaklıdır.

Not

Makalede adı geçen Hafıza Kutusu, Romanya'nın ikinci büyük kenti Cluj ve İzmir arasında geçen bir kültürel işbirliğinin ürünüdür. Proje, bu kentlerde bulunan iki kültürel mekâna dair anıları ve bu anıların kentsel yaşam için önemini ortaya koymaya odaklanır. Hafıza Kutusu, özellikle aşağıdan-yukarıya işleyen kültürel dönüşüm sürecini yansıtmak için yaşayanların anılarını toplamaya odaklanan projenin İzmir ayağıdır. TANDEM Turkey-EU Programı tarafından desteklenen Hafıza Kutusu, Connecting Comm(on)unities projesi altında gerçekleşmiş olup, ARTA in Dialog (Cluj) ve UrbanTank (İzmir) tarafından ortak geliştirilmiştir. Makalenin yazarları, projenin yürütücüleri ve UrbanTank oluşumunun kurucu ortaklarıdır.

Kaynaklar

Connerton, P. (1999) Toplumlar Nasıl Anımsar? (Çev: A. Şenel) İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Daniel N. Stern. (2004) The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life, New York, W.W. Norton & Company.

Doğu, T., Yatağan N., Özmen, G. (2014) "Bir Vaka Olarak Mahalle(m): Kent ve Kentli İlişisine Bir Bakış", Kentlerin Geleceği, Dünya Şehircilik Günü 38. Kolokiyumu, İstanbul.

Draaisma, D. (2007) Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi (Çev: G. Koca) İstanbul, Metis Yayınları.

Freund, A. (2015) "Under Storytelling's Spell? Oral History in a Neoliberal Age", Oral Hist Rev, 42 (1), s. 96-132.

Halbwachs, M. (1992) On Collective Memory, University of Chicago.

Abelmann, N., Davis, S., Finnegan, C., Miller, P. (2009) "What is StoryCorps, Anyway?", Oral Hist Rev, 36 (2), s. 255-260.

Nora, P. (2006) Hafıza Mekânları. (Çev: M. E. Özcan), Ankara, Dost Kitabevi.

Rossi, A. (2006) Şehrin Mimarisi, (Çev: N. Gürbilek), İstanbul, Kanat Yayınları.

Schudson, M. (2007) "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", Cogito. Bellek: Öncesiz, Sonrasız (50), s. 179-199.

İnternet Kaynakları

Choi, Amy S. (2015). The art of storytelling, according to the founders of StoryCorps and Humans of New York. <<http://ideas.ted.com/the-art-of-storytelling-according-to-the-founders-of-storycorps-and-humans-of-new-york/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2015]

<<https://storycorps.org/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2016]

<<http://www.humansofnewyork.com/>> [Erişim tarihi 20 Temmuz 2016]

<http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5958f37651f866.78906226> [Erişim tarihi 12 Haziran 2017]

<<http://www.sozlutarh.org.tr/sozlutarhmenu/4>> [Erişim tarihi 12 Haziran 2017]

<<http://www.yeniasir.com.tr/kenthaberleri/2017/01/17/sinema-degil-hali-saha>> [Erişim tarihi 18 Haziran 2017]

Derinlemesine Mülakatlar

Güneş Kiper, Röportaj (Video Kaydı), 7 Nisan 2016.

Salim Çetin, Röportaj (Video Kaydı), 18 Nisan 2016.

Sabri Özazar, Röportaj (Video Kaydı), 2 Şubat 2016.

Güven Yağtu, Röportaj (Video Kaydı), 7 Nisan 2016.

İstanbul, Gedikpaşa Tarihi Kent Dokusuna Yönelik Bir Araştırma

A Research Project on the Traditional Urban Texture of Gedikpaşa

Zeynep ARSAN OZAN, Banu ÇELEBİOĞLU

ÖZ

Bu çalışma; İstanbul ili, Fatih ilçesi, Gedikpaşa semtinin tarihi gelişimi, sosyal ve fiziki değişim sürecinin araştırılması, semtte yer alan korunması gerekli kültür varlıklarının belgelenmesi, semtin sosyal ve fiziksel dokusunun sürdürülebilirliğine yönelik önerileri içermektedir. Tarihi Roma dönemine kadar uzanan Gedikpaşa semti farklı etnik grupların yüzyıllarca bir arada yaşadığı ve bu grupların sosyo-kültürel özellikleriyle zenginleşmiş bir yerleşmedir. Fatih döneminden başlayarak çeşitli devirlerde semtte inşa edilen anıtsal yapılar, 19. yüzyıla tarihlenen geleneksel konut dokusu ve aksiyal sokak yapısı semtin ana görüntüsünü oluşturmaktadır. Yerel halkın semti 1960'lardan itibaren terk etmeye başlamasıyla, Gedikpaşa öncelikle sosyal, sonrasında fiziksel değişim dönemine girmiştir. Yüzyıllar boyunca konut alanı olarak kullanılan bölge ticari bir alana dönüşmüş, geleneksel doku büyük ölçüde yok olmuştur. Günümüzde ise semtin ticaret ve turizm ağırlıklı bir bölgeye dönüştürülmesi planlanmaktadır. Çalışma kapsamında Gedikpaşa semtinin geçmişteki ve günümüzdeki durumu belgelenmiş, sahip olduğu sosyo-kültürel ve mimari özellikleri tespit edilmiştir. Bu analizler ışığında bölgedeki sosyal ve fiziki dokunun nitelikli, sürdürülebilir bir kimliğe sahip olmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Gedikpaşa; koruma; kültür mirası; tarihi çevre; Tarihi Yarımada.

ABSTRACT

This study consists of research about the historical development of the Gedikpasa neighborhood in the Fatih district of Istanbul, Turkey, an analysis of the social and physical changes in this neighborhood over the centuries, documentation of existing historical buildings, and a recommendation about preserving and restoring the cultural heritage of Gedikpasa. Gedikpasa was established in Roman times. Various ethnic groups have lived and co-existed in the district over the centuries and have contributed to the diverse socio-cultural characteristics of the neighborhood. Monuments were built during the reign of Fatih Sultan Mehmet and the traditional building architecture of Gedikpasa, consisting of a grid street plan formation, was formed in the 19th century. Local residents of Gedikpasa started to leave the neighborhood in the 1960s, which led to a social change, followed by an architectural change. Gedikpasa was transformed from a mainly residential area into a commercial area, and as a result, the traditional characteristics have largely disappeared. Today, Gedikpasa is mainly ruins. The local government has plans in place to convert the neighborhood into a touristic and commercial area. As part of this study, both the historical and the current state of Gedikpasa were documented, and socio-cultural and architectural features were analyzed. A recommendation for the preservation and restoration of the social and physical heritage of the district was developed as a result of this analysis.

Keywords: Gedikpasa; conservation; cultural heritage; historic environment; Historical Peninsula.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 11 Eylül 2017 - Kabul tarihi: 20 Eylül 2017

İletişim: Banu ÇELEBİOĞLU. e-posta: banu.celebioglu@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

İçinde yaşadığımız kent sürekli değişen ve dönüşen bir yerleşim. İstanbul yıllar içerisinde gereklilikler nedeniyle geçirdiği değişimi günümüzde büyük ölçüde ekonomik odaklı sebeplere bağlı olarak yaşıyor ve bunun sonucunda tarihi çevreler dönüşüme uğruyor.

Çalışma alanı olarak seçilen Gedikpaşa semti de böyle bir tehlikenin altında ve günümüze gelinceye kadar, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren geleneksel dokusunu büyük ölçüde yitirmiş. 1960'lardan itibaren gerçekleşen konut-kullanıcı değişimiyle semtte başlayan dönüşüm, günümüzde bilinçsizlik, kültür varlığı yapılarıdaki niteliksiz uygulamalar ve dokuya uyumsuz yeni yapılar nedeniyle koruma karşıtı bir yönde ilerlemekte.

Bu çalışmanın amacı; İstanbul, Gedikpaşa semtinin tarihsel süreçteki değişimini belgelemek, bu süreçteki fiziksel ve sosyal dönüşümün tarihi çevre üzerindeki etkilerini tespit etmektedir. Ayrıca semtteki kültür varlıklarının mevcut durum tespitlerinin yapılması yoluyla, gelecekte yapılacak araştırmalara bilimsel kaynak oluşturulması amaçlanmaktadır. Gedikpaşa semtinin geçmişteki ve günümüzdeki mimari, sosyal özelliklerinin analiz edilmesi, kentsel ve sosyal dokunun sürdürülebilirliğine yönelik öneriler geliştirilmesi de çalışmanın diğer bir amacıdır.

Gedikpaşa Semti Coğrafi ve Tarihsel Gelişimi

Gedikpaşa adını, semtte bir çifte hamam, günümüze ulaşamamış bir cami ve medrese yaptıran Fatih Sultan Mehmet dönemi devlet adamlarından Gedik Ahmet Paşa'dan almaktadır.¹ Tarihi Yarımada'nın Marmara Denizi'ne bakan güney yamacında konumlanan, Mimar Hayrettin Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Gedikpaşa semti Emin Sinan, Küçük Ayasofya, Kadirga, Şahsuvar, Muhsine Hatun, Nişanca, Mimar Kemalettin ve Beyazıt mahalleleri ile çevrili, Kumkapı ve Çarşıkapı semtlerine komşudur. Semt önceleri Eminönü ilçesine bağlıyken, 6 Mart 2008 tarihinden itibaren 5747 sayılı kanunla Fatih Belediyesi'ne katılmıştır.

Gedikpaşa, Bizans döneminin Kontoskalion (Kumkapı) olarak bilinen liman bölgesinin kuzeyinde ve Osmanlı dönemine ait Kapalı Çarşı'nın güneyinde yer almaktadır. Çalışma alanı, limana, şehrin ana caddesi olan Mese'ye (bugünkü Divanyolu Caddesi), I. Constantinus zamanında yapılan Forum Constantini ve I. Theodosius zamanında yapılan Forum Tauri adlı meydanlara yakınlığı dolayısıyla, Roma döneminde önemli bir yerleşim bölgesi olmuştur (Şekil 1). Beyazıt Kumkapı arasındaki yamaçlar Konstantinopolis'in en yoğun sivil yerleşim bölgelerinden biri olup, Kapitolium olarak adlandırılmaktaydı.² Çalışma alanında tespit edilen

Şekil 1. Mamboury'nin 1453 öncesi İstanbul haritasında Gedikpaşa semti.

Roma dönemine tarihlenen sarnıç kalıntıları da semtin o yıllarda yerleşim bölgesi olduğuna ilişkin somut veriler olarak nitelendirilebilir.

Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğinde Byzantion'un harap ve nüfusunun azalmış olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Fatih şehrin iskanına ve imarına öncelik vermiş, çalışma alanı olan Gedikpaşa da şehrin ilk iskan edilen yerlerinden biri olmuştur.³ 15. yüzyılda sürgünlerle Anadolu, Rumeli ve Karadeniz ülkelerinden Müslim ve gayrimüslim grupların şehre yerleştirildiği bilinmektedir.⁴ (Şekil 2, 3). Gedikpaşa semtine iskan çalışmaları sırasında Karaman Rumları ve sonrasında Bursa Ermenileri yerleştirilmiştir.

Semt, sahildeki Kumkapı ile ayrılmaz bir kültürel ve günlük hayat bütünlüğü içindedir. Osmanlı döneminde, Halic ve Eminönü kadar işlek bir ticari bölge olmasa da, Kumkapı'daki balıkçılık ve Langa bostanlarından gelen ürünlerin satışıyla zenginleşen bir pazar mahallesidir. Ayrıca Rum halkı için Gedikpaşa ve Kumkapı'yı ayıran Çifte Gelinler Caddesi'nin ekonomik açıdan bir sınır oluşturduğu, caddenin kuzey kısmında yer alan Gedikpaşa'da gelir düzeyi yüksek, alt kısımdaki Kumkapı'da ise gelir düzeyi düşük işçi ve yoksul kesimin yerleştiğinden bahsedilmektedir.⁵

Bölgenin coğrafi yapısı kuzey-güney aksında Yeniçeriler Caddesi'ne bağlanan dik yokuşlar, doğu-batı aksında ise düz, eğimsiz sokaklar şeklindedir. Gedikpaşa Caddesi, Bali Paşa Yokuşu ve Tiyatro Caddesi kuzey-güney yönünde yaklaşık yüzde 10 eğime sahip ana yokuşlar, Çifte Gelinler Caddesi ve Emin Sinan Hamamı Sokak ise doğu-batı aksında yer alan eğimsiz ana sokaklardır. Sur içinin birçok kesimi

¹ 1459 tarihinde, Osmanlı ileri gelenlerinden kentin içinde, kendi isimleriyle anılacak bir bölge seçmeleri ve buralara cami, hamam ya da çarşı yaptırılmaları istendiği bilinmektedir. Hürel, 2016.

³ Eyice, 2006.

⁴ Ortaylı, 2015.

⁵ Basut, 2002.

Şekil 2. Braun ve Hogenberg'in 1572 tarihli İstanbul gravüründe Gedikpaşa semti.⁶

Şekil 3. 1839 tarihli Moltke Haritası'nda Gedikpaşa semti.

gibi ahşap evlerden meydana gelen bir yerleşme olan Gedikpaşa, geçirmiş olduğu yangınlar sonucunda 19. yüzyılın ortalarında kagir yapılardan oluşan aksiyal yerleşim düzeyine sahip bir semte dönüşmüştür (Şekil 4).

Pervititch Haritası 20. yüzyılın ilk dönemine tarihlenmesine rağmen, 1865 ve 1923 yılları arasında Gedikpaşa'da kayıtlı bir yangın olmayışından ve yapıların giriş kapılarında

tespit edilen tarihlerin 19. yüzyılın son çeyreğine ait olduğundan dolayı 1923 tarihli haritanın 19. yüzyıl sonundaki yapı düzenini de gösterdiği söylenebilir (Şekil 5, 6).

Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Gedikpaşa'daki konut alanları siyasal kararlar sonucu kullanıcıların göç et-

⁶ http://historiccities.huji.ac.il/turkey/istanbul/maps/braun_hogenberg_l_51.html

Şekil 4. 1918 tarihli Necip Bey Haritası ve hava fotoğrafında Gedikpaşa semtinin aksiyal sokak yapısı.

Şekil 5. 1882 tarihli Ayverdi Haritası'nda Gedikpaşa semti.

Şekil 6. 1923 tarihli Pervititch Haritası'nda Gedikpaşa semti.

mesiyle 1960'lardan itibaren işyerlerine dönüşmeye başlamışlardır. Zaman içerisinde semtte değişen sosyal yapıyla birlikte fiziksel çevre de özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Bölgedeki geleneksel sıraevlerin yerini gabari, parselasyon ve cephe düzeni açısından bölgedeki özgün dokuya aykırı yüksek yapılar ve niteliksiz restorasyon uygulamaları almıştır. Ticari işleve yönelik olarak değişime uğrayan sivil mimarlık örnekleri özgünlüklerini büyük ölçüde kaybetmiş, bir kısmı ise bakımsız ve terkedilmiş durumdadır.

Gedikpaşa Semtinin Kültür Varlıkları Açısından Değerlendirilmesi

Çalışma alanı kuzeyde Yeniçeriler Caddesi, batıda Tiyatro Caddesi, güneyde Çifte Gelinler ve Kadırga Limanı Caddeleri, doğuda ise Dönem ve Gedikpaşa Caddeleri ile sınırlanmaktadır. Gedikpaşa semti, Yeniçeriler Caddesi (yaklaşık 52.00 kotu) ve Çifte Gelinler Caddesi (yaklaşık 7.00 kotu) arasında yaklaşık olarak 45 metrelik kot farkı bulunan bir bölgedir. Semtin bu yokuşlu yapısı Tiyatro Caddesi, Bali Paşa Yokuşu ve Gedikpaşa Caddesi'nden denize açılan vistalar sağlamaktadır (Şekil 7). Çalışma alanının

Şekil 11. Kethüda Canfeda Kadın ve Hazinekar Şevkinihal Usta Çeşmesi, 2015 [yazara aittir].

Sivil Mimarlık Örnekleri

Gedikpaşa, büyük bir kısmı 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen geleneksel konut dokusuyla sivil mimarlık örnekleri açısından zengin bir mimari birikime sahiptir. Semtteki gele-

nel yapı tipleri tek ev, ikiz ev ve sıra ev olarak nitelendirilebilir. Sıraevlerin büyük bir kısmı yan parsellerinin yıkılıp yeniden yapılmasından dolayı günümüzde bu özelliklerini kaybetmişlerdir. Bölgedeki sivil mimarlık örneği yapılar, giriş cephelerindeki düzen, kat silmeleri, pilastırlar, söveler, cumba altı konsolları, balkon korkuluklarındaki demir işçiliği gibi öğelerle geleneksel dokuya dair izler barındırmaktadır (Şekil 12). Konut cephelerinin ortak özelliği, bitişik nizam parcel düzeninden dolayı çıkma ve cumbaların geniş bir kullanım alanına sahip olmasıdır. Bu sayede üst katlarda iç-dış mekan ilişkisi ve yaşama alanı artmış, içeri daha çok ışık alınması sağlanmıştır. Zemin katta doğrudan sokaktan veya birkaç basamakla geriye çekilerek oluşturulmuş bir ara geçiş mekanıyla ulaşılan ana giriş kapısı ve her iki yanında pencerelerin bulunduğu bir cephe düzeni oluşturulmuştur. Basamaklarla ulaşılan yapılar kısmî bodrum kata sahiptir, günümüzde çoğu yapıda bodrum pencereleri ticari işleve yönelik olarak büyütülmüştür. Konutların giriş kapıları metal veya ahşap malzemenin imal edilmiş olup, cephenin orta aksında veya orta aksın yanında konumlanmaktadır. Semtteki uygulamalarında cumbalar, çoğunlukla orta aksta yer almakta, tek kat ya

Şekil 12. Gedikpaşa'dan geleneksel konut örnekleri, 2015 [yazara aittir].

da birkaç kat devam etmekte ve birçok örnekte bir balkonla sonlanmaktadır. Bölgedeki cumbaların büyük kısmının duvarları tuğla ve demir putrel döşemelidir. Çoğunlukla dekoratif bir silmeyle sonlanan cumbaların altlarında bitki motifli dökme demir ve bezemeli konsollar gibi öğeler kullanılmıştır. Cepheler de genellikle bir silmeyle sonlanmakta olup, silmeler düz veya bitkisel motifli furuşlarla belirginleştirilmiştir.

Geleneksel yapılar çoğunlukla tüm parselde oturmakta, ön bahçeye sahip olmayıp girişler sokaktan sağlanmaktadır. Yapıların zemin katlarında yapının büyüklüğüne göre bir veya iki oda, depo veya wc hacimleri, ahşap bir merdivenle ulaşılan birinci katta ise sofa ve etrafında konumlanan bir veya iki oda yer almaktadır.

Bölgenin Mevcut Durum Analizleri

Gedikpaşa yüzyıllar boyunca kültürel, mimari ve sosyal açıdan zenginliğini korumuş, günümüzde ise bu özelliklerini kaybetme tehlikesi içerisinde bulunan bir bölgedir. Bölgede yapılacak her türlü tespit ve belgeleme çalışması bu yok oluşu ve değişimi kültürel ve mimari açıdan engellemeyecek olsa bile arşiv niteliğinde taşıyacaktır. Bölgenin sosyal ve kültürel kimliği günümüzde tamamıyla değişmiştir. Bununla birlikte yapılacak tespitler ve önerilerle bölgede korunmuş geleneksel mimari dokunun çağdaş koruma kavramları ışığında değerlendirilmesiyle mevcut durumun güncel ihtiyaçlara yönelik olarak nitelikli bir biçimde işlevlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Kat Adedi Analizi

Çalışma alanındaki yapıların çoğunluğu mevcutta 4 ve 5 katlıdır (Şekil 13, 14). 1923 tarihli Pervititch Haritaları'nda ise bölge genelinde 3 ve 4 katlı kagir yapıların yoğun olduğu görülmektedir. Günümüzde kagir binalara eklenen katlardan ve yeni yapılan betonarme yapılardan dolayı bölge genelinde kat yüksekliklerinin arttığı gözlemlenmiştir.

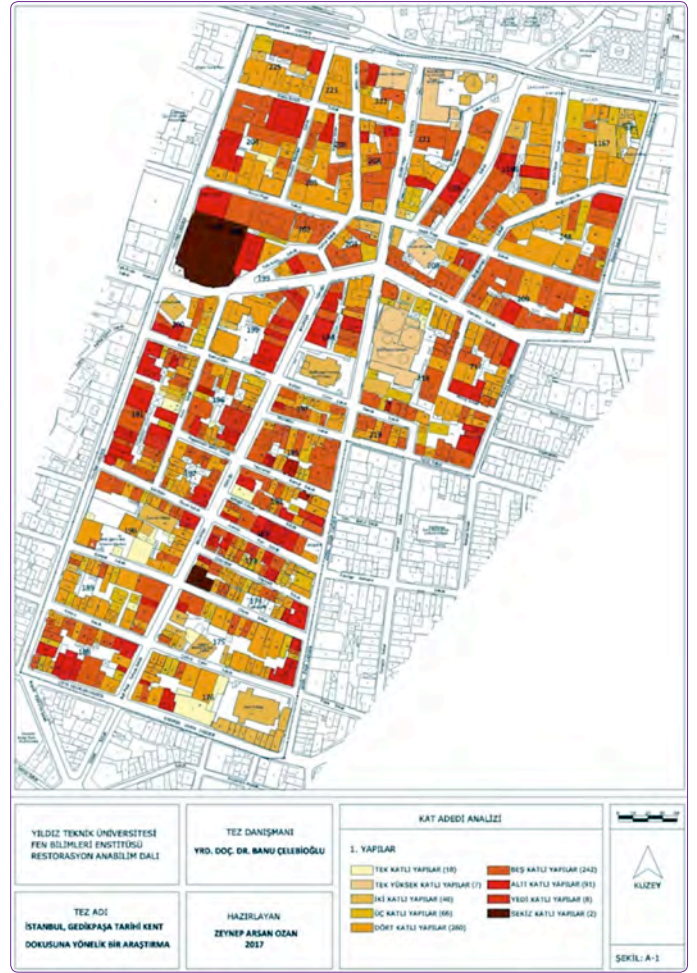
İşlev Analizi

Geleneksel dokunun yoğun olduğu Kadırga Limanı Caddesi ve Esirci Kemalettin Sokak arasında kalan bölgede 19. yüzyıl yapılarının aralarına 1970'li yıllara tarihlenen han yapıları inşa edilmiş olup, ticaret işlevi bu yapılar da yoğunlaşmıştır. Yeniçeriler Caddesi'ne doğru çıkıldıkça zemin katları ticari işleve sahip apartmanların zaman içerisinde sadece ticaret işlevine döndükleri görülmektedir. Çalışma alanında konut işlevine sahip yapıların yaklaşık olarak üçte biri tescilli sivil mimarlık örnekleridir.

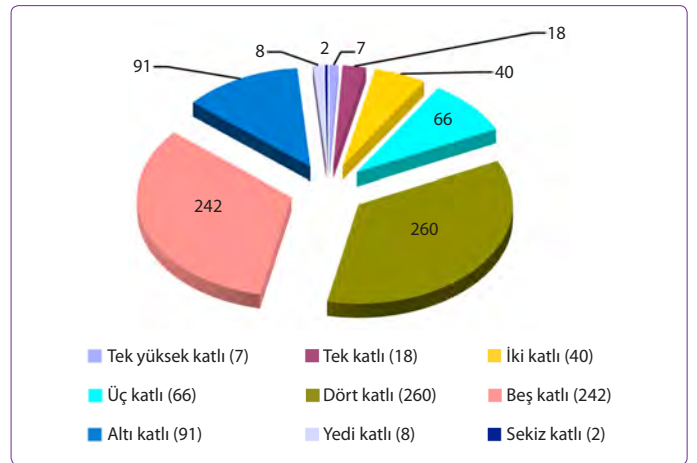
Gedikpaşa bölgesinde yapılan işlev analizi sonucunda, 681 yapıdan 32 adedinin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Kullanılmayan yapıların 26 adedi tescilli sivil mimarlık örnekleri olup, bir kısmı terkedilmiş, bir kısmı ise yanmış veya yıkılmış durumdadır (Şekil 15, 16).

Yasal Statü Analizi

Çalışma alanında incelenen 705 yapı parselinden 190 adedi tescilli sivil mimarlık örneği, 18 adedi tescilli anıtsal

Şekil 13. Kat Sayısı Analizi.

Şekil 14. Kat Sayısı Dağılımı.

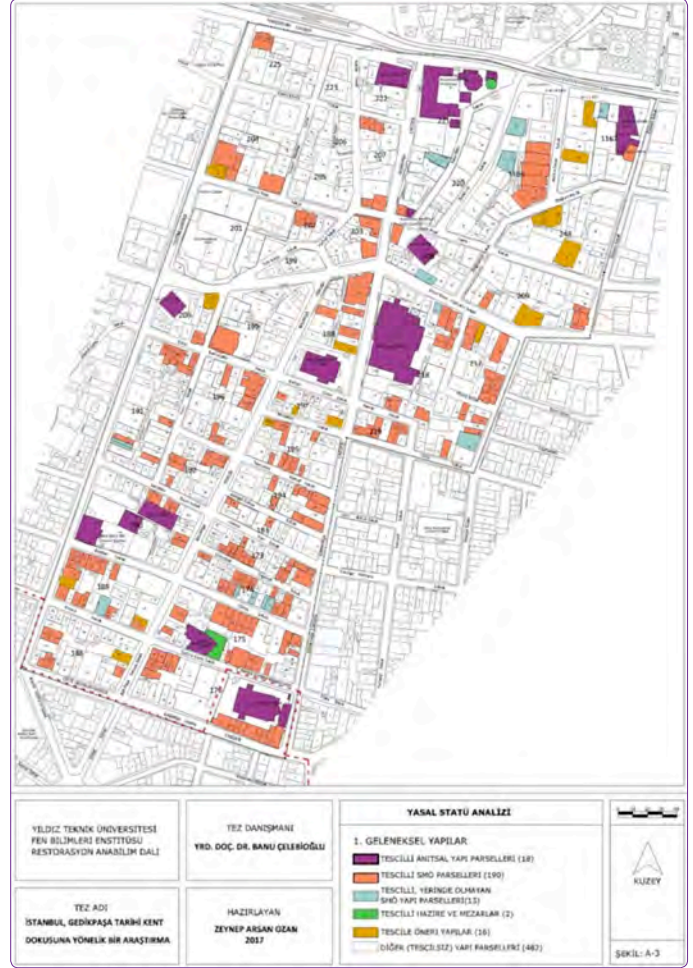
yapı, 13 adedi tescilli yerinde olmayan yapı parseli ve 2 adedi tescilli haziredir (Şekil 17, 18).

Yapım Tekniği ve Malzeme Analizi

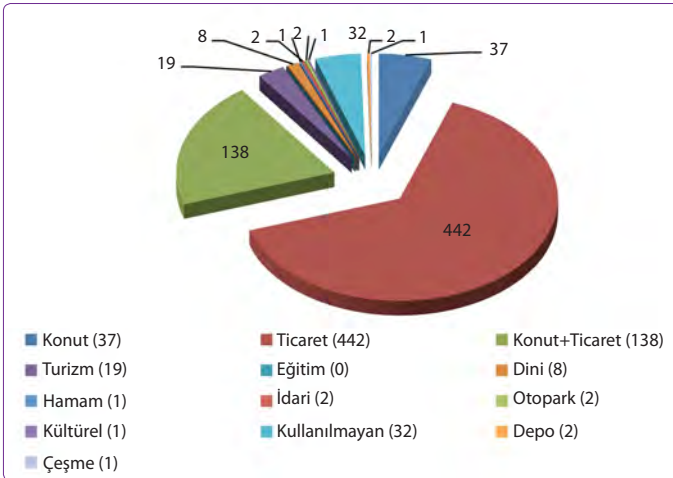
Çalışma alanında incelenen 698 yapıdan 148 adedi yığma kagir, 2 adedi yığma ve ahşap karkas (zemin kat kagir, üst katlar ahşap), 4 adedi ahşap cumbalı yığma yapı, 1 ade-

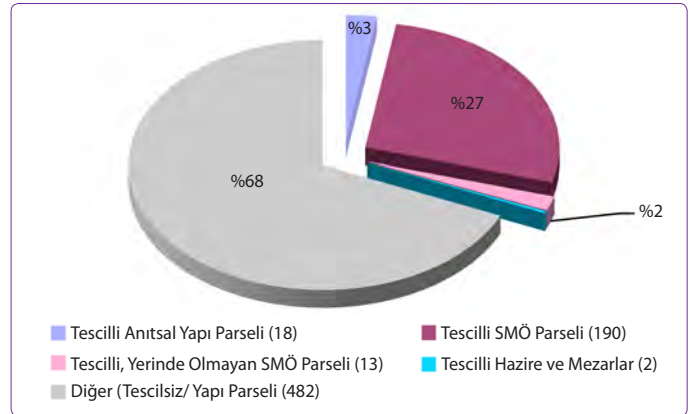
Şekil 15. İşlev Analizi.

Şekil 17. Yasal Statü Analizi.

Şekil 16. İşlev Analizi Dağılımı.

Şekil 18. Yasal Statü Dağılımı.

di çelik karkas, 542 adedi betonarme yapıdır (Şekil 19, 20). Gedikpaşa semtinin araştırmaya konu olan bölgesinde ahşap karkas yapıya rastlanmamıştır.

1923 tarihli Pervititch Haritası'nda Yeniçeriler Caddesi ve Gedikpaşa Cami Sokak arasında kalan bölgede ahşap

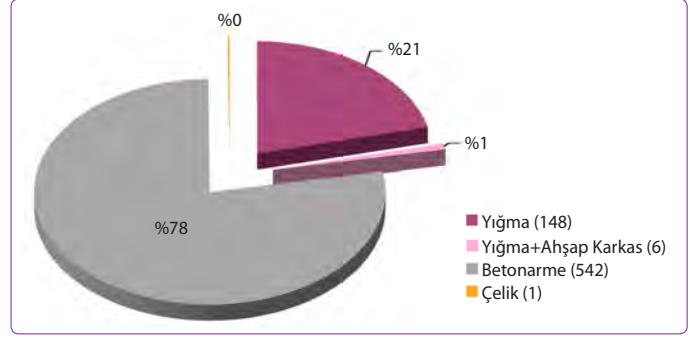
yapıların yoğun olduğu görülmektedir ancak günümüzde ahşap yapıların yerini ticari işleve sahip betonarme yapılar almıştır (Şekil 21, 22).

Strüktürel Durum Analizi

Gedikpaşa semtinde strüktürel durum analizinin lejandı "Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler El Kitabı"nda yer alan onarım uygulamalarında belir-

Şekil 19. Yapım Tekniği ve Malzeme Analizi.

Şekil 20. Yapım Tekniği ve Malzeme Dağılımı.

tilen kriterler esas alınarak oluşturulmuştur. Basit onarım gerektiren yapılar bozulan ya da eksilen bölümleri aynı malzeme ve biçimle değiştirilmesi gereken, esaslı onarım gerektiren yapılar ise ciddi önlemler alınması ve röleve-restitüsyon-restorasyon projesine dayalı uygulama yapılması önerilen yapılardır (Şekil 23).

Korunmuşluk Durumu Analizi

Çalışma alanında korunmuşluk durumuyla ilgili analizlerde 199 adet tescilli kültür varlığı değerlendirilmiştir (Şekil 24, 25).

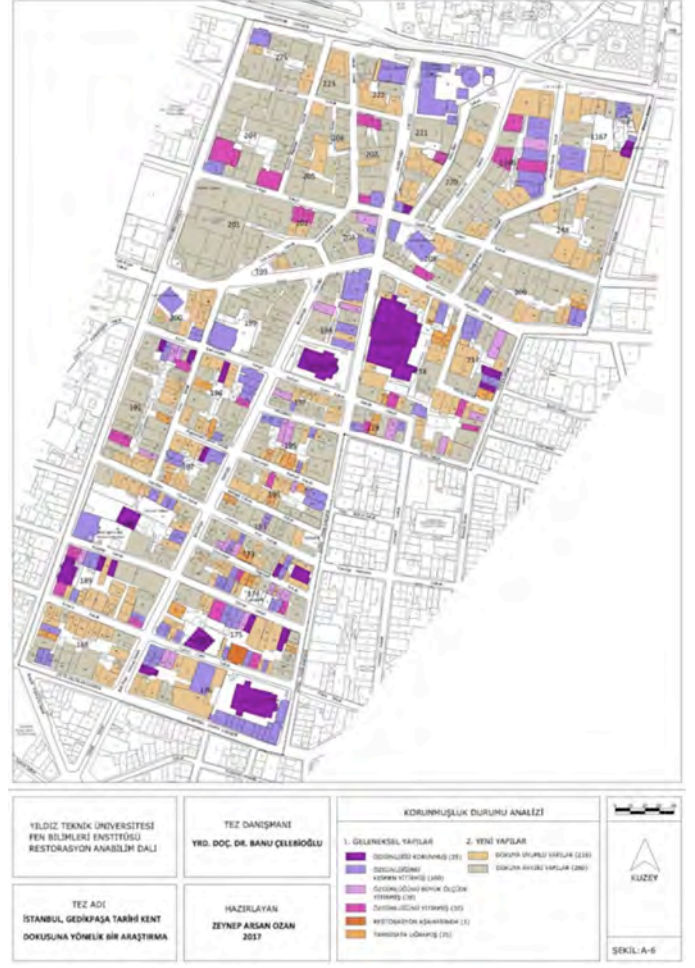
Özgünlüğü korunmuş olarak sınıflandırılan yapılar, taşıyıcı sisteminde bir sorun gözlenmeyen, cephe düzeni ve gabari olarak günümüze kadar korunmuş yapılar olup, çalışma alanında bu tanıma uyanlar genellikle anıtsal yapılar ve konut işlevini sürdüren yapılardır (Şekil 26). Özgünlüğü kısmen korunmuş olarak sınıflandırılan yapılar, cephe düzeni kısmen değişime uğramış, yapılan müdahaleler az

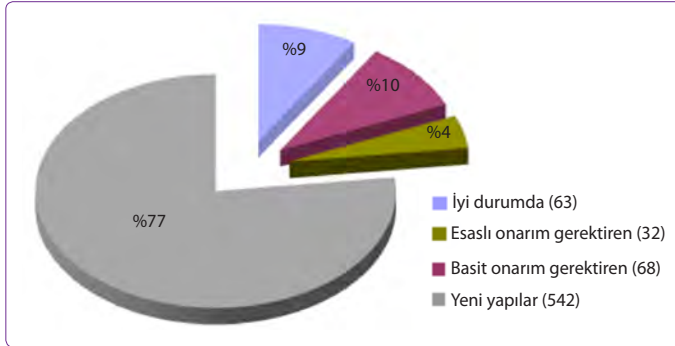
Şekil 21. Pervititch Haritası'nda ahşap yapıların (sarı renkle gösterilmiş) yoğun olduğu bölge.

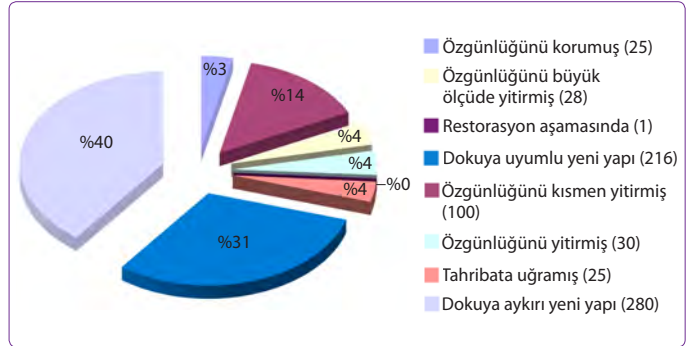
Şekil 22. Strüktürel Durum Analizi.

Şekil 24. Korunmuşluk Durumu Analizi.

Şekil 23. Strüktürel Durum Dağılımı.

Şekil 25. Korunmuşluk Durumu Dağılımı.

olanlardır. Cephe ve kütle bazında gerçekleştirilen analizler sonucunda, tescilli yapıların %48'lik kısmı bu tanıma uymakta olduğu, çoğunlukla zemin katlarında ticari işleve yönelik müdahaleler sonucu bu duruma geldikleri tespit edilmiştir. Özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiş yapılar, cephe düzeni değiştirilmiş ve niteliksiz müdahalelere maruz kalmış yapılardır (Şekil 27).

Özgünlüğünü yitirmiş yapılar ise yapım sistemi, cephe düzeni, kapı pencere vb. gibi mimari öğeleri değiştirilmiş

yapılar olarak sınıflandırılmıştır. Çalışma alanında genellikle niteliksiz onarımlar sonucunda yapıların özgünlüğünü kaybetmiş olduğu gözlemlenmiştir. Tahribata uğramış yapılar strüktürel olarak kötü durumda olan terkedilmiş yapılar olup, yıkıntı halinde olmayanlar özgünlüklerini büyük ölçüde korumaktadır.

Kullanım Durumu Analizi

Çalışma alanındaki yapı stoğunun yaklaşık olarak %95'i tümüyle kullanılmakta olup, bu yapılar dolu olarak tanım-

Şekil 26. 196 Ada 17 Parsel (a), 217 Ada 16 Parsel (b) ve 191 Ada 26 Parselde (c) yer alan özgünlüğü korunmuş tescilli yapılar [yazara aittir].

Şekil 27. 217 Ada 10 Parsel (a), 218 Ada 3 Parsel (b) ve 219 Ada 11-12 Parselde (c) yer alan özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiş tescilli yapılar [yazara aittir].

lanmıştır (Şekil 28, 29). Kısmi dolu olarak tanımlanan yapılar, genellikle zemin katları atölye olarak kullanılan, üst katları kullanılmayan yapılar olup, semtte bu tanıma uyan 5 adet yapı tespit edilmiştir. Analiz sonucunda, boş olarak tanımlanan 22 yapının 19 adedi, kısmen dolu olarak nitelendirilen yapıların ise tümünün tescilli parsellerde yer aldığı tespit edilmiştir.

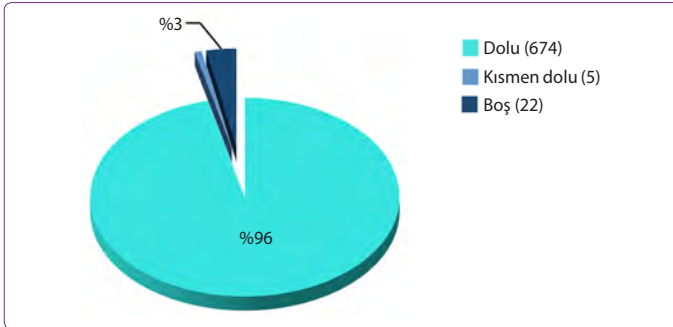
Gedikpaşa Kentsel Dokusunda Meydana Gelen Değişim

Gedikpaşa semtindeki kentsel doku yıllar içerisinde yan-

gınlar, depremler, imar hareketleri ve sosyolojik değişimler sonucu dönüşüme uğramıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Gedikpaşa ızgara planlı sokak dokusuna sahip, bitişik düzenli kagir yapılardan oluşan bir yerleşime dönüşmüştür. Semtin geleneksel dokusu 1923 tarihli Pervititch Haritaları'nda görüldüğü üzere bitişik nizamlı 3-4 katlı kagir yapılar, konutların arka bahçelerini oluşturan avlular ve yer yer boş bırakılmış parsellerdeki yeşil alanlardan oluşmaktadır. 1970'lerden sonra konut sahipleri Gedikpaşa semtini terketmeye başlamış bunun sonucunda öncelikle kullanıcılar, zaman içerisinde ise yapıların işlevi değişmiştir.

Şekil 28. Kullanım Durumu Analizi.

Şekil 29. Kullanım Durumu Dağılımı.

Gedikpaşa'daki konutların bir kısmı nitelik değiştirip beka-
revi, küçük işyeri ve atölyelere (ayakkabıcılık), bir kısmı ise
yıkılarak çok katlı han yapılarına veya apartmanlara dönü-
ştürülmüştür. 1999 yılından itibaren imalatçıların büyük bir
kısmının İkitelli Sanayi Bölgesi'ne taşınmaya başlamasıyla
semtteki boş yapı adedi artmış, hem fiziki hem de sosyal
anlamda nitelsiz bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Günümüz-
de ise semt turizm ve ticaret işlevine sahip bir bölge haline
getirilmek istenmekte, turizm birimleri her geçen gün art-
maktadır.

Sosyo-kültürel Değişim

Gedikpaşa'nın 19. yüzyıl ortalarında şekillenmeye baş-
layan geleneksel dokusu, semtin sosyo-kültürel yapısının
değişimiyle dönüşüme uğramıştır. Gedikpaşa'daki sosyolo-
jik yapının değişmesi ilk olarak 1. Dünya Savaşı sonrasında
nüfus mübadeleleriyle başlamış, bölgede yaşayan azınlık
halk bu olaylardan etkilenmiştir. Savaştan sonra Gedikpa-
şa'daki Ermeni nüfusunun bir kısmının Avrupa'ya, bir kıs-
mının ise Tarihi Yarımada dışına yerleştiği bilinmektedir.⁷
Bölgenin sosyal yapısını asıl etkileyen olaylar ise, azınlıklara
uygulanan vergiler, 6-7 Eylül (1955) olayları ve 1974 tarihli
Kıbrıs Barış Harekatı'dır. Bu süreçte azınlıklar bölgeyi terk
ederken, ekonomik nedenlerle kırsal kesimden kente göç
eden dar gelirli nüfus artmış, bölgedeki demografik yapı
değişmeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasal kararlar sonu-
cu meydana gelen göçler sonucu, Gedikpaşa'nın sosyal ve
fiziki yapısı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Gedikpaşa'da-
ki değişimin ana etkeni göçtür, diğer değişimler bu etke-
ne bağlı olarak gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde semtin
konut yoğunluklu fiziki yapısı ticaret ağırlıklı bir duruma
gelmiş, tek aileye ait olan kültür varlıklarının plan şemaları
birkaç aileye, imalathane, depo vb. fonksiyonlara hizmet
etmesine yönelik müdahalelere maruz kalmıştır. Asıl sahip-
leri tarafından terk edilen yapıların bir kısmı ise yıkılarak,
ticaret işlevine hizmet eden betonarme yapılara dönüştü-
rülmüştür. Ayakkabı ve deri esnafının yoğun olarak bulun-
duğu 1970-1999 yıllarından sonra ise semtteki sosyal ve
fiziki kimlik yeni bir dönüşüm sürecine girmiş, planlama ka-
rarları gereği esnafın bölgeyi terk etmesiyle semtteki can-
lılık azalmıştır. Günümüzde Gedikpaşa güvensiz, nitelsiz
bir semt imajı çizmekte ve bölgeye ilişkin imar planlarında
sosyal doku ve kullanıcılar göz önüne alınmadığından gele-
ceği belirsizleşmektedir. Semtin günümüzdeki kullanıcıları
Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve Türkiye Cumhuriyetlerden
çalışmak için gelen dar gelirli halk kesimidir.

Fiziksel Değişim

Gedikpaşa 19. yüzyılda şekillenen aksiyal sokak dokusu
özellikliğini büyük ölçüde korumaktadır. Bölgeye ilişkin Ayver-
di, Alman Mavileri, Necip Bey, Pervititch Haritaları ile halı-
hazır durum karşılaştırıldığında, semtte sokak dokusuyla
ilgili tek değişimin yapı adalarının ortasından geçirilen yeni
sokaklar olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 30). Bu sokaklardan
biri olan Abidin Daver Sokak, Doğramacı Sokak'ı Yeniçeriler
Caddesi'ne bağlamaktadır ve hava fotoğrafları ile 1934
tarihli İstanbul Şehir Rehberi'ndeki harita karşılaştırıldığın-
da bu sokağın 1934 ile 1946 yılları arasında açılmış olduğu
tespit edilmiştir. Diğer bir sokak ise Tatlı Kuyu Sokağı olup,
Emin Sinan Hamamı Sokak'ı Tiyatro Caddesi'ne bağlamak-
tadır ve hava fotoğrafları incelendiğinde 1982 tarihinden
sonra açıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen sokakların açıl-
ması sırasında birçok yapının yıkıldığı, yok olan yapılar ara-

⁷ İstanbul Ansiklopedisi, 1974, 11: 6073.

Şekil 30. Gedikpaşa semtinde yeni açılan sokaklar.

sında Pervititch Haritaları'nda ahşap lejandıyla gösterilen Muzaffer Bey Konağı ve Amerikan Dispanseri olarak kullanılan diğer bir ahşap konağın yer aldığı tespit edilmiştir.

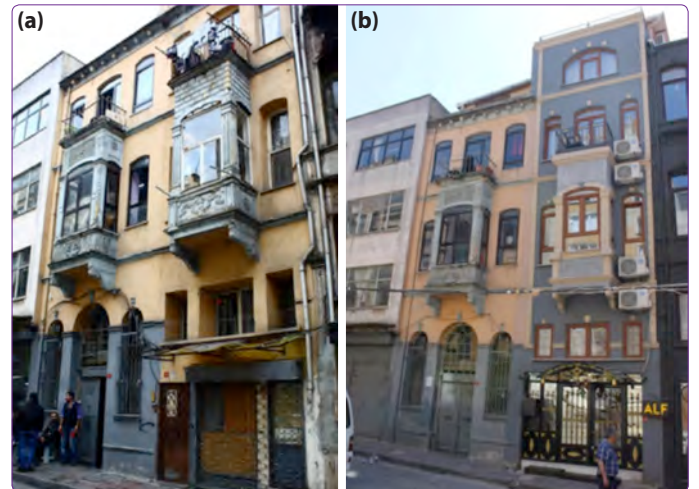
Semtteki kentsel doku değişimi tek yapı ölçeğinde incelendiğinde, konut sahipleri tarafından terkedilen yapıların özgün işlevlerinin dönüşüme uğramasıyla ortaya çıkan fiziksel dönüşümden bahsetmek mümkündür. Bu değişim, yapıların zemin katlarının atölye, üst katlarının da bekar odası olarak kullanılması şeklinde olmasının yanı sıra, bazı yapıların ise tamamen yıkılıp betonarme han binaları olarak yeniden inşa edilmesine neden olmuştur. Çalışma alanında yapılan tespitlerde, zaman içerisinde yıkılmış dar cepheli kültür varlığı yapıların yerine birkaç parselin birleştirilmesiyle gabari ve kütle olarak dokuya aykırı betonarme yapılar inşa edildiği ve Pervititch Haritaları'nda boş parsel olarak görülen yeşil alanlarda, özellikle köşe parsellerde, dokuya uyumsuz apartmanların yapılmış olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5.2). Ayrıca bazı tescilli kültür varlığı yapıların terkedilmiş veya yıkılmak üzere olduğu gözlemlenmektedir. Gedikpaşa'da karşılaşılan yanlış müdahaleler, koruma karşıtı uygulamalar, dokuya uyumsuz yeni yapılar, kültür varlığı yapılarda işlev değişimi, imar faaliyetleri başlıkları altında incelenmiştir.

Koruma Karşıtı Uygulamalar (Niteliksiz Restorasyonlar)

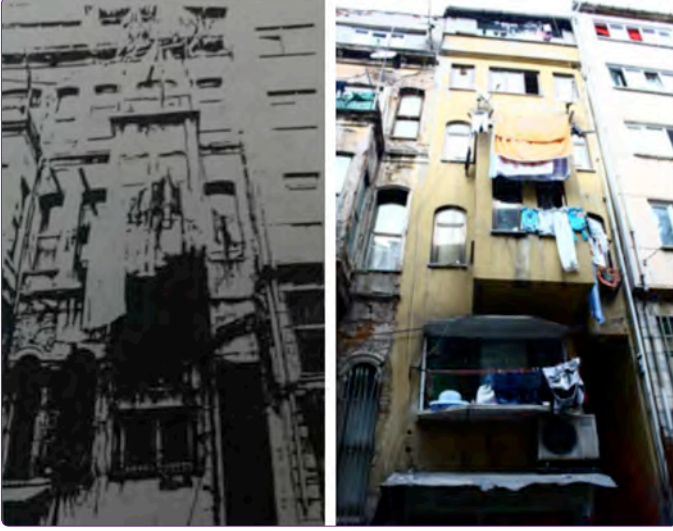
Semtte korunması gerekli kültür varlığı yapılar gerek restorasyon sürecindeki aykırı müdahaleler, gerek basit onarım uygulamalarının niteliksiz malzemelerle yapılmasından dolayı özgünlüklerini büyük ölçüde kaybetmektedir. Ayrıca

geçmiş dönem kurul kararlarından dolayı da birçok yapının yıkılıp yeniden yapıldığı, cephe oranlarının bozulduğu ve iki parselin birleştirildiği örneklerle rastlanmaktadır.

Tez çalışması sürecinde Çilavcı Sokak'ta tespit edilen basit onarım uygulamasında, tescilli yapının doğramalarının, cephe elemanlarının yapının özgün cephe düzenine aykırı niteliksiz malzemeye değiştirildiği ve klima vb. eklentiler yapıldığı görülmektedir (Şekil 31). Söz konusu yapı 2011 tarihli KANİP'te konut alanında yer almasına rağmen otel olarak işlevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 31. 175 Ada 29 Parselde yer alan tescilli yapının 2014 yılında (a) ve 2016 yılındaki (b) durumu [yazara aittir].

Şekil 32. 174 Ada 3 Parselde yer alan tescilli yapının restorasyon öncesi ve sonrası cephe düzeni, [yazara aittir].

Niteliksiz restorasyon uygulamalarına örnek olarak ise yine Çılavcı Sokak üzerinde yer alan tescilli sivil mimarlık örneği yapının, cephe oranları değiştirilerek 1990'lı yıllarda betonarme sistemde yeniden inşa edildiği tespit edilmiştir (Şekil 32). Yapının kat yükseklikleri azaltılarak, 3 katlı özgün yapının yerine 4 kat ve bir çekme katlı cephe özgünlüğünü yitirmiş bir yapı inşa edilmiştir.

Çalışma alanındaki niteliksiz uygulamalar genellikle, semtin konut işlevinin azalıp ticari işlevin arttığı dönemde kültür varlığı yapıların yıkılıp betonarme sistemde yeniden

inşa edilmesi, ticari işlevin turizm işlevine dönüştüğü günümüzde ise niteliksiz malzemeyle yapılan uygulamalar şeklinde kendini göstermektedir.

Dokuya Uyumsuz Yeni Yapılar

Çalışma alanında tespit edilen dokuya uyumsuz yeni yapılar iki şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki geleneksel dar parselasyon düzenine sahip dokuya kütle ve gabari olarak uyumsuz yeni yapılarıdır. Bu tip yapıların genellikle 1960'lardan 1980'lere kadar inşa edildiği görülmektedir. (Şekil 33).

Gedikpaşa'da tespit edilen bir diğer dokuya uyumsuz yapı tipi, kütle ve cephelerinin doluluk-boşluk oranlarıyla geleneksel yapı cephelerine aykırı olan, cephe süslemeleri kullanılarak tarihi yapılara benzetilmeye çalışılan niteliksiz yapılarıdır. Bu sınıflandırmaya giren yapılar, çeşitli dönemlere ait bezeme elemanlarının cephelerinde kullanıldığı yapılar olup, hiçbir karakteristik özellik göstermeyen taklit yapılarıdır.

İşlev Değişimi

Özgün işlevi konut olan geleneksel yapılar, 1960'lardan sonra ticari işleve yönelik müdahalelerden dolayı özellikle zemin katta özgünlüklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Bu tip yapılarda, özgün cephe düzenlerinin vitrin olarak kullanılma amacıyla büyük ölçüde değiştiği, cepheye tabela, tente, kepenk gibi niteliksiz elemanlar eklendiği gözlemlenmiştir (Şekil 34).

Ayrıca gerek farklı kiracıların kullanabilmesi, gerek imalathane ve atölye işlevlerine yönelik olarak iç mekanların yeni bölücüler eklenerek değiştirildiği tespit edilmiştir.

Şekil 33. 196 Ada 30 Parsel (a), 195 Ada 27 Parsel (b) ve 174 Ada 45 Parselde (c) yer dokuya uyumsuz yeni yapılar [yazara aittir].

Şekil 34. 188 Ada 13-41 Parsel (a), 1167 Ada 43 Parsel (b) ve 192 Ada 19-20 Parselde (c) yer alan yapılardaki dönüşüm [yazara aittir].

Çalışma alanında 1960 sonrasındaki fiziksel dönüşüm sürecinde, konut kullanımına sahip geleneksel yapıların yıkılmış ve semtteki kültür varlıklarına ilişkin koruma kararları bulunmadığı için sözkonusu parsellere betonarme sistemde han yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar genellikle sade bir cephe biçimlenişine sahip, kütle ve gabari olarak kentsel dokuya uyumlu yapılardır.

İmar Faaliyetleri

Gedikpaşa semtinin günümüze ulaşabilen geleneksel dokusunu etkileyen imar faaliyetleri 1930'lu yıllardan iti-

baren ele alınmıştır. Pervititch Haritaları ile günümüz halihazır haritalarını karşılaştırdığımızda 199, 220, 1166 ve 1167 adalarının semtteki imar faaliyetleri sonrasında şekillenmiş olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 35).

220, 1166 ve 1167 numaralı yapı adaları 1934-1946 yılları arasında şekillenmiş olup, sokak açma çalışmaları sonucunda birçok yapı yıkılmış, bahçe içinde bulunan ahşap konakların yerine bitişik nizam apartmanlar yapılmıştır (Şekil 36).

1950'li yıllardaki Divanyolu Caddesi'ni genişletme ama-

Şekil 35. İmar faaliyetleri sonucu değişen yapı adaları.

Şekil 36. 1913 tarihli Alman Mavileri'nde ve 1946 tarihli hava fotoğrafında 220, 1166 ve 1667 adalarının görünümü.

cıyla gerçekleşen imar faaliyetleri sonucunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin yola taşan dükkan yapıları yıkılmıştır.

Günümüzde çalışma alanında karşılaşılan imar faaliyetleri kapsamında, özellikle Gedikpaşa Cami Sokak kuzeyinde yer alan 1970 sonrası inşa edildiği tahmin edilen apartmanların yıkılıp, ticari ve turizm işlevine yönelik olarak otellerin yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Yeni inşa edilen bu yapılar cephe kurgusu, kütle ve gabari olarak dokuya uyumsuz taklit yapılarıdır.

Sonuç ve Öneriler

Tarihi çevreler, oluştukları dönemlerin fiziksel, kültürel, sosyal, ekonomik ve teknolojik koşullarını yansıtan yerleşmeler olup, korunmalarının temel amacı kendilerini oluşturan bu değerler bütünüünün korunması, geliştirilmesi ve günümüz yaşamıyla bütünleştirilmesidir. Tarihi çevrelerle ilgili koruma yaklaşımı günümüzde, geleneksel yerleşim dokusuna sahip bu alanları yalnızca fiziksel özellikleriyle bir yapı stoğu olarak değerlendirmenin ötesinde, barındırdıkları değerler bütünüyle korunmasını amaçlayan değer temelli bir olguya dönüştürmüştür.⁸

Çalışmaya konu olan Gedikpaşa yerleşimi, 1960'lardan itibaren özgün konut alanı kimliğini yitirip, ticari alana dönüşmeye başlamıştır. Bu süreçte semtin öncelikle sosyal yapısı sonrasında ise fiziki yapısı dönüşüm geçirmiş, günümüze gelinceye değin semt geleneksel dokusunu büyük ölçüde yitirmiştir. 1999 yılından itibaren ayakkabı atölyelerinin semti terketmeye başlamasıyla, Gedikpaşa yarı dolu yarı boş bir hal almış ve kısmen bir çöküntü bölgesine dönüşmüştür.

⁸ Aykaç, 2009,14-1:1.

Çalışma kapsamında; Gedikpaşa'nın sosyal dokusuna saygılı, mevcut dokunun korunmasına, yeni yapılaşma ilkelere ve zaman içerisinde değişen kentsel dokunun rehabilite edilmesine yönelik öneriler ile semtteki kültür varlıklarının özgünlük durumlarına göre koruma yaklaşımlarının belirlendiği tek yapı ölçeğinde öneriler geliştirilmiştir.

Kentsel Doku Ölçeğinde Getirilen Öneriler

Gedikpaşa semtindeki fiziksel dönüşümün ana sebebi sosyal yapıdaki değişimdir. Yüzyıllar boyunca konut alanı olan semt, kullanıcılarının ekonomik ve siyasal kararlar nedeniyle ticaret alanına dönüşmesiyle geleneksel dokusunu yitirmeye başlamıştır. Kentsel ölçekte getirilen öneriler bölgenin sosyal dokusu göz önünde bulundurularak oluşturulmalı ve uzun vadede yerleşime katkı sağlayacak sürdürülebilir bir planlama yapılmalıdır.

Gedikpaşa'nın kentsel doku ölçeğindeki sorunları genel olarak;

- Yerleşik nüfus azlığı (sabah-akşam yoğunluk farkları),
- Yeşil alan ve kamusal alan eksikliği,
- Boş parseller,
- Terkedilmiş kültür varlıklarıdır.

Tarihi çevrelerde koruma eylemi disiplinlerarası bir çalışma, iyi bir örgütlenme, maddi kaynak ve duyarlı bir kamuoyu desteği gerektirmektedir. Tarihi kent dokularının sağlıklılaştırılması için hazırlanan koruma planları için yapılan ön araştırmalarda alanın özelliğine göre arkeolog ve sanat tarihçisi, mimar ve kent plancısı, sosyolog, ekonomist, çevre bilimci, peyzaj mimarı gibi uzmanların katılımı gereklidir.⁹ Gedikpaşa son 50 yıldır ticaret işlevi oldukça

⁹ Ahunbay, 2017.

yoğun bir semt olduğu için yerleşik nüfus azdır, bu sebeple semt akşam saatlerinde güvensiz ve ıssız bir görünümde- dir. 1960'lerden bu yana ticaret fonksiyonuna sahip yapıların gerekli bakım ve onarımları yapıp özgün işlevleri ile tekrardan kullanılmaları doğru bir yaklaşım olmakla birlikte, Koruma Amaçlı İmar Planı'nda konut alanı olarak önerilen bölgeyi özgün işlevine kavuşturmakta yerel yönetimlere büyük sorumluluk düşmektedir. Tarihi çevrenin bakım, onarım ve sağlıklılaştırma çalışmaları için gerekli maddi kaynağın sağlanmasında yerel yönetimlerin desteği çok önemlidir. Gedikpaşa semtinin günümüzdeki kullanıcılarının içinde yaşadıkları çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk duymalarını sağlamak için belediyenin semtin tarihçesinin önemini vurgulayan çalışmalarda bulunması gereklidir. Bu çalışmalar kapsamında kültür varlığı yapıları anlatan bilgilendirici panolar hazırlanmalı, seminer, sergi gibi interaktif faaliyetler düzenlenmelidir.

Çalışma alanındaki geleneksel yapıların sahip oldukları değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması, yapıların ve çevresinin mekansal değerlerinin yeni kullanıcılar tarafından deneyimlenmesi, yorumlanması ve sahiplenilmesiyle mümkündür. Semtin yakınında yer alan İstanbul Üniversitesi'nin öğrenci potansiyelini değerlendirmek, yeni kullanıcı oluşumunu destekleyecektir. 2011 tarihli KANİP'in plan notlarında yer alan "Özel-vakıf öğrenci yurtları, plan notlarının Konut Alanları, 2.Derece Ticaret, 3.Derece Ticaret ve Konaklama+Konut Alanları lejantında belirlenen alanlarda yer alabilir." şeklindeki ibare semtteki yurt fonksiyonunu destekler niteliktedir. Özgün işlevi konut olan kültür varlığı yapıların öğrenci yurdu, kütüphane, kültür merkezi vb. işlevlerle kullanıma açılması semtin canlılığına katkı sağlayacaktır.

Semtte ticaret ağırlıklı yapı kullanımı yaklaşık olarak 50 yıldır sürmektedir ve göz ardı edilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Ayakkabıcılık sektörünün bölgenin tarihsel süreci içerisinde yerini hatırlatmak ve bu iş kolunda çalışanların semtteki rollerini sürdürmelerini sağlayabilmek adına Balipaşa Yokuşu veya Gedikpaşa Caddesi gibi ana akslarda, zemin katların ayakkabı dükkanı üst katların konut olarak kullanıldığı çözümler üretilebilir. Halihazırda zemin katları dönüşüme uğramış olan yapıların niteliksiz malzemelerden arındırılıp cephe rehabilitasyonlarının yapılması, kullanılacak dükkan tabelalarının belirlenmiş olan malzeme, biçim ve boyutlarda olması, sokaktan algılanmasını sağlamak için cepheye dik olarak asılması önerilmektedir.

1923 tarihli Pervititch Haritaları'nda, Gedikpaşa semtindeki bazı parsellerin ve konutların arka bahçelerinin yeşil alan olarak kullanıldığı görülmektedir. Zaman içerisinde semtteki boş parsellere yapılar inşa edilmiş, yeşil alanlar anıtsal yapı parsellerinin bahçeleriyle sınırlı kalmıştır. Güncel hava fotoğraflarından yapıların parselin bütününe kul-

Şekil 37. Çilavcı Sokak'taki boş yapı parsellerine öneri kullanım [E.S. Aksoy].

lanacak şekilde büyütüldüğü ve arka bahçelerin yok olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise semtte yer alan boş parseller yeşil alan kullanımı için potansiyel oluşturmaktadır. Çalışma alanındaki yeşil alan ve kamusal alan eksikliğine öneri olarak boş parsellerin yeşil alan olarak kullanılması önerilmektedir. Kentsel tasarım ve peyzaj tasarımıyla şekillenecek bu alanlar, yerleşik nüfusun kullanımına açık park alanları olarak değerlendirilebilir. Bu alanlar sosyal ilişkileri güçlendirecek sergi, atölye gibi interaktif faaliyetlere açık kamusal alanlara dönüşebilir (Şekil 37). Gedikpaşa Caddesi ve Bahçeli Kahve Sokak'ın kesişiminde yer alan ve yine otopark olarak kullanılan 21 parselde de bu tür bir uygulama yapılması önerilmektedir (EK-D-1).

Çalışma alanındaki boş parsel kullanımı için diğer bir yaklaşım "infill" olarak değerlendirilmeleri yönündedir. Boş parsellerdeki yeni yapılaşmalar, koruma amaçlı imar planı çerçevesinde, kültür varlıklarını taklit etmeyen ve koruma ilkelerine uygun bir yaklaşımla tasarlanmalıdır. "Tescilli parsellerle ilgili yeterli belgenin bulunmadığı durumlarda tarihi çevreye uygun yeni yapı yapılması söz konusudur. Çevreye uyumlu yapı tasarımı için geleneksel dokuyu tanımak ve bu amaçla tipolojik araştırma yapılması gereklidir".¹⁰ Ayrıca tarihi çevrelerdeki yeni yapı mimarisiyile ilgili olarak, Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rollerini Konusunda Tavsiyeler'in (UNESCO, 30 Kasım 1976, Nairobi) Koruma Önlemleri kısmındaki 28 numaralı madde aşağıdaki gibidir:

"Yeni yapıların mimarisinin, tarihi yapı gruplarının mekansal organizasyonu ve yerleşim biçimleriyle uyumlu olması için, yeni yapılarla ilgili kurallar ve denetim sistemine

¹⁰ Ahunbay, 2017.

özen gösterilmelidir. Bu amaçla herhangi bir yeni inşaata girişmeden önce, tarihi yerleşmenin genel karakterini; yüksekliklerin armonisini, kullanılan renk, malzeme ve biçimleri, cephe ve çatı tiplerini, bina kütlelerinin oranlarını, parsel içindeki konumlarını, çevre ile ilişkilerini tanımlayıcı bir kentsel çevre analizi yapılmadığı". Tarihi çevrede yeni yapı tasarımını, geleneksel yapıların biçimsel dilinden bazı elemanları alıp, özgürce kullanmak şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Çalışma alanında söz konusu tipte yeni yapılara sıkça rastlanmaktadır ve bu yapılar tarihi çevrede yapay bir özgünlüğe sebep olmaktadır. Bu nedenle tarihi çevrelerdeki yeni yapılar zaman etmeni reddedilmeden, dönemin teknolojisi ve sosyo-ekonomik bağlamı içinde, tarihi sürekliliğe katkıda bulunan yapılar olarak tasarlanmalı, fiziksel ve kültürel özelliklerden oluşan karmaşık bir bütün olan yaşama kültürünün özümsemesi gerekmektedir.¹¹

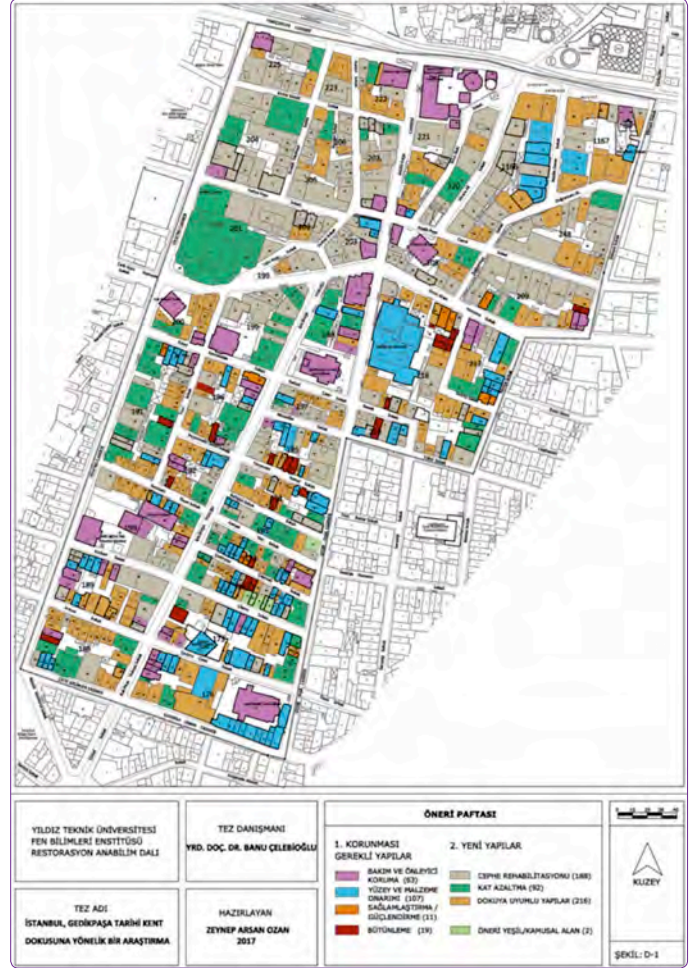
Semtteki bir diğer kentsel doku ölçeğindeki sorun terk edilmiş kültür varlığı yapıların bölgede yarattığı güvensiz ve belirsiz alanlardır. Gedikpaşa'da %3 oranında kullanım dışı yapı bulunmaktadır. Bu yapıların %76'lık kısmını tescilli kültür varlığı yapılar oluşturmaktadır. Terk edilmiş yapıların yeniden kullanılabilmesi için öncelikle taşıyıcı sisteminin, üzerinde bulunduğu zeminin ve malzemesinin sağlamlaştırılması önerilmektedir. Sağlamlaştırmanın yetersiz kaldığı, bir bölümü yıkılmış ya da hasar görmüş olan yapılarda bilimsel belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra, özgün teknik ve malzemeyle bütünlüme (reintegrasyon) yapılması, yapının mimari bütünlüğüne tekrardan kavuşturulması açısından gereklidir.

Tek Yapı Ölçeğinde Getirilen Öneriler

Çalışma alanının geleneksel konut dokusu 1960'lardan itibaren dönüşüme uğramaya başlamasıyla kültür varlıklarının bir kısmı bilinçsiz müdahalelere maruz kalmış, niteliksiz eklerden dolayı cephe ve kütle özgünlüklerini büyük ölçüde yitirmiş, bir kısmı ise terk edilmiştir. Ayrıca semtin sosyal ve fiziksel dönüşüm sürecinde, geleneksel yapıların yerini kentsel dokuya aykırı yeni yapılar almıştır.

Tek yapı ölçeğinde Gedikpaşa'daki kültür varlıklarının korunması ve rehabilite edilmesine yönelik müdahale önerileri hazırlanmış, semtteki yeni yapılara içerisinde yer aldıkları tarihi çevreye uyum sağlamalarına yönelik düzenlemeler önerilmiştir. Kültür varlıklarına yönelik müdahale önerileri ve yeni yapılara ilişkin düzenlemeleri içeren öneri paftası (Şekil 38) oluşturulurken tez çalışması kapsamında hazırlanan yapısal durum ve korunmuşluk durumu analizleri esas alınmıştır (Şekil 22-24).

Gedikpaşa'daki kültür varlıklarına yapılacak müdahaleler yapıların değerleri ve mevcut durumları ile doğrudan bağlantılıdır. Yapıların özgün tasarım ilkeleri, bu tasarımların korunma ve değişmişlik oranları, içerdiği özgün ele-

Şekil 38. Koruma Durumu Önerisi.

manların nicelik ve artistik nitelikleri vb. veriler değerlerin belirlenmesinde kullanılacak girdilerdir.¹²

Kültür varlıklarında korumanın uzun vadeli ve sürdürülebilir olmasını sağlayan en büyük etken bakımdır. Sürekli bakım ile yapı veya yapı grubunun özgünlüğü korunacak ve yapının ömrü uzatılacaktır. Bakımdan farklı olarak, önleyici koruma ile kültür varlığında söz konusu olan bozulma ve hasarları hafifletmek amacıyla yapının doğru kullanımına yönelik gerekliliklerin belirlenmesi ve uygulanması amaçlanmaktadır. Tez çalışması kapsamında hazırlanan Yapısal Durum Analizi'nde iyi durumda olduğu tespit edilen kültür varlıklarına bakım ve önleyici koruma müdahaleleri önerilmiştir.

Restorasyonun temellerinden birini oluşturan onarım olgusu kültür varlıklarının özgünlüklerini sürdürülmesinde kilit rol oynamakta olup; sağlamlaştırma, güçlendirme, bütünlüme ve yenileme müdahalelerini içermektedir.¹³ Çalışma alanındaki geleneksel yapılarda yapılacak onarımların özgün malzeme ve teknik kullanılarak yapılması önerilmektedir.

¹¹ Tarihi Çevrede Yeni Yapı, 13 Mart 2017.

¹² Özgönül, Madran, 2011.

¹³ Zakar, Eyüpgiller, 2015.

Kültür varlığı yapılar zaman içerisinde eklenen kütle ve katların kaldırılması veya nötr bir yüzeye sahip çekme kat olarak yeniden ele alınması da cephe özgünlüğü açısından gerekli bir müdahaledir. Ayrıca yapılar zaman içerisinde eklenmiş olan tabela ve kepenk gibi niteliksiz eklerin kaldırılması ve gerekli durumlarda cephe kurgusuna saygılı biçimlenişe sahip ekler olarak tasarlanmaları önerilmektedir.

Tarihi yapıların yeniden kullanılmalari, çağdaş yaşamda etkin olarak rol almaları için özgün tasarımları korunarak iç mekan düzenlemelerinde yeni işlevlerin gerektirdiği değişiklikler yapılabilmektedir. Bu değişikliklere yönelik yeni bölücülerin geri alınabilir malzemeyle yapılması, geleneksel yapının plan şemasının özgünlüğünü koruyabilmek adına doğru bir müdahale olacaktır.

Çalışma alanında yer alan kültür varlıklarına ihtiyaç halinde önerilen bir diğer onarım yöntemi güçlendirmedir. Güçlendirme yapılan yapılarda, bozulmuş bir yapı bileşeni, elemanı veya sistemin ilk tasarımından daha güçlü hale getirilmesi sağlanmaktadır. Güçlendirme sırasında, özgün bileşen, eleman veya sisteme ek malzemeler getirilmekte ve özgün taşıyıcılık gücü artırılmaktadır.¹⁴ Tez çalışması kapsamında hazırlanan Yapısal Durum Analizi'nde kapsamlı bakım onarım gerektiren kültür varlıklarına sağlamlaştırma ve/veya güçlendirme müdahaleleri önerilmiştir.

Gedikpaşa semtindeki yapıların %3'ü kullanım dışı yapıdır. Bu yapıların bir bölümü hasar görmüş veya yok olmuştur. Söz konusu yapılar ilişkin sağlıklı yapısal veriler ve belgelerin mevcut olduğu durumlarda bütünleme (reintegration) yapılması önerilmektedir. Bu yöntem sayesinde yapının mimari bütünlüğü yeniden sağlanacak ve kültür varlığı yapılar kullanıma açılacaktır.

Çalışma alanındaki geleneksel yapılar için önerilen diğer bir onarım müdahalesi ise yenileme (renovation) uygulamasıdır. Yenileme kapsamında eskimiş, özelliklerini kaybetmiş bir yapı parçası, sağlamlaştırılarak kullanımının mümkün olmadığı durumlarda yeni malzeme ve/veya sistem aracılığıyla onarılarak yeni hale getirilmektedir. Yenileme uygulamasında özgün malzemenin korunması söz konusu olmadığından, bu müdahalenin en az ölçüde ve özgün malzemeyle uyum gösterecek şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹⁵

Gedikpaşa'nın geleneksel dokusu zaman içerisinde tarihi çevreye eklenen betonarme yapılarla dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Betonarme yapıların bir kısmı kütle ve gabari olarak özgün dokuya uyumlu yapılar olmakla beraber, bir kısmı da dokuya aykırı biçimlenişe sahiptir. Dokuya

aykırı mevcut yapıların, uygun malzeme ve renk seçimiyle gerçekleştirilecek cephe rehabilitasyonları, gerekli durumlarda kat azaltma ve doluluk-boşluk oranlarına yapılacak doğru müdahalelerle tarihi çevreye uyumlu hale getirilmesi sağlanabilir. Tez çalışması kapsamında hazırlanan Korunmuşluk Durumu Analizi'nde dokuya aykırı olduğu tespit edilen yeni yapılar cephe rehabilitasyonu, 6 ve üzeri kat sayısına sahip, geleneksel dokunun gabarisine aykırı yeni yapılar ise kat azaltma müdahalesi önerilmiştir.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2017) Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul, Yem Yayınları.
- Anonim. (1974) "Gedikpaşa Yangınları", İstanbul Ansiklopedisi, sayı 11, s.6080.
- Anonim. (1974) "Gedikpaşa Ermenileri", İstanbul Ansiklopedisi, sayı 11, s.6073.
- Anonim. (2000) Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Anonim. (2003) 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Raporu, İstanbul Planlama ve İmar Müdürlüğü Yayınları.
- Basut, S. (2002) "19.yüzyılda Batılılaşma Etkisinde bir Osmanlı Semti: Kumkapı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Cezar, M. (2002) Osmanlı Başkenti İstanbul, İstanbul, Ekav Vakfı Yayınları.
- Ergin, O. N. (1934) İstanbul Şehir Rehberi, İstanbul, İstanbul Belediyesi Yayınları.
- Eyice, S. (2006) Tarih Boyunca İstanbul, İstanbul, Etkileşim Yayınları.
- Hürel, H. (2016) Efsanevi İstanbul Yarımadası, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Nokta Planlama Mimarlık Arşivi. (2014) "Eski İstanbul Haritaları", İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2015) İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Özgönül, N. ve Madran, E. (2011) Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, İstanbul, Mimarlar Odası Yayınları.
- Zakar L. ve Eyüpgiller K.K. (2015) Koruma Teknik ve Yöntemleri, İstanbul, Ömür Matbaacılık.

İnternet Kaynakları

- <http://eski.istanbulium.net/post/143991443191/hava-foto%C4%9Fraf%C4%B1-beyaz%C4%B1t-ve-s%C3%BCleymaniye-%C3%A7evresi>, (Erişim tarihi 13 Mart 2017)
- <https://www.flickr.com/photos/urbantypoon/4836709645/inphotostream>, (Erişim tarihi 13 Mart 2017)
- http://historiccities.huji.ac.il/turkey/istanbul/maps/braun_hogenberg_I_51.html, (Erişim tarihi 13 Mart 2017)
- <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>, (Erişim tarihi 13 Mart 2017)

¹⁴ Zakar, Eyüpgiller, 2015.

¹⁵ Zakar, Eyüpgiller, 2015.

Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası / “Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binası Projesi” Özgün Çizimleri Üzerinden Bir Okuma

A Study of the Original Drawings of the Hejaz Railway Headquarters Building

Türkan İRGİN UZUN,¹ Mahmoud Zein El ABİDİN²

ÖZ

Hilafetin son büyük projesi olarak kabul edilen Hicaz Demiryolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yy'ın ikinci yarısında gerçekleştirdiği önemli projelerden biridir. Bu konuda yerli, yabancı çeşitli araştırmacılar tarafından kitap, makale ve tezler yazılmıştır. Ancak bölge için inşası düşünülen Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binası Projesi hiç gündeme gelmemiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan özgün çizimlere ve 6000'e yakın BOA belgelerinin taranmasının ardından, Hicaz hattı ve Müdiriyyeti ile ilgili tarihsel ve siyasal gelişmeler ele alınarak “Hicaz Müdiriyyet-i Umumiye Binası Projesi” makalede konu edinilmiştir. İmparatorluğun desteklediği ve Milli Mimari döneminin özelliklerini yansıtan yüksek nitelikli bu projenin plan ve cephe özellikleri, kapsamlı olarak ilk defa gün ışığına çıkarılarak çizimlerdeki mimari yaklaşım karşılaştırmalı değerlendirmelerle ortaya konulmuştur. Makalenin asıl amacı, Evkaf Ser mimarı Kemaleddin Bey yönetiminde tasarlanan, İnşaat ve Tamirat Müdür ve Mimarı Ali Talat Bey'in onayladığı ve Mukbil Kemal'in mimar olarak görev aldığı “Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binâsı Projesi” olarak adlandırılan çizimlerin incelenmesiyle alana yeni bir açılım sağlamak ve yeni araştırma ve değerlendirmelere ışık tutmaktır.

Anahtar sözcükler: II Abdülhamit dönemi mimarisi; Ali Talat Bey; Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası; Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binâsı projesi; Milli Mimari; Mimar Kemaleddin Bey; Mimarlık Tarihi; Mukbil Kemal; Osmanlı mimarisi.

ABSTRACT

The Hejaz Railway, considered the last major project of the Caliphate, was an important project of the Ottoman Empire in the second half of the 19th century. Books, articles and theses were written about the project by numerous domestic and foreign researchers, but the “Hicaz Railway Müdiriyyet-i Umumiyyesi Project,” which was meant to serve and strengthen the region, was never truly completed. This study is a review of the original drawings found in the archives of the General Directorate of Foundations and some 6000 BOA documents, as well as the historical and political developments related to the project. The plan and facade features of this high-quality project supported by the empire and reflecting the style of the national architect have been introduced for the first time in detail with evaluations of the architectural approach. The aim of this article was to provide new insight and information to researchers on the work of architects Kemaleddin, Ali Talat and Mukbil Kemal.

Keywords: Abdul Hamid II period architecture; Ali Talat Bey; Hejaz Railway headquarters building; the Hejaz Railway Müdiriyyet-i Umûmiyye Building Project; national architecture; architect Kemaleddin Bey; architectural history; Mukbil Kemal; Ottoman architecture.

¹Maltepe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul

²Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 27 Nisan 2016 - Kabul tarihi: 21 Eylül 2017

İletişim: Türkan İRGİN UZUN. e-posta: turkanuzun72@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Osmanlı Devleti'nin sınırları çeşitli dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Bu sınır değişikliklerinin en önemlilerinden biri, İslamın kutsal topraklarının sorumluluğunun Osmanlılara geçtiği Mercidabık Meydan savaşında gerçekleşmiştir.¹ Halep'in kuzeyinde, Yavuz Sultan Selim ile Memluk Sultanı'nı karşı karşıya getiren savaş, 1516'da Sultan Selim'in zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu zaferin ardından Halep, Hama, Humus, Şam, Mekke ve Medine Memluk idaresinden çıkıp Osmanlı İmparatorluğu idaresine girmiş ve Yavuz Selim Hâdim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn lakabını almıştır. Osmanlı hanedanı bu tarihten sonra Memluk topraklarının hâkimi, Hicaz, Mekke ve Medîne'nin de hadimi olmuştur.² Kutsal toprakların sorumluluğunu üstlenen Osmanlı padişahlarının önemli görevlerinden biri, Suriye Ürdün ve Arabistan çöllerinden geçen hacıların güvenli bir şekilde Mekke ve Medine'ye ulaşmalarını sağlamak idi. Bu görev Osmanlı padişahı tarafından Şam Emirine verilmiş idi.³ Emirlik idaresi bu güç yolculuğu kolaylaştıracak teknik, lojistik ve güvenlik koşullarını sağlayan önlemler almış olsada, bölgenin kurak iklim koşulları, 50 gün süren bu yolculuğu güçleştirmekte idi.

Osmanlı Devleti Endüstri Devrimi sonrası yeni ulaşım aracı olarak ortaya çıkan buharlı tren kullanımına kayıtsız kalmamış ve Anadolu topraklarında ilk demiryolu bağlantısını kurmak için çeşitli çalışmalar başlatmıştır.⁴ İmparatorluk topraklarındaki ilk demiryolu hattı⁵ 1851 yılında İngilizlerin imtiyaz hakkını almasının ardından inşasına başlanan 211 kilometrelik İskenderiye-Kahire demiryolu hattıdır.⁶ İzmir-Aydın arasında Anadolu topraklarında yapılacak ilk demiryolu hattı inşaat imtiyazını ise yine İngilizler 1856 yılında almıştır. İmparatorluğun Avrupa toprakları üzerinde gerçekleşen ilk demiryolu hattı ise, 1860 tarihli Çernavoda (Boğazköy)-Köstence ve 1866 Rusçuk-Varna hatlarıdır.⁷ Tüm bu projeler arasında, esas büyük proje, ilk olarak Anadolu'da başlayan ve İstanbul'u Bağdat'a bağlayacak olan Anadolu-Bağdat demiryolu hattı, devamında ise Avrupa'dan başlayıp İstanbul'a, oradan da Hicaz'a uzanan, sonrasında Basra körfezine dek gidecek olan, Sultan II. Abdülhamid Han'ın büyük "**Hicaz Demiryolu Projesi**"dir.

1870-1888 yılları arasında tamamlanan 1279 km'lik Rumeli demiryolları hattı⁸ ile Berlin, Viyana, Paris gibi Avrupa'nın önemli kentleri İstanbul'a bağlanır.⁹ Projenin

ikinci etabı olarak tanımlanabilecek Kudüs, Mekke, Medine gibi kutsal kentlerin İstanbul'a bağlanmasıyla, İstanbul'u merkez alan, Asya-Avrupa'yı ve Hicaz'ı birleştiren bir demiryolu ağının tamamlanması projenin temel hedefidir.

Hicaz Demiryolu'nun inşaa amacı, kamuoyuna aylar süren hac yolculuğunun kolaylaştırılması olarak açıklanmıştı. Saatte 40 km hızla gidecek olan tren, 50 gün süren hac yolculuğunu, gidiş-dönüş sekiz güne indirecekti.¹⁰ Açıklanmayan diğer sebepler ise askeri ve siyasi içerikli idi. II Abdülhamit hakimi olduğu doğu topraklarının siyasi ve askeri yönlerden kolay ulaşılabilir olması, herhangi bir savaş veya iç karışıklıkta bölgeye asker sevk edebilmesi, veya bölgeden İstanbul'a petrol ve askeri mühimmat taşımak gibi ilave gerekçelerle Hicaz Demiryolu projesini gerçekleştirmek üzere çalışmaları başlattı. Hicaz Demiryolu hattının başlangıç ve inşaa ile ilgili bilgilere Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden ulaşılabilir. Sultan II. Abdülhamit Hicaz Demiryolu iradesini 2 Mayıs 1900 tarihinde yayınladı.¹¹ Bu iradesiyle Hicaz demiryoluyla ilgili tüm muameleleri ve inşaat işlerini yürütmek üzere bir Komisyon-ı Âli kurulduğu bildirilmektedir.¹² İstanbul merkezli olan bu komisyona¹³ ilerleyen zamanlarda demiryoluna ait işlerin artması nedeniyle Şam, Beyrut, Hayfa komisyonları eklenir. 1908 yılına ait bir BOA belgesinden anlaşıldığına göre Komisyon-i Ali lağvedilmiş ve Demiryolu inşaat işlemleri Hicaz Demiryolu İdare-i Maliyesi Nezareti'nce yürütülmüştür.¹⁴ 25 Nisan 1912'de Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiyesinin Sadaret makamından irtibatının kesilerek önce Harbiye Nezareti'ne¹⁵ 9 Ekim 1912'de tekrar Sadaret'e bağlanmıştır. 11 Ocak 1913'te yayınlanan muvakkat bir kararname ile Sadaret'ten alınıp Evkaf Nezareti'ne ilhak edildi. Umumiye'nin Evkaf'a bağlanması sürecine denk gelen dönemde Müdiriyyet binası Evkaf Nezaretin'de çizilerek 1915'te projelendirilmiştir.

7 Ekim 1916'de çıkarılan bir başka kararname ile 1. Dünya Savaşına bağlı olarak değişen askeri ve siyasi ortam nedeniyle, Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiyesi Evkaf Nezareti'nden ayrılarak Harbiye Nezareti'ne bağlanmıştır.¹⁶ 1917'de Müdiriyyet, Evkaf Nezareti'nden ayrılarak bütünüyle Harbiye Nezareti'ne bağlanır.¹⁷ Harbiye Nezareti, Hicaz Demiryolu ile Askeri Demiryollar ve Limanlar İdareleri'ni birleştirerek "**Hicaz ve Askeri Demiryollar ve Limanlar**" namıyla bir Müdiriyyet-i Umumiye teşkil eder. Bu suretle büt-

¹ Gülsoy, U. 1994.

² Uzunçarşılı, 1999, s. 282-283.

³ İsmail, 1977, s. 33.

⁴ Gülsoy, 1994.

⁵ Hat 1856 senesinde hizmete girmiştir. Anadolu topraklarında yapılacak ilk demiryolu olan İzmir - Aydın demiryolu hattı inşaat imtiyazını yine İngilizler 1856 yılında almıştır İmparatorluğun Avrupa toprakları üzerinde gerçekleşen ilk demiryolu ise, 1860 tarihli Çernavoda-Köstence ve 1866 tarihli Rusçuk-Varna hat-

larıdır. İngiliz şirketleri ile yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar sonrasında Rumeli Demiryolları imtiyazı, 1869 tarihinde Brüksel'de bankerlik yapan, Macar asıllı Baron Hirsch'e verilmiştir. (Özgün, 2000).

⁶ Gülsoy, 1994.

⁷ Özgün, 2000.

⁸ Vahdettin, 1993.

⁹ Bu hat pekçok roman ve filme konu olan "**Şark Ekspresi**" olarak ünlenen demiryolu hattıdır.

¹⁰ Öztürk, 2016.

¹¹ Gülsoy, 2010.

¹² Atalar, 1993, s. 43-90.

¹³ Padişahın başkanlığındaki komisyonda Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Nafia Nazırı Zihni Paşa, Maliye eski Nazırı Tevfik Paşa, İzzet Paşa ile Bahriye İmalat Komisyonu Reisi Hüsnü Paşa ve Serkatip Tahsin Paşa yer almıştır. Daha sonra Sadrazam Mehmed Ferit Paşa da komisyona katılmıştır.

¹⁴ Tarih: 19/B /1326 (Hicri) Dosya No: 1281 Gömlek No :31 Fon Kodu: DH. MKT.

¹⁵ Fon Numarası: BEO Dosya: 4032 Gömlek: 302353, Belge Tarihi: H-08-05-1330.

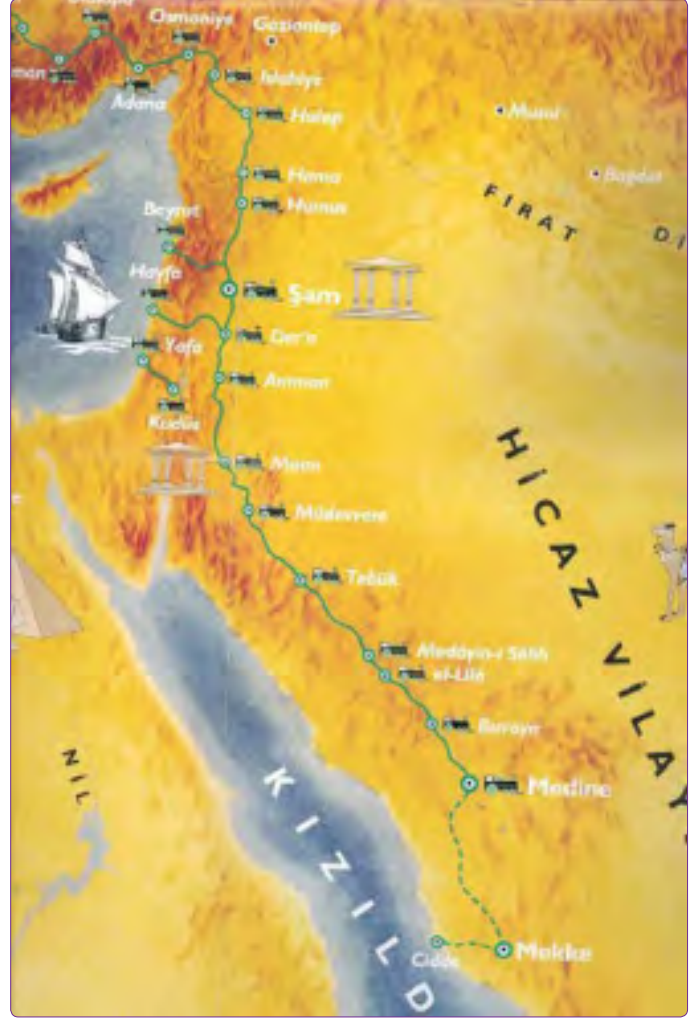
¹⁶ Fon Kodu: MV 245, Dosya no: Gömlek No: 46 Belge Tarihi: H-06-12-1334.

¹⁷ Takvim-i Vekâyi, No: 2824, 16 Mart 1333/16 Mart 1917, s. 2.'den aktaran: Çetin, E. (2010), s. 112.

çeleri ve işletmeleri de dâhil olmak üzere her iki demiryolu idaresi birleştirilmiş olur.¹⁸ I. Dünya Savaşı sonrası Hicaz demiryolu hattı ile ilgili inşaat işlerinin yürütülmesini ve hatların korunmasını sağlayan "Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdiriyyet-i Umumiyesi"nin 1919'da lağvedildiği ve idare etmekte olduğu inşaat ile hatların korunması ve işletilmesi hususlarının Nafia Nezareti'ne devredildiği, BOA'da bulunan iki adet kararname layihasından anlaşılmaktadır.¹⁹

Hicaz; Şam ve Medine kentleri arasında yer alan coğrafyayı tarifler. Demiryolu Şam'dan başlar ve birinci ana durak Şam'dır. Şam-ı Şerif kentinin coğrafi önemi büyüktür. Şam-ı Şerif, 16. yy dan beri İslam medeniyetlerinin kutsal görevini tamamlayabilmeleri için yola çıkan hac kervanlarının ilk toplanma yeridir. Hac kafilelerinin konaklama imkânlarından yararlanması için Sinan'ın yapmış olduğu Süleymaniye Külliyesinin de Kanuni tarafından burada yaptırılmış olması Şam'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından önemsendiğinin kanıtıdır.²⁰ Bu hat üzerindeki mimari yapılar, duraklar ve hizmet binaları da bu büyük projenin kapsamındadır.²¹ Ayrıca Hicaz demiryolu üzerindeki telgraf hattının oluşumu da bu büyük proje ile bağlantılıdır.²²

BOA, Hatt-ı Hümâyün tasnifindeki belgenin²³ ayrıntılı açıklamasından kervanların sadece hac görevini yerine getirmek üzere yola çıkmadığı, 16. yy'dan beri İstanbul Osmanlı sarayından Kabe-i Şerif örtüsünü yenilemek, halka ve çeşitli devlet kademesindeki görevlilere, hediye ve yardımlar sunmak üzere Surre-i Humayun adı verilen bir kervanın da Şam üzerinden hac yoluna çıktığı anlaşılmaktadır.²⁴ Osmanlı pâdişâhları tarafından her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i Şerîfeyn ahâlisine "Surre" denilen hediyeler götürmekte idi. Mukaddes yerlerde bulunan müslümanlara, hac yollarının emniyetini sağlayan Mekke şeriflerine ve Hicaz bölgesinde yaşayan şeyhlere gönderilen para ve değerli eşyaları²⁵ götüreren topluluğa ve takdim törenine de "Surre Alayı" denirdi. BOA'da H 1253/M 1837 yılına ait²⁶ ve Surre Emîni tarafından kaleme alınan gidiş dönüş yolculuk masraf defterindeki bilgilere göre İstanbul Sarayından yola çıkan kervan, önce Kartal'a gelerek Gebze mevkiine varışla İstanbul'dan çıkış yapar. Kervanın Mekke-i Mükerrreme'ye dek toplam 55 menzile uğradığı, bu duraklardan İznik, Konya, Adana ve Antakya'da ikişer gün, Şam'da 31 gün;

Şekil 1. Hat haritası.²⁸

Mekke'de 19 gün kalındığı Şam'da Ramazan ayını geçirmek üzere uzun kalındığı, Mekke'de ise, Hac görevinin yerine getirilmesi için kalındığı anlaşılmaktadır.²⁷

Hattın geçtiği Ülkeler, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan toplam uzunluğu 1464 km'dir. Hacıların ilk toplanma yeri olan Şam ilk durak, Ürdün'ün başkenti Amman ikinci büyük durak, diğer büyük duraklar, Tebuk, Mede-in Salih ve Medine'dir (Şekil 1). Hicaz Demiryolu hattının Şam'dan Mekke'ye dek varışı hedeflemişse de demiryolu Mekke'ye kadar uzatılmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı içinde hazırlıksız bir şekilde bulunması gibi askeri nedenlerin yanı sıra ekonomik ve siyasi nedenlerle proje Medine'de son bulur.

Hicaz Demiryolu'nun maliyeti 4 milyon lira olarak hesaplanmıştır.²⁹ Başta halifenin kendisi 2.5 milyon altın bağışla-

¹⁸ Takvim-i Vekâyi, no: 2822, 14 Mart 1333/14 Mart 1917, s. 1.'den aktaran: Çetin, E. (2010), s. 112.

¹⁹ BOA, 22 C 1337 (Hicri), Dosya no: 250, Gömlek No: 73, Fon kodu: MV.

²⁰ Kuran, 1988.

²¹ Hülagü, 2008.

²² Hicaz-Mekke hattı için R.D'Aranco'nun 1900 yılında anıtsal bir sütun tasarladığı koleksiyonlardaki çizimlerden anlaşılmaktadır. Bu anıt, projeyi başlatan Abdülhamit'e atfedilmiştir. (D'Aranco, 1900, GA-

MUD koleksiyonu).

²³ BOA, Hatt-ı Hümâyün tasnifi, 48. 306/B'de, 1253/1837 yılı.

²⁴ Atalar, 1993

²⁵ Surre-i Hümâyün Alayının 1253/1837 yılına ait Mekke'ye gidiş, dönüş ve yolculuk masraflarını içeren defterde hediye ve masrafları detaylıca belirtilmiştir. (Atalar, 1993, s. 43-90).

²⁶ BOA, Hatt-ı Hümâyün tasnifi, 48. 306/B'de, 1253/1837 yılı.

²⁷ Atalar, 1998.

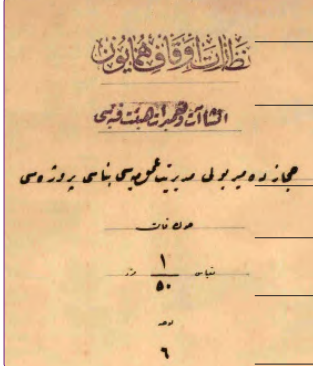
²⁸ <http://www.kevserdenizi.com/78622-hilafetin-son-buyuk-projesi.html>

²⁹ Osmanlı Devleti'nde demiryolunun yaygınlaştığı ve demiryolu yatırımının en çok yapıldığı dönem, II. Abdülhamid devridir. 1889- 1898 döneminde, 5350 km'lik demiryolu inşası için izin verilmiştir.

mak suretiyle büyük bir kampanya başlatır. 1901 yılına ait BOA belgesi, Hicaz Demiryolu masraflarına tahsis edilmek üzere Hicaz’a gönderilecek mecidiye listesine ilişkin belge rastlanan en erken tarihli belgedir.³⁰ Mısır Hidivi, İran Şahı, Haydarabat Nizamı, bugünkü Pakistan’ı oluşturan Hint müslümanları, Seylan³¹ Müslümanları, Afganistan, Fas, Muskat, Kırım olmak üzere çeşitli Ülkeler büyük maddi bağışlarda bulunmuşlardır.

Kaynakların çoğunda yardımların Müslüman Ülkelerden yapıldığı vurgulanmakta ise de BOA’da ki bazı belgelerin varlığı batılı Devlet ve kuruluşların da katılım ve desteğini göstermektedir. Bunlardan biri, 1901 tarihli BOA belgesidir. Belge içeriği “Elde edilecek geliri Hicaz Demiryolu masrafları için bağışlanmak üzere Tepebaşı Tiyatrosu’nda Perapalas Oteli direktörü tarafından, İtalyanlar’a oyun oynattırılacağı’na dairdir.³² Dış kaynaklı yardımlara ilişkin bir diğer belge, 7 Ağustos 1901 tarihinde toplanan 10.000 İngiliz lirasının Cidde Vali Kaymakamlığı’na gönderildiğine ilişkindir.³³ Demiryolu’na ait tüm bağış ve giderler “Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdiriyyet-i Umumiyesi” kayıtlarında düzenli olarak belgelenmekte idi³⁴ ayrıca yardımların tek elde toplanması için, “Hicaz Şimendifer Hattı İanesi” kurulmuştur.³⁵

Hicaz demiryolu hattı için bir yandan yardımlar toplanırken öte yandan istasyon binalarının inşası ile ilgili çalışmaların sürdüğü tahrir defterinden anlaşılmaktadır. Bu çalışma belgelerinden biri “Hindistan’da Heldevani kasabası vücuhundan³⁶ Hafız Abdürrahim Han’ın Mekke veya Medine’de bir mevkif salonu³⁷ yaptırmak istediğinden bir istasyon binası resim ve keşfinin Suriye’ye gönderildiğine dair” Hicaz Demiryolu Komisyonu’nun tahriridir.³⁸ 17 Nisan 1906 tarihli bir diğer belge “Hamidiye-Hicaz Demiryolu için Şam’ın uygun bir bölgesinde bir istasyon binası ile bir ticari eşya anbarı inşası içindir.³⁹ Bir diğer BOA belgesinde “bu binalar için Şam’da istimlak edilecek arsa ve haneler hakkında bir İrade-i Seniye’nin tebliği edildiği⁴⁰ anlaşılmaktadır.

	“Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn
	İnşaat ve Ta’mirât Hey’et-i Fenniyyesi”
	Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binası Projesi
	Çizimin adı:
	Mikyâs: 1/50 metro
	Levha No:

Şekil 2. Özgün Levhalarda sol üst köşe yazılardan bir örnek, Kurum adı, Proje Başlığı, Çizim adı, Ölçek ve Levha noyu gösterir bölüm.

Hicaz hattı 27 Ağustos 1908 tarihinde ilk trenin Şamdan hareketiyle açıldı. Hat, 1 Eylül 1908 tarihinde yapılan resmi törenle bütünüyle işletmeye açıldı. Hicaz Demiryolu hattı üzerinde toplam 96 adet Gar Binası inşa edilmiştir. Demiryolunun Şam, Amman, Tebuk ve Medine kent merkezinde dört büyük Gar binası bulunmaktadır. Bu binalara ek olarak vagon bakım atölyeleri, depo gibi ek binaları bulunmaktadır. Bazı istasyonlarda postaneler ve telgraf merkezleri kurulmuştur. Yapı grupları ve adetleri şu şekildedir; Loko-motif vagon tamiri ve bakımı atölyesi: 5 adet, kagir köprü ve menfez: 2.666 adet, Su Deposu: 37 adet, Tünel: 9 adet, Gölet: 7 adet, demir köprü: 7 adet, Maan’da 1 otel ve 1 hastahane, Tebuk’de 1 hastahane, 1 adet Cami.⁴¹

“Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binâsı” için hazırlanan paftalar, çizim ve mekansal okumalar bu makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan proje, toplam 9 adet olmak üzere, 6 adet plan, 1 kesit ve 2 cephe çiziminden oluşmaktadır. Proje kalın sarı dokulu karton çizim levhaları üzerine çini mürekkebi ile çizilidir. Her levhanın başında sol üst bölümde yer alan Osmanlıca “Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn, İnşaat ve Ta’mirât Hey’et-i Fenniyyesi”, “**Hicâz Demiryolu Müdiriyyet-i ‘Umûmiyyesi Binâsı Projesi**” başlığı açıkça okunabilmektedir. Çizim adları, Bodrum kat, Zemin Katı, Birinci Kat, İkinci Kat, Son kat, yüzün [Ön] Görünüş, Yan Taraf Cebhesi ve Makta’-ı Şâkulî [dikey kesit] şeklinde belirtilmiştir. Ölçek tüm paftalarda Mikyâs 1/50 metro olarak yazılıdır. Tüm levhalarda sol köşedeki yazı grubunun son satırında Levha (panel) nosu her bir paftada, 1’den 9’a kadar net olarak okunmaktadır (Şekil 2).

Sol alt satırdaki yazı grubunda “İnşaat ve Ta’mirât Hey’et-i Fenniyyesi”, Bir alt satırda “Ser mimar” onayı ile “Müdür” onayını ifade eden, İnşaat ve Ta’mirât Müdür (imza) ve Ser_Mi’mârı (imza), yazılıdır. Soldaki imza, İnşaat ve Ta’mirât Ser_Mi’mârı Mimar Kemaleddin’in im-

³⁰ Tarih: 01/S/1319 (Hicrî) Dosya No: 1662 Gömlek No :124643 Fon Kodu: BEO.

³¹ Tarih: 13/R/1319 (Hicrî) Dosya No: 1696 Gömlek No: 127175 Fon Kodu: BEO.

³² Tarih: 10/Ca/1319 (Hicrî) Dosya No: 29 Gömlek No: 42 Fon Kodu: Y.PRK.ZB..

³³ Tarih: 21/Ra/1319 (Hicrî) Dosya No: 1686 Gömlek No: 126412 Fon Kodu: BEO. Hicaz Demiryolu ianesi olarak on bin İngiliz lirasının Cidde Vali Kaymakamlığı’na gönderildiği (Dersaadet).

³⁴ Bu kayıtlar Nizamât Bütçe başlıklı H.1335 ve H.1336, (1916-1917) BOA dosyalarında bulunmaktadır. Tarih: 14/Ca/1335 (Hicrî) Dosya No: 87 Gömlek No: 33 Fon Kodu: İ..DUİT , Tarih: 28/Ca/1335 (Hicrî) Dosya No: 112 Gömlek No: 7 Fon Kodu: İ..DUİT , Tarih: 28/Ca/1335 (Hicrî) Dosya No: 112 Gömlek No: 8 Fon Kodu: İ..DUİT.

³⁵ BOA 20 R 1319 (Hicrî), Dosya No: 2519, Gömlek No: 21, Fon Kodu: DH.MKT.

³⁶ Vücuhundan: ileri gelenlerinden.

³⁷ İstasyon binası salonu.

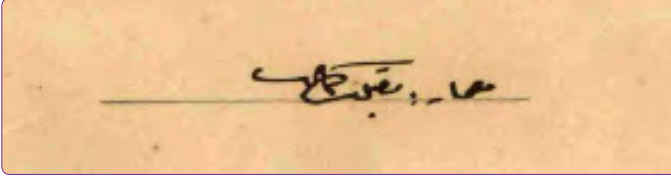
³⁸ Belge 10 Ekim 1901 tarihlidir. 26/Ca/1319 (Hicrî) Dosya No: 220 Gömlek No: 174 Fon Kodu: Y. MTV.

³⁹ 22/S/1324 (Hicrî) (17 Nisan 1906) Dosya No: 140 Gömlek No: 1324 Fon Kodu: İ. HUS.

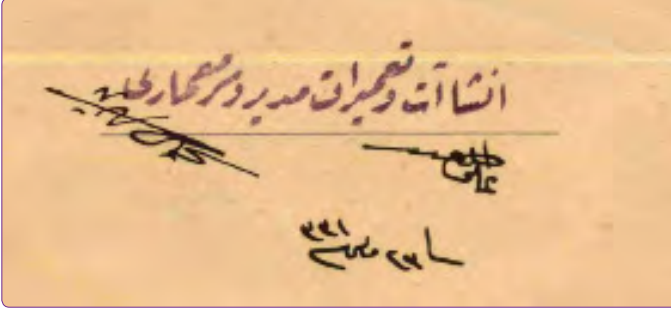
⁴⁰ Tarih: 23/S/1324 (Hicrî) (18 Nisan 1906) Dosya No: 2808 Gömlek No: 210579 Fon Kodu: BEO (Maliye, Harbiye, Defter-i Hakani, Dahiliye).

⁴¹ Abidin, 2011.

⁴² Bu imzanın daha önceki deşifresi için bkz. Doç. Dr. Nuran K. Pilehvarian, “Bezm-i Alem Valide Sultan Yapıları” basılmamış doçentlik çalışması, 1996, Mimarlık ve Sanat Tarihi Kuramı B.D., Y.Ü., İstanbul.

Şekil 3. Paftanın sağ köşesindeki imza mimar Mukbil Kemal.

Şekil 4. İnşaat ve Ta'mirat müdür ve Ser Mi'marı üst başlığında; Soldaki imza mimar Kemaleddin, Sağdaki imza Ali Tal'at ve ortada Tarih: 23 Mayıs sene 331.

zasıdır.⁴² Bu imzaya IV. Vakıf Han özgün paftalarında da rastlamaktayız.⁴³ Sağdaki imza ise dönemin Mühendishane Mektebi hocası Ali Tal'at Bey dir. Projeyi çizen isim ise sağ alt köşede imzası bulunan ve her bir paftada net olarak okunan "mimar: Mukbil Kemal" dir (Şekil 3). Son satırda ise Hicri tarih "Fî 23 Mâys sene 331", yazılıdır (Şekil 4). 5 Haziran 1915 senesine denk gelen bu tarih Mukbil Kemal'in 1911-1917 yılları arasında⁴⁴ Mimar Kemaleddin Bey'in Sermimarlığı döneminde Evkaf Nezaretinde "Anadolu Mintka-i Vakfiyesi"nde çalıştığı⁴⁵ bilgisi ile örtüşmektedir.

"Hicaz Müdiriyyet-i Umumiye Binası" projesinin Mimar Kemaleddin'in "Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn İnşaat ve Ta'mirât Hey'et-i Fenniyyesi Ser mimarı" olduğu⁴⁶ ve Ali Tal'at Bey'inde "Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn, İnşaat ve Ta'mirât Hey'et-i Fenniyyesi Müdürü" olduğu dönem çizildiği, Mukbil Kemal'in ise teknik çizimleri hazırlayan "mimar" olarak projede görev aldığı anlaşılmaktadır.

⁴³ Uzun, 2008, s. 118.

⁴⁴ Aynı yıllarda 1913'te Mukbil Kemal'in "Türk Bilgi Derneği ve Bilgi Mecmuasında" (Polat, 2011) "Memalik-i Osmaniye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslâmiye Hırsızlığı" başlıklı bir yazısı yayınlamıştır. Yazı derginin Ekim Kasım 1913 yılında yayınlanan 5 numaralı sayısında, sf: 535-539 arasında yayınlanmıştır. (Kemal 1329'dan aktaran; Ünalın, 2009, s. 60). Mukbil Kemal'e göre konuya gösterilen kayıtsızlık, "bir caminin çinilerinin güpe gündüz sökülüp götürülmesine olanak tanıyacak kadar eserlerin denetimsiz bırakılması, ya da yönetim eliyle yapılan tahripkar imar faaliyetlerinin müsebbibidir". (Cephaneçigül, 2009, s. 67) der. Makalede Osmanlı topraklarında vuku bulan eser hırsızlığından ötürü kaybolan mimari eserlerimizin önemine değinerek, "İslam sanatı" olarak adlandırdığı kitabelerin, çinilerin, ahşap ve taş oymacılığı örneklerinin çalınarak başka memleketlere götürülmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Mukbil Kemal'e ilişkin metnin geçtiği, derginin içeriğine ilişkin geniş bilgi için bknz: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1447>.

⁴⁵ (Cengizkan, 2003, s. 112-119).

⁴⁶ Mimar Kemaleddin 1911'de Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü başmimarlığına atanmıştır. (Yücel, 1998, 231-240).

Mekânsal Okumalar

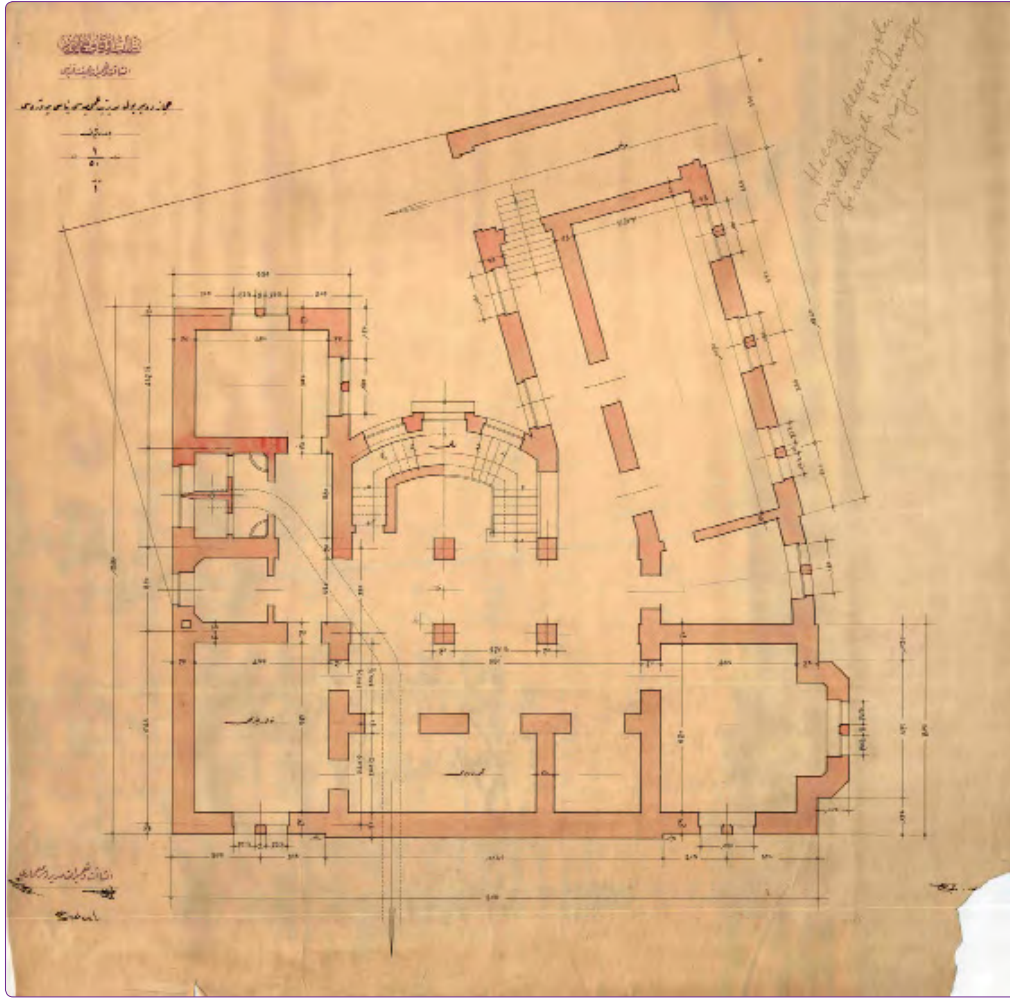
Bina bodrum kat dahil 6 kat planına sahiptir. Bodrum kat planında merdiven aksı karşılığına gelen açıklıklarda 6 adet 70x70 cm boyutunda kare kolon bulunmaktadır. Bu kolonlar zeminden üçüncü kata kadar 50x50 cm'dir. Son katta plan geri çekildiğinden ana merdiven ve bu bölümdeki kolonlar son katta yer almamaktadır (Şekil 11). Oda bölücü duvarları 35 cm'dir. Duvar ölçüleri 60 ila 75 cm arasında değişmektedir. Bodrum katta noktalı çizgi ile işlenmiş ıslak hacim bölümünden çıkan kanalizasyon atık su hattının giriş yönünde ön cephedeki büyük kömür deposunun altından geçerek tramvay caddesine bağlandığı görülmektedir.

Tüm kat planlarında ön cephenin sağındaki kare oda bitiminden arka cephe yönüne doğru sağdan sola uzanan yaklaşık 60 derece eğimli bir duvar bulunur. Bu duvar boyunca iki ayrı kapıdan girilen 10.70 mt x 4.175 mt boyutlarında ince uzun bir mekan ve küçük bir oda bulunur. Bu odaların önünde 212.5 cm eninde bir koridor bulunmaktadır. Odalara birbirinin içinden geçilen bir kapı bulunmaktadır. Bu koridorun devamında arka cephe yönüne doğru 12 basamak ile çıkılarak cadde kotuna ulaşan düz bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenin ulaştığı 320 cm eninde duvarla çevrili bir sahanlıklı geçiş koridoru bulunur (Şekil 5). Bodrum katta arka cepheden ana merdivenin orta aksından girilen bir servis girişi verilmiştir. Merdivenin arka cepheye bakan duvarında üç adet pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 5).

Özgün bodrum kat planındaki okumalara göre, ön cepheye bakan oda grubunda sol köşedeki 455x570 cm ölçüsündeki mekan "**Kalorifer Mahali**"dir, merdiven aksı karşılığına denk gelen ortadaki ince uzun oda ve yanındaki kare formlu küçük oda "**kömür deposu**"dur. Kalorifer Mahalli ve kömür deposunun bulunuşu yapının ısıtma sisteminin döneminin son teknolojisine göre donatıldığını ortaya koymaktadır.

Sağ kanattaki eğimli duvar izinde ön ve sağ cepheye doğru çıkımları olan bir büyük oda yanında bir küçük oda bulunmaktadır. Bu mekanların adları yazılı değildir. Kömür deposunun sağ ve sol köşelerinde yer alan bu odaların yatay ölçüsü 455 düşey ölçüsü 570 cm'dir. Bu odalar binanın ön cephesinde ana girişin yanında sağ ve sol köşelerde yer alırlar. Bu simetrik odaların tramvay caddesine bakan birer adet 180 cm pencere açıklığı bulunur. Pencereler, ortasında 35 cm orta boşluklu duvar olan ikili pencere şeklindedir. Kare formundaki pencere önlerinde beş dilimli lokmalı demir parmaklık bulunmaktadır. Sağ köşedeki kare mekanda 75 cm'lik sağ yan cephe duvarında 105 cm'lik ikili düzende yarım sekizgen bir pencere çıkması yapılmıştır (Şekil 5).

Zemin katta giriş ve asansör hariç hiçbir mekan ismi yazılı değildir. Zemin kat planında oda kapılarının ölçüsü 110x240 cm'dir. Zemin katta ortadaki merdivenin taşıyıcı duvarları 50 cm merdiven aksı karşılığındaki kolonlar 50x50

Şekil 5. Bodrum Kat planı.

cm dir. Yanlardaki taşıyıcı duvar içlerinde dikdörtgen kolonların taramaları plan çiziminde net okunmaktadır. Zemin kat kolon boyutları taşıyıcı duvar kalınlıkları ve kesitlerde görülen döşeme - duvar - kolon ilişkisi erken dönem betonarme yapılarının planlarında görülen karma taşıyıcı sistem özelliklerini yansıtır.⁴⁷ Taşıyıcı sisteme ilişkin başka bir bilgi ve ölçüye rastlanmamıştır.

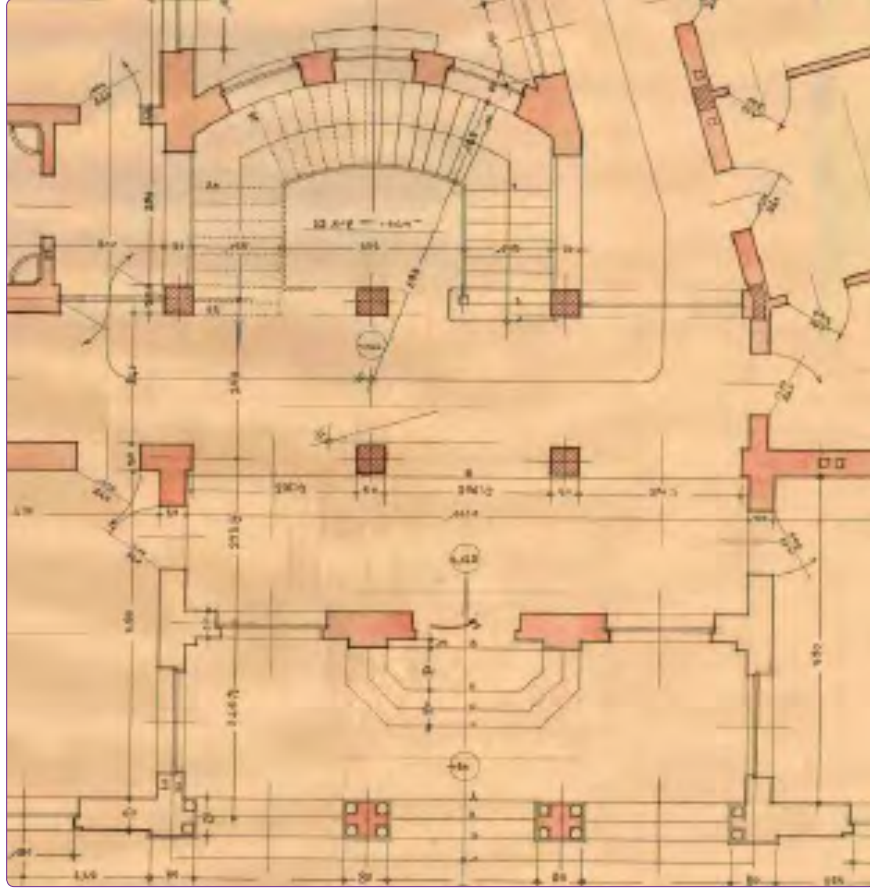
Zemin kat cadde girişi merdiven aksında 80x70 cm boyunda dört adet taşıyıcı vardır. Bu taşıyıcıların ortadakilerin dört köşesinde yanlardakinin ise iki köşesinde daire kesitli 30 cm çapında silindirik formlu sütunçeler bulunmaktadır. Ön cephede ana giriş Bu dört taşıyıcının arasındaki orta aksadır ve geri çekilmiş portikolu geniş bir ön sahanlığa dört büyük basamakla girilir. Bu ön sahanlıktan sonra köşelerden ilave dört basamaklı bir portikodan geçilerek toplam sekiz basamaklı bir merdivenle binaya girilmektedir. Bu son dört basamak köşelerden 45 derece pahlanmıştır ve ölçüsü ortadaki iki taşıyıcı arasından geçilecek şekilde küçültülmüştür (Şekil 6).

⁴⁷ Uzun, 2008.

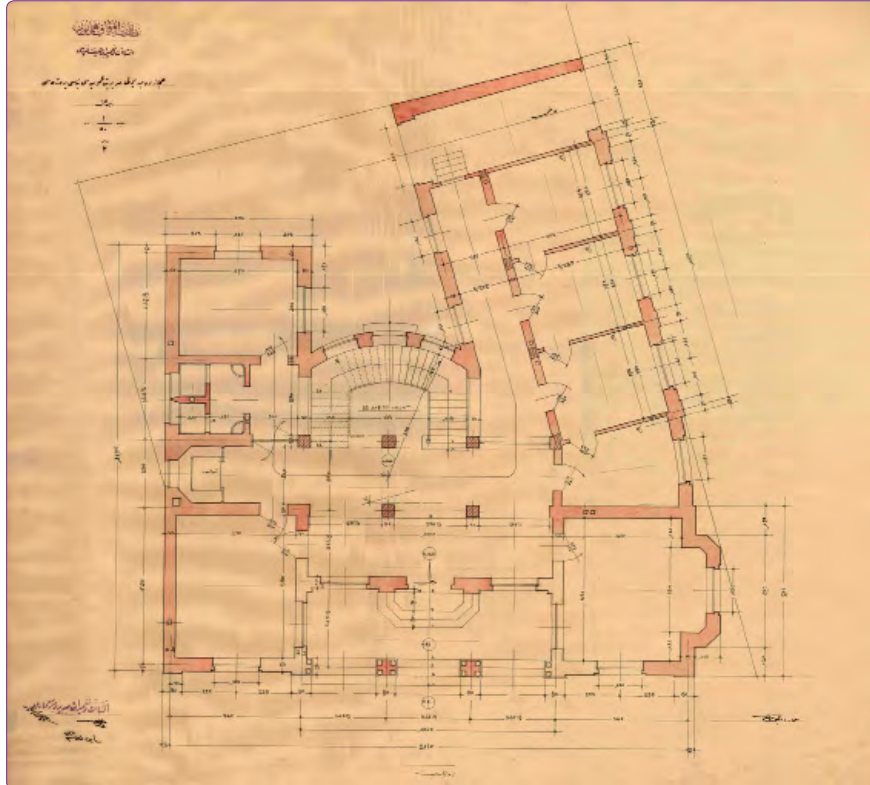
Ana merdiven, köşelerde sahanlığı bulunan simetrik ters U biçimindedir. Merdiven kol genişliği 155 cm orta kova boşluğu 333 cm. dir. Bodrum kat merdiveni 21 basamakla zemin kata ulaşmaktadır. Bodrum merdivenin sağ, sol ve ortada olmak üzere üç ara sahanlığı vardır. Merdivenin orta aksındaki kova boşluğu basık yay biçimlidir bu yay merkezinin yarıçap ölçüsü 395 cm. dir (Şekil 6). Ana merdiven son kata ulaşmaz. Asansör ise bodrum ve son kata ulaşmaz. Bu katlara ulaşmak için asansör boşluğunda, üçüncü kattan dördüncü kata çıkışı sağlayan ince uzun formlu bir kat merdiveni çözülmüştür.

Zeminden birinci kata 32 adet basamakla ulaşılmaktadır. İlk iki basamağın geniş tutulması merdiven başlangıcını belirgin hale getirmiştir. 32 basamak 17 cm lik riht ile 5.44 mt kotuna ulaşmaktadır. Bu yüksek kot kullanımı Şam ve Medine’deki büyük gar cephelerinde görülmez (Şekil 7).

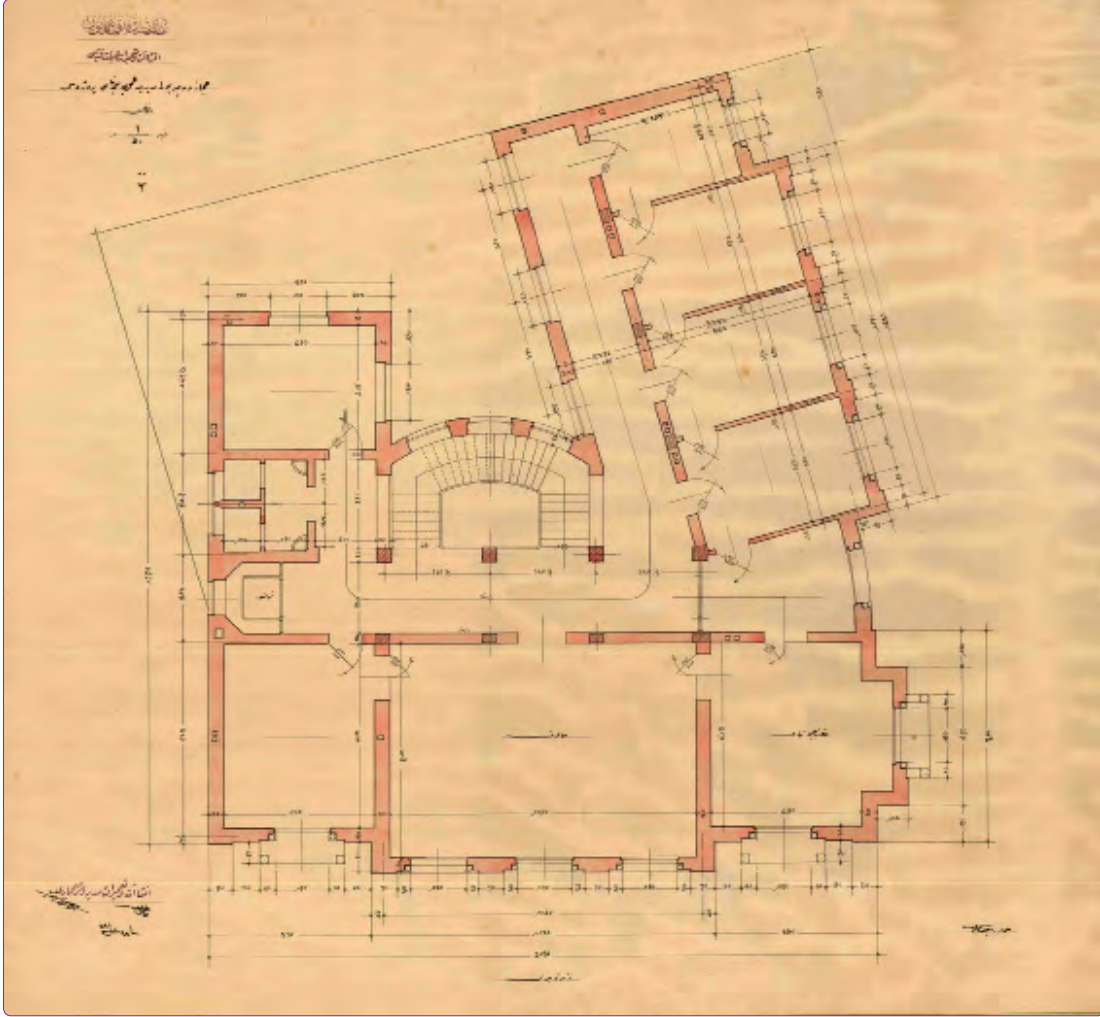
Planın sol tarafında dış ölçüsü 590x1780 cm olan bölünmüş üç ayrı mekan vardır. Bu bölüm tüm katlarda “oda - çekirdek - oda” düzeni ile tekrar eder. Üst sol köşede 450x300 cm bir “oda”, orta bölümde “asansör ve ıslak ha-

Şekil 6. Zemin kat caddeden Ana Giriş ve Merdiven.

Şekil 7. Zemin Kat Planı.

Şekil 8. Birinci kat planı.

cim” sol alt köşede 570x455 cm’lik bir “oda” bulunmaktadır. 220 cm lik bir boşlukta asansör, 280 cm lik bir açıklıktan geçilen iki adet köşe lavabo çözülmüştür. Küçük bir kapı girişi ile 145x120 cm ölçüsünde tuvalet bölümüne girilmektedir. Islak hacim birimi bodrumdan son kata kadar tüm katlarda tekrar etmektedir. Dördüncü kat olan son katta asansör ve ıslak hacim mekanı işlev değişikliğine uğrayarak, asansör / “film banyo odasına”, ıslak hacim /“karanlık oda” ya dönüşür.

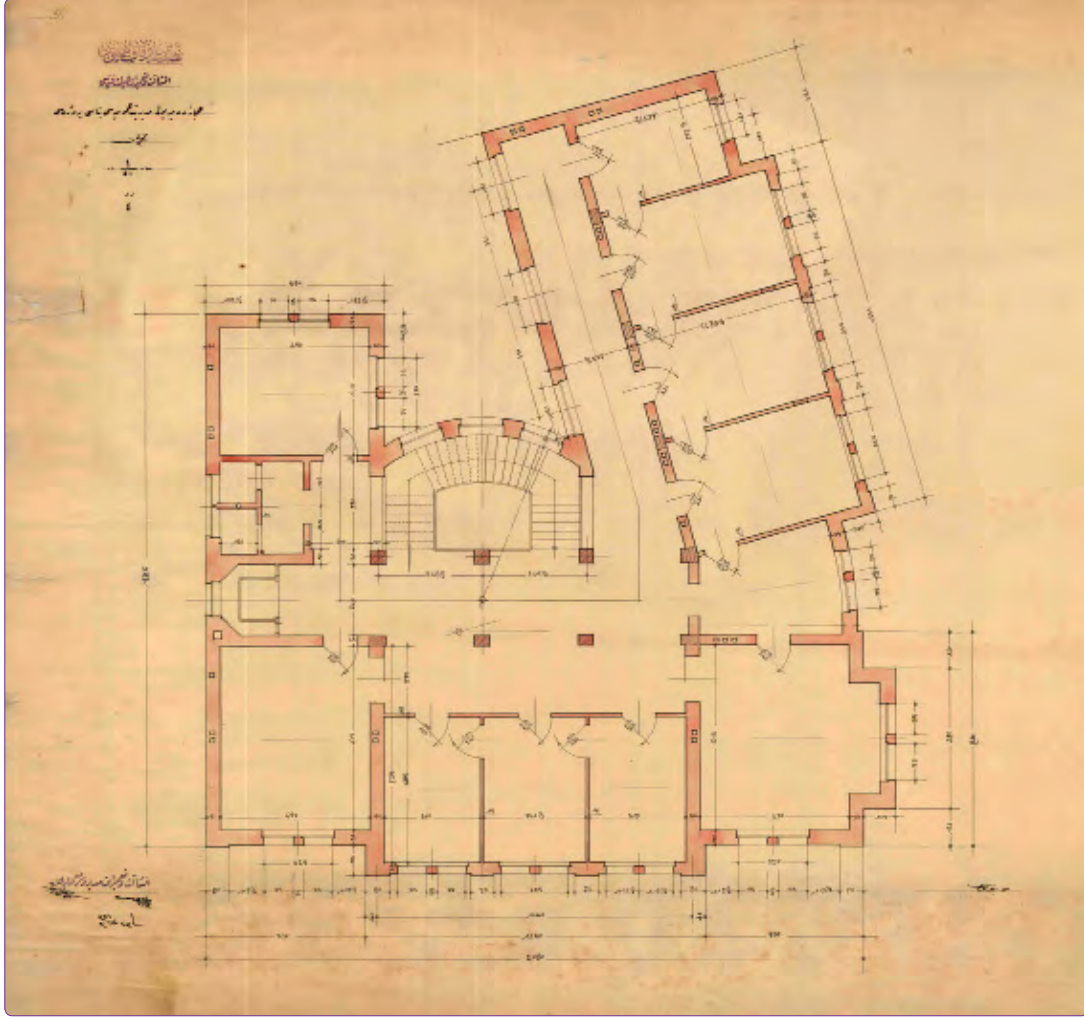
Birinci kat planında, ön cepheye bakan üç mekan bulunmaktadır. Bu mekanlardan ortadaki büyük oda “salon” sağ köşedeki oda “**Nezaret-i Celile Odası**” olarak adlandırılmıştır, sol mekan adı yazılı değildir. Toplantı odası olarak kullanıldığı düşünülen “salon” 10 mt eninde 7.10 mt. boyundadır. Salonun ön cephe duvarında 90 cm’lik çıkma yapılarak mekanın cephedeki algısı öne çıkarılmıştır. Nezaret-i Celile: “**Yüksek Bakan**” anlamındadır.⁴⁸ Nezaret-i Celile ön cephede 615x490 cm ölçüsünde, ön cephe yönünde 120 cm, sağ cephe yönünde 105 cm çıkıntı yapılarak çizilmiştir.

⁴⁸ Kelime çözümlemesi için Sn. Yrd. Doç. Dr. Hamit Pilehvarian’a içten teşekkürlerimle.

Odanın önünde 70 cm çıkma yapan 280 eninde bir balkon bulunmaktadır. Bakanlık makamının cephe algısını vurgulamak amacıyla eklenen balkon, zemin ve üst katlarda bulunmaz. Son kat planında balkon çıkması yapılmaksızın 4x4 mt ölçüsünde kare mekana dönüşen bu oda son kat planında isimsizdir ve 35 cm lik dış duvarı vardır.

Birinci kat planında ön cepheye denk gelen yolda “tramvay cephesi” yazılıdır. Buna göre binanın tramvay hattı üzerinde konumlanan kent merkezindeki bir parsel için planlandığı anlaşılmaktadır. Müdüriyyet Binasının, İmparatorluğun İdari binalarının yoğun olarak bulunduğu İstanbul tarihi yarımada içinde planlanmış olduğu düşünülebilir (Şekil 8). Tramvay caddesi yazısı haricinde, projenin konumlanacağı bölge hakkında başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

Üst kata çıktıkça giriş aksı üzerindeki üç odanın duvarları son kata kadar incelerken 35 cm lik bölücü duvara dönüşmüştür. Sağ bölümde açılı aks üzerine oturan yan bölümde yanyana sıralı dört oda bulunmaktadır. Bu odaların herbirinin önünde 110x240 cm ölçüsünde oda kapısı ve bu dört odadan birbirinin içine açılan yine 110x240 cm iç kapılar

Şekil 9. İkinci kat planı.

bulunmaktadır. Açılı hat ön cepheye doğru kıvrılarak giriş cephesi duvarları ile birleşerek ön cephe mekanlarını oluşturmaktadır. Bu odalara da içerden açılan sıralı kapılardan geçilmektedir (Şekil 9). İkinci katta hiçbir mekan adı yazılı değildir.

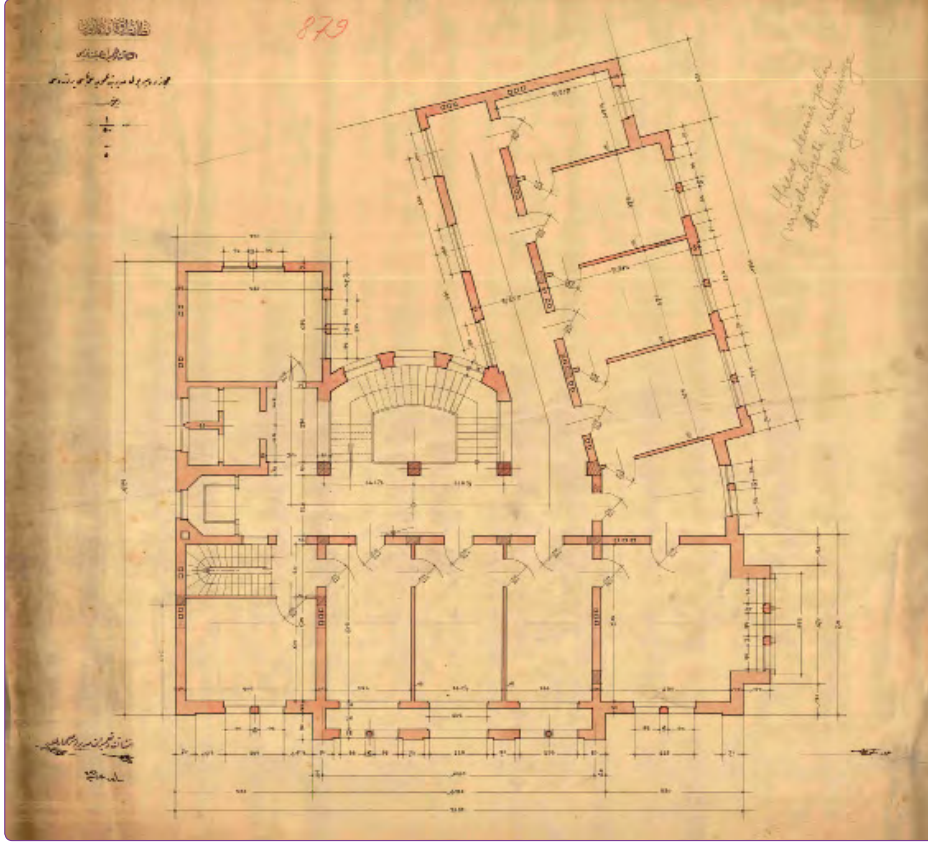
Üçüncü katta ana merdivenin sol yanına denk gelen koridor üç mekandan oluşmaktadır. Ortada ıslak hacimler asansör ve son kata çıkan ince uzun merdiven yer almaktadır. Üst ve alt uçlarda kareye yakın birer oda bulunmaktadır. Üçüncü katta mekan ismi yazılı değildir (Şekil 10).

Üçüncü katın üstündeki son katta sol üst köşede koridor boyunca sıralı üç oda bulunmaktadır. Bu odalardan sol üst baştaki oda **"Fotoğrafhane"**, ortadaki oda **"karanlık oda"** ve en alttaki merdiven duvarı ile bitişik küçük oda ise **"banyo odası"** olarak adlandırılmıştır. Ön yan ve arka cephelerde yer alan açık alanların tamamı teras olarak bırakılmıştır. Geçiş alanlarında koridor bulunur. Ön cepheye bakan bu mekanlardan sağ ve sol kenarlarındaki açık teras önleri Lotus palmetli parapetle çevrilidir. Ortadaki mekan **"oda"** olarak adlandırılmıştır ancak odanın işlevi tanımlanmamış-

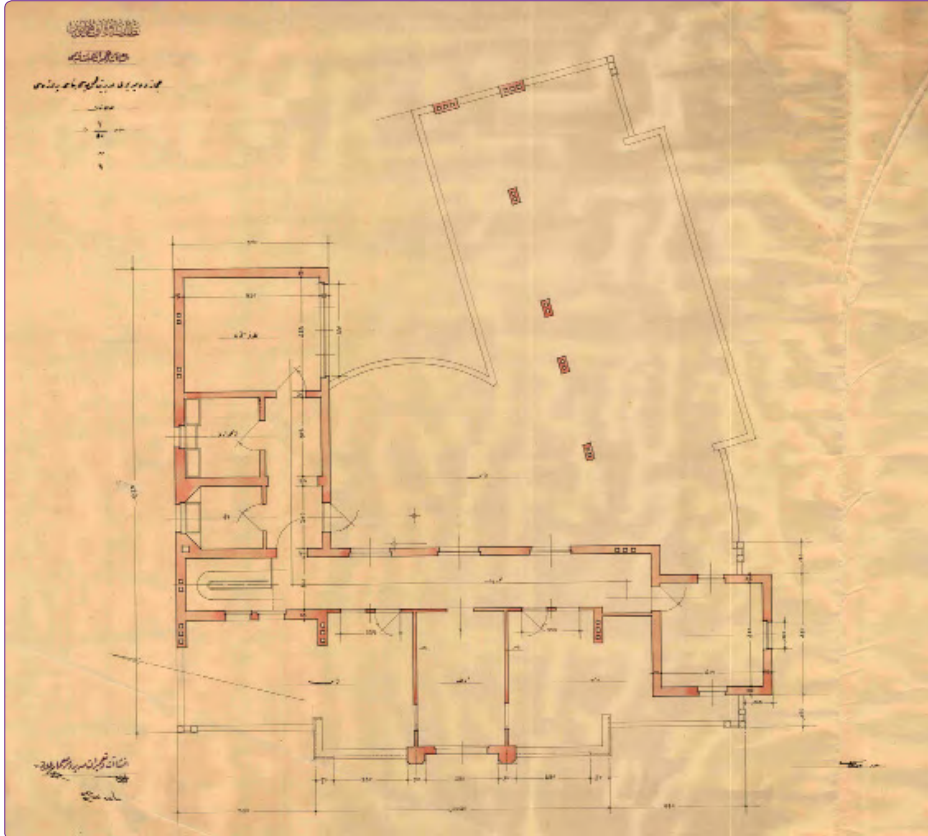
tr. Son katta terasların ortasında kalan bu kapalı orta "oda" önünde yükselen taç bitimli tepelik, ana cepheyi ve giriş aksını vurgulamak üzere yükseltilmiştir. (Şekil 11). Planda ve cepheden okunabilen 14 adet baca klasik dönem Osmanlı medreselerinde mekan içinde görülen küçük baca birimlerinin bir benzeridir. Son kat planında üçlü ve ikili baca grupları duvar içlerinde net olarak görülmektedir. Bu bacaların cephede yükselerek dekoratif bir birim olmanın yanısıra mekanların iç çeperlerini cepheden belirleyici kılan rolleri de vardır (Şekil 11).

Ön cephede zemin katta giriş orta aksta görülen üçlü çinili kemer dizisi ana girişi belirler. Giriş aksı, yükselen bir taç bitimli tepelikle son katta da vurgulanmıştır. Bu orta aks boyunca yükselen tepeliğin köşelerinde küçük kuleler vardır (Şekil 12).

Cephe pencere düzeni her katta farklı görünümündedir. Katlarda alternatifli olarak sivri kemerli ve düz pencereler kullanılmıştır. Ana girişteki üçlemenin tekrarı birinci katta ölçüsü daralarak devam eder. İkinci katta her bir pencere açıklığı ikili pencereye dönüşmüştür. Birinci katta her ke-

Şekil 10. Üçüncü kat planı.

Şekil 11. Son kat planı (4. kat) ve ince merdiven.

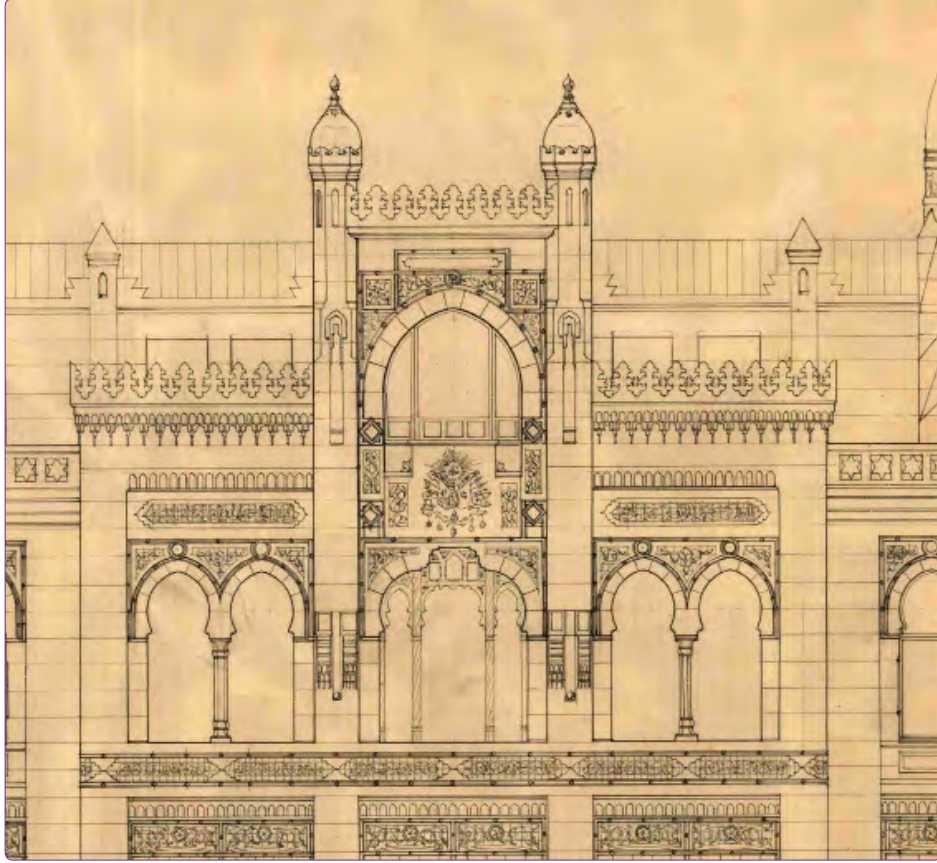
Şekil 12. Ön Cephe.

mer pencereyi belirlerken üçüncü katta alt kat pencere ölçüsü korunarak atnalı kemerli ikili pencere düzenine geçilmiştir. Birinci kat pencerelerinin sağ ve solunda mukarnas başlıklı ince sütunçeler vardır. İkinci ve üçüncü katta yer alan ikili pencere dizisinin ortası yaklaşık 70 cm lik bir duvar ile bölünmüştür. İkinci kat pencere üstleri geniş bir dikdörtgen levha ile bitirilmiştir. Çizimdeki karolajdan anlaşıldığına göre bu dörtgen panonun içi çinilerden oluşmaktadır. Ortalarında çarkıfelek motifi bulunan bitkisel süslemeli bu çini panoların üzerinde mukarnas benzeri bir silme bulunmaktadır. Orta bölümde kat silmesi gibi kullanılan-yine büyük ihtimalle- çini panolar yer almaktadır. Üçüncü kat pencere düzeninde at nalı kemerli bitişli pencere düzeni ikili pencere düzeni şeklindedir. Pencere açıklıkları planda okunduğu üzere 150, 180 ve 280 cm. aralığında katlara göre değişmektedir.

Cephede Milli Mimari döneminin mimari özelliklerinin neredeyse tamamı görülmektedir. Cephe bitimlerinde mukarnas silmeler, yüksek parapet bitişli çatı kat silmeleri, taçlanarak yükselen köşeler, orta akstaki taç kapı yükselişi ve değişen pencere düzen özellikleriyle Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası, atnalı kemerlerin kullanımı Endülüs-Emevilerinde görülen Fas İslam mimarisinde sıkça görülen mudejar üslubundan izler taşımaktadır.⁴⁹ Özellikle atnalı kemerler üst kat pencere düzeninde baskındır. Giriş aksının düşey izinin son kata dek uzatılarak kemerli bitiş formu ile taçlandırılması ön cepheyi görkemli kılmaktadır.

Ön cephede yer alan Osmanlı arması İmparatorluğun önemli Kamusal yapılarında rastlanır ön cephede net olarak görünen bu arma Hicaz hattı için tasarlanan Genel Mü-

⁴⁹ Urfaloğlu, Süslü, 2008.

Şekil 13. Ön Cephede son katta yükselen ince kuleler ve Osmanlı padişah arması.

dürlük binasının Kamusal bir yapı oluşu hususuna kesinlik getirmektedir (Şekil 13). Arma üstünde yer alan bölümün her iki yanında yükselen kulelerin üstü bir kubbe ile örtülüdür. Bu kuleler 1905'lere tarihlenen Mısır Apartmanı cephe bitiminde de görülmektedir (Şekil 14).

Son katta teraslar köşelerde babaları olan yıldız boşluklu parapet korkuluklar ile çevrilmiştir (Şekil 12). Milli Mimari Döneminde masif balkon korkuluklarında sıkça görülen yıldız desenli boşluklar, Elhamra Pasajı, (Şekil 15) Kadıköy Beşiktaş iskele binası deniz cephesi teras balkonlarında ve Mimar Kemaleddin'in Vakıf Han binalarında görülmektedir.

Köşe parselde tasarlandığı anlaşılan yapının ön ve sağ yan cephe köşe birleşiminde yükselen bir kubbe bulunur. Kubbe bitimli bu bölüm tüm kat planlarında sağ köşede yer alan tek odalı mekandır. Kubbe ile yükselen bu mekan birinci kat planında sözü edilen “Nezaret-i Celile” odasıdır. Bu da Osmanlı saraylarındaki yönetim birimi ve Sultan'ın varlığını simgeleyen adalet kulelerinin vurgulanması benzeri bir tasarım ilkesidir. Ayrıca kubbe biçimlenişi Memluk dönemi Kahiresindeki kubbe mimarisi ile benzerlik göstermektedir. Kubbe örtüsü tanımlı olmamakla beraber, dönem mimarisinde görülen kubbe üst örtülerinde olduğu gibi kurşun veya taş ile kaplanacağını düşündürmektedir. Kubbede bir sancak asılıdır. Sancağın asılı olduğu direğin kotu binanın

Şekil 14. Mısır Apartmanı.⁵⁰

en üst kotudur. Ancak düşey kesit paftasında ve cephe paf-talarının hiçbirinde kot yazılı değildir.

⁵⁰ http://www.haberkultur.net/HD2616_misir-apartmani-akif-muzesi-olsun.html

Şekil 15. Elhamra Pasajı.⁵¹

Kubbe formu tipik bir Milli Mimari üslup ögesidir. Özellikle Mimar Kemaleddin'in Vakıf Han binaları cephe tasarımında çeşitli büyüklüklerde kubbeler karşımıza çıkmaktadır. IV. Vakıf Han köşe kubbeleri bunlara bir örnektir (Şekil 16). Kubbenin köşede bulunuyor olması binanın ön ve yan cephesinin kesişen iki önemli yol aksına hakim olduğunu düşündürmektedir.

Kubbedeki tekli uzun pencere, at nalı kemerle bitirilmiştir. Bu pencerenin iki yanında taş üstünde şemse motifler vardır. Kubbe kasnağına geçişte -çizimdeki karolaja göre renkleri tanımlı olmayan - büyük ihtimalle çini malzemeli bir kuşak kullanılmıştır. Kubbeye geçişte 7'li 8'liler görülmektedir. Cephede Milli Mimarlık yapılarının pek çoğunda örneğin en bilinen örneklerinden olan "Liman Han", "Sirkeci Büyük Postahane" binaları pencere üstlerinde veya giriş kapısı kemerlerinin üstlerinde kullanılan çini panoların bu cephede de kullanıldığı görülmektedir.⁵²

Sağ yan cephe çiziminde, sağ alt köşede bulunan dökme demir kapı, bu cephenin giriş kapısıdır. Bu giriş kapısının üstünde bulunan atnalı kemerli ikiz pencere birinci kat silmesi hizasına kadar uzanır. Yapının üst örtüsü, cephe bitiş parapet silmeleri ön cephe ile aynı özellikler gösterir. Ön cephedeki orta bölümün yükseltilmesi ve bu üçlü oda grubunun cephe algısının öne çıkarılması benzeri tasarım ilkesi sağ yan cephede de uygulanmıştır.

Parselden kaynaklanan eğri bölüm, yan cephenin üst bitiminde yaklaşık 80 cm yükseltilerek belirginleştirilmiştir. Planda sıralı üçlü oda olan bu bölüm, cephedeki üç adet pencere dizisi ile ve yükseltilmiş oluşu ile cephe algısında öne çıkarılmıştır. Cephe en üst noktası 2 kademeli çatı sil-

Şekil 16. IV. Vakıf Han köşe kubbesi bitişi.⁵³

mesi ile bitirilmiştir. Yükselen cephe dilimine ait silme bölümünün alt kademesinde bir dizi mukarnas sırası, üstünde ise palmetli lotuslar dizisi bulunmaktadır. Bu bölüm cephenin bitiş silmesidir.

Cephede iki katta silme görülmektedir. İlki, bodrum kat üstü, zemin kat başlangıcında yaklaşık 10 cm yüksekliğinde dört kademeli bir profilden oluşmuş bir silme detaydır. İkincisi zemin kat üstü, birinci kat başlangıcındadır ve benzer profillidir. Cephede soldaki odanın 3. kattan son kata geçişini sağlayan kotta kule alt sınırını belirleyen bir kat silmesi vardır. Bu silme, geride kalan cephe yüzeyinin çatı bitimi ile aynı hizadadır ve tüm cephe boyunca bina çevresinde teras parapeti olarak dönerek devam eder. Diğer katlarda kat silmesi bulunmamaktadır (Şekil 17). Sol yan cephenin özgün çizim levhası bulunmamakla beraber plan çizimine göre wc birimine ait iki adet pencere ve asansör birimine ait bir pencere olmak üzere üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Sol cephede, bu üç pencereden başka pencere açıklığı bırakılmamıştır.

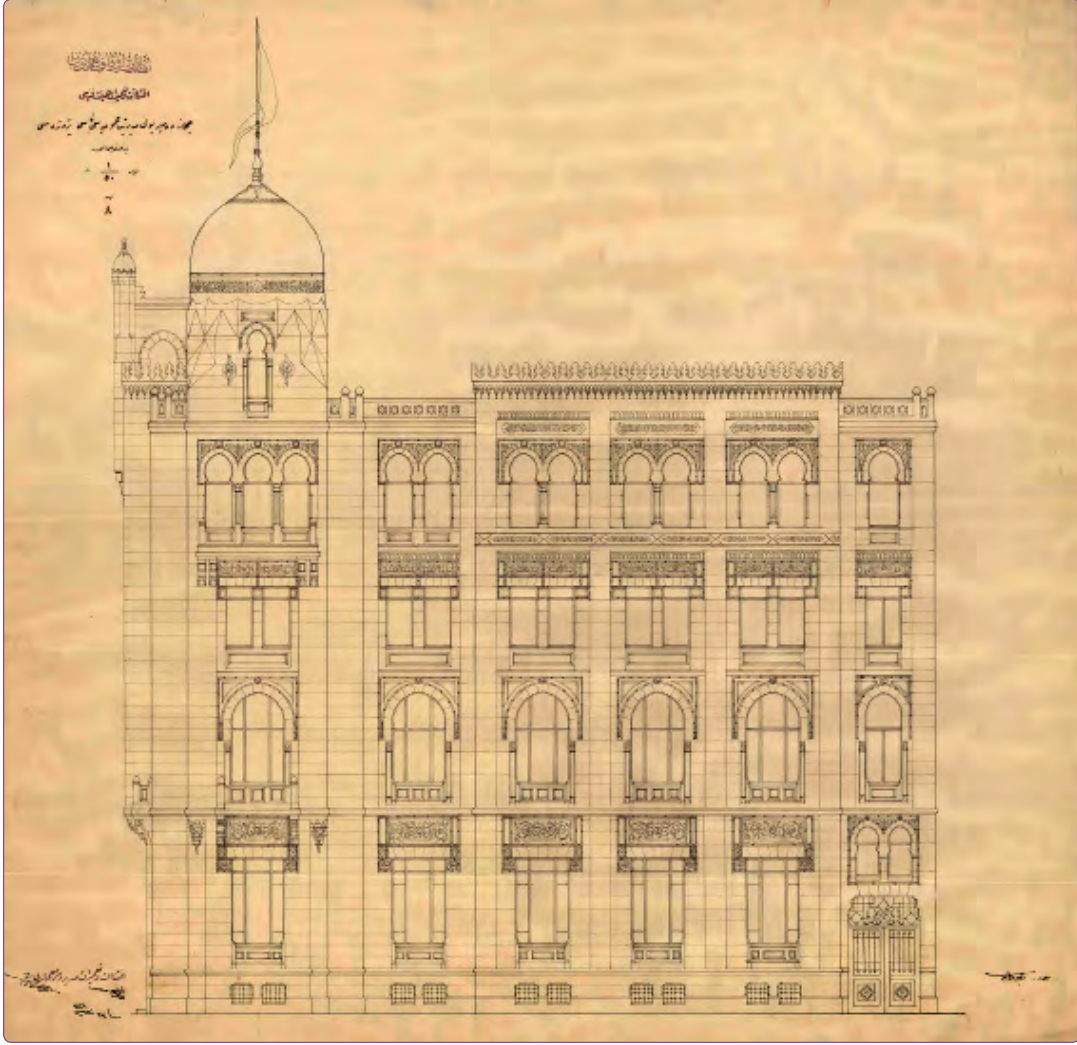
Düşey kesitte, caddeden binaya girişi sağlayan merdivenli geçiş ve yan duvarda çini bir pano görülmektedir. Bu yan duvarda, okunaklı olmayan fakat inşaat tamamlandığında burada üzerinde, Osmanlıca harfler ile yazılmış bir yazı grubunu içeren dekoratif bir çini pano bulunacağı anlaşılan bir kitabe bulunmaktadır. Bu panonun yanlarında mukarnaslı sütunlar görülmektedir. Düşey kesitte karşı duvarda asılı bir tablo dikkat çekmektedir. Tablo daki karalama köprü üzerindeki raylarda giden trenin ve çevresinin resmedildiği bir panodur.

Kesitte ahşap, metal ve duvar malzemesi ayrımları net olarak görülmektedir. Ana merdivende ahşap küpeşteli ve

⁵¹ <http://walkingistanbul.com/EserDetay.aspx?mk=3730&lang=tr>

⁵² Sözen, 1998.

⁵³ <http://www.panoramio.com/photo/88822878>.

Şekil 17. Yan cephe.

ince demir parmaklıklı bir korkuluk bulunur. Asansöre geçiş bölümü, dökme metal korkulukla ayrılmıştır. Mukarnaslı ve sütunçeli süslü taşıyıcı kolon ve duvar elamanlarına karşın, merdiven ve asansör metal aksamlar süsten arınmış sade görünümlüdürler. Kesitte oda kapıları iki kanatlıdır ve kapı üstünde çarkifelek motifi görülmektedir.

Kesitte kolonlar, sarkan girişler ve döşeme kalınlıkları net olarak görülmektedir ancak kesit paftasında 2.20 cm lik bodrum kat kapı ölçüsü haricinde hiçbir ölçü yazılı değildir (Şekil 18). Kesitte ve planda yer alan kolonlar ve duvar biçimlenişleri döneminin belirgin yapı teknolojisi özelliklerini yansıtmaktadır. Orta holde bulunan kolonlar ve duvar içlerindeki kolonların taranmış olmaları dönemin ilk betonarme yapı örneklerinden olan IV. Vakıf Han plan ve taşıyıcı sistem tekniği ile benzerlikler göstermektedir.⁵⁴ Bodrum kattaki 70x70 cm kolonların 50x50 cm'e düşürülerek üst katlarda devam edişi, kesitlerdeki kalın döşeme kaplamaları, kalın taşıyıcı duvarlar, yapının b.a bir taşıyıcı sistemi

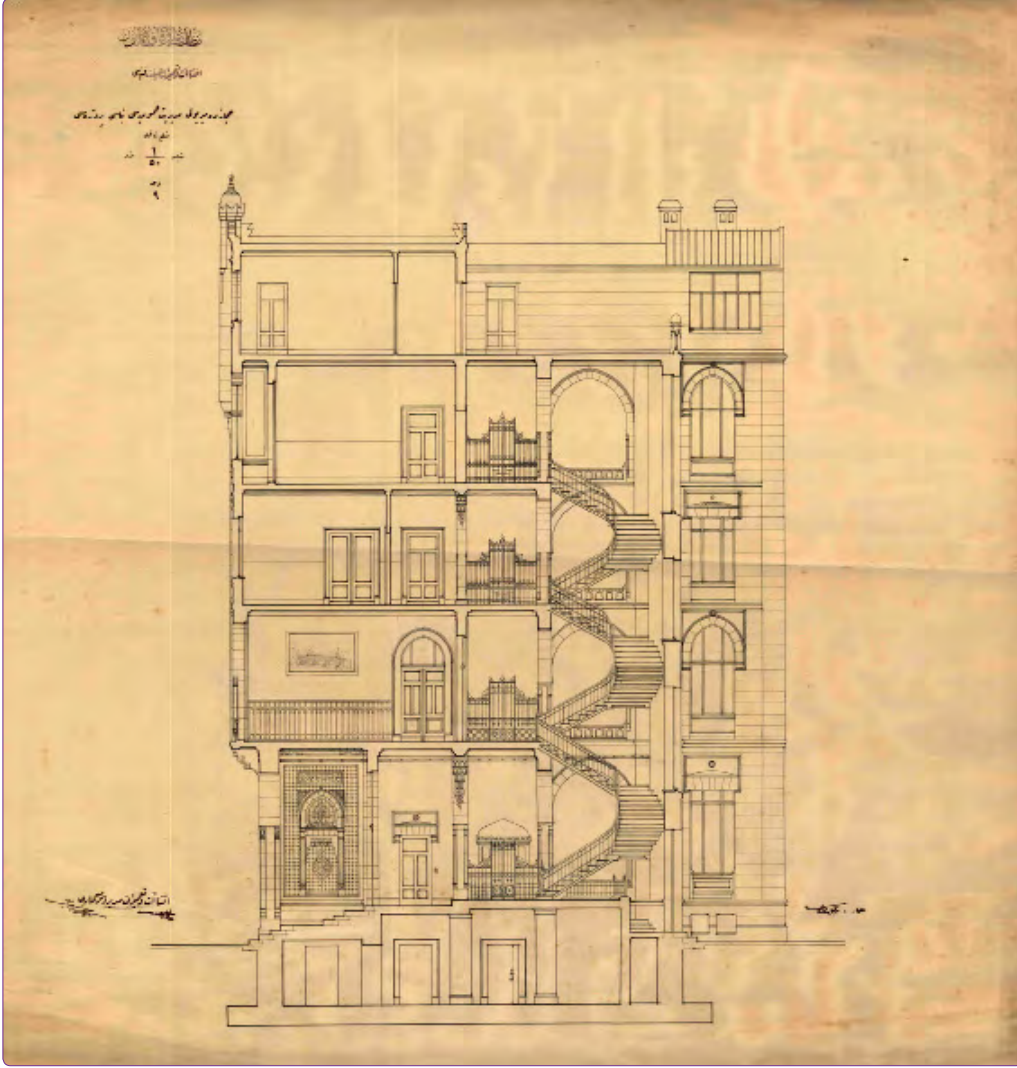
⁵⁴ Uzun, 2008.

olabileceğine dair yapısal bulgular taşıs da projeye ait bir statik projesi bulunmadığından binanın yapım sistemine ait net bulgular saptanamamıştır.

Diğer Gar Binaları ile Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası Karşılaştırmalı Okuma

Şam'daki ilk tren istasyonu Hicaz Demiryolunun ilk Gar Binasıdır. Şam garının mimarı Fernando de Aranda adında İspanyol bir mimardır. Medine tren istasyonu ise Hicaz demiryolunun son durağıdır. Projenin amacı kutsal ziyaretini tamamlayacak Hacıları Mekke'ye ulaştırmak olduğundan hedeflenen son durak Mekke idi ancak proje yarım kaldığından ötürü Mekke Garı inşa edilememiştir. Bu yüzden Medine son durak, mevcut Gar binası ise inşa edilmiş son gar binasıdır. Medine Gar Binası mimarı kesin olarak bilinmemekle beraber üslup ve dönemsel özellikleriyle Sirkeci ve Şam Garı ile benzer özellikler göstermektedir (Şekil 19, Şekil 21).

Ara durak gar binaları tipik dikdörtgen formlu binalardır. Cephelerde bölgesel malzeme farklılıklarından ötürü farklı

Şekil 18. Düşey kesit.

taş dokular görülmektedir. Özellikle Medine'ye yaklaştıkça yapı cephelerinde bazalt taş örüldüğü görülür.⁵⁵

Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası plan şeması ve cephe ayrıntıları açısından kendine özgü yapısal özellikler taşır. Bu özelliklerden biri kat adedidir. Sirkeci, Şam ve Medine⁵⁶ Gar Binalarının yanı sıra, demiryolu hattı üzerindeki su deposu, bakım atölyesi hastane, cami gibi farklı işlevlere sahip diğer binalar iki katlı çözülmüş iken Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası bodrum kat dahil altı kat planlı çizilmiştir.

Öte yandan cephede Gotik üslup benzeri pencere düzeni Sirkeci tren garı ile benzerlik göstermektedir. Binanın ön ve yan cepheleri, lotus palmet çarkıfelek formlar, geniş ve uzun atnalı kemerli pencere üstleri ve plasterlarla bezenen süslü Oryantalist cephe üslubuna sahiptir. Alman

mimar Jachmund'un 1890'da tamamladığı İstanbul Sirkeci Garı cephesi "S" ve "C" formları ile Barok izler taşırken Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük Binası Milli Mimari üslup özelliklerinin neredeyse tamamını gösterir. Giriş aksı boyunca yükselerek son kata uzanan simetrik kuleler, tıpkı Sirkeci Gar girişinin yanlarında yükselen kulelerle benzerlik göstermekte ve giriş aksını belirleyici kılmaktadır. Sirkeci Garı kuleleri cephe ile aynı kotta biterken, Hicaz Müdiriyyet-i cephesi kuleleri orta aksta yükselerek bina kotunun üstünde adeta bir taç kapı bitimi ile girişi vurgular.

1911 Kemaleddin tasarımı olan Edirne Tren Garı ana giriş aksı yanlarında yükselen iki büyük kule görülmekle birlikte cephede geniş saçaklı çatılar belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Hicaz Demiryolu Genel Müdürlük binası çatı saçakları bina dış yüzeyinde taşma yapmaz. Geri çekilmiş teras üstleri düz çatı olarak bırakılmıştır. Haydarpaşa gar binasının cephesinde iki köşede anıtsal kuleler yer almakta

⁵⁵ Abidin, 2011.

⁵⁶ Medine Garı iki katlı tasarlanmış ancak açılışa yetişmeyince tek kat olarak hizmete girmiş ve bir yıl sonra ikinci kat tamamlanmıştır.

Şekil 19. Şam Tren Garı ön cephesi.

Şekil 21. Sirkeci Garı ön cephe.⁵⁸

Şekil 20. Medine Tren İstasyonu.⁵⁷

Şekil 22. Edirne Karaağaç Tren İstasyonu.⁵⁹

iken Ankara Gazi Gar binası, Edirne Karaağaç Garı giriş kapısının iki yanında kuleler bulunmaktadır (Şekil 22).

Sonuç

BOA’da bulunan 6000 civarındaki belge taranmış ve binaya ilişkin sadece H.1328/1910 M. tarihli belgede “Donanma İane-i Milliye Cemiyeti’nin Hicaz Demiryolu Müdiriyyeti binasına nakil olduğuna dair yayınlanan Meclis-i Vükela kararına” rastlanmıştır. Belgelerde Binaya ilişkin veya projenin inşa edileceği kente dair bilgiye de rastlanmamıştır. Ancak zamanla artan ihtiyaçlar doğrultusunda Hicaz Demiryolları Genel Müdürlüğüne ait yeni bir binaya taşınması gerekliliğinden ötürü makale konusu projelerinin gündeme gelerek çizildiği düşünülebilir. 1919’da “Hicaz ve Askeri Demiryolları ve Limanlar Müdiriyyet-i Umumiyesi” lağvedildiğinden ötürü artık Demiryolları Genel Müdürlüğü Binasına ihtiyaç kalmadığından inşa edilmemiş veya edildi ise de Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiyesi olarak hizmet vermediği düşünülebilir.

İnşa edilip edilmediği tam olarak netlik kazanmayan bu projeye ait dokuz özgün çizim levhasına göre mimari bir okuma yapılabilmektedir. Proje, dönemin Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn İnşaat ve Ta’mirât Hey’et-i Fenniyesi Ser mimarı Kemaleddin’in, İnşaat ve Ta’mirât Müdiri Ali Tal’at ve mimar Mukbil Kemal’in imzalarını taşıması ile önemli olduğu

gibi; Üç kıtaya yayılmış Osmanlı ve İslam mimarlığının izlerini ustalıkla biraraya getirmesi ile de öne çıkmaktadır.

Osmanlı’nın son yılları ile Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki çalışmalar içinde eğer uygulansa idi, belkide Memluklardan Endülüs Emevileri’ne, Anadolu Selçuklular’dan Klasik Osmanlı Dönemi’ne kadar -mukarnas şeridi, çini panolar, 7’li 8’li geçişler, taçkapı, kubbe, atnalı kemerler gibi- dönemin özelliklerini ve ayırıcı elemanlarının birarada kullanıldığı yüksek nitelikli bir bina olacağı düşünülmektedir. Dönem mimarisi ile üslupsal benzerlikler göstermesi, Cephe biçimlenişi, özgün U formu, köşe parsele uygun yerleşimi, fotoğrafhane, banyo odası, yüksek Bakan Odası gibi özgün fonksiyonlara ait mekanlara sahip olması, Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiye Binasını Hicaz hattı üzerindeki diğer yapılardan farklı kılmaktadır. Projenin konumlanacağı kente dair bir bilgiye rastlanmamıştır ancak İmparatorluğun yönetim binalarının İstanbul merkezli olmasından ötürü Genel Müdürlük Binasının İstanbul’da inşa edilmek üzere projelendirildiği düşünülmektedir.

Osmanlı Yönetim yapıları ile üslupsal benzerlikler gösteren Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiye Binası kendine özgü fonksiyon çözümleri ile ayrıcalık gösteren bir “**Kemaleddin**” projesidir. Ayrıca, paftaların üzerindeki tüm yazılı

⁵⁷ <https://bpakman.wordpress.com/dunya/orta-dogu/suudi-arabistan/ziya-ret/madain-salih/hicaz-demiryolu/medine-osmanli-tren-istasyonu/>

⁵⁸ <http://www.degisti.com/index.php/archives/6594>

⁵⁹ <http://www.halilibrahimtunali.net/index.php/1938-16-kasim-20-kasim>

bilgilerin ve çizimlerin günümüze dek ulaşabilmesi **mimar Kemaleddin'in, Ali Tal'at Bey'in ve Mukbil Kemal'in** bu projede yer aldığına ortaya konması ve II. Abdülhamit Han'ın büyük projesinin bir parçası oluşu ile **"Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i Umumiye Binası projesi"** Mimarlık Tarihi ortamına ışık tutacak nitelikte bilgiler içermektedir.

Teşekkür

Osmanlıca yazıların transcriptleri ile bana tarifsiz güven veren Epigraf, İsmail Günay Paksoy'a teşekkürlerimi sunarım.

Kaynaklar

- Abidin, (2011), Mahmoud Z.E, "Suudi Arabistanda Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler", T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yayınları. Ankara. www.ottomanarch.
- Atalar, M., (1993). "Hac Yolu Güzergahı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)." Ank. Üniv. Rektörlüğü Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi OTAM Dergisi 4.04, s.43-90 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi A.B.D.
- Atalar M., (1988) "Türkler'in Kabe'ye Yaptıkları Hizmetler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1988, c. XXX, sayı:, s. 287-292.
- Başar, M.E., / Erdoğan H. A., (2009), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tren Garları", Selçuk Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, c.24, s.3. sf:29-43, Konya.
- Cengizkan, A., (2003), "Mukbil Kemal Taş (1891-?) - Bir Geçiş Dönemi Mimarı", Arredamento Mimarlık, sayı:100+63, 112-119.
- Cephanecigül, V. G. (2009), Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Mimarlık Tarihi İlgisi ve Türk Eksenli Milliyetçilik (1873-1930), doktora tezi, yöneten: Prof.Dr. G.Akın,, İTÜ F.B.E., Mimarlık Tarihi Prog. İst.
- Çetin, Emrah, (2010), "Türk Basınına Göre Hicaz Demiryolu (1900-1918)", History Studies, International Journal of History", Ortadoğu Özel Sayısı, s:99-115.
- "Demiryolcu", (1993), DDY dergisi, Sayı 8, Ekim.
- Fatih, A.,(2008), "912 Numaralı 1723-1724 (H. 1136)Tarihli Surre Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", yl.tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyon.
- Gülsoy, U. (1994) "Hicaz Demiryolu kutsal proje", yayınlayan: Muhittin Salih Eren, Eren yayınevi, İstanbul.
- Gülsoy, U. (2010), "Kutsal Proje Orta Doğu'da Osmanlı Demiryolları", Timaş yay., 1. Baskı, Kasım, İstanbul.
- Gülsoy U.- Ochsenwald, W., "Hicaz Demiryolu", İslam Ansiklopedisi, cilt: 17; sayfa:444.
- Özyüksel, M., Hicaz Demiryolu, yazının yayındaki adresihttps://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=351937.
- Hicaz Albümü, (1999), "Fotoğraflarla Kutsal Topraklar", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Hülagü, M., (2008), "Hicaz Demiryolu bir umudun inşası", Yitik

- Hazine Yayınları, 1. baskı.
- "Kardelen", (1994-1995), Demiryolu Meslek Okulu Mez. Der. Yayını, sayı (6-7- 8-9-10).
- Kemal, M., (1329), "Memalik-i Osmaniye"de Asar-ı Atika ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı", Bilgi Mecmuası, no:5, s. 535-539.
- Kuran,A.,(1988), " Mimar Sinan'ın Külliyesi, Mimar Baş Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul s. 167-173.
- Numan, İ, (?), "Hicaz Demiryolu İstasyon Binalarının Fonksiyon Ve Mahiyetleri Hakkında", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni, s. 449-455.
- "Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları", (2010), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 116.
- Özgün Y., M. (2000), "Hicaz Demiryolu", Tarih Vakfı Yurt Yay.No: 105, Ekim 2000, İst.
- Özgün, Y., M, (1988), "Osmanlı – Alman ilişkilerinin Gelişim sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", Arba yay.20, Tarih / Anı dizisi:3.
- Öztürk S., "Hicaz Demiryolu", tam metin adresi: <http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/hicazdemiryolu.html>.
- Pilehvarian,K.N. (1996),"Bezm-i Alem Valide Sultan Yapıları" başlımamış doçentlik çalışması, Mimarlık ve Sanat Tarihi Kuramı B.D.,Y.Ü, İstanbul.
- Polat, N. H. (2011). "II. Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 284, yıl: 100, Cilt: 31, Nisan.
- Sözen, M. (1998.), "Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı", İş Bankası yay.İstanbul.
- Yılmaz, Ö. F. (2011) "Osmanlı'da Ulaşım Hicaz Demiryolu Projesi", Çamlıca Basım-Yay., İst.
- Yücel, E. (1998), "Vakıflarda Onarım Çalışmalarını Yürüten Mimarlar " Vakıflar Dergisi, 27, sf. 231-240.
- Talay,A., (1995), "Eserleriyle ve Hizmetleriyle Sultan Abdülhamid". Risale Yay., Şubat 95, İst.
- Urfalıoğlu, N., Süslü, Ö.R., (2007), "Toledo'da Bir Yapının Düşündürttükleri", Yapı Dergisi, sayı:308, s:38-45, Temmuz, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1999),"Osmanlı Tarihi", C.I.IV, Türk Tarih Kurumu yayınları, s. 282-283.
- Uzun, T. (2008), "Geç Osmanlı -Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Pratiği'nde Bilgi ve Yapım TeknolojileriDeğişimi: Erken Betonarme İstanbul Örnekleri: 1906-1930", Y.T.Ü., F.B.E, Mim. Tarihi ve Kuramı, İstanbul.
- Ünalın, Çetin, (2009), "Mimar ve Mühendisler tarafından II.Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da yayımlanmış iki dergi: Genie Civil Ottoman (1910) ve Zeitschrift Fur Technik und Industrie in der Turkei (1916), Osmanlı Bilimi Araştırmaları, X/2, s:60-96, İstanbul.
- Vahdettin, E, (2008),"Osmanlıda Ulaşım": Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Vahdettin, E. (1993), "Rumeli Demiryolları", Eren yayıncılık, İstanbul.
- İnternet sitelerine son erişim: Kasım 2017.

Urfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi

Urfa Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya

Mustafa GÜLER

ÖZ

Zâviyeler, bir tarikata bağlı dervişlerin, bir şeyhin idaresinde, birlikte yaşadıkları ve genellikle de yoğun şehir yerleşimlerinden uzak, daha ziyade kırsal alanlara kendi imkânlarıyla yerleşmesi-zâviyelerini inşa etmesiyle oluşmuş yapılardır. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi de, Urfa iç kalesinin güneyinde, Top Dağı'nın güney eteklerinde bulunmaktadır. Dağlık bir alanda bulunan ve yapıldığı dönemde şehir dışında olan zâviyenin yakınlarında mağara yerleşimleri ve sarnıçlar da bulunmaktadır. İnşa ve bani kitabesi bulunmayan Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi'ni, 12. yüzyıl sonu ile 14. yüzyılın son çeyreği arasına tarihlendirebilmek mümkündür. Zâviye, mimari olarak kare planlı merkezi bir avlu ile avlunun etrafında yer alan mekânlardan ve mezar odasından-türbeden oluşmaktadır. Avlusunun üzeri ise yarıya kadar örülmüş, üzeri (ortası) açık bir kubbeyle örtülüdür. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi, içerisinde Şeyh Mes'ud'un mezarı ile türbesinin bulunmasıyla ve son zamanlarda etrafındaki yerleşimin çok artmasıyla, günümüzde bir ziyaretgâha dönüşmüş durumdadır. Bu çalışmada, Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi, mimari olarak incelenerek, yapının mimarlık tarihi açısından değerlendirilmesi ve tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Şeyh Mes'ud Horasani; türbe; Urfa; zâviye.

ABSTRACT

Zawiya are places where dervishes belonging to a tariqa live together under the care of a sheikh. Often, they are built far from large urban settlements in rural areas using only their own abilities and possessions. Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya is located on the southern skirts of Top Mountain, to the south of the inner city of Urfa. There are also cave settlements and cisterns in the vicinity. The origin of the Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya, which has no building marker or builder epitaph, has been dated to between the end of the 12th century and the last quarter of the 14th century. The facility consists of a central courtyard with an architectural square plan with rooms around the courtyard from the grave room to the tomb. The courtyard is half-covered with a dome. Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya has become a pilgrimage site now, due to the presence of the grave and tomb of Sheikh Mas'ud and the recent increase in the number of settlements around it. This research is an architectural and historical examination of the Sheikh Mas'ud Khorasani Zawiya.

Keywords: Sheikh Mas'ud Khorasani; tomb; Urfa; zawiya.

Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Şanlıurfa

Başvuru tarihi: 31 Mayıs 2016 - **Kabul tarihi:** 08 Eylül 2017

İletişim: Mustafa GÜLER. **e-posta:** mguler63@hotmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Zâviyeler, bir tarikata bağlı dervişlerin, bir şeyhin idaresinde, birlikte yaşadıkları ve genellikle de kurucu bir şeyhin, uygun gördüğü bir alana kendi imkânlarıyla yerleşmesi-zâviyesini inşa etmesiyle oluşmuş yapılardır.

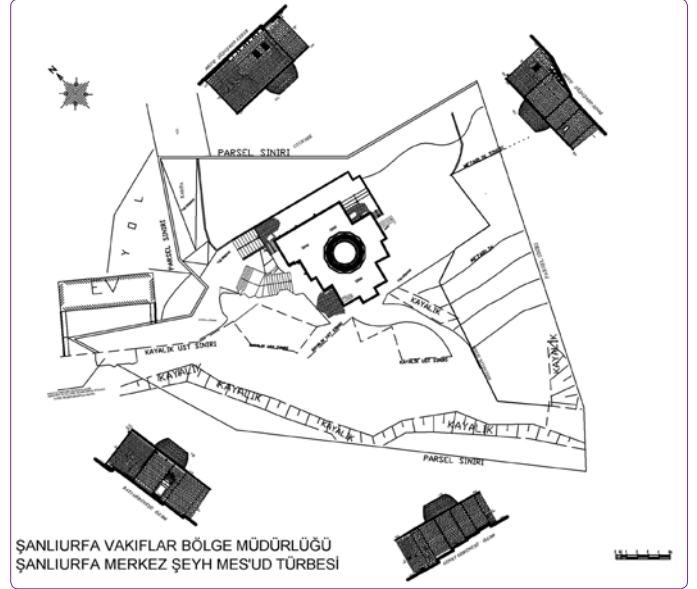
Zâviyeler, genellikle yoğun şehir yerleşimlerinden uzak, daha ziyade kırsal alanlarda inşa edilmiş yapılardır. Zâviyelerin, genellikle şehir hayatından uzak, kırsal alanlarda, köy ve göçebe çevrelerin kültür hayatlarında, çok etkili olduğu görülmektedir.

Zâviyelerin ilk defa nerede ve ne zaman inşa edildikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak zâviyelerin kaynağını ve ortaya çıkışını tasavvuf cereyanlarının kuvvetlenmesiyle düşünmek gerekir. Sufiler, sürekli ve topluca yaşayıp, ibadet edecekleri yerlere ihtiyaç duymuş ve bir süre sonunda bu amaçla da bir takım binalar yapmış olmalıdır. Zâviyeler her şeyden önce bir dini, tasavvufi terbiye yerleridir. Aynı zamanda zâviyeler, Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi, Müslümanlaşması ve İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynamış kurumlar ve yapılar olmuştur.¹

Urfa, M.1098-1144 tarihleri arasında Haçlı Kontluğu yönetiminde olup, M.1144 yılında Zengiler'in hâkimiyetine geçmiştir. Urfa'nın Müslümanlar tarafından alınışından çok kısa bir süre (yaklaşık kırk yıl) sonra, şehrin İslamlaşması için Horasanlı, Şeyh Mes'ud'un da Urfa'ya geldiği görülmektedir.

Şeyh Mes'ud Horasanî'nin zâviyesi, Urfa İç Kalesi'nin güneyinde, Top Dağ'ının güney eteklerinde bulunmaktadır. Zâviye, kare planlı merkezi bir avlu ile etrafındaki mekânlardan ve mezar odasından-türbeden oluşmaktadır. Dağlık bir alanda bulunan zâviye, topoğrafik olarak da yüksekçe bir alanda inşa edilmiş olup (Şekil 1), zâviyenin yakınlarında mağara yerleşimleri ve sarnıçlar da bulunmaktadır. Arşiv kaynaklarından anlaşıldığına göre, Şeyh Mes'ud Horasanî Zâviyesi, Urfa'da bulunan altı zâviyeden² biridir.

Ancak Urfa ile ilgili mimarlık tarihi çalışmalarında, Şeyh Mes'ud Horasanî Zâviyesi üzerinde, mimari açıdan yeterince durulmadığı ve değerlendirilmesinin yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmamızda, Şeyh Mes'ud Horasanî

Şekil 1. Şeyh Mes'ud Horasanî Zâviyesi Vaziyet Planı (Vakıflar Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü arşivinden- 2011).

Zâviyesi, mimari olarak incelenerek, yapının mimarlık tarihi açısından değerlendirilmesi ve tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu maksatla, yapı yerinde incelenerek, yapının rölöveleri 1996 yılında alınarak çizilmiş, fotoğrafları çekilmiş (tamiratlar öncesi ve sonrası), yapının yakın çevresi incelenmiş, kitabeleri okutulmuş, yapının geçirdiği tamiratlar incelenmiş, daha sonra yapının mimari olarak incelenmesi, tarihlendirilmesi ve ilgili yayınlar ışığında değerlendirilmesi yapılarak, özgünlük durumu ile ilgili olarak bir öneri de tartışmaya sunulmuştur.

Yapının Tarihiçesi

Yapıdaki Kitabeler

Yapıda tamir kitabeleri ile yapının yakınında kaya üzerine yazılmış bir sarnıç kitabesi yer almaktadır.

Tamir Kitabeleri

Yapıda, avlunun kuzeyindeki mekânın, batı ve kuzey duvarlarında birer adet tamir kitabesi bulunmaktadır (Şekil 2).

Batı duvarlarındaki tamir kitabesinde;³

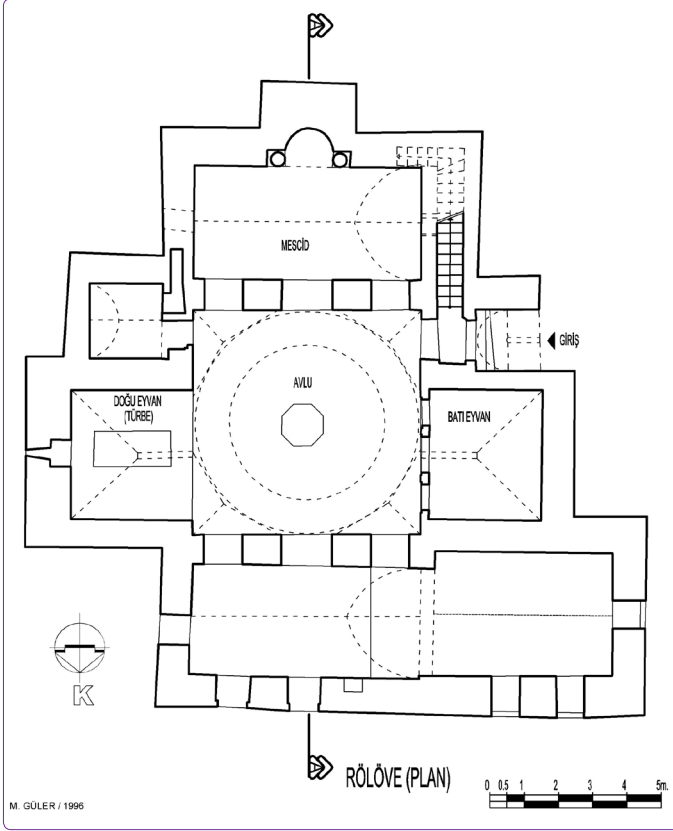
“Sadrazamın kethüdası Ali Paşa Urfa'ya vali oldu. Ali Paşa, adil unvanı ile bilinmekte ve tanınmaktadır. Şehrin Ulu Camiini ne güzel tamir ettirdi. Onun gibi daha nice

¹ Barkan, 1942, s.282-285, Doğan, 1977, s.261-262, Ocak, 1978, s.254.

² Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre Urfa'da, Mencik Zâviyesi (H.775-M.1374), Aynı-ı Halilürrahman Zâviyesi, Mevlüd-i Halilürrahman Zâviyesi, Abdurrahman Avf-ı (Rha) Zâviyesi, Hz. Câbir Ensârî Zâviyesi olmak üzere beş tane daha zâviyenin olduğu anlaşılmaktadır. Bu zâviyelerden, mescid ve imareti bulunan bir külliye olan, Mencik Zâviyesi'nin, günümüzde sadece mescid kısmı ayakta. Balıklı Göl'ün güneybatı tarafında bulunan, cami, medrese ve hazireden oluşan topluluğun bir parçası olan Aynı-ı Halilürrahman Zâviyesi'nin inşa tarihi bilinmemekte, ancak günümüzde ayakta olan cami, minaresindeki kitabeye göre H.608-M.1211 tarihinde inşa ettirilmiştir. Balıklı Göl yakınında Hz.İbrahim'in doğduğu varsayılan mağaranın yakınında yer alan mescid, imaret ve hazireden oluşan topluluğun bir parçası olan, Mevlüd-i Halilürrahman Zâviyesi, günümüzde mevcut değildir. Urfa merkeze bağlı Çamurlu Köyünde bulunan ve günümüzde mevcut olmayan Abdurrahman Avf-ı (Rha) Zâviyesi, yapım tarihi kesin olarak bilinmese de, 1540 yılından önce yapılmış olmalıdır. Kayıtlara göre aynı adla anılan köyde bulunan Hz. Câbir Ensârî Zâviyesi'nin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir (Bizbirlik, 2002, s.376-383).

³ Tamir kitabesinde;

“Ruha'ya vali oldu Kethüda-yı sadrazam kim
Ali Paşa-yı adildir anın unvan-ı ma'hûdi
Ulu Cami'i şehrin ne ra'na eyledi ta'mir
Anın gibi nice hayr etmek iken dahi maksûdi
Gelüp görüp ziyaret eyledi şeyhin mezarında
Yıkılmış gördü câ-be-câ gördü heman bu câ-yi mahmûdi
Hemîşe hayr bâbında olan lütf u firâvânın
Bu merkadde dahi icrâ edüb kıldı yice cûdi
(.....) tecdid etdi Himmet dedi tarihin
Yeni yaptı Ali Paşa makâm-ı merd-i Mes'ûdi” yazılıdır.

Şekil 2. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi Planı – Rölöve.

hayırlı işler yapmak istiyordu ki, Şeyh Mes'ud'un türbesine gidip ziyaret eylediğinde, oranın yer yer yıkılmış, harap olduğunu görünce, hemen hayr için bol bol lütf ve ihsanda bulundu. O cömert zat, bu türbeyi de yeniden tamir ettirdi. Tamir tarihini Himmet Şöyle dedi: Şeyh Mes'ud'un makamını Ali Paşa yeniledi" yazılıdır (Şekil 3).

Kitabedeki son mısra, tarih mısrasıdır. Bu mısranın harfleri toplandığında, Hicri 1096 (M. 1684) tarihini vermektedir. Kitabeden anlaşıldığına göre yapı, Ali Paşa tarafından, 1684 yılında tamir ettirilmiştir.

Kuzey duvarındaki tamir kitabesinde;⁴

"Kubadlızade (veya kayıdlızade) diye bilinen Ömer Bey, burayı böyle baştan başa harab olmuş, yok olmaya yüz tutmuş görünce, himmet parçalarını sığadı. Şeyh Mes'ud hazretlerinin makamı ve türbesi olan bu binayı cömertlik güneşinin ziyasıyla nurlandırdı. Bu eser dünyada ayakta

⁴ Tamir kitabesinde;
"Cenâb-ı kubadlı-zâde (veya kayıdlızade) Ömer Beg
Yegâne ser-te-ser (azar der yesir)
Görünce münderis bu câyegâhı
Binâya sâk-ı himmet etdi teşmîr
Makâmın Şeyh Mes'ud Velî'nin
Ziya-yı mihr-i cûdi kıldı tenvîr
Cihânda bu eser oldukça bâkî
Ederler himmet-i pâkini tezkîr
Olub dil-dâde hâtf dedi tarih
Ömer Beg eyledi bu câyı ta'mîr" yazılıdır.

Şekil 3. Tamir Kitabesi – Batı Duvarı.

Şekil 4. Tamir Kitabesi – Kuzey Duvarı.

durdukça, kendi himmetini de hatırlatır. Diye düşünüyor ve buraya gönül vererek gizli bir ses, Ömer Bey'in bu türbeyi tamir ettirdiğini tarih olarak söyledi" yazılıdır (Şekil 4).

Kitabedeki son mısra tarih mısrasıdır. Kitabedeki son mısranın harfleri toplandığında Hicri 1129 (M.1717) tarihini vermektedir. Kitabeden anlaşıldığına göre yapı, Ömer Bey adında biri tarafından, M.1717 yılında tamir ettirilmiştir.

Kaya Üzerine Yazılı Sarnıç Kitabesi

Yapının yakınlarındaki⁵ bir sarnıcın ağız kısmının, doğu tarafındaki kaya üzerine yazılmış kitabede;⁶

"Sarnıcın, Nişaburlu Said Hengel oğlu Mes'ud tarafından (hicri) 579 yılı Recep ayının onunda (miladi 29 Ekim 1183)

⁵ Bu sarnıç, zâviyenin batı tarafında ve yapıya yaklaşık 100m. uzaklıkta bulunmaktadır.

⁶ Sarnıcın yanında kaya üzerine yazılmış kitabede;
"Bismillahirrahmanirrahim.
Kad Ferağa min amelî sahrinç el-fakir ila rahmetillâh
Mes'ud bin Sa'id Hengel? en-Nişâbüri
fî'l-aşareti min recebi'l-ehad. Sene tis'a ve
seb'îne ve hamsemie. (H.10 Receb 579/ M. 29 Ekim 1183)
Fe-rahimehullahi men da'â ve i'ânehû ve sa'âdehû ve li-cemî'il-mü'minîn"
yazılıdır.

Şekil 5. Sarnıcın İnşa Kitabesi – Kaya Üzerine Yazılmış Kitabe.

bitirildiği ve kim Allah'ı yardıma çağırırsa, Allah ona ve bütün Müslümanlara yardım etsin, merhamet etsin" yazılıdır (Şekil 5).

Kitabeden⁷ yapının yakınındaki sarnıcın, Nişaburlu Said Hengel oğlu Mes'ud tarafından M.1183 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır.

Yapının Tarihlendirilmesi (İnşa Tarihi ve Banisi)

Yapıda inşa ve bani kitabesi bulunmadığından, yapının banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Zâviyenin tarihlendirilmesinde ve banisinin belirlenmesinde kullanılabilecek en önemli kaynaklar, yapının yakınındaki sarnıç kitabesi ile vakıf kayıtlarıdır.

⁷ Kitabe, sarnıcın inşa tarihini ve banisini vermesi dolayısıyla, zâviyenin de inşa tarihinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca sarnıç kitabesinin bir diğer açıdan önemi, günümüzde Urfa'da İslami Dönemine ait bilinen en erken tarihli kitabe olmasıdır. Bilindiği üzere M.1145 yılında Urfa Haçlı Kontluğu yıkılarak Urfa, Zengiler'in eline geçmiştir. Sarnıcın inşa kitabesi ise, Urfa'nın Zengiler'in eline geçmesinden sadece 38 yıl sonrasına aittir. Urfa'daki Eyyübi Medresesi'nin inşa tarihinin M.1191 yılı olduğu ve Urfa Ulu Cami'nin de 12. yüzyılın son çeyreğine tarihlendiği düşünüldüğünde, M.1183 tarihli sarnıç inşa kitabesinin, Urfa'da bilinen en erken tarihli İslami Dönemi kitabesi olduğu ve bu kitabenin önemi, da daha iyi anlaşılmaktadır.

Şekil 6. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi Genel Görünüş.

Zâviye, topoğrafik olarak yüksekçe (Şekil 1 ve 6) ve kayalık bir bölgede inşa edilmiş olup, etrafında her hangi bir su kaynağı mevcut değildir. Zâviyenin bulunduğu bu alanda her hangi bir su kaynağı-deposu olmadan, sürekli yerleşim imkânsızdır. Yapının yapıldığı dönemde buraya sürekli su taşınması da mümkün değildir. Bu nedenlerle yapının yakın çevresinde, kışın ve bahar aylarındaki yağışlardan elde edilen suyun depolanması için, çok sayıda sarnıç kazılmıştır.

Günümüzde, zâviyenin batı tarafında iki adet, güney tarafında ise dört adet armut tipi sarnıç bulunmaktadır. Zâviyenin batı tarafında bulunan bir sarnıcın, kaya üzerine yazılmış kitabesinden, bu sarnıcın Said oğlu Mes'ud tarafından M.1183 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. Diğer sarnıçların inşa kitabeleri bulunmadığından inşa tarihleri ve kimin tarafından yaptırıldıkları belli değildir. Muhtemelen ilk sarnıç 1183 tarihinde yapılmış, diğerleri burada kalan insanların sayısına ve su ihtiyacına bağlı olarak daha sonra inşa ettirilmiş olmalıdır.

Sarnıç-sarnıçlar yapıldıktan sonra, muhtemelen ilk yerleşme için, etraftaki mağaralar kullanılmış olmalıdır. Şeyh Mes'ud, sarnıcı inşa ettirirken de, daha sonrasında da bu mağaralar, zâviye olarak veya yaşam-barınma alanları olarak kullanılmış olabilir.

Zâviyenin, Şeyh Mes'ud tarafından mı, yoksa onun ölümünden sonra mı, yaptırıldığı bilinmemektedir. Sarnıcı inşa ettirerek buraya yerleşen Şeyh Mes'ud, zâviyesini buraya inşa ettirmiş ve vefat ettikten sonra da zâviyesine gömülmüş olabilir. Veya vefat ettikten sonra, bugün mezarının bulunduğu alana gömülmüş ve daha sonrasında da bu yere, müritleri tarafından onun adına bir zâviye inşa ettirilmiş olabilir. Bu nedenlerle zâviyenin en erken, M.1183 tarihinde veya bu tarihten hemen sonra yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Zâviye ile ilgili ulaşılabilen en eski tarihli belge M.1374 Mencik Zâviyesi'nin Vakfiyesidir. Vakfiyede, vakıf gelirlerinden bir kısmı, Şeyh Mes'ud Zâviyesi de dâhil, bazı zâviye ve medrese görevlilerine maaş olmak üzere şart koşul-

Şekil 7. Avlu – Batı Eyvanı (1993).

muştur.⁸ M.1374 Mencik Zâviyesi'nin Vakfiyesinde, Şeyh Mes'ud Zâviyesi'nin ismi zikredildiğine göre, bu tarihten önce Şeyh Mes'ud Zâviyesi'nin inşa edilmiş olması gerekir. Bu nedenle de, zâviyenin en geç M.1374 yılından daha önce yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Bu nedenlerle, Şeyh Mes'ud Zâviyesi'nin inşa tarihini en erken, 12. yüzyıl sonu veya 13. yüzyıl başına, en geç ise, 14. yüzyıl ortalarına veya son çeyreğine tarihlendirmek mümkün görünmektedir.

M.1183 tarihli sarnıç inşa kitabesinden, Şeyh Mes'ud'un 12. yüzyıl ortaları ve sonlarında veya 13. yüzyıl başlarına kadar yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak Şeyh Mes'ud'un kimliği ve kişiliği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

⁸ Mencik Zâviyesi Vakfiyesi'ne göre vakıf gelirlerinin bir kısmı, Ayn-ı Halilürrahman Zâviyesi, Mevlüd-i Halilürrahman Zâviyesi, Şeyh Mes'ud Zâviyesi, Temürboğa Medresesi görevlilerine ve bazı seyyid ve âlimlere cihet (maaş) olmak üzere şart koşulmuştur (Bizbirlik, 2002, s.376).

⁹ Karakaş, Şeyh Mes'ud'un, Ahmed Yesevi'nin halifelerinden biri olduğunu, Nişabur'dan Urfa'ya gelmiş ve 1183 tarihlerinde Urfa'da yaşamış, Urfa'yı müslümanlaştırmaya çalışmış bir evliya olduğunu ifade emektedir (Karakaş, 2001, s.260). Evliyalık Ansiklopedisinde ise "Şeyh Mesut Horasanî Urfa evliyasından. Seyyid Ahmed Rufai hazretlerinin torunu olduğu dışında hakkında bilgi yoktur. Türbesi Urfa'da olup ziyaret edilmektedir" yazılıdır (Evliyalık Ansiklopedisi, C.11, s.284). Ancak her iki kaynaktan da bilgilerin kaynağı verilmemiş olduğundan, bu bilgileri doğrulamak mümkün olmamaktadır.

Şekil 8. Avlu – Batı Eyvanı son tamirden sonra.

Vakıf kayıtlarında zâviyenin isminin, Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi¹⁰ olarak geçmesinden ve sarnıç kitabesinden de babasının Nişaburlu olması dolayısıyla, Şeyh Mes'ud'un, Horasan bölgesinden Urfa'ya gelmiş ve 12. yüzyıl ortasından, 13. yüzyıl başlarına kadar yaşamış bir kişi olduğu kabul edilebilir.

YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

Yapıda iki adet tamir kitabesi bulunmaktadır. Kitabeler, avlunun kuzey tarafındaki mekânın duvarlarında yer almaktadır (Şekil 3 ve 4). Mekânın, batı duvarındaki tamir kitabesinden, yapının Ali Paşa tarafından, M. 1684 (H.1096) tarihinde tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

Kuzey duvarındaki tamir kitabesinden ise yapının, Ömer Bey adında biri tarafından M.1717 (H.1129) yılında tamir ettirildiği anlaşılmaktadır.

Yapıda 2000'li yıllarda, Urfa Valiliği tarafından kısmi bir

¹⁰ M.1374 Mencik Zâviyesi'nin Vakfiyesinde, Şeyh Mes'ud Zâviyesi'nin ismi zikredilmektedir. Ayrıca, Ruha'da Şeyh Mes'ud-ı Horasanî Zâviyesi hakkındaki, R. 7 Mayıs 1329 / M. 20 Mayıs 1913 tarihli bir vakıf kaydında da, boş olduğundan ilgili kanunlar gereği bir zâviyedar atanmalı demektir (VGMA, nr. 4588/103).

Şekil 9. Avlu – Doğu Eyvanı.

onarım yapılmıştır. Ancak bu tamiratla ilgili Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tamiratın tam tarihi ve yapıda nerelere müdahaleler yapıldığı bilinmemektedir. Ancak 1993 yılındaki mevcut fotoğraflardan, bu tamiratta, batı eyvanının avlu tarafındaki (sonradan yapıldığı anlaşılan) kemerlerin kaldırıldığını (Şekil 7 ve 8), sandukanın bulunduğu doğu eyvanın yeniden düzenlendiğini (Şekil 9), yapının giriş kısmında, kısmi çevre düzenlemesi-merdivenler yapıldığını ve yapıda bazı küçük bazı tamiratların da yapıldığı anlaşılmaktadır.

Zâviye, en son olarak 2010-2011 yıllarında, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamiratlarda (27.08.2010 - 30.10.2011), doğu cephesinde zemin kotunun alt kısmında kalan mezar odasının giriş kısmı kazılarak açılmış (Mayıs 2011) ve mezar odasına ulaşılmış (Şekil 10 ve 11), cephelerde dam hizasındaki korniş tamamlanmış, damda beton kısımlar sökülerek kaldırılmış, su yalıtımı yapılarak taş kaplanmış, yapının iç ve dış taş cephe yüzeyleri kumlanarak temizlenmiş, yapıda genel bakım ve onarımlar yapılarak, yapının çevre düzenlemesi de yapılmıştır. Ayrıca bu tamiratta açılmış olan mezar odasında, tahrip olmuş durumdaki mezar tamir edilmiş ve odanın ön kısmındaki merdivenli kısım yeniden düzenlenerek, üzeri sabit cam bir kapakla kapatılmıştır.

Yapının geçirdiği bu son tamiratlarda (batı eyvandaki kemerlerin kaldırılması (Şekil 7 ve 8), mezar odasının açılarak (Şekil 10 ve 11), mezarın tamir edilmesi hariç) zaviyeye, yapısal bir müdahalenin olmadığı, yapıda genel bir sağlamlaştırma temizlik, çevre düzenlemelerinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca zâviyenin hemen her cephesindeki duvar yüzeylerinde, yapının geçirdiği tamiratlara ait olduğu anlaşılan, izler görülmektedir.

YAPININ KONUMU VE YAKIN ÇEVRESİ

Şeyh Mes'ud Zâviyesi, Urfa iç kalesinin güneyinde, Top

Şekil 10. Doğu Cephesi – Mezar Odası Girişi.

Şekil 11. Mezar Odası ve Mezar.

Dağı'nın güney eteklerinde bulunmaktadır. Yapı, topoğrafik olarak yüksekçe bir yerde (Şekil 1 ve 6) ve kayalık bir bölgede inşa edilmiş olup, yakınında mağaralar ve sarnıçlar yer almaktadır (Şekil 12 ve 13).

Şekil 12. Çevredeki Mağara ve Sonraki Yerleşim.

Şekil 13. Çevredeki Kaya Yerleşimleri.

Sarnıçlar

Günümüzde, zâviyenin batı tarafında iki adet, güney tarafında ise dört adet armut tipi sarnıç bulunmaktadır.¹¹

¹¹ Ancak sarnıçlar, günümüzde kullanılmadığından, içleri çöp ve moloz dolmuştur.

Yapının yakın çevresinde her hangi bir su kaynağı bulunmamaktadır.¹² Bu nedenle sarnıçların bu bölge için hayati önem taşıdığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Burada her hangi bir yapı inşa edilebilmek için, öncelikle burayı kullanacak olan kişilerin, su ihtiyaçlarının sağlanmış olması gerekmektedir. Yapının ve mağaraların yakınındaki sarnıçlar bu ihtiyaçtan inşa edilmiş olmalıdır. Bu nedenle, sarnıçların bir kısmı, yapıdan daha önce yapılmış olması gerekir. Hatta etraftaki mağaraların düzenlenerek, sürekli olarak kullanılabilmesi için de, öncelikle bu sarnıçların yapılmış olması gerekir.

Zâviyenin batı tarafında bulunan bir sarnıcın, kaya üzerine yazılmış kitabesinden, sarnıcın Said oğlu Mes'ud tarafından M.1183 yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. Diğer sarnıçların inşa kitabeleri bulunmadığından inşa tarihleri ve kimin tarafından yaptırıldıkları belli değildir.

Mağaralar – Kaya Yerleşimleri

Kayalık bir alanda bulunan zâviyenin batı tarafında mağaralar yer almaktadır. Mağaraların, kaya yerleşimleri olarak kullanıldığı görülmektedir (Şekil 12 ve 13).

Sarnıç-sarnıçlar yapıldıktan sonra, muhtemelen ilk yerleşme için, buradaki mağaralar kullanılmış olmalıdır. Bunu etraftaki mağaralardaki yerleşim izlerinden, özellikle de mağara içlerindeki mihraplardan anlayabilmekteyiz. Çünkü zâviye içerisinde bir mescit varken dışarıdaki mağaraları mescit şeklinde düzenlemeye gerek yoktur. Ayrıca Urfa gibi yazları çok sıcak olan bir bölgede mağaralar, sıcaklığın etkisini en aza indiren, tabii yaşam alanlarıdır.

Şeyh Mes'ud, sarnıcı inşa ettirirken de, daha sonrasında da bu kaya yerleşimleri, zâviye olarak veya yaşam-barınma alanları olarak kullanılmış olmalıdır.

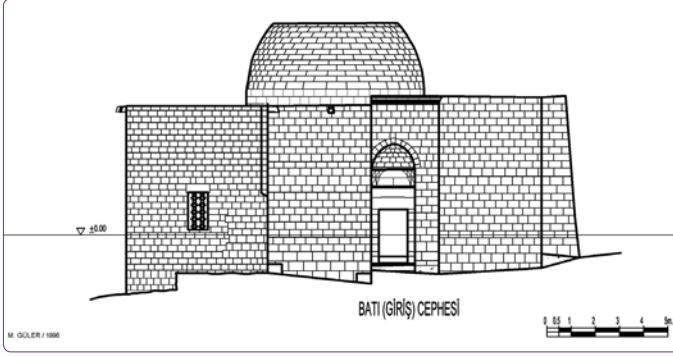
Yapının Mimari Olarak İncelenmesi

Zâviye, kare planlı merkezi bir avlu ile avlunun etrafında yer alan ve avluya açılan mekânlardan ve mezar odasından-türbeden oluşmaktadır (Şekil 2). Yapının giriş kapısı ise batı cephesinin, güney köşesindedir (Şekil 14).

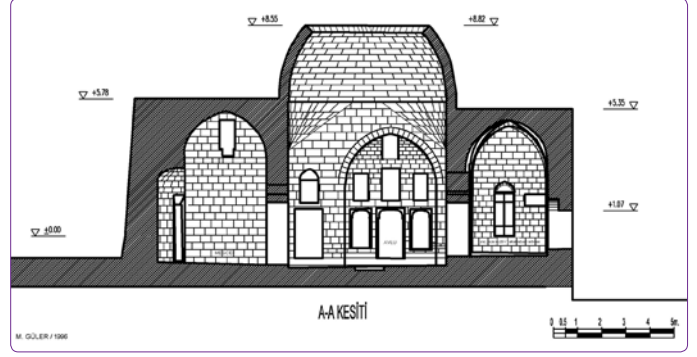
Giriş

Batı cephesinin güney tarafında bulunan giriş, giriş kapısı ile kapının arka (doğu) tarafındaki giriş holünden ve holün güney tarafındaki merdiven kısmından oluşmaktadır (Şekil 2).

¹² Özellikle yaz ayları çok sıcak ve kurak olan Urfa ve çevresinde, yakın çevresinde su kaynağı bulunmayan pek çok yapının, su ihtiyacının sarnıçlarla karşılandığı görülmektedir. Tabii su kaynağı veya kuyuların bulunmadığı yerlerde su ihtiyacı, kış ve bahar aylarındaki yağışların oluşturduğu suyun depolandığı sarnıçlardan karşılanmaktaydı. Bu nedenle, tabii su kaynağı bulunmayan yerlerde, genellikle her hangi bir yapı faaliyetine girişilmeden önce, çok büyük ve geniş sarnıçların kazıldığı görülmektedir. Çünkü sıcak ve kurak bölgelerde, su kaynağı bulunmayan yerlere yapı yapılacak ise öncelikle bu yapılarda yaşayacak olan insan ve hayvanların su ihtiyaçlarının mutlaka karşılanması gerekir. Kayalık zeminlere kazılan bu sarnıçlarla, yeraltında büyük miktarlarda su depolanmakta ve suyun yaz aylarında buharlaşması da önlenmektedir. Ancak böylelikle bu bölgelerde, yapı faaliyetine ve sürekli yerleşime geçilebilmek mümkün olabilmektedir.

Şekil 14. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi – Giriş Cephesi.

Şekil 16. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi- Kesit.

Şekil 15. Batı (Giriş) Cephesi (1993).

Eyvan şeklindeki girişin, doğu tarafında dikdörtgen giriş kapısı yer almaktadır (Şekil 14 ve 15). Kapının lentosunun üst kısmında köşelerde, ikişer sıra mukarnas bulunmaktadır. Girişin üzeri ise yarım kubbe ile devamındaki tekne tonozla örtülmüştür. Ayrıca girişin bulunduğu kısım, dam hizasında, profilli bir saçakla nihayetlenmektedir.

Giriş kapısının arka tarafındaki giriş holünden avluya geçilmektedir. Holün güney tarafında, dar uzun dikdörtgen şeklinde, dama çıkan, yirmi basamaklı bir merdiven bulunmaktadır.¹³ Merdivenin üzeri, alttaki merdiven basamaklarına paralel olarak, basamak şeklinde, düz olarak örtülmüştür.

Avlu

Kare planlı merkezi avlu, yapının ortasında bulunmaktadır. Avlunun güney tarafında mescit, kuzey tarafında enine dikdörtgen şeklindeki bir mekân, doğu ve batı taraflarında ise birer eyvan yer almaktadır (Şekil 2).

Kare şeklindeki avlunun üzeri kubbeye örtülüdür (Şekil 16). Alttaki kareden, üstteki daire kubbe tabanına, köşelerde bulunan ayrıtlı düzlem üçgenlerle geçilmek-

¹³ Merdivenin bulunduğu kısımda, mescidin batı duvarı ile cephe duvarı arasındaki duvar, geniş olduğundan, merdiven bu duvarlar arasına yerleştirilmiştir (Şekil 2). Dama çıkan bu merdiven, ezan okumak, yaz aylarında damda yatmak ve damın bakım ve onarımı için yapılmış olmalıdır.

Şekil 17. Avlu Üst Örtüye Geçiş ve Yarım Kubbe.

tedir (Şekil 17 ve 18). Köşelerde yer alan ikişer adet üçgen geçiş elamanıyla, onikigene dönüşen avlunun üzeri kubbeye örtülmüştür. Ancak kubbe, yaklaşık olarak yarı yüksekliğine kadar (on dört sıra taşla) örülmüştür. Kubbenin ortası ise açıktır (Şekil 17 ve 19). Üzeri (ortası) açık, yarım kubbenin son sırasındaki taşlar, dıştan, içe doğru eğimlidir.

Şekil 18. Avlu Üst Örtüye Geçiş, Ayrıtlı Düzlem Üçgen - Detay.

Şekil 19. Avlu - Üst Örtü, Yarım Kubbe.

Avlunun Etrafındaki Mekânlar

Mescit

Avlunun güney tarafında bulunan mescit, doğu-batı yönünde, enine dikdörtgen şeklindeki bir mekândan oluşmaktadır (Şekil 2 ve 20). Mescidin güney duvarının ortasında mihrap bulunmaktadır (Şekil 21).

Mihrabın her iki yanında birer kırmızı renkli mermer sütünce, sütüncelerin üzerinde de birer başlık yer almaktadır. Başlıkların üzerine ise mihrabın kavsara kemeri oturmaktadır. Her iki yandaki sütüncelerin gerisindeki mihrap nişi, yarım daire şeklindedir.

Enine dikdörtgen şeklindeki mescidin üzeri, doğu-batı yönünde bir beşik tonozla örtülüdür (Şekil 16 ve 20). Mescidin doğu ve batı¹⁴ duvarında birer dikdörtgen pencere bulunmaktadır.

Avlunun Kuzey Tarafındaki Mekân

Doğu-batı yönünde, enine dikdörtgen şeklindeki mekân, yapıdaki en büyük mekândır (Şekil 2). Mekânın üzeri, do-

Şekil 20. Mescit (1993).

ğu-batı istikametindeki bir beşik tonozla örtülüdür (Şekil 16). Ancak tonozun avlu hizası ile batı tarafındaki kısmı arasında, bir yüzey farkı mevcuttur (Şekil 22). Ayrıca mekânın zemininde de kot farkları vardır.

Mekânın güney duvarında avluya açılan, dikdörtgen bir giriş kapısı ile iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Şekil 23). Kapı ile güneydoğu köşesindeki pencerenin üzerinde de, üstte kemerli birer pencere daha vardır.

Mekânın kuzey duvarında dört adet, batı duvarlarında da bir adet sivri kemerli pencere, doğu duvarında ise bir adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır. Ancak bu pencereler cephelerde dikdörtgendir.

Mekânın kuzey ve batı duvarlarında tamir kitabeleri vardır. Kuzey duvarındaki kitabede, yapının Ali Paşa tarafından 1684 yılında tamir ettirildiği yazılıdır (Şekil 4). Batı duvarındaki kitabede ise Ömer Bey adında birinin yapıyı M.1717 yılında tamir ettirdiği yazılıdır (Şekil 3).

Eyvanlar

Avlunun doğusunda ve batısında birer eyvan bulunmaktadır (Şekil 2).

¹⁴ Bu pencere dama çıkan merdivene açılmaktadır.

Şekil 21. Mescit – Mihrap (1993).

Batı Eyvanı

Kareye yakın dikdörtgen şeklindeki eyvanın¹⁵ üzeri, yarım tekne tonozla örtülüdür (Şekil 8). Eyvanın zemini, avlunun zemininden yaklaşık 35-40 cm. daha yukarıdadır.

Doğu Eyvanı - Türbe

Kareye yakın dikdörtgen şeklindeki eyvanın üzeri de, yarım tekne¹⁶ tonozla örtülüdür. Eyvanın ortasında, üzeri kumaş örtülü, bir sanduka¹⁷ vardır (Şekil 9). Eyvanın alt kısmında (bodrum katında), bir mezar odası yer almaktadır. Sandukanın bulunduğu eyvan, günümüzde türbe olarak kullanılmaktadır. Ayrıca eyvanın doğu duvarında, küçük mazgal bir pencere bulunmaktadır.

Avlunun Güneydoğu Köşesinde Bulunan Mekân

Avlunun güneydoğu köşesinde bulunan kareye yakın

¹⁵ Eyvanın avluya açılan kısmında, üzerinde üst üste üç sıra pencere bulunan ve sonradan örüldüğü anlaşılan bir duvar bulunmaktaydı. Bu kısımlar 2000'li yıllardaki bir tamiratta kaldırılmıştır (Şekil 7, 8).

¹⁶ Doğu ve batı eyvanının üzeri, ön taraflarındaki bir beşik tonoz ile devamındaki bir manastır tonoz parçasının birleşiminden oluşan yarım tekne tonoz şeklindedir.

¹⁷ Üzeri yeşil kumaşla örtülü sandukanın iç kısmı ahşaptır. Ancak sanduka oldukça niteliksizdir. Son tamiratta da tekrar yenilenmiştir.

Şekil 22. Kuzey Taraftaki Mekân, Tonozdaki ve Duvardaki Diş, Zemindeki Kot Farkı.

Şekil 23. Avlu – Kuzey Tarafı, Son Tamirden Sonra.

dikdörtgen mekân, mescit ile doğu taraftaki eyvan arasında yer almaktadır (Şekil 2) Mekânın üzeri doğu-batı istikametindeki bir beşik tonozla örtülüdür. Mekânın, gerek küçük olması ve gerekse de dışarıya penceresinin bulun-

maması sebebiyle, buranın bir çile hücresi olduğu kabul edilmektedir.¹⁸

Mezar Odası

Yapının bodrum katında bir mezar odası bulunmaktadır. Mezar odası, sandukanın bulunduğu doğu eyvanın alt kısmında (bodrum katında) yer almaktadır (Şekil 24).

Mezar odasının girişi, doğu cephesinde zemin seviyesinin alt kısmında kaldığından, bu kısım daha önceleri görülememekteydi. Son tamiratta, doğu cephesindeki mezar odasının giriş kısmı, yapılan kazı ile açılmıştır (Mayıs 2011) (Şekil 10). Mezar odasının ön (doğu) tarafında, doğu-batı yönünde dar uzun bir koridor şeklindeki girişi olduğu görülmektedir. Giriş kısmının arka tarafında, odanın dikdörtgen giriş kapısı bulunmaktadır.

Doğu-batı yönünde boyuna dikdörtgen şeklindeki mezar odasının üzeri, beşik tonozla örtülüdür (Şekil 11). Tonoz başlangıcı ana kayaya oturmaktadır. Mezar odasının ortasında, tahrip olmuş durumda ve muhtemelen Şeyh Mes'ud'a ait, bir mezar bulunmaktadır. Dikdörtgen gövdeli mezarın mezar taşı yoktur.

Cepheler

Batı Cephesi (Giriş Cephesi)

Cephede, kuzeybatı taraftaki kısım önde, diğer bölümler ise kademeli olarak daha geridedir (Şekil 14 ve 15).

Cephenin güney tarafında, yapının giriş kapısı bulunmaktadır. Giriş kapısı, eyvan şeklindedir. Eyvanın batı tarafındaki dikdörtgen asıl giriş kapısının üzerinde, iki sıra mukarnas yer almaktadır. Girişin üzeri ise, yarım tekne tonozla¹⁹ örtülüdür. Ayrıca girişin üst kısmında, dam hizasında, profilli bir saçak vardır.²⁰

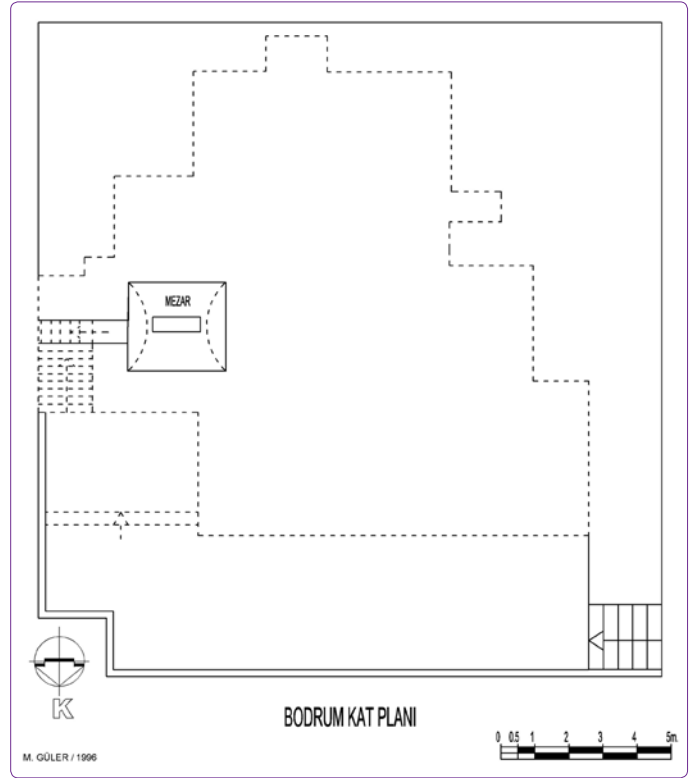
Cephenin, kuzeybatı tarafında dikdörtgen bir pencere yer almaktadır. Ancak pencerenin içi, düşey olarak iki sıra altı kollu yıldızlarla taş parmaklık oluşturacak şekilde örülmüştür.

Cephe dam seviyesinde düz bir hat halinde devam etmekte, ancak cephenin gerisinde avlunun üzerini örten yarım kubbe yer almaktadır.

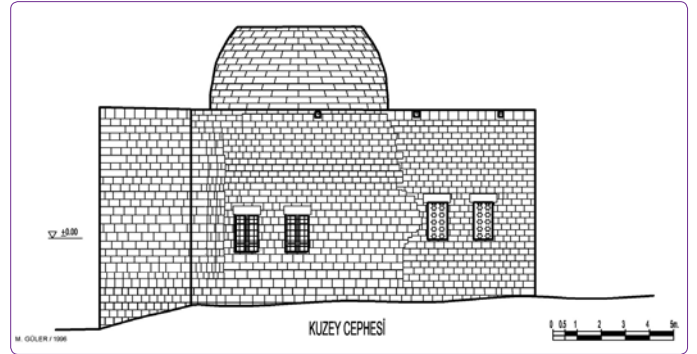
Kuzey Cephesi

Düz taş duvar niteliğindeki cephedeki tek hareketlilik, cephenin doğu tarafındaki kısım, geri çekilerek sağlanmıştır (Şekil 25).

Cephede, dört adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden batı taraftaki ikisinin içi, düşey olarak iki sıra altı kollu yıldızlarla taş parmaklık oluşturacak şekilde

Şekil 24. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi Bodrum (Mezar Odası) Kat Planı – Rölöve (Vakıflar Ş. urfa Bölge Müdürlüğü arşivinden- 2011).

Şekil 25. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi – Kuzey Cephesi.

örülmüştür. Cephede, dam hizasında üç adet çörtlen bulunmaktadır. Ayrıca cephe yüzeyinde,²¹ tamirat izlerinden olduğu anlaşılan yüzey farklılıkları görülmektedir (Şekil 26).

Doğu Cephesi

Cephede, yapının doğu eyvanının bulunduğu kısım önde, diğer bölümler ise kademeli olarak daha geridedir (Şekil 27 ve 28).

Cephenin kuzey tarafında büyük dikdörtgen bir pencere

¹⁸ Ancak, giriş kapısının tam karşısında olması, avluya açılan kapısının bulunması ve mekânın üst örtüsünün çok yüksek olması, bu odanın bir çile hücresi olması ihtimalini güçleştirmektedir.

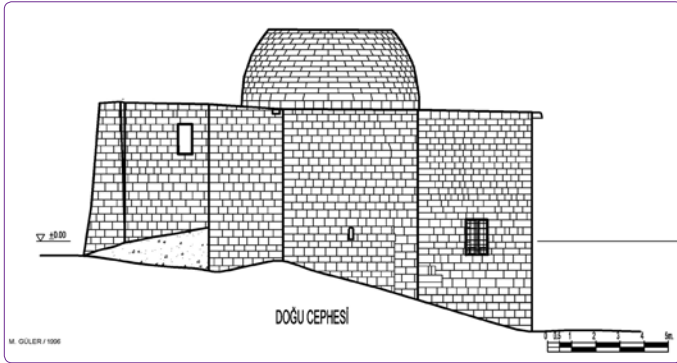
¹⁹ Tonoz, ön tarafındaki bir beşik tonoz ile devamındaki yarım kubbe parçasının birleşiminden oluşan yarım tekne tonoz şeklindedir.

²⁰ Son tamiratta, bu profilli saçak tüm cephe duvarlarını dolanacak şekilde yeniden yapılarak tamamlanmıştır.

²¹ Cephenin yaklaşık olarak ortasında, altı kollu yıldız şeklindeki parmaklıklı pencerenin doğu (sol) tarafında, cephe boyunca aşağıdan yukarıya kadar bir hat boyunca taşlarda bir yüzey farklılığı bulunmaktadır (Şekil 26). Yüzey farklılığının olduğu bu kısım, yapının iç kısmında avlunun kuzey tarafındaki mekânın duvar ve tonozlarındaki yüzey farklılıklarının bulunduğu kısımın yaklaşık aynı hizadadır (Şekil 2, 25).

Şekil 26. Kuzey Cephesi – Tamirat İzleri, Duvardaki Yüzeysel Farkı (1993).

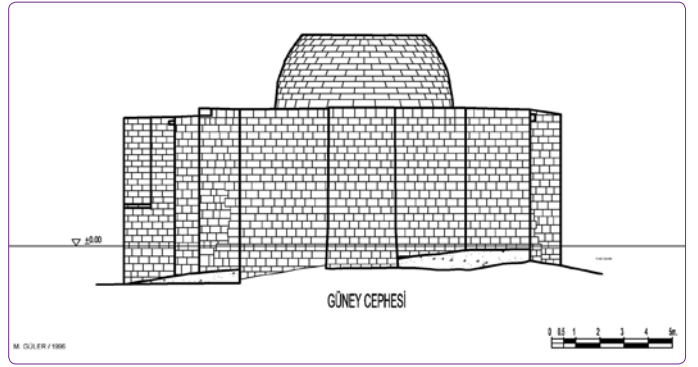
Şekil 27. Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi – Doğu Cephesi.

ile cephenin orta kısmında, doğu eyvanına açılan küçük bir (mazgal) pencere bulunmaktadır. Ayrıca cephenin güney tarafında, cephe duvarının üst kısmında, mescide açılan dikdörtgen bir pencere daha mevcuttur.

Dam hizasında ve yaklaşık olarak cephenin ortasında, bir tane çörtten vardır. Ayrıca cephe yüzeyinde, tamirat izlerinden kaynaklandığı anlaşılan yüzey farklılıkları görülmektedir.

Şekil 28. Doğu Cephesi (1993).

Şekil 29. Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi – Güney Cephesi.

Şekil 30. Güney Cephesi (1993).

Cephede, doğu eyvanının küçük mazgal penceresi hizasında (zemin seviyesinin alt kısmında) mezar odasının giriş kapısı bulunmaktadır. Ancak mezar odasının girişi, zemin kotunun altında olduğundan görünmemektedir.

Güney Cephesi

Cephede, mescidin bulunduğu orta kısım önde, diğer bölümler ise kademeli olarak daha geridedir (Şekil 29 ve 30). Mescidin mihrap kısmı ise cephede eğimli bir payanda şek-

linde, çıkıntı yapmaktadır. Ayrıca cephede tamirat izlerinden kaynaklandığı anlaşılan yüzey farklılıkları görülmektedir.

Yapı Elamanları

Duvarlar

Yapıyı çevreleyerek, iç kısımlarda da mekânları oluşturan ve üst örtüleri taşıyan duvarlar, cephelerde ve iç kısımlardaki mekânlarda, ince yonu kesme taş duvar niteliğindedir (Şekil 15 ve 22).

Yığma yapım tekniğinde inşa edilmiş olan yapıdaki tüm duvarlar taşıyıcı duvar niteliğindedir.²²

Kemerler

Yapıda kemerler, pencere üstlerinde ve sivri kemer şeklindedir. Ayrıca mescidin dikdörtgen kapısı ile avlunun kuzey tarafındaki mekânın²³ alt sırada, ortadaki dikdörtgen penceresi üzerinde birer tahfif kemeri bulunmaktadır (Şekil 23).

Geçiş Elemanları

Üçgenler

Kare şeklindeki avlunun üzeri kubbeye örtülü olduğundan, alttaki kareden, üstteki daire kubbe tabanına, köşelerde bulunan ayrıtlı düzlem üçgenlerle geçilmektedir (Şekil 16, 17 ve 18).

Üst Örtüler

Tonozlar

Yapının bodrum katındaki bir mezar odasının üzeri, doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür (Şekil 11).

Avlunun etrafındaki mekânlardan, mescidin (Şekil 16 ve 20), kuzey taraftaki mekânın ve avlunun güneydoğu köşesinde bulunan mekânın üzeri, doğu-batı istikametindeki birer beşik tonozla örtülüdür.

Doğu ve batı eyvanlarının üzeri, yarım tekne tonozla örtülüdür (Şekil 8). Üst örtüler, ön taraflarındaki bir beşik tonoz ile devamındaki bir manastır tonoz parçasının birleşiminden oluşan yarım tekne tonoz şeklindedir. Ancak tonozların tekne kısımları dardır. Ayrıca girişin üzeri de, yarım tekne tonozla (devamında yarım kubbeye) örtülüdür.

Kubbe

Kare şeklindeki avlunun üzeri kubbeye örtülüdür (Şekil 16, 17 ve 18). Ancak kubbe, yaklaşık olarak yarı yüksekliğine kadar (on dört sıra taşla) örülmüş ve üzeri (ortası) açık bırakılmıştır (Şekil 17 ve 19). Üzeri (ortası) açık bırakılmış olan yarım kubbenin son sırasındaki taşlar, dıştan, içe doğru eğimlidir.

Dam

Yapının üzeri, avlunun üzerini örten kubbe hariç, düz damdır (Şekil 30).

Mimari Elamanlar

Kapılar

Yapının batı cephesinin güney tarafında, eyvan şeklinde giriş kapısı bulunmaktadır. Eyvanın batı tarafındaki dikdörtgen asıl giriş kapısının üzerinde, iki sıra mukarnas yer almaktadır. Girişin üzeri ise yarım kubbe ile devamındaki tekne tonozla örtülüdür (Şekil 14 ve 15). Ayrıca yapıda avlunun etrafındaki mekânlardan, mescidin, kuzey tarafındaki mekânın ve güneydoğu köşedeki mekânın, birer dikdörtgen giriş kapıları bulunmaktadır.

Pencereler

Yapıda cephelerde ve avlunun etrafındaki mekânlarda (avluya açılan) pencereler yer almaktadır.

Cephelerde yer alan pencereler dikdörtgendir. Batı cephesinin, kuzeybatı tarafında yer alan dikdörtgen pencerenin içi, düşey olarak iki sıra altı kollu yıldızlarla taş parmaklık oluşturacak şekilde örülmüştür (Şekil 14 ve 15). Kuzey cephesinde bulunan dört adet dikdörtgen pencereden, batı taraftaki ikisinin içi de, düşey olarak iki sıra altı kollu yıldızlarla taş parmaklık oluşturacak şekilde örülmüştür (Şekil 6, 25 ve 26). Doğu cephesinde, cephenin kuzey tarafında büyük dikdörtgen bir pencere ile cephenin orta kısmında, doğu eyvanına açılan küçük bir (mazgal) pencere bulunmaktadır. Ayrıca cephenin güney tarafında, cephe duvarının üst kısmında, mescide açılan dikdörtgen bir pencere daha mevcuttur (Şekil 27).

Avlunun etrafındaki mekânlardan, mescidin kuzey duvarında, avluya açılan giriş kapısının iki yanında, altta birer dikdörtgen pencere ile bu pencerelerin üzerinde birer sivri kemerli pencere yer almaktadır. Avlunun kuzey tarafındaki mekânın güney duvarında (avluya açılan), iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Ayrıca mekânın giriş kapısı ile güneydoğu köşesindeki pencerenin üzerinde de, üstte sivri kemerli birer pencere daha vardır (Şekil 23). Avlunun güneydoğu köşesinde bulunan mekânın giriş kapısının üzerinde de sivri kemerli bir pencere yer almaktadır (Şekil 9).

Mihrap

Mescidin güney duvarının ortasındaki mihrap, yarım daire şeklindeki bir mihrap nişi ile nişin iki yandaki birer sütünceden oluşmaktadır (Şekil 21). Mihrap nişinin üzeri yarım kubbe şeklindedir.

Mihrabın her iki yanında kırmızı renkli mermer sütüncelerin altında, yatay kaval silmeler bulunan birer sütün tabanı bulunmaktadır. Sütüncelerin üzerinde birer de sütün başlığı yer almaktadır. Ancak taban ve başlık yüzeyleri oldukça tahrip olmuş durumdadır. Sütün başlıklarının üzerine ise mihrabın kavsara kemeri oturmaktadır

Yapı Malzemesi

Yapının tamamı, ince yonu kesme taş malzemeyle ve yığma yapım tekniği ile inşa edilmiştir. Yapıda, mekânların

²² Yapıda taşıyıcı olarak duvar kullanılmış, ayak kullanılmamıştır. Ayrıca mescitte, mihrabın iki yanında birer kırmızı renkli mermer sütünce bulunmaktadır.

²³ Bu mekânların avluya bakan kısımlarındaki (dikdörtgen) kapılar ile alt kat pencerelerin üzerleri lentoludur.

zeminleri de taş kaplamadır (Şekil 8). Ayrıca mescidin, mihrap nişinin iki yanında birer adet kırmızı renkli mermer sü-tünce bulunmaktadır (Şekil 21).

Yapının İşlevi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığından, yapıyla ilgili yayınlarda, yapının işlevi hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Yapı, çeşitli yayınlarda, türbe,²⁴ tekke²⁵ veya zâviye²⁶ olarak belirtilmektedir. Ancak yapının inşa ve bani kitabesi bulunmasa da, yapı hakkında Osmanlı vakıf kayıtları bulunmaktadır. Yapı, vakıf kayıtlarına göre zâviye²⁷ olarak kaydedilmiştir.

Zâviyeler,²⁸ her hangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresi altında topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolcuların ücretsiz olarak kaldıkları, içlerinde genel olarak mescit, kurucu şeyhin türbesi, derviş ve misafir odaları, mutfak ve erzak odaları, hamam ve ahır bölümleri bulunan yapılardır.²⁹

Tarikat yapıları “zâviye, tekke, hânkah, dergâh, asitâne, buka, ribat, imaret” gibi çok çeşitli isimlerle anılabilmektedir. Ancak tarikat yapılarının isimlendirilirken kullanılan bu terimler, yapıların ne yapı tipinde ne de fonksiyonun da belirleyici olmamaktadır.³⁰ Ayrıca bir yapının zâviye olarak

isimlendirilmesi için her hangi bir yapı tipolojisine uyması-na gerek yoktur. Sadece o amaçla kullanılması yeterlidir.³¹

Şeyh Mes’ud Zâviyesi de mimari olarak mescit, kurucu şeyhe ait olduğu kabul edilen mezar-türbe ve zâviyedeki insanların kalabileceği diğer bölümlerden oluşmaktadır. Ayrıca yapının yakınlarında kaya yerleşimleri (Şekil 12 ve 13) ve sarnıçlar da bulunmaktadır.

Yapının mimari özellikleri ile vakıf kayıtlarından anlaşıl-dığına göre bu yapı, Şeyh Mes’ud’a bağlı tarikat mensupla-rının birlikte yaşadıkları ve gelip geçen yolcuların kaldıkları bir zâviye olmalıdır.

Yapının Özgünlük Durumunun Değerlendirilmesi

Tamir kitabelerinden anlaşıldığına göre yapı, M. 1684 (H.1096) ve M.1717 (H.1129) yıllarında tamir görmüştür. Yapı 2000’li yıllarda, Urfa Valiliği tarafından ve en son ola-rak da 2010-2011 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tara-fından tamir ettirilmiştir.

M. 1684 (H.1096) ve M.1717 (H.1129) tamir kitabele-rinden ve kitabelerin buldukları yerlerden, tamirlerin daha çok yapının kuzey tarafındaki mekânla ilgili olduğu görülmektedir. Avlunun kuzey tarafındaki mekânda, du-varlarda bulunan tamirat kitabelerinden, zemindeki kot farklılığından ve duvarlardaki yüzey farklılıklarından, bu bölüme bazı müdahaleler-onarımlar yapıldığı anlaşılmak-tadır. Yapının planı incelendiğinde, zâviyenin genel olarak simetrik bir plana sahip olduğu, yapının kuzeybatı köşe-sinin, bu simetriyi bozduğu görülmektedir. Tamir kitabe-leri ile duvar yüzeylerindeki farklılıklardan ve plandaki bu durumdan, bu mekânın kuzeybatı tarafının, batı yönünde uzatıldığı izlenimi vermektedir. Bu nedenle avlunun kuzey tarafındaki enine dikdörtgen mekânın, kuzeybatı tarafının M. 1684 (H.1096) tarihindeki tamirde batı yönünde uzatı-larak genişletildiği söylenebilir.

Yapıda 2000’li yılların başında ve 2010-2011 yıllarında-ki tamiratlarda genel olarak, zâviyenin batı eyvanının avlu tarafındaki kemerler kaldırılması (Şekil 7 ve 8), mezar oda-sının kazılarak açılması (Şekil 10 ve 11) ve mezarın tamir edilmesi hariç, zâviyeye yapısal bir müdahalenin olmadığı, yapıda genel bir sağlamlaştırma temizlik, çevre düzenle-melerinin yapıldığı görülmektedir.

Ayrıca yapıda cephe duvarlarındaki, yüzey farklarının oluşturduğu tamirat izlerine rağmen, cephelerdeki bu kı-sımların genel olarak özgün durumunu koruduğunu, yani çok fazla bir değişiklik göstermediği söylenebilir. Bu tami-rat izleri daha çok yıkılmış olan cephe duvarları yeniden yapılırken, yapılan kısımlardaki duvarların, eski duvar yü-zeylerinden birkaç santim içeri çekilmesi veya dışarı çık-a-rılmasından oluşan (yüzey farklarının oluşturduğu) tamir izleri şeklidir.

³¹ Kuban, 2002b, s.211.

²⁴ Alper, yapının bir türbe olduğunu ve dört eyvanlı Selçuklu medreseleri ile büyük benzerlik gösterdiğini, yapının, türbenin yanı sıra küçük bir eğitim yapısı olabileceğini hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Alper, 1987).

²⁵ Karakaş, yapının tekke olduğunu ifade etmektedir (Karakaş, 2001:253).

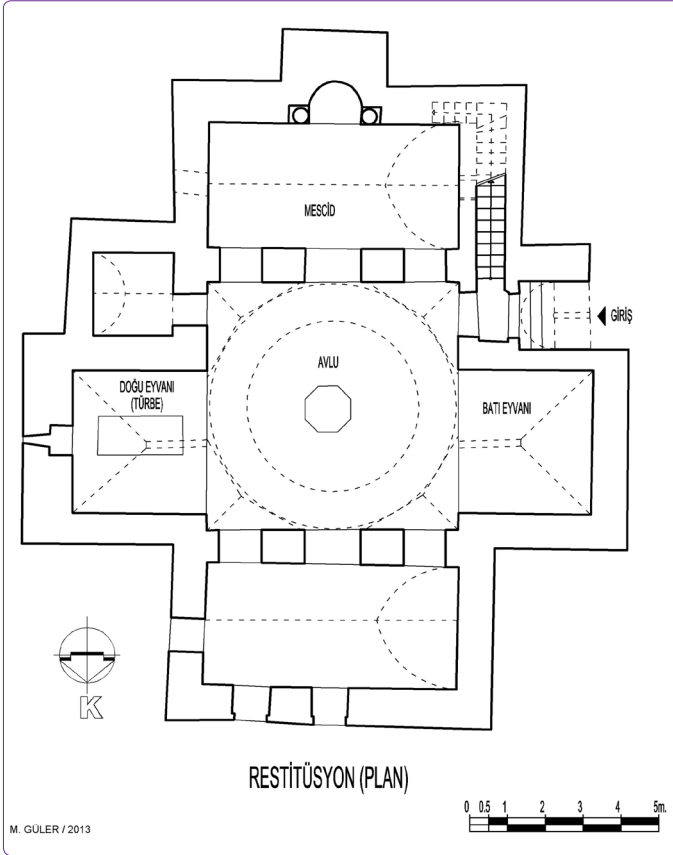
²⁶ Bizirlik (2002, s.381) ve Turan (2005, s.157), yapının zâviye olduğunu ifade etmektedir.

²⁷ Yapı hakkında vakıf kayıtlarına göre, Bizirlik şunları ifade etmektedir; “Her ne kadar zâviye olarak kaydedilmiş olsa da, vakfın diğer zâviyelerden ayrı-lan bir özelliği vardır ki, o da sadece türbeden müteşekkil olmasıdır. 1523 tahririne göre vakfın geliri, bazı gayrimenkul kiralrı ve Emir Mencik vak-fından ayrılan bir hissedene sağlanmakta olup, tamamı büyük bir ihtimalle zâviyedar olan Hacı Bekir’e verilmektedir. 1540’ta, 1523’e nazaran gelir kaynaklarında ve gelir miktarlarında küçük bir artış olmuştur. Bu dönemde de gelirin büyük bir kısmı tek kişiden oluşan personele, artanı da rakabe-ye sarf olunmaktadır. 1564’te vakfın gelir kaynakları ve gelir miktarlarında 1540’ta olduğu gibi çok küçük bir artış olduğu görülmektedir. Giderlerde personel sayısı birden ikiye yükseltilmesine rağmen herhangi bir yükselme olmamıştır. 16. yüzyılın son çeyreğinde vakfın gider miktarlarında değişme olmamıştır. 16. yüzyılı takiben vakıf 18.yüzyılın ilk çeyreğine kadar faaliyeti-ni sürdürmüştür.” (Bizirlik, 2002, s.381).

²⁸ Zâviyeler hakkında Doğan, şunları ifade etmektedir; “Zâviyeler, yoğun kent yerleşmelerinden uzak, kırsal alanda kurulan “tarikat çiftlikleri” niteliğinde, kendi gereksinmelerini kendisi üreten, kapalı ekonomi türünde kuruluşlardır. Bir Tarikat Zâviyesi bağlı olduğu tarikatın merkez desteği ve denetiminde ku-rulan bir tekke değildir. Zâviye daima bir “kurucu” (inisiyator) dervişin kendi atılımıyla ve kendi olanaklarıyla, uygun gördüğü ve yerleştiği boş bir arazide oluşturduğu ilk çekirdekle başlar. Burada yönetim ve sorumluluk tarikat mer-kez örgütünde değil, kurucu şeyhin veya ölümünden sonra yerine geçen va-risinin otoritesindedir. Zâviye statüsü açısından tümüyle “özerk”tir. Zâviyenin gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesi kurucu dervişin ve çevresinde topladığı müridlerin yeteneğine bağlıdır. Boş arazide “toprak açarak” buraları “şenlen-direbilir”, yani bayındırlaştırarak yerleşilebilir duruma getiren tarikat der-vişleri bir yandan da dinsel-mistik propaganda ve sosyal hizmet sağlayarak çevreden yeni kişileri buralara çekmeyi başarabilirlerse, burası zamanla ge-lişen bir köyün veya daha büyük yerleşmelerin ilk nüvesini oluşturduğu gibi Zâviye’nin devamı için de ortam sağlamış olurdu. Bu koşullarda, başlangıçta ilk kişisel çabayla kurulan Zâviye’ye belli bir başarı aşamasından sonra dev-letçe güdülen iskân politikası çerçevesinde arazi ve mal bağışında bulundu-ğu görülmektedir” (Doğan, 1977, s.261-262).

²⁹ Ocak/Faruki, 1986, s.474.

³⁰ Doğan, 1977, s.58-97, Ocak, 1978, s.248-249.

Şekil 31. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi – Restitüsyon Planı.

Zâviye mimari olarak incelendiğinde, genel olarak simetrik bir plana sahip olduğu, bu simetriyi yapının kuzeybatı köşesinin bozduğu, bu kısımdaki tamir kitabelerinden ve duvar yüzeylerindeki farklılıklardan, bu mekânın kuzeybatı tarafının, batı yönünde uzatıldığı, özgün durumunda ise avlunun kuzey tarafındaki mekânın, kuzeybatı tarafında duvar yüzeyindeki izler-dişler hizasında sona erdiğini, yani bu mekânın avlu hizasına kadar olduğu kabul edilebilir (Şekil 31). Yapının diğer kısımlarının ise özgünlüğünü koruduğu söylenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bir tarikata bağlı şeyhin idaresindeki dervişlerin, birlikte yaşadıkları yapılar olan zâviyelerin ilk defa nerede ve ne zaman inşa edildikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, zâviyelerin kaynağını ve ortaya çıkışını tasavvuf cereyanlarının kuvvetlenmesiyle düşünmek gerekir. Dini ve tasavvufi terbiye yerleri olan zâviyeler, bu amacının yanı sıra buldukları yerlerde, etraftaki halkla ilişki kurmuş ve karşılıklı kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Anadolu'da ise Selçuklu döneminden itibaren medreselerin pek nüfuz edemediği, köy ve göçebe çevrelerin kültür hayatlarında, zâviyelerin çok etkili olduğu görülmektedir.³² Anadolu'da zâviyeler konusu, Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müs-

³² Ocak/Faruki, 1986, s.475, 478.

lumanlaşması konusuyla paraleldir. Bu ülkede zâviyeler, ilk devirlerde bir iskân unsuru olmuş ve İslamiyet'in yayılmasında en önemli rolü oynamışlardır.³³

Zâviyelerin kurucuları şehir kökenli olmadıkları, Türkmen göçerlerin içinden çıkmış, Orta Asya kökenli, heterodoks dini söylemlerin temsilcileri oldukları vurgulanmıştır. Şeyhler ve onların dervişleri, Horasan erenleri ve Rum abdalları gibi zümreler, bunların arasından çıkmıştır. Bunlar İslam inancının halk versiyonunun yayıcılarıydı.³⁴ Zaten çeşitli kayıtlardan görülmektedir ki kurucu şeyhler, herhangi bir gezgin derviş değil, çok kere yetkili ve önemli mertebelerdeki Tarikat Babaları'dır.³⁵

Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi'nin kurucu şeyhi olan Nişaburlu Said Hengel oğlu Mes'ud'un da, Horasan bölgesinden Urfa'ya gelmiş ve 12. yüzyıl ortasından, 13. yüzyıl başlarına kadar yaşamış ve zâviyesinin bulunduğu bu bölgeye yerleşerek, Urfa'nın Müslümanlaşmasına katkı sağlamış bir kişi olduğu söylenebilir.³⁶

Urfa iç kalesinin güneyinde, Top Dağı'nın güney eteklerinde bulunan, Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi de, günümüzde etrafı yerleşim olmasına rağmen,³⁷ özgün durumunda şehir dışında bir yapıdır.³⁸

Mimari olarak Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi, kare planlı merkezi bir avlu ile etrafındaki mekânlardan oluşmaktadır. Avlunun doğu ve batı tarafında ise birer eyvan bulunmaktadır. Merkezi kare bir mekân-avlu ile etrafında eyvanlardan oluşan, merkezi mekânın, Orta Asya'dan, Anadolu'ya kadar, pek çok yapı tipinde kullanıldığı görülmektedir.³⁹ Zâviye'nin ortasında-merkezinde yer alan kare avlu ile doğu ve batı yönlerinde bulunan eyvanların bu geleneğin bir devamı olduğu söylenebilir. Ancak avlunun güney ve kuzey taraflarındaki mekânlar, eyvan şeklinde değildir. Muhtemelen tek parça ve bütün mekân elde etmek için, güneydeki mescit ile kuzey taraftaki mekân, eyvan şeklinde yapılmamıştır.⁴⁰ Ancak yapı merkezi planlı ve simetrik.⁴¹

Kare planlı avlunun üzeri, yarıya kadar örülmüş, üzeri (ortası) açık-yarım bir kubbeye örtülüdür. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi'nin, ortada kare bir avlu ile bu avlun etrafındaki mekânlardan oluşan genel şeması ve avlunun üzerinin ortası açık, yarım bir kubbeye örtülmesi genel

³³ Ocak, 1978, s.254.

³⁴ Kuban, 2002b, s.209.

³⁵ Doğan, 1977, s.167.

³⁶ Ancak Nişaburlu Said Hengel oğlu Mes'ud ile ilgili bilgimiz bununla sınırlıdır. Şeyh Mes'ud'un kimliği ve kişiliği ile ilgili her hangi bir başka bilgiye rastlanmamaktadır.

³⁷ Yapının yakın çevresindeki yeni yerleşim alanları, 1990'lardan sonra çok artmıştır.

³⁸ Başlangıçta zâviyeler çoğunlukla, şehir yapıları olmayıp, Türkmen babalarının şehir dışında ve köylerde

kurdukları basit yapılar ve onların eklerinden oluşmaktadır (Kuban, 2002b).

³⁹ Akın 1990, Kuran 1969, Sözen 1970

⁴⁰ Bu kısımlarda eyvan yapılırsa, genişlikleri doğu ve batı tarafındaki eyvanlar kadar olması gerekirdi ve kuzey ve güney tarafındaki eyvanların yanında küçük birer mekân daha olması gerekirdi.

⁴¹ Yapıdaki simetriyi, doğu tarafındaki giriş ile dama çıkan merdiven ve güneydoğu köşesindeki mekân bozmakla birlikte, yapının genel olarak simetrik olduğu söylenebilir.

olarak, erken dönem kapalı avlulu Anadolu medreselerine benzemektedir.⁴²

Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi'nin doğu eyvanı, türbe olarak kullanılmaktadır.⁴³ Eyvanda sembolik bir sanduka, eyvanın altında ise mezar odası yer almaktadır. Eyvan şeklindeki türbelerin, Anadolu'da yaygın olduğu görülmektedir.⁴⁴

Avlunun güney tarafında mescit yer almaktadır. Avlunun etrafındaki diğer mekânların işlevleri ise tam olarak bilinememekte,⁴⁵ bunların tek bir işlevi olmaksızın, birçok işlev (sohbet, toplantı, ayin, zikir veya gündelik ihtiyaçlar) için kullanılmış olabilirler.⁴⁶

Kare planlı merkezi bir avlu ile etrafındaki mekânlardan oluşan Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi, içe dönük mimari sergilemektedir. Zaten tarikat yapıları nerede inşa edilirse edilsin, içe dönük bir mimari sergilemekte, tasarımda iklim koşulları da etkisini belli etmektedir.⁴⁷

Zâviyenin cepheleri ise, içteki mekânların şekil ve büyüklüklerinin cephelere yansmasıyla oluşan hareketlilik ve batı cephesindeki giriş kapısı hariç, kesme taş duvar niteliğindedir. Cephelerde en önemli unsur, avlunun üzerini yarıya kadar örtmüş olan, üzeri (ortası) açık-yarım kubbedir.

⁴² Erken dönem Anadolu medreseleri, ilk zâviyeleriyle birlikte, Danişmend bölgesinde inşa edilmiştir. 1142-1164 tarihlerinde hüküm süren Danişmend meliki Nizameddin Yağubasan adına yaptırılmış olan, Tokat ve Niksar Yağubasan medreseleri, Türkmen bölgesinde yapılan ve tarihi bilinen en eski Anadolu medreseleridir. Bu yapılar, Orta Asya konut planlarıyla biçimsel ilişkileri olan, avlusu ve orta mekânları kubbeyle örtülü küçük boyutlu yapılardır. Bu yapıların dışarıya penceresi yoktur ve iç mekânların aydınlanması orta kubbenin opaion'u ve üzerindeki fenerleriyle olur. Orta Asya evlerinde de ortası açık kubbe örnekleri bulunmaktadır. Anadolu'daki dindarlığının öğretisel kökenleri Yesevi Türkistanı'ndadır. Kapalı medreseler ve zâviyeler, şeyhlerin, hocaların ve babaların evleri olarak doğuda başlayan biçimsel bir geleneğin devamı olarak görülebilir. Medrese ve zâviyelerde aynı plan türünün kullanıldığının kanıtı olarak, belgelerde zâviye olarak tanımlanmasına karşın, sonradan medrese olarak kullanılan ya da plan olarak medreseden farklı olan zâviyeler söylenebilir. Tokat ve Niksar Yağubasan Medreseleri, hemen hemen aynı büyüklükteki (Tokat'daki 14m. Niksar'daki 12m çapındaki) ortası açık kubbeyle örtülüdür. Orta hacme açılan birbirine dik ikişer eyvanlı ve orta hacimleri odalarla çevrili bu iki yapı, anıtsal endişelerden uzak ve çok düzenli olmayan planlarla inşa edilmiştir. Bu tür yapıların Anadolu'da hiçbir örneği olmadığına göre, ilk kapalı medreselerin gerçekten, konut geleneğinden türediği söylenebilir (Kuban, 2002a s.164). Ortada bir avlu ile etrafında mekânların oluştuğu ve avlunun üzeri yarım-açık kubbeyle örtülü diğer medreselere örnek olarak, Afyon Boyalıköy Medresesi (yada Zâviyesi), Konya İnce Minareli Medresesi (1260-72), Konya Karatay Medresesi (1251-52), Kırşehir Cacabey Medresesi (1272-73), Isparta Atabeyde Ertokuş Medresesi, Afyon Çay Yusuf BinYakub Medresesi (1278-79) verilebilir (Kuran, 1969, s.44-59) (Sözen, 1972, s.15-75).

⁴³ Mescidi Nebevi, gerek Hz. Muhammed'i ve ailesini gerekse Sufi çevrelerince İslamın ilk dervişleri olarak kabul edilen 'ashabi suffe'yi' barındırdığı gibi, aynı zamanda ferdi ve toplu ibadet, eğitim, iletişim ve dayanışma mekânı olarak da hizmet vermekteydi. Hz. Peygamberin vefatının ardından İslam mimarisindeki ilk türbe yapısı olan Ravzai Mutahhara da, yapının bünyesine eklenmiş, sunduğu tüm işlevlerin yanı sıra türbe camii arasındaki ilişki, tarikat yapılarına eklenen türbe geleneğine de öncü olmuştur (Tanman/Parlak, 2006, s.391).

⁴⁴ Bu tip türbelere örnek, Eskişehir Seyitgazi-Battalgazi Medresesindeki Ümmühan Hatun Türbesi, Afyon'un Sincarlı ilçesindeki Boyalıköy Türbesi, Afyon'un Osman Köyündeki Herdana Bahar Türbesi ve Akviran Köyündeki Savaş Baba türbesi ile Konya'da Gömeç Hatun ve Akşehir Reisi Bucağındaki Emir Yavaş Türbeleri verilebilir (Sözen, 1970 s.8).

⁴⁵ Selçuklu ve Beylikler dönemi tarikat yapıları değerlendirilirken karşılaşılan en büyük zorluk, mekânların özgün kullanım şekillerinin (fonksiyonlarının) tam olarak bilinmemesidir. Türbe dışında geriye kalan birimlerin tam olarak nasıl kullanıldığı bilinmemekte, ancak nasıl kullanıldıkları (fonksiyonları) tahmin edilebilmektedir (Tanman/Parlak, 2006, s.415).

⁴⁶ Hatta, avlu ve mescit de (namaz vakitleri hariç) bu ihtiyaçlar için kullanılmış olabilir.

⁴⁷ (Tanman/Parlak, 2006, s.391,392).

Özgün durumunda şehir dışında olan Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi, içerisinde Şeyh Mes'ud'un mezarı ile türbesinin bulunmasıyla ve etrafında son zamanlarda yerleşimin çok artmasıyla, günümüzde bir ziyaretgâha dönüşmüş durumdadır.⁴⁸

Sonuç olarak Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesinin, Horasan bölgesinden Urfa'ya gelmiş ve 12. yüzyıl ortasından, 13. yüzyıl başlarına kadar yaşamış bir kişi olduğu düşünülen Şeyh Mes'ud tarafından veya onun ölümü üzerine, mezarının da bulunduğu bu yere daha sonra müritleri tarafından, en erken 12. yüzyıl sonu, en geç ise 14. yüzyıl ortalarında veya son çeyreğinde inşa ettirilmiş olduğu söylenebilir. Yakın zamanlara kadar çevresinde yerleşim ve su kaynağı bulunmayan Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi'nin yakınında mağaralar-kaya yerleşimleri ve sarnıçlar da bulunmaktadır. Şeyh Mes'ud Horasani Zâviyesi mimari olarak, kare planlı merkezi bir avlu ile avlunun etrafındaki mekânlardan oluşmaktadır. Kare planlı merkezi avlusunun üzeri ise yarıya kadar örülmüş, üzeri (ortası) açık-yarım bir kubbeyle örtülmüştür.

Kaynaklar

- Akın, G. (1990) Asya Merkezi Mekan Geleneği, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alper, M. (1987) "Urfa'nın Mekansal Yapısı Türk İslam Mimarısındaki Yeri Ve Önemi" Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Barkan, Ö.L. (1942) "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" Vakıflar Dergisi II. Ankara: 279-386.
- Bizirlik, A. (2002) 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Doğan, A. I. (1977) "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikli Fütuvvet Yapıları", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
- Evlialar Ansiklopedisi, (1992) "Şeyh Mesut Horasani" C.11, s. 284.
- Karakas, M. (2001) "Şanlıurfa Ve İlçelerinde Kitabeler", Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları.
- Kuban, D. (2002a) "Medreseler", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 164-174.
- Kuban, D. (2002b), "Zaviyeler", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 209-211.
- Kuran, A. (1969) Anadolu Medreseleri C.1. Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi.
- Ocak, A.Y. (1978) "Zaviyeler" Vakıflar Dergisi, XII s. 247-269.
- Ocak, A.Y./ Faruki, S. (1986) "Zâviye" İslam Ansiklopedisi, C.13, s. 468-476.
- Sözen, M. (1970) Anadolu Medreseleri C.1. İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Sözen, M. (1972) Anadolu Medreseleri C.2. İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Talman, B./Parlak, S. (2006) "Tarikat Yapıları", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu C.2, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 391-419.
- Turan, A.N. (2005) XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa.

⁴⁸ Çoğu durumda, zâviyeye kurucu şeyhin türbesi de eklenerek, bu yapılar bir ziyaretgâha dönüşmüştür (Kuban, 2002b, s.210).

Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri

Geometry in Umayyad and Abbasid Art

Selim KILIÇOĞLU, Nuran KARA PİLEHVARIAN

ÖZ

Mimarinin vazgeçilmez unsurlarından biri süsleme ve dekoratif elemanlardır. Bu alandaki kaynaklarda “Erken İslam Dönemi” olarak adlandırılan 9. yüzyıla kadar olan süreçte daha sonraki İslam devletlerinin süslemelerine temel oluşturan Emevi ve Abbasi süsleme anlayışı 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar gelişim göstermiştir. Bu yüzyıllar arasında oluşan Erken İslam süslemelerinde hakim olunan coğrafyada İslamiyet öncesi uygarlıkların süsleme teknikleri ve motifleri de kullanmıştır. Böylece oluşan yeni sentez Emeviler Dönemi’nde başlayıp, Abbasi Devleti döneminde özellikle Orta Asya’dan askeri güç olarak gelen Türk nüfusunun artması ile yeni kültür ve sanat etkileriyle şekillenmiştir. Bir başka deyişle Doğu Roma, Sasani, Arap, Türk kültür ve sanatlarının etkileriyle Erken İslam yapılarının süsleme programları oluşmuştur. Bu sentez sanat içerisinde geometrik süsleme anlayışı sıklıkla kullanılmıştır. Tüm bu süsleme programlarının temel formu dairedir. İslam Sanat ve Mimarisi dendiğinde akla gelen sekiz ve altı kollu yıldızlar, birbiri içerisine geçmiş kareler, altıgen ve sekizgenlerin hepsi daireden türetilmiştir. Makale kapsamında şantiyede uygulama kolaylığı da getiren, daireden türetilmiş bu motiflerin geometrik çözümleri yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Abbasi; Emevi; geometrik bezeme; İslam sanatı.

ABSTRACT

Ornaments and decorations were essential in the architectural design of the ninth century, the early Islamic period. Umayyad and Abbasid ornamentation, which was the basis of the decorative elements used by later Islamic states, developed from the 7th century to the 10th century. Early Islamic art and architecture developed in the Umayyad period, then was further enriched during the Abbasid period, which saw an increase in the Turkish influence. Byzantine, Sasanian, Arab, and Turkish cultures contributed to foundational patterns of Islamic decorative elements. The new style was characterized by geometric patterns, in which the circle is essential. The six or eight-pointed star that is often the first image to come to mind when we think of Islamic art and architecture, is derived from interconnected squares, hexagons, and octagons that begin with a circle. These themes are also easily portrayed in construction. This article is a geometric analysis of motifs derived from the circle.

Keywords: Abbasid; Umayyad; geometrical pattern; art of Islam.

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 07 March 2017 - **Kabul tarihi:** 02 May 2017

İletişim: Selim KILIÇOĞLU. **e-posta:** selim.kilicoglu@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Matematik ve sanat farklı alanlar gibi dursalar da tarih boyunca birbirleri ile ilişkili olmuşlardır. Yapı cephelerinin dekorasyonunda kullanılan çini, alçı, taş, tuğla ve benzeri çeşitli malzemelerle üretilmiş geometrik süslemeler bu alanda önemli örneklerdendir. Sanat insan oğlunun ve uygarlığın gelişimine paralel olarak var olmuş sadece zamansal değil bölgesel ve kültürel olarak ta farklı türler oluşturmuştur.

Geometrik kurgulu süsleme sanatları mimaride hem iki boyutlu hem de üç boyutlu kullanılmışlardır. İki boyutlu geometrik süslemeler zemin, duvar yüzeyi, kemer içleri, kapı ve pencere yüzeyleri, kubbe iç ve dış yüzeyleri gibi düz veya eğrisel yüzeylerde kullanılırken, üç boyutlu süsleme elemanı olan mukarnas, pandantiflerde, silmelerde, sütun başlıklarında, kubbelerde ve giriş portallerinde yaygın olarak uygulanmıştır.¹

Bu makalede kaynaklarda "Erken İslam Dönemi" olarak adlandırılan Emevi ve Abbasi sanatında kullanılan geometrik süslemeler ve kurguları ele alınmıştır. Yapılan geometrik çözümlenmelerde dönemin inşaat teknikleri çerçevesinde şantiyede en temel ölçüm araçlarıyla üretilmiş olmaları gerektiği dikkate alınarak tasarım ilkeleri belirlenmeye çalışılmıştır.

İlk İslam Devleti olan Emevilerden itibaren tarih boyunca kurulan tüm İslam devletlerinin sanat ve mimarisinde geometrik tasarımlı süslemeler yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 7. Yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan, Doğu Roma-Bizans ve Sasani etkilerinin görüldüğü Emevi Sanatı ile ilk örneklerini veren İslam sanat ve mimarisi 8. yüzyıldan itibaren Abbasiler Döneminde kendi üslubunu oluşturmaya başlamıştır. 8. yüzyılın ikinci yarısından sonra Abbasi Devleti içerisinde nüfus ve etkinliği artan Türk grupları, Abbasi sanat ve mimarisine yeni kültür etkileri katmışlardır. Bu etkilerle yeni bir senteze kavuşan Abbasi Sanatı ve Mimarlığı kendinden sonra kurulan İslam devletlerinin sanat ve mimarilerini köken teşkil etmiştir.

İslam mimarlığı ve sanatının başlangıcı ile ilgili literatürde genel kabul İslam devletlerinin oluşturduğu mimari ve süsleme sanatların kökeninin 7. yüzyıla 9. yüzyıl arasında oluşmuş olan Emevi ve Abbasi sanatları olduğudur.² Kimi araştırmacılar ise İslam Sanat ve Mimarlıklarının kökenindeki Türk-İslam etkisinden söz ederler.³ İslam Sanat ve Mimarlığının kökeni konusunda Abbasi veya Karahanlılar üzerinde farklılaşan her iki görüşte İslam Sanat ve Mimarlığı

ğının temelini yaklaşık olarak aynı yüzyıla 9. yüzyıla dayandırmaktadır.

9. yüzyıl İlk Türk-İslam devleti olan Karahanlıların kurulduğu yüzyıldır. Aynı zamanda Abbasi Devletin de "İslam'ın Altın Çağı" olarak adlandırılan sanat, kültür, düşünce ve mimarlık alanında önemli gelişmelerin olduğu yüzyıldır. Abbasi Devleti içerisinde askeri güç olarak önemli bir çoğunluğu teşkil eden Akhunlar ve diğer Türk grupları kuşkusuz bu gelişmelerde önemli rol oynamışlardır.

Türk devletlerinde İslamiyet öncesinde de geometri kullanımı mevcuttur. Güney Sibirya'da Altay dağları eteklerinde yapılan Hunlara ait kurgan kazılarında M.Ö 5. yüzyıla ait "Pazırık Halısı" olarak bilinen halıda geometrik motifler ve yine M.Ö. 9. yüzyılda Türkmenistan'da yapılan kazılarda bulunan kil ve keramik üzerinde yer alan karelerle yapılmış düzenlemeler bulunmuştur.⁴ Emeviler Dönemine ait Hırbet el Mefcer'de yer alan zemin mozaiklerinde "Pazırık Halısına" benzer motifler görülmektedir (Şekil 1).

Benzer biçimde Abbasi Dönemi'ne ait Kayrehan Ulu Camii mihrap duvarında yer alan çini karo düzenlemeleri ve Türkmenistan kazılarında bulunmuş olan M.Ö. 9. yüzyıl ve öncesine tarihlenen⁵ keramik kap üzerindeki geometrik süsleme düzeni arasında ilişki kurulabilir (Şekil 2).

Erken İslam ve Mimarlığında Geometrik Bezeme

Erken Dönem İslam sanat üslubu kimi araştırmacılar tarafından Arabesk olarak adlandırılmaktadır. Arabesk veya "arabesco" teriminin literatürde ilk 14. Yüzyılda kullanılmaya başladığı görülmektedir. Batılı yazarlar tarafından kullanılan bu terim "İslam toplumuna ait olan" anlamında kullanılmıştır. Bilinen ilk kullanım İtalyan yazar Giovanni Bacaccio'nin (1313-1375) eseri "The Decameron"dur. Bacaccio eserinde doğu tarzı giyinmiş bir elbiseyi tanımlamış, daha sonraları bu tanımlama benzer anlamda 15. ve 16. yüzyıllar da birçok yazar tarafından kullanılmıştır.⁶

Oleg Grabar arabesk üslubun bir formsal yaklaşım değil bir fikir olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir.⁷ Grabar, bu yeni üslubun ikonografik anlamı açısından bezeme mi yoksa simgesel bir anlatı mı olduğunu tartışmaktadır. Orta Çağ Hıristiyan Dönemi'nde kullanılan süslemelerin belirli mesajlar içerdiğini (İncil'den sahneler, Hristiyan ikonografyasına ait kristogram gibi simgeler) ve bu mesajların açık bir şekilde okunduğunu vurgulayan Grabar, Erken İslam Süsleme Sanatında böylesi mesajlar içeren simgeler bulunmadığı ileri sürmektedir. Erken İslam bezemelerinin ister stüko⁸ olsun, ister metal işçiliği gibi özel örnekler olsun simgesel bir anlam taşımadıklarını sadece görsel bir

¹ Üç boyutlu geometrik süsleme olarak da kullanılan mukarnas asıl yapısı itibarıyla bir geçiş elemanı olarak kullanılmıştır.

² (Arseven, Türk Sanatı Tarihi., 1928), (Diez, 1946), (Aslanapa, 1972), (Grabar, 1973), (Critchlow, 1976), (Bakırer, 1981), (Goodwin, 1991), (Demiriz, 2000).

³ Türk İslam sanatında geometrik bezemenin kökenini Diez, Aslanapa, Demiriz, Bakırer ve Mülayim gibi araştırmacılar Orta Asya özellikle Karahanlılara dayandırırken Necipoğlu ve bir çok batılı araştırmacı Abbasilere dayandırmaktadır.

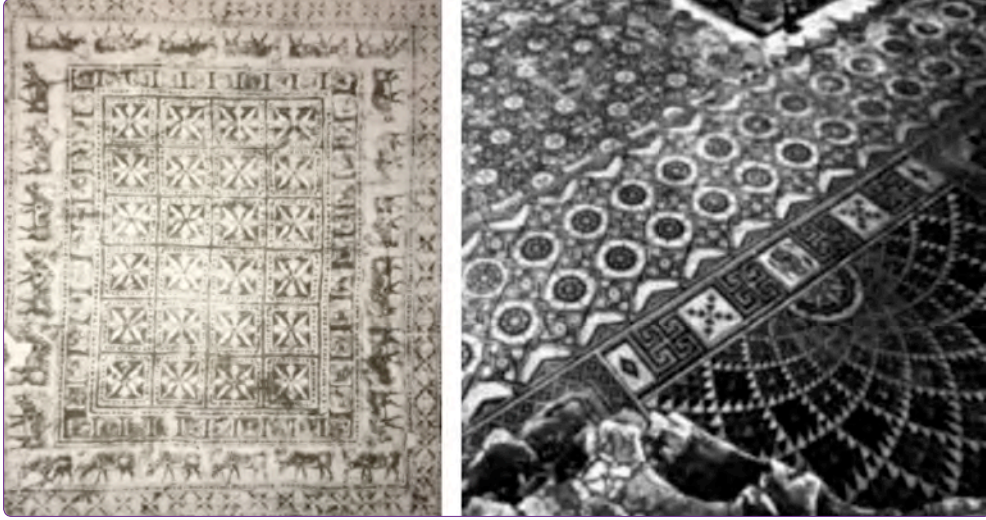
⁴ (Aslanapa, 1972).

⁵ (Mülayim, 1982).

⁶ (Mülayim, 1983).

⁷ (Grabar, The Formation of Islamic Art, 1973).

⁸ Alçı siva işlerine verilen ad. Grabar milattan önceki devirlere ait Altay kalıntılarına dayanarak bu tekniğin Orta Asya-Türk kaynaklı olduğu belirtmektedir (Grabar,1998, s. 164).

Şekil 1. Sağda Pazırık Halısı (M.Ö.5.yy), (Aslanapa, 1972), sağ Hırbet el Mefcer zemin mozaiği.

Şekil 2. Sağ Türkmenistan Kazısında Bulunan Keramik, sol Kayrevan Ulu Cami Mihrap Duvarındaki çiniler.

güzellik katma amaçlarının olduğunu belirten Grabar, Erken İslam sanatının mesaj veren ikonografik anlatımlardan kaçındığını daha çok bezeyici alanda yoğunlaştığını ifade etmektedir.⁹

Grabar'ın bezeyici olarak nitelediği bitkisel, geometrik ve her ikisinde bir arada bulunduran tüm yüzeyi kaplayan bezeme üslubu için literatürde kullanılan bir başka terim "horror vacui/boşluk korkusu" dur. Bu deyim veya söz Emevi ve Abbasi dönemleri içerisinde inşa edilmiş bir çok kasır ve saraylarda yoğun bir şekilde kullanılmış olan hiç boşluk bırakmadan yüzeyi kaplayan tekrar eden motiflerle oluşturulmuş bezemeyi tanımlamaktadır. Yüzeylerde boşluk bırakmayacak şekilde yapıların bezenmesini Grabar, İslam felsefesi açısından iki temel yaklaşıma dayandırmaktadır. Birincisi "lillah el baki" yani kalıcı olan Allah'tır. Bu

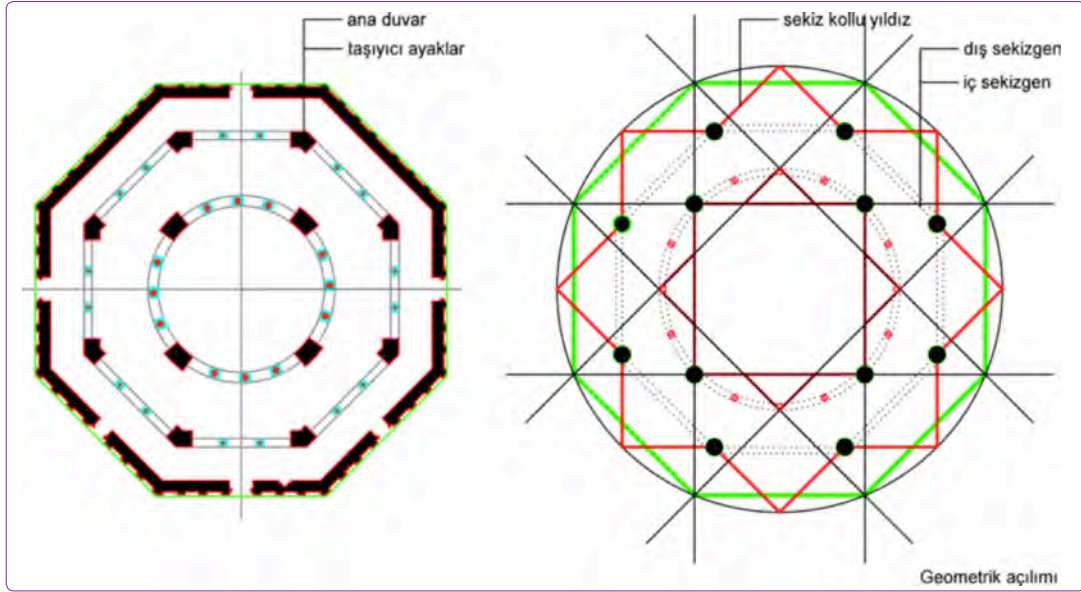
ilk yaklaşımda Dünyanın durmadan bir değişim içinde olduğu ve gözle görünen nesnelere gerçekliği yansıtmadığından hareket edildiğini ifade eden Grabar, bu sebepten nesnelere gerçekliğinin bezemelerle arka plana itildiğini söyler. Grabar'ın atomizm olarak adlandırdığı ikinci yaklaşımın temeli ise, doğadaki nesnelere belirli eşitliklerle birleştirilmesiyle yeni bir biçim ortaya çıkacağı düşüncesidir. Böylelikle sanatçı Tanrıyı taklit etmekten kaçınmış, var olan nesnelere istediği özgürlükte yeniden düzenlemeler yapma olanağı bulmuştur.¹⁰

Arabesk üslubunda tüm yüzeyin bezeme ile kaplanmış oluşu, formlar arasındaki ilişki, geometrik motiflerin sonsuza dek çoğalma potansiyelleri, konu seçiminde özgürlük gibi temel başlıklar Emevi ve Abbasi Sanatlarının belirleyici özelliklerini oluşturmaktadır.¹¹

⁹ (Grabar, age).

¹⁰ Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, 1988, s 156.

¹¹ Grabar, age.

Şekil 3. Kubbet'üs Sahra planı ve geometrik açılımı (plan kaynak: archnet.org/publications/1239 (Erişim Tarihi: 30.11.2016)).

Şekil 4. Kubbet-üs Sahra cephe rölöveleri (Abdulkadir Pekşen arşivi).

Emevi Sanatı

İlk İslam Devleti Emeviler Dönemi'nde inşa edilen yapıların süsleme programları Bizans, Sasani ve Arap etkileriyle bir sentez ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni sentez sanat kaligrafisi ve yeni bitkisel motiflerin, nehir kenarında evler gibi tasvirlerin katılmasıyla yeni bir üslup oluşturmuştur.

Emevi Dönemi'nde bir ziyaret mekanı olarak inşa edilen ilk anıtsal dini mimari yapı olan Kubbet'üs Sahra (691-92) Halife Abdülmelik bin Mervan tarafından Mescid-i Aksa'da bulunan kutsal kayanın üzerine yapılmıştır. Kaya'nın içinde bulunan Hz. Ömer Dönemi'nde yapılmış mihraplardan

ötürü bazı kaynaklarda Hz. Ömer Camii olarak da geçen ziyaretgah yapısı sekizgen plana sahiptir. Arseven, Türk Sanatı kitabında yapının mozaiklerinin İstanbul'dan getirilen Bizanslı zanaatkarlar tarafından yapılmış olduğunu İbn-i Haldun Tarihi'nin mukaddimesinde belirttiğini yazmıştır. İlk İslam Devleti Emevilerin ilk anıtsal yapısı olan yapının süsleme programında Bizans ve Sasani etkileri bulunmaktadır.¹²

Kubbet'üs Sahra'nın planı iç içe geçmiş iki kareden oluşur.

¹² (Arseven, C. E., Türk Sanatı Tarihi..., 1928).

Şekil 5. Kubbet-üs Sahra cephe rölöveleri (soldan sağa sekizgen (a), altıgen (b), iç içe geçmiş kare yıldızlar (c) (Abdulkadir Pekşen arşivi).

Şekil 6. Kubbet-üs Sahra Cephe Çizimleri (Abdulkadir Pekşen arşivi).

şan sekiz kollu yıldızlarla oluşturulmuştur. Taşıyıcı ayakların plan düzleminde sekiz kollu yıldızın kesim noktalarına denk gelecek şekilde yerleştirildiği görülmektedir (Şekil 3). Kubbet'üs Sahra'da geometrik motiflerden oluşan süslemeler dış cephede kaligrafi ile birlikte yer almaktadır (Şekil 4, 5). Dış cephede yer alan geometrik motifler kare, altıgen ve sekizgenlerle oluşturulmuştur. İç içe geçmiş iki kareden oluşan sekiz kollu yıldızlar ve bitkisel kıvrımlı dallar ile yapılan süsleme yapının bezeme programını oluşturur (Şekil 6).

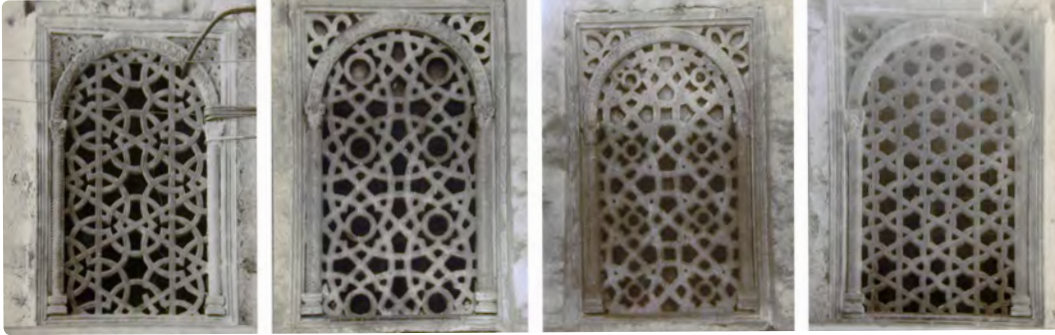
Mimari özellikleri ve süslemeleri açısından Emevi sanatında önemli bir yeri olan İlk İslam Devleti Emevilerin başkenti Şam'daki ilk anıtsal camii, Şam Emeviye Camii'nin, pencere şebekelerinde de geometrik düzenlemeler kullanılmıştır. Caminin Batı duvarı üzerinde yer alan geometrik kurgulu pencere şebekeleri daire, altıgen ve diyagonal girid çizgilerle geometrik düzenleme konusunda zengin bir çok örnek oluşturmuştur. Geometrik tasarımı karmaşık olmayan bu şebekelerin temel aldığı geometrik düzenleme prensipleri kolaylıkla ayırt edilebilmektedir (Şekil 7).

Alçı şebekeler temel olarak altıgen ve daire kompozisyonlarından oluşmaktadır. Şekil 8'de belirtilen A harfli pencere şebekesi üzeri yarım daire kemerli pencere açıklığı düşey bir aks ile iki parçaya ayrılmış, kalan parçalar ikincil bir düşey aks ile tekrar ikiye bölünmüştür. Ortadaki ana aks 6 eş parçaya bölünüp birbirine teğet 3 daire yerleştirilmiştir. Daire içerisine çizilmiş olan altıgen ve bu altıgenin köşe noktalarına yerleştirilen dairelerle pencere şebekesinin asıl formu ortaya çıkmıştır. Bu pencere şebekesinde kullanılan altıgen düzenleme Kubbet'üs Sahra'da kullanılmış olan altıgenlerden oluşan geometrik bezemeye benzerlik göstermektedir (Şekil 5b). B ve C harfli pencereler benzer formlarda olup, pencere açıklığının merkez noktasından iki eş parçaya bölünmüştür. Merkezde yer alan dikey aks 4 eşit dairenin birbirine teğet olacak şekilde eşit parçalara ayrılmıştır. Daireler içerisine yerleştirilen kareler giridal sisteminin temelini oluşturmaktadır. D harfli pencerede yer alan motif ise, merkezde yerleştirilen dikey aksın birbirine teğet 9 dairenin bölünmesi ile oluşmaktadır. Bu daire içerisine yerleştirilen basit altıgen

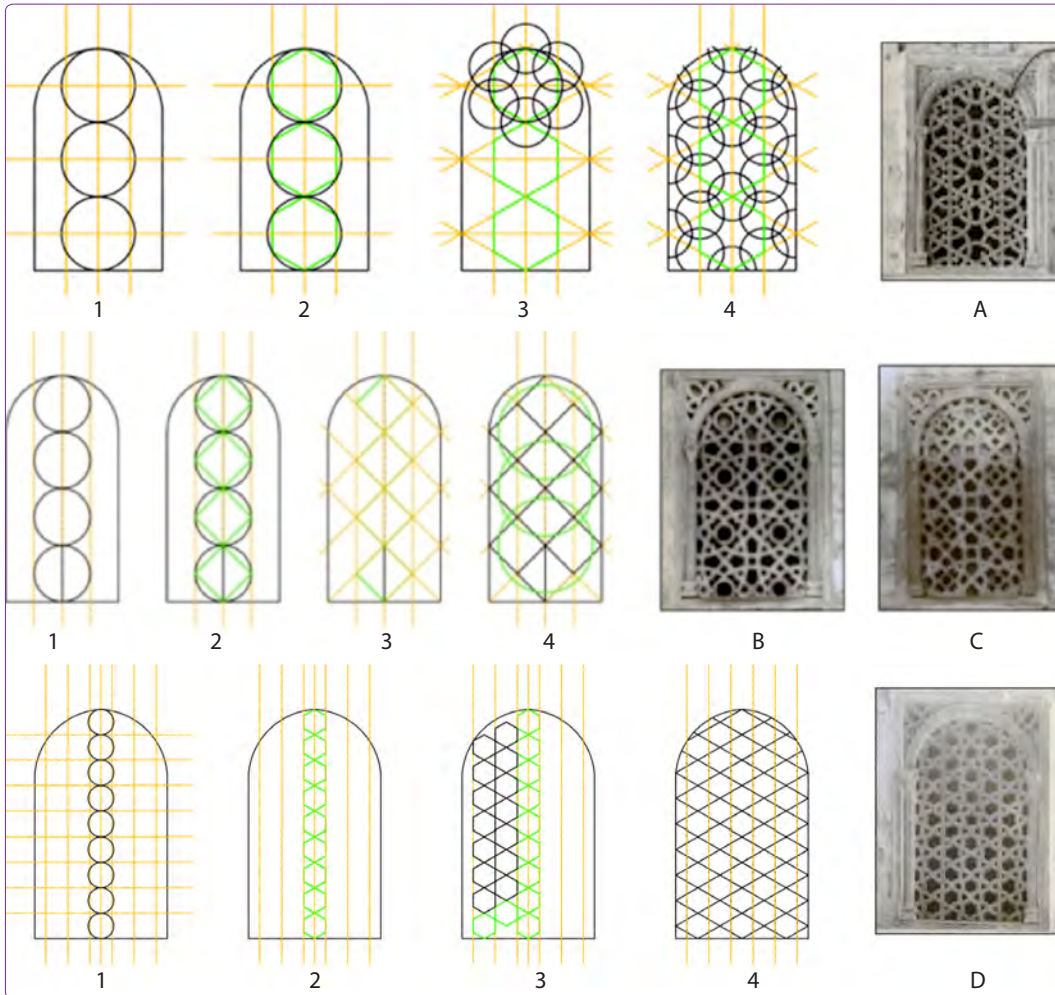
formu pencere şebekesinin esas formudur. Yatayda ise bu altıgen formun genişliği kadar 6 eş parçaya bölünmüştür. Merkez aksta yer alan altıgen dizisinin yanına yerleştirilen diğer dizi bir altıgen birim kadar kaydırılması ile oluşmaktadır. Bu durum merkez aksın sağ ve sol bölümlerinde benzer şekilde yapılmıştır (şekil 8). D harfi ile tanımlanmış pencerenin korkuluklarında kullanılan geometrik düzenleme Kubbet'üs Sahrâ'nın cephelerinde kullanılan motifler-

le benzerlikler göstermektedir (Şekil 5c).

Emevi saraylarından Hırbet el Mefcer Emevi saray ve kâsırlarına önemli bir örnektir. Yapının üslubu Suriye, Bizans ve Sasani etkilerinin bir karışımıdır. Bizans'ın mozaik üslubu yanında alçı kabartma ve heykellerle duvar resimlerinde görülen Sasani tesiri, Emevilerin sanat anlayışı ile mimariye yansıtılmıştır. Çok renkli yerel malzeme ile yapılan mozaik-

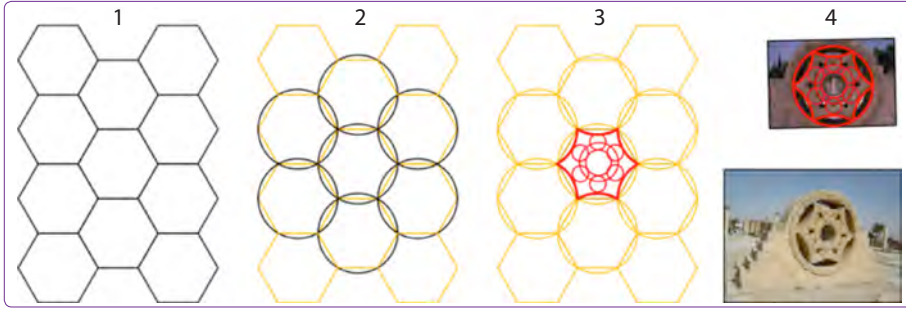
Şekil 7. Şam Emeviye Camii pencere şebekeleri (soldan sağa A, B, C ve D pencereleri) (archnet.org/sites/31/media_contents/4470/ [Erişim Tarihi: 28.11.2016]).

Şekil 8. Şam Emeviye Camii pencere şebekesi çizimi (Kılıçoğlu,S., 2016).

Şekil 9. Hırbet el Mefcer Zemin Mozaikleri (Taha & Whitcomb, 2014).

Şekil 10. Hırbet el Mefcer Pencere geometrik açılımı (Kılıçoğlu,2016).

lerde geometrik ve bitkisel motifler hakimdir.¹³ 724 – 743 tarihleri arasında inşa edilen yapı kompleksinde geometrik temalı bir çok mozaik, alçı işlemler ve mimari elemanlar görülebilir¹⁴ (Şekil 9).

Hırbet el Mefcer'de bulunan geometrik stüko süslemeli korkuluklar ve pencerelerde daire, altıgen ve sekizgen birim hücreler ile türetilmiş süslemeler bulunmaktadır. Ana holde yer alan pencerede diğer kısımlarda tekrar etmeyen düğümlü daire içerisinde altıgenden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır (Şekil 10). Daire formuna sahip olan pencere açıklığı içerisinde temel geometrik kurgu olarak altıgen-

ler mevcuttur (Şekil 10-1). Ortadaki daire içerisine yerleştirilmiş altıgenin kenarlarını oluşturan yaylar birbirine bitişik olan altıgenlerin merkezlerine yerleştirilen dairelerin parçalarıdır (Şekil 10-2).

Sarayın stüko korkuluklarında ara motif olarak svastika yoğun bir şekilde kullanılmıştır (Şekil 11-1,2,3). Şekil 11-1'deki süslemenin kurgusu ana motif olan kare içerisine yerleştirilmiş dört daire ve merkeze yerleştirilen beşinci bir daireden oluşmaktadır (Şekil 11-1). Bu ana motif tekrarlanarak sonsuza dek devam eden bir yüzey etkisi oluşturulmuştur. Şekil 11-2 ana motifi ise Şekil 10'daki pencerede

¹³ (Beksaç, 1998). ¹⁴ (Brog, 2013).

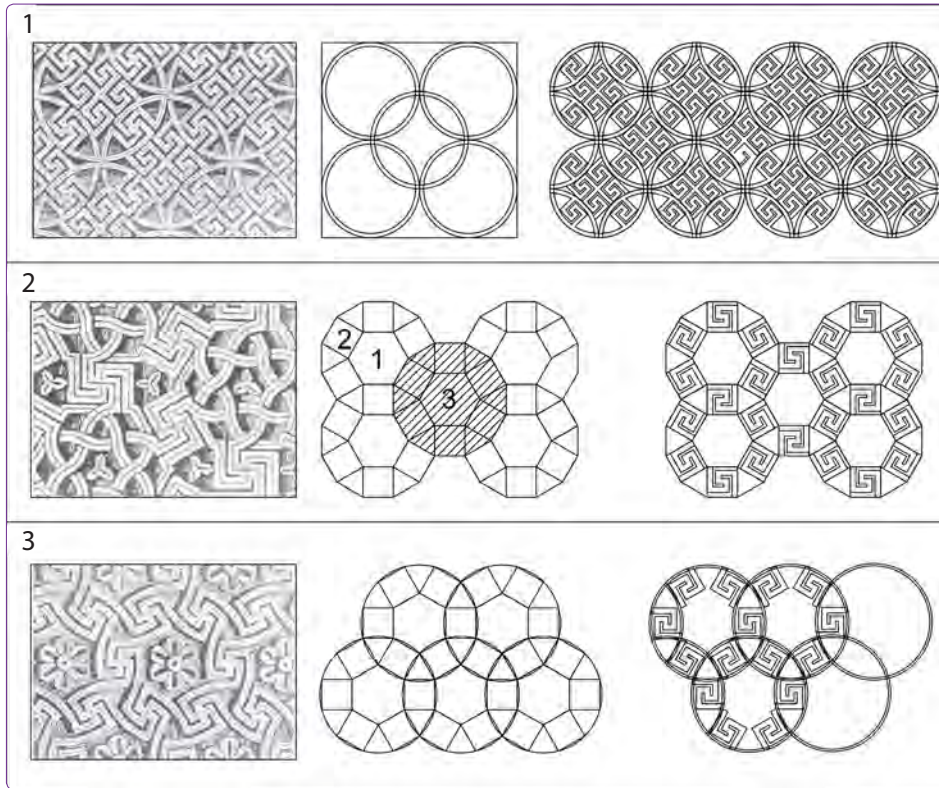
kullanılan geometrik düzenlemenin bir çeşitlemesidir. Şekil 11-2 Şekil 10'dan farklı olarak merkezdeki altıgenin kenarlarına kare içerisine svastikalar yerleştirilmiş kalan boşluklar organik örgülü düğümlerle bezenmiştir. Bu düzenlemenin bir başka örneği Şekil 11-3'de gösterilen korkuluktur. Burada da aynı temel prensiple oluşturulan düzenlemede örgü dallar kullanılmamış onun yerine svastikaların kolları uzatılarak dairesel bir süsleme oluşturulmuş merkeze çiçek motifi yerleştirilmiştir (Şekil 11-3).

Hırbet el Mefcer' deki rozetler içerisinde yer alan insan başı figürleri Roma ve Bizans etkileri göstermektedir (Şekil 12). Emevi süsleme sanatının temelinde daire kare veya al-

tıgen geometrik düzenlemeler ve aralarına eklenmiş çeşitli yoğun bezemeler bulunmaktadır. Sanatçılar saf bir şekilde geometrik formları kullanmayıp çeşitli figürlerle genel deseni zenginleştirmeye çalışmışlardır.

Abbasi Sanatı

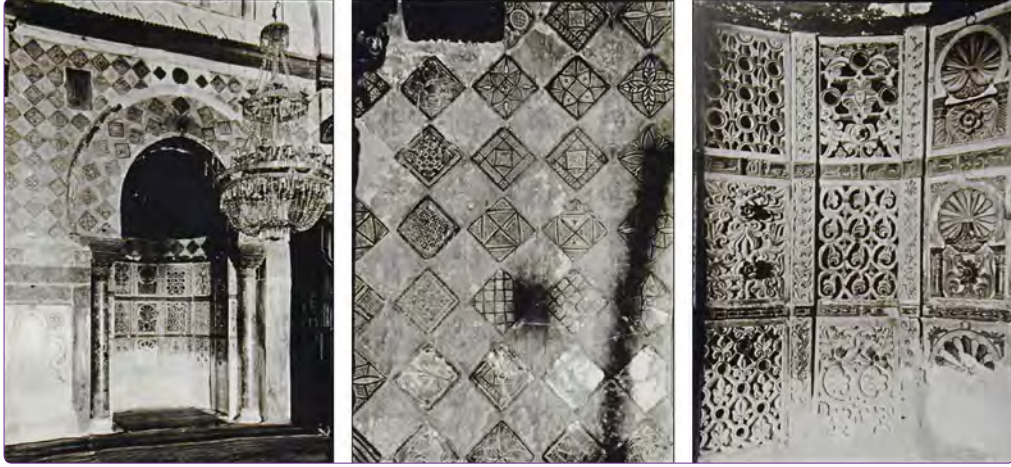
8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam sanatı ve mimarisi kendi özgün üslubunu kazanmaya başlamıştır. 749 yılında yıkılan Emevi Hanedanlığı, yerini Hz. Peygamber'in amcası olan Hz. Abbas soyundan gelen hanedanlığa bırakmıştır. Bu tarihten itibaren sanat ve bilimin merkezi Şam'dan Bağdat'a kaymıştır. İslam Devleti'nin yeni başken-

Şekil 11. Hırbet el Mefcer stuko korkuluk çizimi (Kılıçoğlu, S., 2016).

Şekil 12. Hırbet el Mefcer'deki İnsan Başlı ve At Figürlü Rozet (Burckhardt, 1970).

Şekil 13. Seydi Ukba Minberi (archnet.org/sites/3763/media_contents/33799/ (Erişim Tarihi: 21.11.2016).

ti yeni bir üslupla Abbasi Sanat ve Mimarisini uygun olarak inşa edilmiştir.

Erken Dönem İslam sanat üslubunun ana hatları Emevi üslubunda şekillenen Suriye-Şam'dan çok Irak-Bağdat-Samarra ve Mısır-Kahire'deki örneklerle açıklanmaktadır. Abbasi Dönemi'nde oluşan Sanat ve Mimarlık üslubu Bağdat ve Samarra'dan Abbasi egemenliğinde olan Mağrip (Kuzey Afrika) vilayetlerine taşınmıştır. Tolunoğlu/ İbn Tolun ve Kayrevan/ Seydi Ukba camilerinin bezeme motifleri bu örneklerdendir.

Bir çok kez yıkılıp genişletilen Kayrevan Ulu Camii'nin/ Seydi Ukba Tunus'ta Ukba bin Nafi tarafından temelleri hicri 50 H./670 M. yılında atılmıştır. Seydi Ukba Camii yada Camiü'l-Kebir olarak da bilinen Cami mihrap duvarı değiştirilmeden 836 yılına kadar eklemelerle ulaşmıştır. 836 yılında Aglebi hükümdar I. Ziyatedullah tarafından tamamen yıkılıp yeniden inşa edilen caminin günümüzdeki mevcut yapısı bu döneme aittir. Cami bitkisel motiflerle süslenmiş olsa da basit düzeyde geometrik bezemelere sahiptir. Mihrap nişi ve çevresinde yoğun bir şekilde geometrik bezemeler kullanılmıştır. Mihrap duvarı çevresindeki kare çiniler içerisinde bir çok geometrik ve bitkisel desenler mevcuttur. Bir kilometre taşı olan bu süslemeler İslam sanatında yapım tekniği açısından önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵ Mihrap duvarında yer alan bu geometrik süslemelere sahip lüster çinilerin¹⁶ Kayrevan'da imal edilmeyip Bağdat'tan getirildiği kaynaklarda belirtilmiştir¹⁷ (Şekil 13).

Kayrevan Ulu Camii kemer üzerinde yer alan kuşakta bu-

lunan geometrik bezemenin çözümü daire ve sekizgenden oluşturulmuş sekiz kollu yıldız motifinden oluşmaktadır. Sekiz kollu yıldızın iç ve dış bölgeleri bitki motifleri ile doldurulmuştur (Şekil 14).

8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi Ordusu'nda yer alan Türkler'in (Etrak) nüfusu artmaya başlamıştır. 838'de Bağdat'ın kuzeyinde Mutasım tarafından kurulan Samarra'ya Türk muhafız ordusunun ve Türklerin yerleştirilmesi ile Abbasi sanatında Türk sanatının etkileri artmaya başlamıştır.

Samarra'da yer alan saray ve evlerin alçı bezemelerinde kullanılan eğri (yatık) kesim tekniği ve yaş siva üzerine tahta kalıp uygulamaları Türk Sanatının İslam Sanatına getirmiş olduğu yeniliklerdendir.¹⁸ Bu süsleme tekniği ile kısa zamanda geniş alanlar süslenilebilmiştir.

Tolunoğlu Camii (876-879) Abbasi Sanat ve Mimarisinin önemli örneklerinden biridir. Mısır valisi olarak atanan Tolun oğlu Ahmet bey tarafından yaptırılan cami alçı süslemelerinin yapım tekniği açısından yukarıda bahsedilen tahta kalıp uygulaması özelliği ile de Abbasi Döneminde Türk etkileriyle başlayan Samarra'da gelişen üslubu devamı niteliğindedir. Fustat'ın (Kahire) kuzeydoğusunda inşa edilen cami günümüze dek özgün yapısını korumuştur. Creswell pencere şebekelerinde yer alan geometrik desenlerin Şam Emeviye Camii'ndeki örneklerle benzerliğine dikkat çekmiştir¹⁹ (Şekil 15).

Abbasi Sanat ve Mimarisi'nde ve daha sonraları tüm İslam Devletlerinin sanat ve mimarisinde yoğun bir şekilde kullanılacak olan 6 ve 8 kollu yıldız desenlerinin en güzel örnekleri Tolunoğlu Camii'nde görmektedir. Tolunoğlu Camii'nin avluya bakan kısmında yer alan kemer altlarındaki stükolarda geometrik bezemeler bulunmaktadır. Her bir kemer açıklığı altında farklı bir geometrik kompozisyon uygulanmış olup, kullanılan geometrik formlar sade olma-

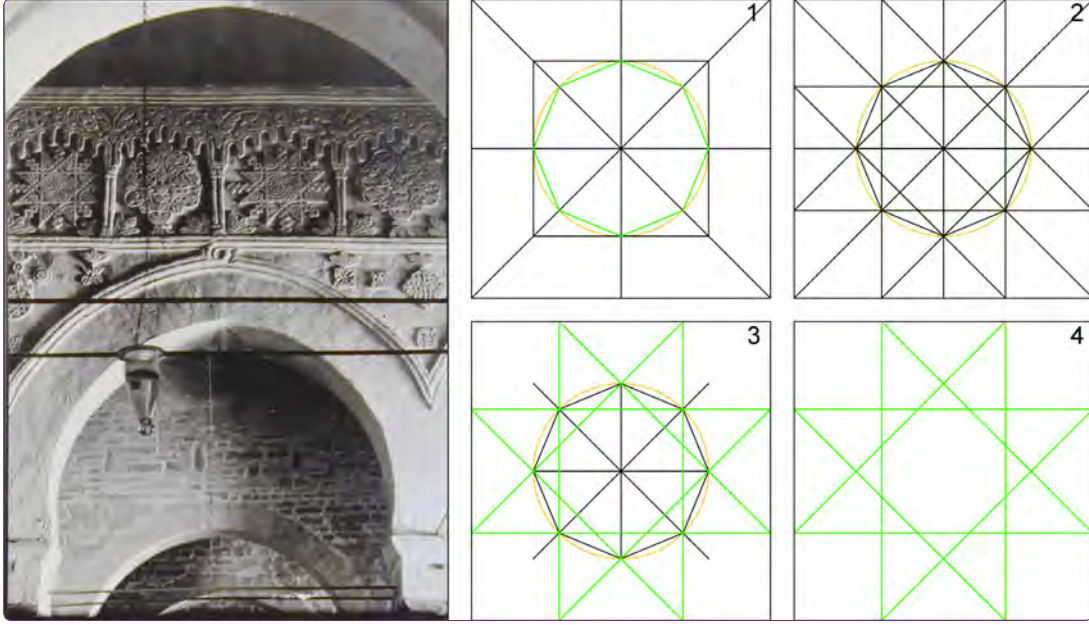
¹⁵ (Pektaş, 2009).

¹⁶ Çinide madeni bir parlaklık veren bu tekniktir. Grimsi sarı renkte olan hamura verilen formlar beyaz, mavi, mor veya yeşil renkte sırlarla kaplandıktan sonra fırınlanır. Fırınlanan karışım lüster denilen maden oksidiyle boyanarak tekrar düşük ısıda pişirilir. Tamamen lüster çiniden oluşan mihraplar özellikle İran'da yapılmıştır (Bakirer, 1976). İlk olarak 9. yüzyılda Abbasi sanatında kullanılmaya başlanmıştır. Sonraları Mısır ve İran'da yaygınlaşmıştır. Anadolu'da daha seyrek görülür. Kubadabad Sarayı kazılarında örnekleri bulunmuştur (Metin Sözen, 1986).

¹⁷ (Bakirer, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları, 1976).

¹⁸ (Aslanapa, age).

¹⁹ (Abdullahi & Mohamed, 2013).

Şekil 14. Sidi Ukba Camii geometrik bezeme çözümlemesi (Kılıçoğlu, 2016).

Şekil 15. İbn Tolun Camii Pencere Şebekeleri (archnet.org/sites/1522 [Erişim Tarihi: 12.12.2016]).

Şekil 16. İbn Tolun Camii Kemer Altı Stüko İşlemeler (sol baştan numara verilerek 1,2,3..8) (archnet.org/sites/1522 [Erişim Tarihi: 10.12.2016]).

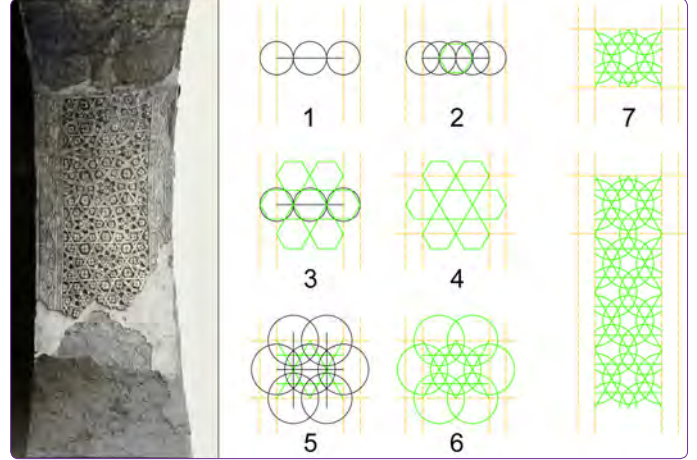
yıp içleri bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kemer altında yer alan geometrik kompozisyonların ana motifleri kare, daire, altıgen ve sekizgen kurguludur (Şekil 16).

Kemer altlarında yer alan geometrik kurgulu süslemenin ana motifi altıgen ve sekizgenlerdir. 8 numaralı örnek de yer alan motif dairelerden oluşmaktadır. Bezeme yüzeyinin esas motifi ince çizgilerle belirtilmiş olan altıgenlerdir. Yatayda üç eşit parçaya bölünen bezeme kuşağı altıgenlerin merkezlerine ve kesim noktalarına yerleştirilen iç teğet dairelerden oluşmaktadır. Ana motif 8 numaralı çizimde 7 numaralı desen olup bezeme kuşağı boyunca tekrar etmektedir (Şekil 17).

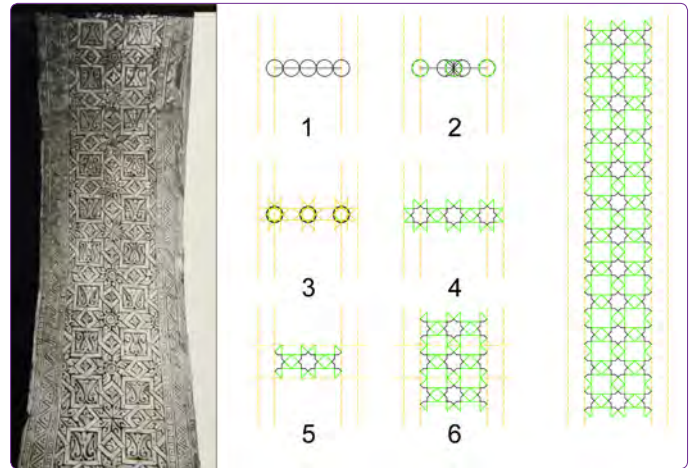
4 numaralı kemer kuşağında yer alan motif kare ve yıldızlardan oluşmaktadır. Bezeme kuşağı 4 eşit parçaya bölünüp merkezde yer alan daire içerisine sekiz kollu bir yıldız yerleştirilmesi ile elde edilmiştir. Tekrar eden motif çizimde 5 numara ile gösterilmiş olup tüm kuşak boyunca uygulanmıştır (Şekil 18).

Abbasi Sanat ve Mimarisinde özellikle Tolunoğlu Camii'sinde kullanılan altı ve sekiz kolu yıldızlar pek çok İslam anıtsal yapısının temel motifleri olarak kullanılmıştır. 9. yüzyıldan itibaren kullanımı artan bu motifler sonraki dönemlerin İslam Devletlerinin yapılarının süslemelerinde yoğun olarak kullanılmıştır (Şekil 19).

Abbasiler Dönemi'nde Türk etkileri ile son şeklini alan geometrik İslam bezemesi ilk Türk İslam Devleti Karahanlı-

Şekil 17. İbn Tolun Camii Geometrik Çizim 1 (kemer 8).

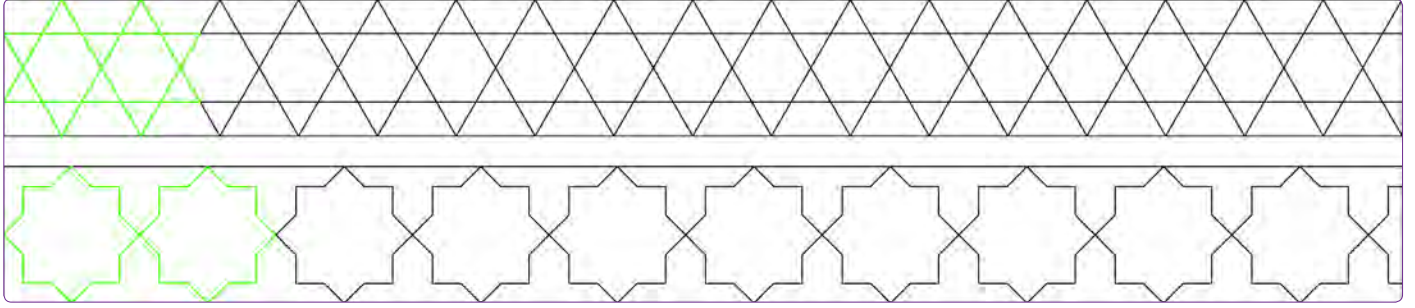

Şekil 18. İbn Tolun Camii Geometrik Çizim 2 (kemer 4).

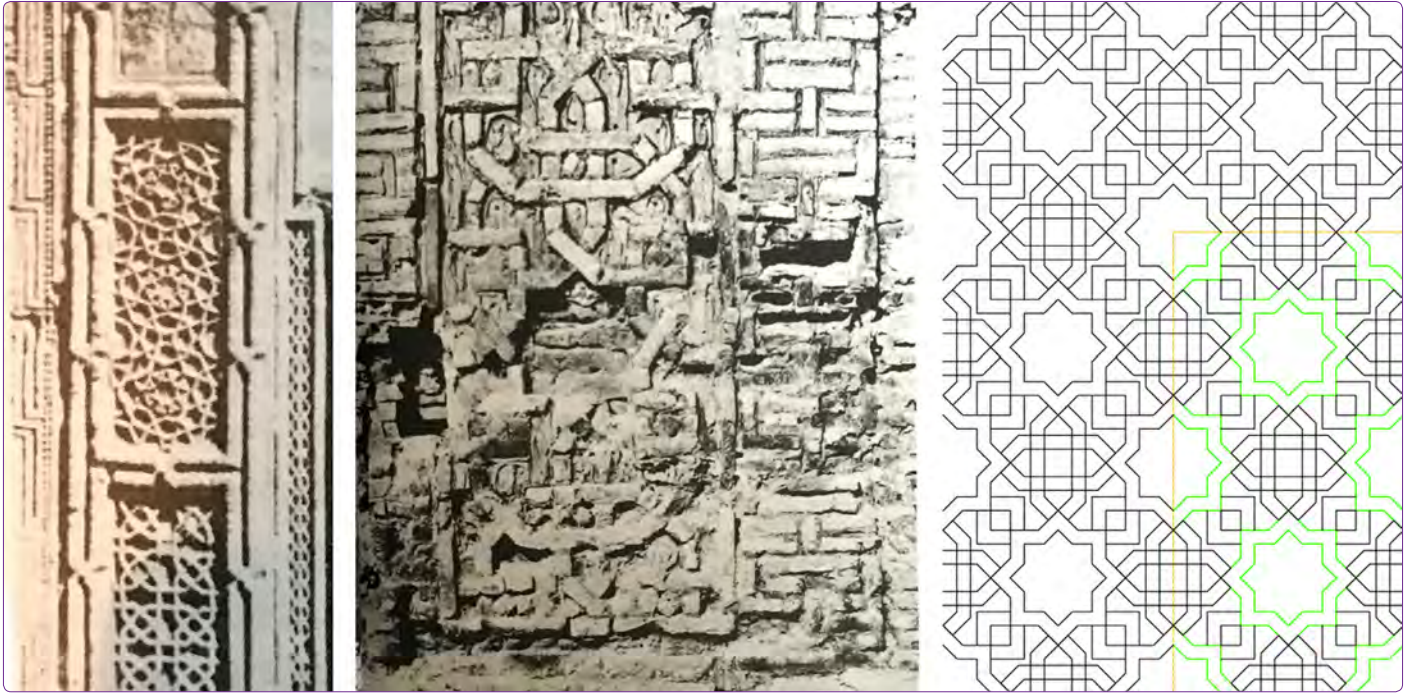
lar eliyle sürdürülmüştür. Sekizgen düğümlü motiflerin Karahanlı bezeme sanatında önemli bir yeri olup daha sonraları Gazneli, Büyük Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemini de içine alan Türk İslam Devletlerinin dini, sivil ve askeri yapılarda süsleme motifi olarak kullanımının süreklilik gösterdiği görülmektedir. Karahanlı dönemine ait Buhara'da inşa edilmiş olan Muğak Attari Camii giriş kapısı çevresindeki bordürlerde yer alan geometrik bezemeler sekizgenlerden oluşan düğüm motifleridir. Nasır bin Ali Türbesi'nin (1199-20) giriş portalinin tuğladan inşa edilmiş geniş bordürlerinde bulunan birbirleri ile kesişen sekizgenlerden meydana gelen, dörtlü düğüm ve yıldız formları daha sonraları Selçuklu ve Osmanlı Sanat ve Mimarisinde klasik bir geometrik bezeme olarak kullanılacaktır²⁰ (Şekil 20).

Sekiz kollu yıldızın süsleme dışında plan şemasında kullanıldığı örneklerden biri de Gazneliler Dönemi'nde yapılmış olan Sultan III. Mesud minaresidir. Minarenin cepheleğinde yer alan panolarda geometrik ve kufi yazılı bezemeler bulunmaktadır.

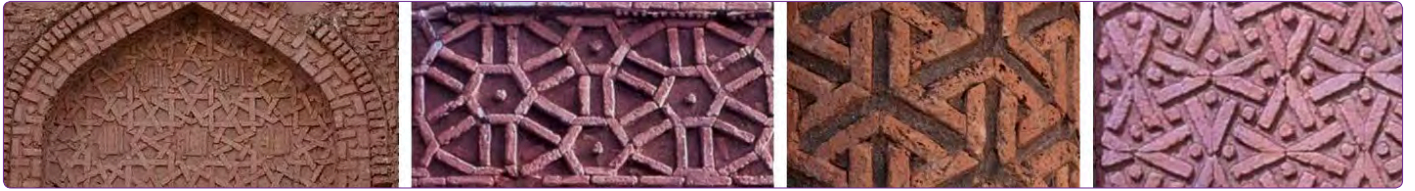
²⁰ (Aslanapa, 2014).

Şekil 19. Altı ve Sekiz kolu yıldız motifleri (Abdullahi & Mohamed, 2013).

Şekil 20. Soldan sağa, Muğak Attari Camii, Nasır bin Ali Türbesi bordür ve çizimi (Aslanapa, 1972).

Şekil 21. Karagan/Karayan (Harrekan) Kümbeti Geometrik Motifleri (Abdullahi & Mohamed, 2013).

Karahanlılardan sonra kurulan Büyük Selçuklular Dönemi'nde geometrik süsleme bulunan en erken örnek Harrekan bölgesindeki Karagan/Karayan Türbesi'dir (1067). Türbede 6 ve 12 kollu yıldızlar ve altıgen ile sekizgen kurgulu geometrik desenler bulunmaktadır (Şekil 21).

13. yüzyıldan sonra İslam sanat ve mimarisinde daha karmaşık geometrik motifler kullanılmaya başlamıştır. Bu yüzyıldan sonra 7, 9, 11 ve 13 kollu yıldızlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Anadolu Selçuklu, Osmanlı Sanat ve Mimarlığında geometrik bezeme taş kapılarda, minarelerde, kubbe içle-

rinde, mihrap nişlerinde yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Anıtsal yapılardaki geometrik bezemeler coğrafyaya göre farklılaşan malzemelere (taş, tuğla, ahşap, vb.) zengin örnekler oluşturmuştur.

Değerlendirme

İslam sanat ve mimarisinin oluşum sürecinde 7. ve 9. yüzyıl Emevi ve Abbasi sanatında geometrik kurgulu desenler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Erken Dönem İslam mimarisinde kullanılan geometrik kurgulu süslemeler daha sonraki İslam devletlerinin mimarlık ve sanatlarında tek-

rarlanarak temel formlar oluşturmuşlardır.

Emevi ve Abbasi sanatında daha çok alçı üzerine uygulanan geometrik bezemeler Orta Asya ve İran bölgelerinde kurulan Türk-İslam Devletleri'nde tuğla ve çini malzemelerle uygulanmıştır. Selçuklularla beraber ortaya çıkan ahşap künde kari²¹ tekniği adeta geometrik kompozisyonlar için oluşturulmuştur. Çinilerde kullanılan geometrik desenler genellikle mozaik tekniği ile yapılmıştır.²²

Bir çok araştırmacı İslam yapılarından kullanılan geometrik bezemeleri daire, kare ve üçgen gibi belli başlı alt gruplara göre ayırmışlardır. En çok kullanılan çözümlenmeler ise daire formu üzerinden yapılanlardır. Makale kapsamında ele alınan Emevi ve Abbasi yapılarında seçilmiş örneklerdeki çözümlenmeler daire ve kare formlarının temel olarak kullanıldığını göstermiştir.

Erken Dönem İslam sanat ve mimarisinin süsleme programındaki geometrik motifler altıgen, kare, iç içe geçmiş karelerden oluşan sekizgenlerle elde edilmiştir. Üzerlerine İslam dinine ilişkin cennet, kainatın ve Tanrının birliği gibi çeşitli anlamlar yüklenebilecek bu geometrik motifler Emevi öncesi var olan çeşitli bitkisel motifler ve kaligrafi ile birleşerek 8. yüzyıla özgü İslam sanatının genel karakterini oluşturmuştur. Kendisinden önce aynı coğrafyada var olan Doğu Roma/Bizans, Sasani gibi uygarlıkların mimari yapım teknikleri ve kültürel formlarını da içine alan, Arap ve Türk etkileri ile yeniden sentezlenen bu sanat üslubu 13. yüzyıldan itibaren daha karmaşık kurgularla kullanılarak Türk-İslam devletleri aracılığı ile geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Abbasi hanedanlığının sonuna dek inşa edilen yapılar da kullanılan geometrik kurgulu motifler daha çok altıgen, sekizgen desenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tolunoğlu Camii'nde yer alan geometrik motiflerin, özellikle sekiz kollu yıldızların daha sonraki İslam Devletleri'nin süsleme sanatlarında temel olacak motifi oluşturduğu söylenebilir.

İslam yapılarının süsleme programlarında başlangıçtan beri kullanılan sekiz ve altı kollu yıldızlar, birbiri içerisine geçmiş sekizgenler ve altıgenler temel kurguları daireden türemiş motiflerdir. Bu motiflerin temelinde yer alan daire şantiyede uygulama kolaylığı getiren bir formdur. Bu nedenle İslam Sanatının başlangıcından günümüze değin yaygın bir şekilde olmalıdır.

İlk İslam Devleti olan Emevilerden günümüze bu desenlerin manevi, felsefi ve tasavvufi anlamları üzerine yeterince araştırma ve çalışma olmamasına rağmen literatürdeki genel kanı bu desenlerin varlık dairesi çevresine oturtu-

lup, birlik içinde çokluk, çokluk içinde birlik, lillah el baki ile açıklanabileceğidir. Bu kanı genel çerçeve olarak kabul edilebilir olmasına karşın yapılar üzerinde ve yerinde yapılacak araştırma ve çizimlerin çoğaltılması ve elde edilecek verilerin genel felsefi yapıya oturtulması gerekmektedir.

Sonuç olarak ilk İslam devleti olan Emeviler Dönemi'nde geometrik süslemelerin altıgen ve daireden üretildiği ortaya çıkmaktadır. Yeni dinin simgelerini (Şam Emeviye Camii'nde nehir kenarındaki ev tasvirleri, kuran ayetleri) de içeren bu süsleme programı "sonsuzluk, hiç bir yüzeyi boş bırakmama" anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Bu yeni süsleme programında, Emevilerin hakim olduğu bölgelerde önceden var olmuş Doğu Roma-Bizans, Sasani gibi uygarlıkların yapım teknolojileri de kullanılmıştır. Emevilerden sonra İslam Sanat ve Mimarisinin tam bir sentezinin olduğu kabul edilen dönem Abbasi Devleti dönemidir. Abbasi Devletinde özellikle Halife Mutasım döneminde orduda nüfus yoğunluğu artan Türk'lerin, dönemin sanat ve mimarisinde de etkileri artmıştır. Abbasi Sanat ve Mimarisine Türk guruplar aracılığı ile Orta Asya sanat anlayışı eklenmiştir. Bu yolla İslamiyet öncesi Türklerde kullanılan motiflerin İslam Sanat ve Mimarisinde devam ettiği görülmektedir. Abbasi Devleti Dönemi'nde oluşan yeni sentez günümüze değin Türk İslam devletleri aracılığıyla taşınmıştır.

Kaynaklar

- Abdullahi, Y. ve Mohamed, R. E., (2013), Evolation of Islamic Geometric Pattern, *Fronties of Architectural Research*, s. 243-251.
- Arseven, C. E., (1928), *Türk Sanatı Tarihi Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E., (1983), *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aslanapa, O., (1972), *Türk Sanatı*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aslanapa, O., (2014), *Türk Sanatı*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Bakırer, Ö., (1981), *Erken dönem mimari süslemesinde geometrik düzen denemesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Bakırer, Ö., (1976), *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Brog, E., (2013), *Islamic Geometric Design*, London, Thames & Hudson.
- Burckhardt, T., (1970), *Art of Islam Leanguage and Meaning*, London, World of Islam Festival Publishing Company.
- Critchlow, K., (1976), *Islamic Patterns: An Analytical and Cosmological Approach*, london, Thames & Hudson.
- Demiriz, Y., (2000), *İslam Sanatında Geometrik Süsleme Bir Envanter Denemesi*, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları,
- Develioğlu, F., (1990), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitapevi Yayınları.
- Diez, E., (1946), *Türk Sanatı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Goodwin, G., (1991), *Islamic Spain*, Londra, Penguin.
- Grabar, O., (1998), *İslam Sanatının Oluşumu*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Grabar, O., (1973), *The Formation of Islamic Art*, London, Yale

²¹ Farsça kende-kari olup heykeltraşlık, kalemkarlık gibi plastik sanatlar için isimlendirilir. Osmanlıca da künde-kari kalemkarlık olarak adlandırılmakta, Farsça da künde (tomruk, masif ağaç) kelimesinden kullanımı ile ahşap işçiliği olarak tanımlanmıştır. Dekoratif amaçlı doğramacılık tekniği (Yücel, 2002). Develioğlu sözlüğünde künde-kari, ince marangozculuk ve sedefçilik olarak tanımlanmıştır (Develioğlu, 1990).

²² (Demiriz, 2000).

- Universtiy.
- Beksaç, A. E., (1998), Hırbetü'l-Mefcer, İSAM Ansiklopedisi, İstanbul, İSAM, s. 326-327.
- Mülayim, S., (1982). Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Mülayim, S., (1983), Türk Süsleme Sanatında Arabesk Probelmi, Sanat Tarihi Yıllığı, c. 2, 62-85.
- Pektaş, K., (2009), Sidi Ukbe Camii, İSAM, c. 37, İstanbul, İSAM, s. 149-151.
- Sönmez, S. E., (2015), Mimar Sinan Camilerinde Kare ve Altıgen Kurgulu Geometrik Desenler ve Analiz Yöntemleri, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, c. 19, Konya, Damla OFSET A.Ş., s. 87-108.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U., (1986), Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Taha, H. ve Whitcomb, D., (2014), The Mosaic of Khirbet el Mefjar, Ramallah, Palestinian Deparment of Antiquites and Culture Heritage.

Kentsel Dönüşümü Gündeme Gelen Bir Alan İçin Konut Memnuniyeti Araştırması: Türk-iş Blokları Örneği

*A Housing Satisfaction Study in an Area of Urban Transformation:
The Case of the Türk-iş Apartment Blocks*

Zerrin Ezgi KAHRAMAN, Suna Senem ÖZDEMİR

ÖZ

Bu çalışmada bir işçi kooperatifi tarafından inşa edilmiş, Ankara Altındağ Belediyesi Altınpark Mahallesi sınırları içinde bulunan Türk-iş Blokları'nda konut memnuniyeti ve kentsel dönüşüme ilişkin eğilim incelenmiştir. Alan 2013 yılında riskli alan ilan edilmiştir. Dönüşümü sözkonusu olan alandan ve mevcut konutlardan hangi unsurlar dolayısıyla memnun olunup olunmadığı ve kullanıcıların kentsel dönüşümü isteyip istemedikleri yapılan saha araştırması ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın veri toplama yöntemini alanda yaşayanlarla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar ve anketler oluşturmaktadır. Çalışmada konuta, konut çevresine ve konut kullanıcılarına dair nitelikler açısından bir sorgulama gerçekleştirilmiştir. Bulgular yaşanan konutlardan ve alandan memnun olanların oranının oldukça yüksek olduğunu, bu memnuniyetin yaş ve oturma süresi arttıkça arttığını göstermektedir. Nüfusun homojen ve istikrarlı oluşu konutlarını ihtiyaçlarına göre düzenlemelerine, alanda mekânsal, sosyal ve duygusal bir bağ kurulmasına imkân vermiştir. Mahalle kimliğine sahip alanın en güçlü yanları komşuluk ilişkileri, kentsel hizmetlerin erişilebilirliği, yeterliliği ve yeşil alan dokusudur. Konutlarda tesisat, alanda ise spor/kültür tesislerinin yetersizliği ve son zamanlarda gündeme gelen güvenlik ve otopark sorunu dışında memnun olunmayan bir konu yoktur. Alanda kentsel dönüşüm isteyenlerin oranı istemeyenlerin oranından düşüktür. Dönüşümün gerçekleşmesini isteyenlerin ise dönüşümden beklentileri oldukça yüksektir. Mevcuttaki mekânsal imkânların korunması kaydıyla dönüşümün alandaki ve konutlardaki tüm sorunları çözeceği, konforlu ve lüks bir yaşam sunacağı ve haksahiplerinin ekonomik pozisyonlarını iyileştireceği algısı yaygındır.

Anahtar sözcükler: Ankara; dönüşüme yönelik eğilim; konut memnuniyeti; riskli alan; Türk-iş Blokları.

ABSTRACT

This study investigated the housing satisfaction and the urban transformation expectations in the Türk-iş Blocks, built by a labor cooperative in the Altınpark neighborhood of Altındağ, Ankara. The area was declared "risky" in 2013. A survey and in-depth interviews were conducted to examine the satisfaction of residents with housing and their expectations of urban transformation. The results revealed that a large number of the respondents were satisfied with their houses and living environment. Satisfaction increased with duration of time living in the area and age. Over time, the homogenous and stable population in the area has reorganized their houses according to their needs and established a spatial, social, and emotional connection to their neighborhood. The strengths of the area include its neighborhood identity, close social relations, accessibility, and sufficiency of urban services and green areas. Areas of dissatisfaction included insufficient indoor installations, cultural/sports facilities, and security and parking lot problems. Most residents did not support urban transformation plans; however, those who do support the idea have high expectations of the process. With the condition of maintaining their current spatial rights, many perceived urban transformation as a solution to the problems of the area and indicated that their economic status has improved and that life has become more luxurious and comfortable.

Keywords: Ankara; expectations from urban transformation; housing satisfaction; risky areas; Türk-iş Blocks.

Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara

Başvuru tarihi: 03 Mart 2017 - Kabul tarihi: 29 Eylül 2017

İletişim: Suna Senem ÖZDEMİR. **e-posta:** sozdemir@cankaya.edu.tr

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Türk kentlerinde kentsel dönüşümün üç önemli kırılma noktası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye’de yaşanan kırdan kente göç, hızlı kentleşme ve kentsel nüfus artışı sonucunda kentlerimizde yaşanan plansız gelişmenin ardından 1980’li yıllarda ıslah-imar planları yoluyla gecekondularında başlayan dönüşüm sürecidir. Bunu kentsel yenileme alanı ilanı ile gerçekleşen dönüşüm uygulamaları takip etmiştir ki 2000’li yılların başından itibaren kentsel dönüşüm proje modeliyle dönüşümü ülke gündemine taşımıştır.¹ Diğer kırılma ise Türkiye’nin pek çok kentini ilgilendiren deprem riski konusuyla ilişkili olarak 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun”unun 2012 tarihinde kabul edilip, yürürlüğe girmesiyle yaşanmıştır. Planlı gelişmiş alanların dönüşümünü de gündeme getiren bu yasayla kentlerimizde hızla riskli alanlar ilan edilmeye başlanmıştır. 2012 yılının Ekim ayından bugüne Türkiye’de 36 ilde yaklaşık 131 alan riskli alan olarak ilan edilmiştir.²

Bu denli hızlı ilerleyen kentsel dönüşüm süreçlerinin günden güne daha çok kentsel alanı, hanehalkını ve yaşam tarzını ilgilendirdiği görülmektedir. Buna rağmen, kentsel dönüşüm projeleri sundukları hizmetler, kentte yarattıkları yeni kimlik, kentle mekânsal bütünleşmeleri kadar dönüştürülen alanlarda yaşayanların yaşam tarzları üzerindeki etkileri, dönüşüme ilişkin memnuniyet ve beklentilerle uyumu bakımından üzerinde tartışılan ve eleştirilen uygulamalardır. Bu uygulamalarda dönüşüm için belirlenen bölgede yaşayanların yaşam alanlarının hâlihazır durumuna ilişkin memnuniyetlerinin ve dönüşüme ilişkin yaklaşımlarının ortaya çıkarılması konuları genellikle ihmal edilmektedir.³

Bu noktadan yola çıkarak bu çalışma dönüşüm süreçlerinde konut kullanıcılarının ihtiyaç ve beklentilerinin sürecin temel parçası olduğunu hatırlatarak, konut memnuniyeti yazınına, kentsel dönüşüm karar alma süreçlerinde ve dönüşüm uygulamalarında kullanılacak bilgiye katkıda bulunabilmek üzere kurgulanmıştır. Bu doğrultuda makalenin amacı planlı olarak gelişmiş bir konut alanında yaşanacak kentsel dönüşüm süreci öncesi mevcut alandan ve konutlardan duyulan memnuniyetin boyutlarını ve kentsel dönüşüme ilişkin yaklaşımın ne yönde olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda, çalışmada afet riskli alan olarak ilan edilerek dönüşümü gündeme gelmiş Ankara ili Altındağ İlçesi Türk-iş Blokları örneği incelenmiştir. Makalenin ilk bölümünde yazında konut memnuniyeti, kapsamı ve boyutları özetlenecek, sonraki bölümlerde ise saha çalışması ve tespit edilen memnuniyet bulguları ve dönüşüm konusundaki eğilim tartışılacaktır.

Yazında Konut Memnuniyeti: Kapsamı ve Boyutları

Konut pek çok insani ihtiyacın karşılandığı ve birikimlerin aktarıldığı bir ortamdır. Güven, statü, konfor,⁴ bireysel mutluluk ve refahın⁵ temel temsil mekânı olarak görülebilir. Dolayısıyla konut bir barınak olmanın ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik hatta psikolojik bir mekândır. Bu sebeple konut memnuniyeti çok boyutlu bir konudur. İnsan-mekân ilişkisinin⁶ ihtiyaç, beğeni ve beklentiler kapsamında değerlendirildiği temel bir kavram olan konut memnuniyeti konut kullanıcılarının konuta ilişkin varolan koşullarıyla beklentileri arasındaki farkı belirlemektedir.⁷ Memnuniyet değerlendirmelerine konu olan ölçütler öznel ya da nesnel olsunlar, değerlendirme kişisel olduğundan aynı konut alanında yaşayanların konut memnuniyetleri çeşitlilik gösterebilmektedir. Diğer yandan konut, konut çevresi ve bu çevrede yaşayanların değişen özellikleri, koşulları ve ihtiyaçları konut memnuniyetinin durağan değil, değişken olabileceğini göstermektedir. Ayrıca memnuniyet değerlendirmelerinin evrensel değil, kültürel standartlar çerçevesinde yapılması gerekmektedir.⁸ Bu sebeplerle konut memnuniyeti algısal ve bağlam bağımlı bir konu olarak görülmelidir.⁹

Konut memnuniyeti konusu üzerine gerçekleştirilen araştırmaların yer aldığı konut memnuniyeti yazını tarandığında memnuniyetin üç temel bileşenle açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir: konuta dair nitelikler, konut çevresine dair nitelikler ve konut kullanıcılarına dair nitelikler (Tablo 1). Bu bileşenlerden her biri konut memnuniyeti kapsamında değerlendirilmesi gereken alt unsurları tartışmaya dâhil etmektedir.

Konuta Dair Nitelikler

Konut memnuniyetinin ilk bileşenini konuta ilişkin nitelikler oluşturmaktadır. Bu nitelikleri yansıtan ölçütler konutun mimari özellikleri ve işlevsellik; kalite ve ekonomik özellikler boyutları altında gruplandırılabilir. Konutun mimari özellikleri ve işlevselliği yansıtan unsurlar temel fiziksel konut nitelikleri hakkında kullanıcıların memnuniyetini tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda konut tipi,¹⁰ yapıdaki kat sayısı, konutun büyüklüğü,¹¹ cephesi, manzarası,¹² ısınma,¹³ aydınlatma¹⁴ ve havalandırma¹⁵ biçimi ve yeterliliği memnuniyeti biçimlendiren önemli unsurlardır. Hourihan (1984) ve Jiboye (2010) iç mekân tasarımının, Rohe ve Stegman (1994) ise konutu ihtiyaçlara göre adapte etmenin memnuniyeti etkilediğini savunmaktadır.

⁴ Zorlu, 2010.

⁵ Diener ve Biswas-Diener, 2002.

⁶ Weidmann ve Anderson, 1985.

⁷ Campbell vd., 1976; Galster, 1987; Wiesenfeld, 1992; Lu 1999.

⁸ Morris ve Winter, 1978.

⁹ Campbell vd., 1976; Bardo ve Hughey, 1984; Wiesenfeld, 1992; Lu 1999; Erdogan vd., 2007; Kahraman, 2013.

¹⁰ Hanna ve Lindamood, 1981; Ukoha ve Beamish, 1996.

¹¹ Yi, 1985; Salleh, 2008; Mohit vd., 2010; Author, 2013.

¹² Mustapha vd., 1995; Rohe ve Stegman, 1994.

¹³ Lawton, 1980; Kahraman, 2013.

¹⁴ Jiboye, 2010; Kahraman, 2013.

¹⁵ Soen, 1979; Mustapha vd., 2006.

¹ Kahraman, 2013; Özdemir ve Kahraman, 2013.

² <http://www.kentseldonusum.gov.tr/index.html> [Erişim Tarihi 6 Nisan 2014].

³ Kahraman, 2012.

Tablo 1. Literatürde kullanılan konut memnuniyeti bileşenleri ve değişkenleri

Konuta dair nitelikler		Konut çevresine dair nitelikler			Konut kullanıcılarına dair nitelikler
Mimari özellikler ve işlevsellik	Yıpranmışlık ve ekonomik özellikler	Konum	Kentsel hizmetlerin niteliği	Sosyal çevre	Yaş
<ul style="list-style-type: none"> Konut tipi Yapıdaki kat sayısı Konut büyüklüğü Oda sayısı ve büyüklükleri Oda çeşitliliği Depolama alanlarının varlığı Konutun iç mekan tasarımı Mutfak büyüklüğü/donanımı Banyo sayısı Tuvalet tipi Isınma/havalandırma/aydınlatma biçimi ve yeterliliği Konutun yönelimi/cephesi/manzarası Konuta ait bahçenin ve balkonun varlığı 	<ul style="list-style-type: none"> Konutun yaşı ve el değiştirme sıklığı Konutun ve tesisatın tadilat gereksinimi Yapı kalitesi Malzemenin niteliği/dayanıklılığı Konutun değeri Ödeme koşulları Kira bedeli Konut maliyeti 	<ul style="list-style-type: none"> Konutun yer aldığı kent ve kent içindeki yeri Alandaki diğer konutların nitelikleri Kentsel hizmetlere uzaklık İş yerine uzaklık Toplu taşıma istasyonlarına uzaklık Kent merkezine uzaklık 	<ul style="list-style-type: none"> Eğitim ve sağlık tesislerinin yeterliliği Alışveriş ve ibadet alanlarının yeterliliği İletişim istasyonlarının yeterliliği Yeşil alanların yeterliliği Yangın ve sokak güvenliği Otoparkların yeterliliği Toplu taşıma veya yaya yolu sistemlerinin yeterliliği Ulaşım ve altyapı sorunlarının varlığı Altyapı ve kanalizasyon hizmetlerinin yeterliliği Çevre temizliği/kalitesi Yönetim performansının yeterliliği 	<ul style="list-style-type: none"> Nüfus yoğunluğu Sosyal dayanışma/etkileşim/bütünleşme Sosyal ve sivil topluluklara üyelik Sınıfsal aidiyet Sosyalleşme imkanları Komşuluk ilişkilerinin niteliği Alanda akrabaların ve arkadaşların varlığı Homojen sosyal yapı Devam ettirilen ortak kültürel alışkanlıklar Toplumsal memnuniyet Toplumsal sorunların varlığı 	<ul style="list-style-type: none"> Cinsiyet Medeni durum Etnik köken Eğitim seviyesi Meslek İstihdam durumu Hanehalkı geliri ve büyüklüğü Hanede çalışan eşin varlığı Ev sahipliği-kiracılık durumu Konutu kullanım süresi

Bu yaklaşıma paralel olarak memnuniyet çalışmalarında kullanılan diğer unsurlar konuttaki oda sayısı, büyüklükleri ve çeşitliliği,¹⁶ depolama alanlarının varlığı¹⁷ ve odaların konut içindeki konumudur.¹⁸ Benzer şekilde banyo sayısı, mutfak büyüklüğü ve donanımı¹⁹ ve tuvalet tipi²⁰ değerlendirmelerde yer almaktadır. Konutun içi kadar dışını da kullanan kullanıcı grupları için konuta ait bahçe²¹ ve balkonun varlığı²² da memnuniyeti artıran unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konuta ilişkin memnuniyeti belirleyen bir diğer ölçüt konutun kalitesidir. Bu boyut altında yer alan unsurlar konutun çeşitli açılardan yıpranma derecesini ortaya koymakta ve malzemenin niteliğini sorgulamaktadır. Onibokun (1974) yapısal ve içsel kalite konularını memnuniyet tartışmalarına eklerken, Satsangi ve Kearns (1992) düşük kaliteli inşaatların sonucu olarak gereksinim duyulan bakım ve tadilat, Trobica ve Stroh (2001) ise içinde bakım hizmetlerinin kalitesi unsurunun içinde yer aldığı yapı performansı hususlarıyla tartışmanın kapsamını genişletmiştir. Park, In Suk vd. (2008) 'algılanan kalite' tanımıyla kullanıcı

gözünde yapı malzemesi, taşıyıcı sistem ve yapılaşma sonrası bakım hizmetleri unsurlarının memnuniyet üzerindeki etkisini tartışmıştır. Bu çalışmalarda düşük kalite, artan tadilat gereksinimi ve yapılan tadilatlardan memnun kalınmamasının konut memnuniyetini olumsuz yönde etkilediği vurgulanmaktadır. Kalite boyutu altında değerlendirilmesi gereken diğer unsurlar ise konutun yaşı²³ ve benzer şekilde el değiştirme sıklığıdır.²⁴ Her iki unsur için de süre arttıkça memnuniyetin derecesinin azalmaktadır.

Konut memnuniyetinin konuta ilişkin göstergelerinden sonucusu ekonomik boyuttur. Bu kapsamda konutun değeri arttıkça²⁵ ve konut sahibi olurken ödeme koşulları uygunlaştıkça²⁶ memnuniyetin arttığı; kira bedeli²⁷ ve konut maliyeti (vergiler, tadilat harcamaları vb.)²⁸ arttıkça memnuniyetin azaldığı bilinmektedir.

Konut Çevresine Dair Nitelikler

Konut memnuniyeti bileşenlerinin ikincisini konut çevresine dair nitelikler oluşturmaktadır. Bu memnuniyet bileşenleri konutun konumu ve erişilebilirlik, kentsel hizmetler ve çevre kalitesi ve sosyal çevre başlıkları altında

¹⁶ Lawton, 1980; Yi, 1985; Kaitilla, 1993; Mustapha vd., 1995; Ukoha ve Beamish, 1997; Salleh, 2008; Mohit vd., 2010.

¹⁷ Kaitilla, 1993; Kahraman, 2013.

¹⁸ Ukoha ve Beamish, 1997.

¹⁹ Lawton, 1980; Kahraman, 2013.

²⁰ Zanuzdana vd., 2012; Kahraman, 2013.

²¹ Loo, 1986; Kaitilla, 1993; Kahraman, 2013.

²² Mustapha vd., 1995; Kahraman, 2013.

²³ Kahraman, 2013.

²⁴ Kasarda ve Janowitz, 1974; Lawton, 1980.

²⁵ Peck ve Stewart, 1985; Boyle ve Kiel, 2001.

²⁶ Mustapha, vd., 1995; Kahraman, 2013.

²⁷ Peck ve Stewart, 1985.

²⁸ Peck ve Stewart, 1985; Varday ve Preiser, 1998.

incelenabilir. Konutun konumu ve erişilebilirlik ölçütünü tanımlayan unsurlar konutun çevresinde yer alan diğer kentsel değerler referans alındığında yerini ve erişilebilirliğini belirlemeye yardımcı olan unsurlardır. Lawton (1980) çalışmasında konutun bulunduğu kent ve kent içindeki yeri gibi unsurlarla konumuna dair memnuniyeti incelemiştir. Varady ve Preiser (1998) konutun içinde bulunduğu alanda yer alan diğer konut niteliklerinin ve tipolojilerinin memnuniyeti etkilediğini savunmaktadır. Erişilebilirlik kapsamında ise konut alanının kullanıcıların iş yerine, sağlık ve eğitim tesislerine, alışveriş ve eğlence alanlarına, toplu taşıma istasyonlarına²⁹ ve kent merkezine uzaklığı (Mohit vd., 2010) konut memnuniyeti araştırmalarına dâhil edilmiştir.

Kentsel hizmetler ve çevre kalitesi konut alanına ilişkin memnuniyeti belirleyen bir diğer önemli ölçüttür. Bu kapsamda alanda sunulan kentsel hizmetler ve bu hizmetlerin nitelikleri, yeterliliği ve çevre kalitesine ilişkin memnuniyeti tanımlayan pek çok unsur bulunmaktadır. Konut çevresindeki kentsel hizmetlerin (alışveriş alanları, yeşil alanlar, ibadet, eğitim ve sağlık tesisleri vb.),³⁰ direnaj sisteminin,³¹ iletişim araç ve alanlarının (postane, telefon istasyonu vb.),³² sokak aydınlatmalarının, çöp toplama,³³ yangın ve sokak güvenliği³⁴ hizmetlerinin varlığı ve yeterliliği bu unsurlardan bazılarıdır. Bunlar dışında yolların niteliği;³⁵ alanın engellilerin kullanımına uygun oluşu;³⁶ toplu ulaşımın sistemlerinin,³⁷ otopark alanlarının³⁸ ve yaya yollarının varlığı ve yeterliliği³⁹ de memnuniyetin biçimlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Yazında bulunan birçok araştırma konut memnuniyeti kapsamında çevre kalitesine değinmektedir. Yapılan çalışmalar konut alanında yer alan elektrik, su ve gaz kesintilerinin sıklığı, kanalizasyon sorunları,⁴⁰ lağım farelerinin varlığı, sokaktaki koku⁴¹ ve hava kirliliği⁴² sorunları, cadde/sokak gürültüsü,⁴³ kirliliği⁴⁴ ve trafik yoğunluğu⁴⁵ ve kazaları⁴⁶ gibi problemlerin çevre kalitesini ve konut memnuniyetini olumsuz şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bir grup araştırmacı kentsel hizmetler ve kentsel çevre dışında konut alanındaki yönetimin performansının⁴⁷ konut memnuniyetini etkilediğini savunmaktadır.

Konut çevresine dair yukarıda değinilen fiziksel unsurlara ilişkin duyulan memnuniyet dışında alanın sosyal çevresinden duyulan memnuniyetin de konut memnuniyeti araştırmalarında önemli olduğu görülmektedir. Araştırmalara göre konut memnuniyetiyle alandaki nüfus yoğunluğu arasında negatif bir ilişki bulunmakta, kalabalık konut çevreleri memnuniyetsizliğe yol açmaktadır.⁴⁸ Artan nüfusa paralel olarak gerçekleşen kontrolsüz kentsel büyüme de memnuniyeti olumsuz yönde etkilemektedir.⁴⁹ Buna rağmen Kasarda ve Janowitz (1974) nüfus yoğunluğunun sosyal etkileşim ve ağların kuvvetli olduğu alanlarda memnuniyetsizliği olumsuz etkilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.

Konut alanında yaşayanların sosyal psikolojilerinin ve içinde buldukları sosyal çevreyle ilgili hislerinin memnuniyeti belirlemede önemli rolü bulunmaktadır.⁵⁰ Bu sebeple konut memnuniyeti konusunda yapılan pek çok çalışmada sosyal ilişkiler ve nitelikleri üzerinde durulmaktadır. Dışlanma, aşağılanma, yabancılaşma⁵¹ ve güvenlik sorunları⁵² gibi toplumsal memnuniyetsizlikler konut memnuniyeti seviyesini azaltmaktadır. Katılım ve toplum olma hissi uyandıran⁵³ formel ya da enformel bağlılıklar memnuniyete olumlu katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda konut alanında komşuluk ilişkilerinin,⁵⁴ arkadaşların⁵⁵ ve akrabaların⁵⁶ varlığının, sosyal ve sivil topluluklara üyeliğin⁵⁷ ve toplumsal entegrasyonun⁵⁸ konut memnuniyetini olumlu etkilediği bilinmektedir. Benzer biçimde konut çevresindeki sosyal etkileşim,⁵⁹ ortak kültürel alışkanlıklar ve gelenekler,⁶⁰ sosyal dayanışma ve bağlılık,⁶¹ ve sınıfsal aidiyet⁶² özellikle düşük gelir gruplarının yaşadığı konut alanlarında memnuniyete katkıda bulunmaktadır. Ayrıca alandaki sosyal yapının homojenliğinin⁶³ veya istikrarlı ve uyumlu oluşunun⁶⁴ konut memnuniyetini artırdığı bilinmektedir. Konut dışındaki ortak alanlar, sosyal ve kültürel olanaklar vb. sosyalleşmeye imkân verdiğinden memnuniyeti artırıcı unsurlar olarak görülmektedir.⁶⁵

Konut Kullanıcılarına Dair Nitelikler

Konut memnuniyeti bileşenlerinin sonucusu konut kullanıcılarının nitelikleridir. Bu nitelikler konut beklentilerinin farklılaşmasında etken rol oynamakta olup, birey ya da hanehalkı özellikleri⁶⁶ olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaş,⁶⁷

²⁹ Loo, 1986; Muoghalu, 1991; Mustapha vd., 1995; Parkes, 2002; Kahraman, 2013.

³⁰ Duncan, 1971; Campbell vd., 1976; Lawton, 1980; Fried, 1982; Muoghalu, 1991; Türkoğlu, 1997; Kelekcı ve Berköz, 2006; Sallah, 2008; Zanuzdan vd., 2012.

³¹ Muoghalu, 1991; Jiboye, 2010.

³² Mustapha vd., 2006; Sallah, 2008; Parkes vd.; Jiboye, 2010.

³³ Onibokun, 1974; Adams, 1992; Varady ve Preiser, 1998; Westaway, 2006; Mohit vd., 2010.

³⁴ Miller vd., 1980; Lawton, 1980; Adams, 1992; Mustapha vd., 2006; Sallah, 2008.

³⁵ Awotona, 1988; Muoghalu, 1991.

³⁶ Sallah, 2008.

³⁷ Türkoğlu, 1997; Kelekcı ve Berköz, 2006.

³⁸ Loo, 1986; Mustapha vd., 2006; Sallah, 2008.

³⁹ Mohit vd., 2010.

⁴⁰ Lawton, 1980; Mustapha vd., 2006; Baiden vd., 2011; Zanuzdana vd., 2012.

⁴¹ Lawton, 1980; Baiden vd., 2011.

⁴² Sallah, 2008; Zanuzdana vd., 2012.

⁴³ Soen, 1979; Lawton, 1980; Varaday, 1983; Dahman, 1985; Parkes vd., 2002.

⁴⁴ Enosh vd., 1984; Loo, 1986.

⁴⁵ Lawton, 1980.

⁴⁶ Mohit vd., 2010.

⁴⁷ Onibokun, 1974; Varady ve Preiser, 1998; Jiboye, 2010.

⁴⁸ Baldassare, 1982; Yi, 1985; Loo, 1986; Adams, 1992.

⁴⁹ Galster ve Hesser, 1981; Varaday, 1983.

⁵⁰ Schorr, 1963.

⁵¹ Gans, 1967; Middleton, 1963.

⁵² Miller vd., 1980; Varaday, 1983; Dahman, 1985; Kelekcı ve Berköz, 2006; Caldieron, 2011.

⁵³ Parkes vd., 2002.

⁵⁴ Mustapha vd., 1995; Parkes vd., 2002; Westaway, 2006; Kahraman, 2013.

⁵⁵ Kasarda ve Janowitz, 1974.

⁵⁶ Kasarda ve Janowitz, 1974; Kahraman, 2013.

⁵⁷ Zanuzdana vd., 2012.

⁵⁸ Lu, 1999; Hashim, 2003.

⁵⁹ Fried ve Gleicher, 1961; Galster ve Hesser, 1981; Alison vd., 2002; Vera-Toscano ve Ateca-Amestoy, 2008.

⁶⁰ Duncan, 1971.

⁶¹ Hourihan, 1984; Caldieron, 2011; Parkes vd., 2002.

⁶² Hourihan, 1984; Loo, 1986.

⁶³ Rent ve Rent, 1978; Loo, 1986; Kelekcı ve Berköz, 2006; Vera-Toscano ve Ateca-Amestoy, 2008.

⁶⁴ Baiden vd., 2011.

⁶⁵ Konadu, 2001; Sinai, 2001.

⁶⁶ Bonnes et al., 1991; Galster 1987; Lu, 1999.

⁶⁷ Lawton, 1980; Barrasi vd., 1984; Mohit vd., 2010.

Şekil 1. Alanın Ankara kenti içindeki konumu.

cinsiyet,⁶⁸ medeni durum, etnik köken,⁶⁹ meslek,⁷⁰ eğitim seviyesi⁷¹ ve hanehalkı büyüklüğü⁷² gibi demografik veriler bunlardan bazılarıdır. Konut kullanıcılarının ekonomik durumlarına ilişkin göstergelerdeki farklılıklar beklentilerin ve memnuniyetin çeşitlenmesini sağlamaktadır. Çeşitlenmeyi sağlayan bu göstergeler kullanıcının çalışma-çalışmama durumu,⁷³ hanehalkı geliri,⁷⁴ gelir kaynağı,⁷⁵ yaşam seviyesi⁷⁶ ve hanede çalışan eşin varlığıdır.⁷⁷ Yapılan araştırmalar⁷⁸ hanehalkı büyüklüğü azaldıkça ve geliri arttıkça memnuniyetin arttığını göstermektedir. Yazında eğitim seviyesindeki düşüklüğün memnuniyet üzerindeki etkisinin yönü konusunda bir uzlaşma yoktur.⁷⁹

Konut ve çevresine dair memnuniyetsizliğin yoğunlaşması o alanda yaşayanların taşınmaları ile sonlanabilir.⁸⁰ Fakat bu hareketlilik ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerle çoğu zaman hanehalkları için göze alınamayacak kadar güçtür. Bu sebeple varolan durumun iyileştirilmesi pek çok açıdan tercih edilebilir bir durumdur. Bu iyileştirme konutun kendine ilişkin değişiklikler gerektirdiğinde daha

mümkünken, konutun çevresine dair bir iyileştirme gerektirdiğinde kentsel bir müdahale halini dahi alabilmektedir.

Konut kullanıcılarına ilişkin konut memnuniyetini şekillendiren diğer bir unsur ise konut kullanım alışkanlıklarına yöneliktir. Bunlar arasında ev sahipliği-kiracılık durumu⁸¹ ve konutu kullanım süresi⁸² yer almaktadır. Bir kısım araştırmacı konut sahipliğinin temel ihtiyaçlardan biri olan kendini gerçekleştirme ve barınmaya yaptığı atf ve sağladığı ekonomik avantaj nedeniyle memnuniyeti arttırdığını savunurken,⁸³ diğerleri⁸⁴ kiracılık sisteminin kiracı haklarının iyi kurgulandığı durumlarda sağladığı hareketlilik nedeniyle memnuniyete olumlu etkide bulunduğunu tartışmaktadır.

Alan Çalışması: Altındağ Türk-iş Blokları

Ankara'nın planlı olarak gelişmiş konut alanlarından olan Altınpark Mahallesi'ndeki⁸⁵ Türk-iş Blokları 1970'li yıllarda bir işçi konut kooperatifi olarak kurulmuştur. Ankara'nın Samsun yolu çıkışına ve Esenboğa Havalimanı yoluna 3,3 km. olan alan (Şekil 1), kentin önemli rekreasyon alanlarından Altınpark'a ve Siteler mobilya sanayi alanına komşudur. 2012 TÜİK verilerine göre alanda 2521 hanehalkı ve

⁶⁸ Mustapha vd., 1995; Varady ve Preiser, 1998; Mohit vd., 2010.

⁶⁹ Lawton, 1980; Adams, 1992; Varady ve Preiser, 1998; Jiboye, 2010.

⁷⁰ Mustapha vd., 1995; Mohit vd., 2010; Jiboye, 2010.

⁷¹ John ve Clark, 1984; Mustapha vd., 1995; Mohit vd., 2010.

⁷² Lee ve Guest, 1983; Yi, 1985; Peck ve Stewart, 1985; Adams, 1992; Lu, 1999.

⁷³ Peck ve Stewart, 1985.

⁷⁴ John ve Clark, 1984; Mustapha vd., 1995; Mohit vd., 2010.

⁷⁵ Varady ve Preiser, 1998.

⁷⁶ Lawton, 1980.

⁷⁷ Mohit vd., 2010.

⁷⁸ Campell et al., 1976; Morris ve Winter, 1978; Mohit vd., 2010.

⁷⁹ Kahraman, 2013.

⁸⁰ Speare, 1974; Morris vd., 1976; Ferrer-i-Carbonell, 2004.

⁸¹ Lawton, 1980; Peck ve Stewart, 1985; Kaitille, 1993; Varady ve Carroza, 2000; Baiden vd., 2011.

⁸² Schorr, 1963; Hunter, 1978; Hourihan, 1984; Satsangi ve Kearns, 1992.

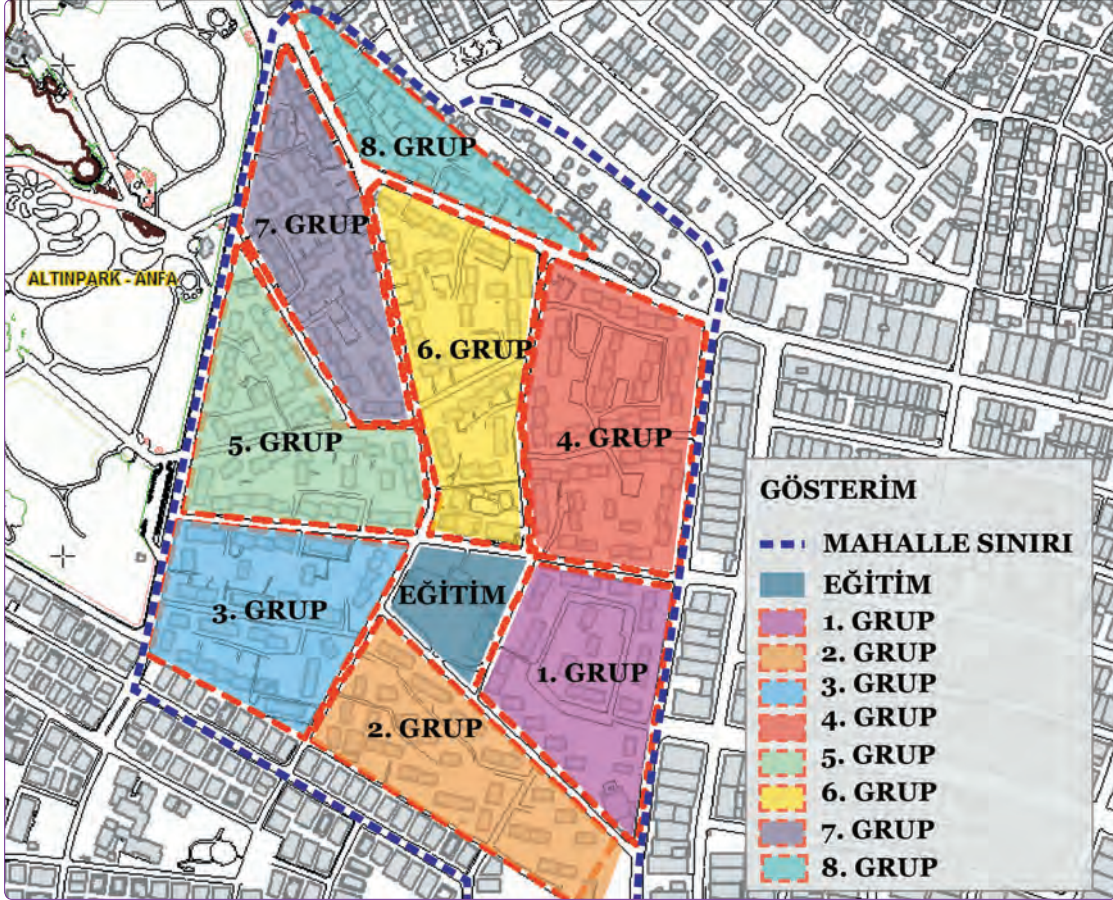
⁸³ Saunders, 1990; Rohe ve Stegman, 1994; Rossi ve Weber, 1996; Kahraman, 2013.

⁸⁴ Kemeny, 1995; Behring ve Helbrecht, 2002.

⁸⁵ Saha çalışması başlangıcında Türk-iş Blokları Seyfi Demirsoy Mahallesi sınırları içinde yer alırken, mahalle daha sonra Altınpark Mahallesi ile birleştirilerek Altınpark Mahallesi ismini almıştır.

Şekil 2. Alanda yer alan dört- beş katlı blokler (Kasım 2013).

Şekil 3. Alanda yer alan grupları gösteren şematik plan.⁸⁶

7160 kişi yaşamaktadır. Üzerinde dört-beş katlı apartman bloklarının yer aldığı (Şekil 2) toplam 341 dönümlük alanda sekiz gruptan (Şekil 3⁸⁶) oluşan 281 blok ve 2566 daire yer almaktadır. Alandaki gruplar blokların tamamlanma tarihine göre oluşturulmuş birden fazla ada ve bloğu içeren yönetim gruplarıdır.

Türk-İş Bloklarında yaşayanların konut memnuniyetlerini ve kentsel dönüşüm konusunda eğilimlerini belirlemek amacıyla iki aşamalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. İlk aşaması derinlemesine mülakatlar, ikinci aşaması ise anket uygulamalarından oluşan çalışmanın yöntemi ve bulgularına ilişkin bilgiler takip eden bölümlerde yer almaktadır.

⁸⁶ Seyfi Demirsoy Mahallesi Muhtarlığından alınan bilgiye göre hazırlanmıştır.

Derinlemesine Görüşmeler ve Elde Edilen Bulgular

Alan çalışmasının ilk aşamasını 2013 yılı Kasım-Aralık aylarında mahalle muhtarı, apartman yönetimleri ve temsilcileriyle gerçekleştirilen mülakatlar oluşturmaktadır. Bu mülakatlarda alanın içinde bulunduğu kentsel dönüşüm süreci ve alanda yaşayanların dönüşüm beklentileri hakkında bilgi toplanmıştır.

Türk-İş Bloklarında Başlayan Dönüşüm Süreci

Alandaki kentsel dönüşüm beklentisini hazırlayan süreç 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen altyapı çalışmalarıdır. Mahallede başlatılan rögar ve yağmurlama sistemleri çalışmaları esnasında açılan büyük kanallar temel kazıklarının bulunmayan binalardan bazılarında kaymalara neden

Şekil 4. Temelinde kaymalar olan yapılara ve güçlendirme çalışmalarına bir örnek.⁸⁷

olmuştur. 1996 yılında yaşanan bu olumsuzluk sebebiyle binalar incelenmiş, temellerinde zayıflık olduğu tespit edilen bazı binalarda güçlendirmeler yapılmıştır (Şekil 4). Teknik ömrünün 40 yıl kadar olduğunu belirlenen bu yapıların yıpranmışlığı, altyapıdan kaynaklanan sorunlar, daha lüks konutlarda yaşama özlemi, Altındağ Belediyesi tarafından yakın çevrede gerçekleştirilen kentsel dönüşüm çalışmaları ve alandan getirim elde etmek isteyenlerin çabaları Türk-iş Bloklarında yaşayanlarda kentsel dönüşüm beklentisinin oluşmasını sağlamıştır. Bu beklentiler ilk kez 2008 yılında dile getirilmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda alandaki 2. grup yönetimi 256 daireden 196'sının imzasını alarak, dönüşüm konusunda Altındağ Belediyesine müracaat etmiştir. Belediye dönüşüm konusunu Büyükşehir Belediyesine iletmış, ancak talep kabul görmemiştir. 2011 yılında Belediye alanda yaşayanların dönüşüm isteğini TOKİ'ye (Başbakanlık Toplu Konut İdaresi) aktarmış, ancak kurum kentsel dönüşüm projelerinin hazırlanması, idari şartların tespiti ve genel değerlendirme yapılabilmesi için toplu müracaat istemiştir. TOKİ dönüşüme ilişkin ön fizibilite çalışmasının yapılması için konuyu Belediyeye geri iletmış, dönüşüme yönelik bir gelişme yaşanmamıştır.

2012 yılında Altındağ Belediyesi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na alanın "riskli alan" ilan edilmesi konusunda başvuruda bulunmuştur. Alan 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" kapsamında Bakanlar Kurulu'nun 2013/4654 sayılı kararı ile riskli alan ilan edilmiş, bu karar 17.05.2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Alanda bulunan binaların yapım tekniği ve teknik ömrünü tamamlamış olması, bazı bloklarda oluşan çatlaklar ve bir blokta oluşan çökme tehlikesi alanın riskli alan olarak ilan edilmesine gerekçe oluşturmuştur.

Alanda 1. ve 2. grupta yaşayanların %80'i imza toplayarak dönüşüm taleplerini belediye aracılığıyla Bakanlığa iletmıştır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde imzalar toplanırken alanda yaşamayan ev sahiplerinden bazılarının ulaşılmasının dışında, çeşitli nedenlerle bazı hanehalklarının imza vermektan kaçındığını belirlenmiştir. Bu nedenler arasında %48'i yeşil olan alanda yeşil alanların ko-

⁸⁷ Mahalle sakini Abdullah Asil Doğan'ın arşivi.

Şekil 5. Altındağ Belediyesi Türk-iş Blokları ikinci toplantısı.⁸⁹

runması gerekliliğine duyulan inanç, yaş ortalaması yüksek olan alanda yaşlı nüfus için taşınmanın zorluğu ve yaşama ve konuta dair dönüşümün neden olacağı düzen değişiklikleri yer almaktadır.

Temmuz 2013'de Belediye tarafından alanda bir toplantı yapılarak kentsel dönüşümün etaplanarak gerçekleştirileceği ve konut sahipleri için ödemesiz yaklaşık net 130 m²'lik yeni konutların yapılacağı belirtilmiştir.⁸⁸ Belediye'nin düzenlediği ikinci toplantıda alanda yaşayanlara bir taslak proje sunulmuştur (Şekil 5). Hollanda'nın Amsterdam kentinde uygulanmış bir model örnek alınarak hazırlandığı ifade edilen projede U formunda konut alanı ve 6 katlı 101 m² kullanım alanı olan konut önerileri getirilmiştir. Proje taslağı hazırlanırken alanda yaşayanların görüşünün alınmaması özellikle dönüşüm için imza vermiş olan hanehalklarının projeye itiraz etmelerine neden olmuştur. Bu hanehalklarının beklentisi toplam inşaat alanında yarı yarıya ortaklıkla ve kendi talepleri doğrultusunda bir proje hazırlanması yönündedir. Yapılan derinlemesine görüşmeler göstermektedir ki uygulanacak projeye yönelik alanda yaşayanlara yeterli bilginin sunulmaması dönüşüme olumlu ya da olumsuz bakıyor olsunlar hak sahiplerinin dönüşüm sürecine güvensiz yaklaşımlarına neden olmuştur.

Son dönemde 4. grupta yaşayanlar da dönüşüm için imza toplanmaya başlamıştır. Diğer gruptaki hanehalkları projelerdeki belirsizlik nedeniyle ve sürecin nasıl işleyeceğini görmek istediklerinden beklemeyi tercih etmektedir. Öte yandan kentsel dönüşüm beklentisi ve alanın riskli alan ilan edilmesi konut fiyatlarına yansımıştır. Ocak 2012'de 90 bin TL olan konut fiyatları, Ocak 2013'de 110 bin TL'ye yükselmiş, Eylül 2014'de ise 160-210 bin TL arasında değişiklik göstermiştir.⁹⁰

⁸⁸ <http://www.altindag.bel.tr/gazete.asp?kategori=mansetler&ay=KASIM&yil=9> [Erişim Tarihi 3 Nisan 2014].

⁸⁹ <http://www.altindag.bel.tr/gazete.asp?kategori=mansetler&ay=KASIM&yil=9> [Erişim Tarihi 3 Nisan 2014].

⁹⁰ <http://www.hurriyetemlak.com/konut-satilik/ankara-altindag-seyfi-demir-soy/> [Erişim Tarihi 11 Eylül 2014].

Tablo 2. Anket çalışmasında kullanılan temel bileşenler ve değişkenler

Konut kullanıcılarına dair nitelikler	Demografik özellikler	<ul style="list-style-type: none"> • Yaş • Hanehalkı büyüklüğü • Cinsiyet • Meslek • Ev sahipliği-kiracılık durumu • Konutun kullanım süresi
Konuta dair nitelikler	Mimari özellikler, işlevsellik, kalite	<ul style="list-style-type: none"> • Konut büyüklüğü • Oda büyüklükleri, sayısı, çeşitliliği, yerleşimi • Mutfak ve banyo büyüklüğü/donanımı • Konutun ısıtma biçimi • Yapı niteliği • Malzeme kalitesi
Konut çevresine dair nitelikler	<p>Konum</p> <p>Kentsel hizmetlerin niteliği</p> <p>Sosyal çevre</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tesisatın niteliği • Kentsel hizmetlere uzaklık • İş yerine uzaklık • Toplu taşıma istasyonlarına uzaklık • Yeşil alanların yeterliliği • Ulaşım hizmetlerinin yeterliliği • Güvenlik hizmetlerinin yeterliliği • Altyapı hizmetlerinin yeterliliği • Çevre temizliği ve düzenlemesi • Komşuluk ilişkilerinin niteliği • Alanda akrabaların varlığı • Alandaki nüfus yoğunluğu

Altındağ Belediyesi'nin alana ilişkin hazırladığı imar planları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca onaylanmış olsa da 2014'ün Ocak ayı itibarıyla belediye seçimleri gerekçeyle kentsel dönüşüm çalışmaları durdurulan alanda dönüşüm konusunda somut bir gelişme kaydedilmemiştir. Diğer yandan, alanın riskli alan ilanına karşı bir dava açılmıştır. Dava süreci halen devam etmektedir.

Anket Çalışması ve Sonuçları

Alan çalışmasının ikinci aşamasını 2013 yılı Mayıs-Aralık ayları arasında gerçekleştirilen, yapılandırılmış anket çalışması oluşturmaktadır. Alanda 256 hanehalkıyla (toplam hanehalklarının %10'u) yüz yüze gerçekleştirilen bu çalışmayla Türk-iş Bloklarında yaşayanların konut memnuniyetleri ve dönüşüm konusundaki eğilimleri araştırılmıştır. Üç ana bölümden oluşan anketin ilk bölümü çalışmaya katılan konut kullanıcılarının profillerini belirlemeye, ikinci bölümü yaşanan konutlara ve çevreye dair memnuniyeti tespit etmeye ve son bölümü ise kentsel dönüşüm konusunda eğilimin ne olduğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir. Memnuniyet ile ilişkili olarak konuta dair nitelikler mimari özellikler, işlevsellik, konfor ve kalite boyutuyla; konut çevresine dair nitelikler ise konum, kentsel hizmetlerin niteliği ve sosyal çevre boyutları altında incelenmiştir (Tablo 2). Dönüşüm eğilimlerine ilişkin ise konut kullanıcılarının dö-

nüşümü isteyip istemedikleri ve dönüşümden beklentilerinin ne olduğu irdelenmiştir. Anketler sonuçları betimleyici istatistikler ve çapraz tablolar yoluyla analiz edilmiştir.

Anket çalışmasında katılımcıların demografik özellikleri üzerine gerçekleştirilen değerlendirmede katılımcıların %56'sının kadın, %44'ünün erkek ve yaş ortalamalarının 51 olduğu görülmüştür. Yaşları 60'ın üzerinde olan bireylerin genellikle tek başına yaşadığı alanda ankete katılanların %57'si 50 yaş üzerindeyken, %43'ü 50 yaş altındadır. Ortalama büyüklüğü üç olan hanehalklarının %56'sı ise üç-dört, %37'si bir-iki kişilik ailelerden oluşmaktadır. Ankete katılanların %38'i lise, %25'i üniversite, %19'u ilkökul, %16'sı ortaokul mezunu olup, %30'u ev hanımı, %27'si emekli, %20'si kamu/özel sektörde ücretli çalışan, %14'ü işveren ve kendi hesabına çalışan, 8'i ise öğrencidir.

Çalışmaya katılanların ortalama alanda oturma süresi 21 yıl, ev sahipliği oranı ise %86'dır. Katılımcıların yaklaşık %20'si Türk-iş Bloklarının ilk inşa edilmeye başlandığı yıllardan bu yana (yaklaşık 40-45 yıl) alanda ikamet etmektedir. Bu durum alanda yer alan konutların el değiştirme sıklığının yüksek olmadığını ve konut alanında yaşayan hanehalklarının uzun yıllar boyunca istikrarlı bir şekilde alanda ikamet etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Çalışmaya katılanların ortalama daire büyüklükleri 96 m² olmasına rağmen

Tablo 3. Konut kullanıcılarının niteliklerine göre memnuniyet (%)⁹¹

Nitelikler		Konuttan memnuniyet (%)	Mahalleden memnuniyet (%)
Yaş grubu	130–84	54 (25)	67 (26)
	35–49	66 (46)	67 (47)
	50–64	66 (59)	74 (67)
	65+	72 (41)	77 (44)
Hanehalkı büyüklüğü	1	87 (20)	96 (22)
	2	78 (56)	76 (55)
	3	58 (43)	65 (48)
	4	62 (42)	68 (46)
	5	53 (10)	68 (13)
Cinsiyet	Kadın	63 (90)	72 (104)
	Erkek	72 (81)	71 (80)
En son bitirilen okul	İlkokul	79 (38)	77 (37)
	Ortaokul	67 (28)	69 (29)
	Lise ve dengi okul	64 (61)	75 (72)
	Üniversite/Yüksekokul	59 (38)	63 (40)
Meslek	Ücretli çalışan	64 (33)	71 (37)
	İşveren/kendi hesabına çalışan	60 (21)	63 (22)
	Emekli	67 (47)	74 (52)
	Ev hanımı	71 (55)	74 (57)
	Öğrenci	65 (13)	70 (14)
Konutun kullanım süresi	9 yıldan az	59 (38)	55 (36)
	10–19 yıl	69 (37)	78 (42)
	20–29 yıl	76 (44)	81 (47)
	30 yıldan fazla	66 (52)	75 (59)
Ev sahipliği-kiracılık durumu	Ev sahibi	69 (152)	74 (163)
	Kiracı	50 (18)	56 (20)

alandaki kullanım alanı 130 m²'ye ulaşan farklı konut büyüklükleri bulunmaktadır. Bir kooperatif alanında konutların farklı kullanım alanlarına sahip olmasının sebebi bina yapım tekniğidir. Yığılma olan apartman bloklarında üst katlardaki daireler alt katlardakilere göre daha büyüktür. Daire büyüklükleri arasındaki farkın diğer sebebi ise zaman içinde balkonların ve çıkmaların kapatılıp, dairenin iç kullanım alanına dâhil edilmesidir. Bu durum kat planlarında ve oda sayılarında farklılaşmanın oluşmasına neden olmuştur. İki oda ve “L” tipi salondan oluşan dairelerden bazılarında oda sayısı beşe kadar çıkabilmektedir.

Konut Memnuniyetine Yönelik Bulgular

Ankete katılanların %67'si konutlarından ve %72'si yaşadıkları mahalleden memnundur. Kullanıcıların demografik özelliklerine göre değerlendirme yapıldığında (Tablo 3) yaş

arttıkça memnuniyetin arttığı görülmüştür. Uzun yıllardır aynı konutta ve mahallede oturmanın getirdiği alışkanlık ve sosyal ve mekânsal bağlılık nedeniyle bu grubun konut memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu ileri sürülebilir. Bu grubun apartmanlarında eksikliğini duyduğu en önemli unsur asansör, yaşadıkları alanda ise güvenlidir. Kadınların yaşadıkları mahalleden (%72) konutlarına (%62) göre daha memnun oldukları belirlenmiştir. Bunun sebebi vaktinin çoğunu konutun iç mekânında geçiren kadınların konuta ilişkin beklentilerinin daha detaylı olmasıdır. Kadın katılımcılar özellikle mutfak büyüklüğü ve donanımıyla ilgili beklentilerini dile getirmişlerdir. Erkeklerin ise konut (%72) ve mahalle memnuniyeti oranları benzerdir (%71). Balkonun büyük olmasına ilişkin beklenti her iki cinsiyet grubu için de geçerlidir. Bunun nedeni bazı hane halkları için dış mekânla kurulmak istenen ilişkinin yoğun oluşu, balkonun dinlenmek, yemek yemek ve depolama amaçlı kullanılıyor olması; bazıları içinse konutun içine dâhil edilen balkonun iç mekân büyüklüğüne sağlayacağı katkıdır. Eğitim seviye-

⁹¹ Tablo sıra toplamlarının memnuniyet yüzdeleri vermektedir. Tablo şu şekilde okunmalıdır: Örneğin 65 yaş ve üzeri ankete katılanlardan % 72'si konuttan memnun iken bu yaş grubundan % 78'i oturdukları mahalleden memnundur. Parantez içindeki sayılar frekans değerleridir.

Tablo 4. Konuta ve çevresine dair nitelikler için memnuniyet oranları (%)⁹²

Mimari özellikler, işlevsellik, kalite	Memnuniyet (%)	Konum	Memnuniyet (%)	Kentsel hizmetlerin niteliği	Memnuniyet (%)	Sosyal çevre	Memnuniyet (%)
Konut büyüklüğü	54 (138)	İş yerine uzaklık	49 (126)	Çocuk parkları	61 (156)	Komşuluk ilişkileri	71 (181)
Odaların büyüklüğü	48 (123)	Alışveriş merkezine uzaklık	51 (130)	Yeşil alanlar	74 (190)	Akrabaları uzaklık	36 (91)
Odaların kullanılabilirliği	51 (131)	Pazara uzaklık	70 (179)	Otoparklar	40 (101)	Nüfus yoğunluğu	60 (154)
Mutfak büyüklüğü	34 (87)	Markete uzaklık	79 (202)	Mahallenin temizliği	54 (139)		
Balkon büyüklüğü	46 (77)	Tiyatro/sinemaya uzaklık	35 (89)	Güvenlik	24 (61)		
Isınma düzeyi	50 (129)	Spor tesislerine uzaklık	34 (86)	Toplu taşıma duraklarına uzaklık	84 (216)		
Malzeme kalitesi	51 (131)	Dini tesislere uzaklık	82 (210)	Kanalizasyon	29 (73)		
Su/elektrik tesisatı	37 (95)	Anaokulları ve ilköğretime uzaklık	87 (222)				
		Sağlık merkezlerine uzaklık	79 (202)				

si ve konut memnuniyeti arasındaki ilişki irdelendiğinde, eğitim seviyesi arttıkça konuttan ve mahalleden duyulan memnuniyette görece bir düşüş kaydedilmiştir. Konutlarından ve mahallelerinden daha az memnun olan grubu üniversite mezunları (sırasıyla %59; %63) oluşturmaktadır ki bu grubun hem konut iç mekânına hem konut çevresine ilişkin beklentileri yüksektir. Bu grup konuta ilişkin olarak konutun daha büyük olması, konutta depolama alanlarının ve ebeveyn banyosunun olması, kullanılan malzeme kalitesinin iyileşmesi, tesisatın yenilenmesi ve daha lüks konutlarda yaşama gibi isteklerini; konut çevresine ilişkin de güvenlik sorunlarının çözüldüğü, spor/kültür olanaklarının ve otopark alanlarının arttığı, daha temiz bir çevrede yaşama isteklerini dile getirmişlerdir.

Meslek gruplarına göre konut ve mahalle memnuniyetine bakıldığında oranların benzer ve yüksek olduğu görülmüştür. Bu değerlendirmeye göre emeklilerle (sırasıyla %67; %74) ev hanımlarının (sırasıyla %71; %74) çalışanlara göre memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Konut kullanım süresine göre yapılan değerlendirme 20-29 yıldır alanda oturanların hem konut hem de

mahalleden duydukları memnuniyetin en yüksek seviyede olduğu (sırasıyla %76; %81), memnuniyet dereceleri en düşük grubun alanda en az zaman geçirenler olduğu (sırasıyla %59; %55) belirlenmiştir. Konut kullanım süresi arttıkça yaşın artıyor olması bu iki farklı kritere göre memnuniyet tespitlerinin tutarlı olmasını açıklamaktadır. Ev sahipliği-kiracılık açısından ise ev sahibi olanların (sırasıyla %69; %74) konut ve mahalle memnuniyetleri oranı kiracılara (sırasıyla %50; %56) göre daha yüksektir. Kiracı kullanıcıların alanı tercih edişinin ardında en önemli neden eski bir konut alanı olan Türk-İş Bloklarında kiraların civardaki yeni konut alanlarına göre çok daha düşük oluşudur. Kiracıların konuta ilişkin en önemli şikâyetleri konutun büyüklüğüne, planına ve malzeme kalitesine yöneliktir.

Anket çalışmasının ikinci kısmında konutun mimari özellikleri, işlevselliği ve kalitesine yönelik özelliklerinden duyulan memnuniyet sorgulanmıştır (Tablo 4). Bu sorgulamaya göre ankete katılanlar mevcut konutlarının büyüklüğü (%54), odaların kullanılabilirliği (%51), malzeme kalitesi (%51)

⁹² Parantez içindeki sayılar frekans değerleridir.

ve ısınma düzeyi (%50) gibi niteliklerinden önemli ölçüde memnundur. Konut büyüklüğüne ilişkin memnuniyetin yüksek çıkmasının ardında hanehalklarının çoğunluğunun büyüklükleri ikiye dört arasında değişen çekirdek aile yapısında olmaları yatmaktadır. Yapılan derinlemesine mülakatlarda alandaki konutlarda birçok kez tadilatlar, konut iç mekânında ve apartmanlar içinde yenilemeler yapıldığı anlaşılmıştır ki bu da malzeme kalitesinden duyulan memnuniyeti açıklamaktadır. Konutun mimari özelliklerine dair en az memnun olunan nitelikler mutfak büyüklüğü (%34), su ve elektrik tesisatı (%37) ve balkon büyüklüğüdür (%46). Bu durum yaş ortalamasının yüksek, dolayısıyla konutun içinde geçirilen zamanın fazla olduğu alanda balkon ve mutfak kullanımı için daha fazla mekâna ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir. Ayrıca çalışmaya katılanlar genel olarak kiler, gömme dolap, banyo dolabı gibi iç mekân ihtiyaçlarını; 35-49 yaş aralığındaki çocuklu aileler ise ek olarak ebeveyn banyosu isteklerini dile getirmişlerdir. Gerçekleştirilen mülakatlarda tesisata ilişkin memnuniyetsizliğin sebebinin sıkça yaşanan su tesisatı ve kanalizasyon problemleri olduğu belirlenmiştir. Tesisatın yenilenmesi gerekliliğini belirten hanehalkları işlemin gerektirdiği maliyetlerden dolayı bu yenilemeden kaçınmaktadırlar.

Çalışmanın mevcut duruma ilişkin analizlerinde son olarak konut çevresiyle ilgili niteliklerden duyulan memnuniyet değerlendirilmiştir. İş yerlerine uzaklık ve erişilebilirlik açısından ankete katılanların tamamının %49'u; ücretli çalışan katılımcıların %52'si ve kendi hesabına çalışan işverenlerin %62'si konutlarından memnundur. Bu değerlerin yüksek çıkmasının altında alanın merkezi ulaşım akslarına yakın olmasının, alandaki dolmuş ve otobüs gibi toplu taşıma imkânlarının yeterli olması yatmaktadır. Ankete katılanların %70'i alanın pazara, %79'u marketlere olan yakınlığından memnundur. Türk-iş Blokları Aydınlikevler semt pazarına ve komşusu olan Ali Ersoy Mahallesi semt pazarına yakındır. Ayrıca, alanda ve komşu mahallelerde (Aydınlikevler, Güneşevler ve Ali Ersoy Mahalleleri) süpermarket zincirlerinin bulunması memnuniyeti olumlu yönde etkilemektedir. Alan Ankara'daki büyük alışveriş merkezlerinden Ankamall'a 5,5 km ve Antares'e 6,7 km uzaklıktadır. Ankete katılanların %51'i alanın alışveriş merkezlerine olan uzaklığından memnundur. Yapılan mülakatlarda genellikle alışveriş merkezleri yerine civardaki alışveriş imkânlarının kullanıldığı belirlenmiş olsa da civarda bir alışveriş merkezi olmasını isteklerini dile getiren katılımcılar da olmuştur. Alanda kültürel faaliyetler yok denecek kadar az, spor alanları yetersiz ve erişimi güçtür. Bunun yansıması olarak, ankete katılanların ancak %35'i alanın tiyatro, sinema gibi kültürel tesislere, %34'ü ise spor tesislerine uzaklığından memnundur. Özellikle alandaki genç nüfus spor ve kültür tesislerine duyulan ihtiyacı vurgulamıştır.

Mahallede iki adet camii; bir adet ilköğretim okulu, bir

adet lise ve bir de aile sağlığı merkezi bulunmaktadır. Buna paralel olarak katılımcıların %87'si mahalledeki eğitim hizmetlerinin erişilebilirliğinden ve %82'si konutlarının dini tesislere, %79'u sağlık hizmetlerine yakınlığından memnundur.

Kentsel hizmetlerin niteliği konusunda alandan duyulan memnuniyet değerlendirildiğinde en çok toplu taşıma hizmetlerinden memnun olunduğu (%84) görülmüştür. Bu oranın yüksek çıkmasını mahalleden ikisi belediye biri özel halk otobüsü olmak üzere üç ayrı otobüs hattının geçiyor olması ve mahallede beşten fazla sayıda durak bulunması desteklemektedir. Hizmetler açısından bakıldığında en çok memnun olunan diğer unsur alanda ve çevresinde bulunan yeşil alanlardır ki bu konu mahalle sakinlerinin dönüşüm konusuna itirazda bulunmalarının en önemli nedenlerinden biridir. Katılımcıların %61'i alandaki çocuk parklarını, %71'i ise yeşil alanları yeterli bulmuştur. Türk-iş Bloklarının bahçe içinde az katlı bir konut dokusuna sahip olması, alanın içinde üç adet park ve çocuk parkının bulunması, komşu mahallelerde yer alan çocuk parkları ve yeşil alanlar bu memnuniyetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca alanın kentsel bir rekreasyon alanı olan Altınpark'a komşu olması memnuniyete önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Mahallenin temizliği (%54) memnun olunan diğer bir kentsel hizmettir.

Yapılan çalışma alanın üç kentsel hizmet açısından yetersiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmaya katılanların sadece %24'ü mahallenin güvenliğinden memnundur. Türk-iş Blokları Ankara'nın suç oranı yüksek olarak bilinen bölgelerinden Çiçin Mahallesi yakındır. Mahalle sakinleri alanda son yıllarda sayısı artan hırsızlık olaylarının temelinde Çiçin Mahallesi'nde yaşanan kentsel dönüşümle birlikte suç eğilimli grubun kiralardan çevredeki diğer konut alanlarına göre düşük olduğu Türk-iş Blokları ve civarına taşınması olduğunu düşünmektedir. Alandaki güvenlik sorunu yaşayanların pek çoğunun güvenli siteler içinde yaşamak istemelerine neden olmaktadır. Bir diğer memnuniyetsizlik konusu mahalledeki altyapıdır (%71). Alanda kanalizasyon sistemi zaman içinde eskimiş, yetersiz kalmıştır. Yapılan mülakatlarda kanalizasyonda ufak çaplı tadilatlar yapıldığı, tüm sistemin yenilenmesinin maliyetli olduğu, dolayısıyla bunun yerine alanın dönüşmesinin daha akıllıca olacağı dile getirilmiştir. Otopark alanlarının yetersizliği de alanda memnuniyetsizliğe (%60) neden olmaktadır. Alanda zamanla nüfusun artmasıyla birlikte otopark alanları yetersiz kalmış, bu ihtiyaç yol üstlerinde çözülmeye çalışılmıştır.

Konut memnuniyeti çerçevesinde değerlendirilen son boyut sosyal çevredir. Sosyal çevre kapsamında komşuluk ilişkilerinden, akrabalara olan mesafeden ve alandaki nüfus yoğunluğundan duyulan memnuniyete bakılmıştır. Ankete katılanların %71'i alandaki komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu belirtmiş, memnuniyete olan olumlu katkısını ve alan-

da yaşamaya devam etmelerinin en önemli sebeplerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Türk-iş Bloklarında yaşayanların yoğunlukla 50 yaş üzeri, emeklilerden oluşması ve uzun yıllardır bu alanda yaşıyor olmaları komşuluk bağlarını güçlü kılmaktadır. Alandaki nüfus yoğunluğundan büyük ölçüde memnun olunsu da (%60) nüfusun giderek artması ve çeşitlenmesi endişe verici olarak nitelendirilmiştir. Bu çeşitlenmeyle birlikte sosyal bütünleşmenin zarar göreceği ve yabancılaşmanın artacağı düşünülmektedir. Akrabalara olan mesafeyi çalışmaya katılanlardan %64'ü uzak olarak nitelemiş ve bundan memnun olmadıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum alanda yaşayanlar için akrabalık ilişkilerini devam ettirmenin de sosyal yaşantının sürdürülebilirliği açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Kentsel Dönüşüme Yönelik Yaklaşım

Anket çalışmasında son olarak Türk-iş Bloklarında kentsel dönüşüm ve yapıda yenilemeye karşı yaklaşımın ne yönde olduğu araştırılmıştır. Bu bağlamda ankete katılanlardan %42'si kentsel dönüşüm olmasını, %21'i ise yapıda yenileme olmasını istemekte; %38'i ise alanda herhangi bir dönüşüm veya yenileme olmasını tercih etmemektedir. Yapıda yenileme kapsamında yenilenmenin en çok konut içinde, ardından apartman içi ve cephesinde tadilat olarak gerçekleşmesi istenmektedir. Bu durum ilk bakışta kentsel dönüşümün gerçekleşmesine yönelik alanda bir fikir ayrılığı olduğunu gösterse de dönüşüm olmasını istemeyenlerle yapıda yenileme yapılmasını isteyenleri tek bir grup olarak ele aldığımızda (%59) çelişki ortadan kalkmaktadır. Çünkü 45 senelik bir konut alanında yenilemeler ve tadilatlar yapılması isteği doğaldır. Buna rağmen, kentsel dönüşüm gibi alanda köklü bir değişikliğin yapılması ve tüm alanın alışlagelenden farklı bir hal alması yönünde bir müdahale alanda yaşayanlar için ciddi bir değişiklik kararıdır. Yapılan derinlemesine mülakatlar dönüşümün istenmemesinin ardında alanın düşük yoğunluklu oluşunun ve yoğun yeşil dokunun varlığının etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca dönüşüm sonrasında nüfusun artmasının ve çeşitlenmesinin alandaki homojenliği ve güçlü komşuluk ilişkilerini bozacağına yönelik bir kanı hâkimdir. Dönüşümün olmasını isteyen grup ise bu durumdan çoğunlukla ekonomik olarak fayda bulacaklarına inanmaktadırlar. Bu inanca göre yenilenen konut alanında kiralar ve konut fiyatları yükselecek, konut içi ve çevresinde daha konforlu hatta lüks bir yaşamı sürdürmek mümkün olabilecektir. Bu grubun savunduğu diğer bir konu dönüşümle birlikte konut alanının güvenli ve etrafı çevrili bir siteye dönüşmesidir. Bu senaryoya göre alandaki en büyük sorun olan güvenlik sorunu çözülebilecek, herkese yeter otopark alanı sağlanabilecektir. Ayrıca konutların içinde veya apartmanda sürekli tadilatlar yapmaktansa dönüşüm ile tesisata ve iç mekâna yönelik eskimeden kaynaklanan pek çok sorun çözülmüş olacaktır. Dönüşümle yapıların teknik ömürlerini doldurmalarından

kaynaklanan göçme, kayma gibi kentsel dönüşüme ilişkin şu ana dek kaydedilen tüm gelişmelerin kaynağı olan riskli durumların da ortadan kaldırılabilmesine inanılmaktadır. Dönüşüme ilişkin hem iç mekânda sunulacak imkânların çeşitliliği, konut büyüklüğü, konforu, malzeme kalitesi açısından beklentiler oldukça çeşitlidir hem de kullanıcılar mevcut durumda sahip oldukları imkânlardan (konutunun yeri, cephesi, bulunduğu kat vb.) vazgeçmek istememektedirler. Tüm bu istek ve beklentilerin aynı anda gerçekleştirilebilmesi ise maliyetleri arttırmakla birlikte dönüşümü gerçekleştiren merciler açısından kapsamlı mali çalışmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Kentsel dönüşüm ve yenileme isteyenlerin demografik özelliklerine bakıldığında yaş, konutta geçirilen zaman ve meslek grupları dışında anlamlı çok fazla ilişki bulunmamıştır. Yaş grupları içinde dikkati çeken durum kentsel dönüşümü veya yapıda yenilenmeyi istemeyen en büyük grubun 65 yaş üstü olduğudur (%54). Konut kullanım sürelerine göre, kentsel dönüşüm (%48) ve yapıda yenileme (%32) isteyen en büyük grup konutlarında 9 yıldan az oturanlardır. Konutta oturma süresi arttıkça dönüşüm-yapıda yenileme yapılmasını istemeyenlerin yüzdesinin arttığı görülmektedir. Yaşlıların ve alanda uzun zamandır yaşayanların düzenlerini bozmak istemeyişi, alanda kurdukları mekânsal ve sosyal bağlılık ve zaman içerisinde konutlarında gerçekleştirmiş oldukları tadilatlar dönüşüm-yenileme beklentisi içerisinde olmamalarını açıklamaktadır. Meslek gruplarına göre bir değerlendirme yapıldığında alanda kentsel dönüşüm yapılmasını isteyen en büyük grubun konut içinde en çok zaman geçiren, konutla ilgili şikâyetleri ve beklentileri en fazla olan ev hanımlarından oluşturduğu görülmektedir (%52). Çoğunluğu kiracı olan öğrenciler ise dönüşümün olmasını en az isteyenlerdir (%25). Dönüşümden sonra kiraların yükseleceği düşünülürse bu grubun dönüşümü istememeleri beklenen bir durumdur.

Mevcut durum memnuniyeti ve dönüşüm beklentileri arasındaki ilişki sorgulandığında çıkan sonuçlar özellikle konuttan duyulan memnuniyet boyutunda oldukça anlamlıdır (Tablo 5). Yaşadıkları konutlardan memnun olanlar dönüşümü istemeyen en büyük gruptur (%43). Diğer yandan dönüşümün gerçekleşmesini isteyenlerin %77'si yaşadıkları konutundan memnun olmayanlardan oluşmaktadır. Yapıda yenilenme yapılmasını isteyenlerin ise %34'ü konut memnuniyetleri konusunda kararsızdır. Tüm bu bulgular konuttan duyulan memnuniyetle kentsel dönüşümün gerçekleşmesi istekleri arasında ters orantı olduğunu göstermektedir ki bu da beklenen bir sonuçtur. Mahalleden duyulan memnuniyetle kentsel dönüşüm eğilimleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise dönüşümü isteyenlerin %41'inin mahalleden memnun olmayanlardan oluştuğu; yapıda yenilenme isteyenlerin %53'ünün mahallelerine yönelik memnuniyetlerinde kararsız oldukları görülmekte-

Tablo 5. Memnuniyet ve kentsel dönüşüm beklentileri arasındaki ilişki (%)⁹³

	Konuta dair memnuniyeti			Mahalleye dair memnuniyet		
	Memnun olanlar	Kararsız olanlar	Memnun olmayanlar	Memnun olanlar	Kararsız olanlar	Memnun olmayanlar
Dönüşümü istemeyen	43 (73)	38 (12)	17 (9)	36 (67)	45 (14)	19 (13)
Dönüşüm yapılmasını isteyen	35 (59)	28 (9)	77 (40)	38 (82)	22 (8)	41 (18)
Yapıda yenileme yapılmasını isteyen	23 (39)	34 (11)	6 (3)	38 (35)	53 (15)	9 (3)

dir. Dönüşümü istemeyenlerin ise %45'ini mahalleden duydukları memnuniyette kararsız olanlar, %36'sını mahalleden memnun olanlar oluşturmaktadır. Bu iki grubun toplamına göre yaşanan mahalleden duyulan memnuniyet ile dönüşüm beklentileri arasında da beklendiği gibi ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Altındağ Belediyesi Altınpark Mahallesi sınırları içinde bulunan Türk-iş Bloklarında konut memnuniyeti ve kentsel dönüşüme ilişkin eğilim araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler konut memnuniyeti yazını taraması sonucu listelenmiş olup, çalışmanın sonuçları da çoğunlukla yazında yer alan bulgularla tutarlıdır.

Alanda yaşayanların profillerindeki homojenlik ve büyük kısmının uzun süredir, ev sahibi olarak alanda ikamet ediyor olmaları ulaşılan bulguların güvenilirliğini arttırmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, yaşanan konutlardan ve alandan memnun olanların oranı oldukça yüksektir. Yaşanılan konut ve mahalleden duyulan memnuniyetin yaş ve oturma süresi arttıkça arttığı görülmüştür. Ayrıca ev sahipleri ve emeklilerin memnuniyet oranlarının diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular alanda köklü bir yaşantı kurmuş, mekânsal, sosyal ve duygusal bir bağ oluşturmuş, mekân ve sınıf aidiyeti olan ve konutlarını ihtiyaçlarına göre düzenlemiş olan grupların konut memnuniyetlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Çalışmanın yaş,⁹⁴ konut kullanım süresine,⁹⁵ sosyal bağlılık⁹⁶ ve sınıfsal aidiyete⁹⁷ ilişkin bulguları yazındaki bulguları destekler yöndedir. Ev sahiplerinin memnuniyetlerinin yüksek çıkması yazındaki bir kısım çalışma ile tutarlı iken,⁹⁸ kiracılık sisteminin memnuniyete olumlu katkı verdiğini savunan diğerleriyle⁹⁹ çelişmektedir.

Mevcut konutlarda memnun olunan en önemli unsurla-

rın konut büyüklüğü ve kullanılabilirliğine, malzeme kalitesi ve ısıtma düzeyine ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni zaman içinde gerçekleştirilen tadilatlarla kullanıcıların konutu kendi ihtiyaçları doğrultusunda yenilemesi ve ısıtma sisteminde tasarruf sağlayacak bir değişiklik yapılmış olmasıdır. Satsangi ve Kearns (1992) yapılar da gereksinim duyulan bakım ve tadilatların memnuniyeti olumsuz etkilediğini savunurken, bu çalışma iç mekânı tasarlamak¹⁰⁰ ve ihtiyaçlara göre şekillendirmek¹⁰¹ amacıyla gerçekleştirilen tadilatların memnuniyet üzerindeki olumlu etkisini ortaya çıkarmıştır. Memnun olunmayan en belirgin unsurlar ise su ve elektrik tesisatı ve mutfak büyüklüğüdür. Tesisat sorunlarını çözerek, memnuniyetin artırılmasının nedeni işlemin bireysel kullanıcıları değil, tüm apartman halkını ilgilendiriyor olması ve maliyetli oluşudur. Mutfak ise kadının en çok zamanını geçirdiği, ailece yemek yenilen ve kışlık erzakın depolandığı mekân olduğundan kullanım alanının daha büyük olması tercih edilmektedir.

Konut alanına ilişkin en memnun edici unsurlar alışveriş mekânları, dini tesisler, sağlık merkezleri ve eğitim kurumları gibi kentsel hizmetlere yakınlık ve yeşil alanlar ve ulaşım olanaklarının yakınlığı ve yeterliğidir. Ayrıca komşuluk ilişkilerinin varlığı büyük kentlerin pek çok konut alanında yaşananın aksine alanın en güçlü yönlerinden biri olup, konut memnuniyetini olumlu etkilemektedir. Kasarda ve Janowitz'in (1974) savunduğu gibi alanda nüfus zaman içinde artmış olsa da sosyal etkileşim ve paylaşımın yoğun olduğu alanda bu durum memnuniyeti olumsuz etkilememektedir. Çiçin Bölgesi'nde gerçekleştirilen dönüşüm sonrasında Türk-iş Bloklarına yerleşen yeni grup nedeniyle alanda nüfusun homojenliğinin bozulması memnuniyetsizliğin temel nedenidir ki bu bulgu yazındaki çalışmalarla¹⁰² uyumludur. Bu durum sonucunda oluşan güvenlik sorunu ve zamanla alanda yaşayan nüfusun artmasıyla yetersiz kalan otopark alanları memnuniyetsizliğin diğer nedenleridir.

Çalışmada konut kullanıcılarının konut memnuniyetlerini arttırmaya yönelik beklentileri olduğu tespit edilmiştir.

⁹³ Parantez içindeki sayılar frekans değerleridir.

⁹⁴ Lawton, 1980; Barrasi vd., 1984; Mohit vd., 2010.

⁹⁵ Schorr, 1963; Hunter, 1978; Hourihan, 1984; Satsangi ve Kearns, 1992.

⁹⁶ Hourihan, 1984; Caldieron, 2011; Parkes vd., 2002.

⁹⁷ Hourihan, 1984; Loo, 1986.

⁹⁸ Saunders, 1990; Rohe ve Stegman, 1994; Rossi ve Weber, 1996; Rohe, 2001, Kahraman, 2013.

⁹⁹ Kemeny, 1995; Behring ve Helbrecht, 2002.

¹⁰⁰ Hourihan, 1984; Jiboye, 2010.

¹⁰¹ Rohe ve Stegman, 1994.

¹⁰² Rent ve Rent, 1978; Loo, 1986; Keleci ve Berköz, 2006; Vera-Toscano ve Ateca-Amestoy, 2008.

Bu beklentileri toplam alanı, mutfağı ve balkonu daha büyük, ebeveyn banyosu, depolama alanı ve diğer donanımları bulunan ve kaliteli malzeme kullanılarak inşa edilmiş konforlu bir konuta sahip olmak ve asansörlü ve tesisat sorunu bulunmayan bir apartmanda yaşamak unsurlarını içermektedir. Otopark sorunu olmayan, güvenli ve etrafı çevrili bir sitenin içinde ikamet etmek ön plana çıkan diğer beklentilerdir. Kentsel dönüşüm söz konusu olduğunda tüm bu beklentilerle birlikte kullanıcıların mevcut durumda sahip oldukları mekânsal imkânlardan feragat etmek istemedikleri belirlenmiştir. Ayrıca dönüşüm spekülasyonları nedeniyle iki yılda iki katına çıkan konut fiyatlarının uygulamanın gerçekleşmesiyle daha da yükseleceği ve kiralardan artacağı öngörüsü hanehalklarında kentsel dönüşümün ekonomik bir dönüşüme de neden olacağı beklentisini yaratmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu tüm bu bulgular kentsel dönüşümü savunan hanehalklarının dönüşümü mevcut tüm sorunlarının çözümü olarak ve hatta mevcut daha konforlu ve lüks bir yaşamın anahtarı gibi gördüklerini göstermektedir.

Alanda yaşayanların yoğunluğunu oluşturan dönüşümü istemeyenler ise mevcut konutlarında yıpranmışlığın ve göçme riskinin getirdiği endişeleri taşısalar da konut alanlarındaki istikrarlı yaşantıdan ve homojen nüfustan, sosyal bağlardan, düşük yoğunluklu ve yeşil bir çevre içinde yaşamaktan oldukça memnundurlar. Kentsel dönüşümü istememelerinin ardında tüm bu olumlu özelliklerin yok olacağı inancı yatmaktadır. Ayrıca yaş ortalamasının yüksek olduğu alanda alışlageleni bırakmak ve yeni bir yaşam alanına adapte olmak zor gelmektedir. Alanda kentsel dönüşüm isteyenlerin oranının dönüşümü istemeyenler ile yapıda yenilenme isteyenlerin toplam oranından düşük olduğu belirlenmiştir.

Dönüşümün üzerine kurulan senaryolar hem konuta hem de konut alanına ilişkin beklentilerin yüksek olduğunu göstermektedir. Tüm bu beklentilerin karşılandığı ve mevcut durumundan memnun olunan unsurların korunduğu bir dönüşümün gerçekleşme olasılığının düşük olduğu görülmektedir. Dönüşüm ister kamu eliyle, ister özel sektör aracılığıyla gerçekleşsin, bu dönüşüm sürecinden uygulayıcıların da fayda bulmak isteyecekleri düşünüldüğünde tüm bu taleplerin karşılanabileceği bir modelin tasarlanmasının zaman ve fedakârlık istediği aşikârdır. Dönüşüm sürecinin bürokratik işleyişine karşın dönüşüme ilişkin itirazlara yönelik hukuksal sürecin sürdüğü alanda kullanıcıların sürece katılması, tarafların şeffaflık içinde, birbirini eksiksiz anlaması ve süreçte karşılaşılabilecek tüm pürüzlerin müzakere yoluyla giderilmesi gerekmektedir. Çalışmanın tüm aşamaları göstermektedir ki Türk-İş Bloklarının geleceği mahalle dokusunun korunması ve komşuluk ilişkilerinin sürdürülebilirliği üzerine kurgulanmalıdır. Uygulayıcıların mahallenin tüm olumlu unsurlarını bir değer olarak gördüğü ve olum-

suzluklarını olabildiğince gidermeye çalıştığı bir model geliştirmesi ümit edilmektedir. Aksi takdirde içinde yaşayanların mutsuz, yaşam biçimlerinin sunulan yaşam alanıyla uyumsuz olduğu, yoğunluğun fazlasıyla arttığı, kimsenin kapı komşusunu tanımadığı, yeşilin yok edildiği ve mahalle kimlik ve dokusunun tahrip edildiği duyarsız mekânlara bir yenisi daha eklenecektir.

Kaynaklar

- Adams R. E. (1992) "Is Happiness A Home in The Suburbs? The Influence of Urban Versus Suburban Neighborhoods on Psychological Health", *Journal of Community Psychology* Sayı 20, s. 353-372.
- Am´erigo M, Aragon´es J. I. (1990) "Residential Satisfaction in Council Housing", *Journal of Environmental Psychology*, Sayı 10, s. 313-325.
- Awotona A. (1988) "The Perception Of Housing Condition in Nigeria by The Urban Poor", *Habitat International*, Sayı 12(2), s. 75-96.
- Baiden P., Luginaah A., Asiedu A. B. (2011) "An Assessment of Residents' Housing Satisfaction and Coping in Accra, Ghana", *Journal of Public Health*, Sayı 19, s. 29-37.
- Baldassare M. (1982) "The Effects of Neighborhood Density and Social Control on Resident Satisfaction", *The Sociological Quarterly*, Sayı 23, s. 95-105.
- Bardo J.W., Hughey J. B. (1984) "The Structure of Community Satisfaction in A British and An American Community", *The Journal of Social Psychology*, Sayı 124, s. 151-157.
- Barrasi, C., Ferraro K.F., Hobey L.L. (1984) "Environmental Satisfaction, Sociability and Well-being among the Urban Elderly", *International Journal of Aging and Human Development*, Sayı 18, s. 277-293.
- Behring, K., Helbrecht, I. (2002) *Wohneigentum in Europa*, WU, Stenrot stiftung, Ludwigsburg.
- Bonnes M., Bonauto M., Ercolani A.P. (1991) "Crowding and Residential Satisfaction in The Urban Environment: A Contextual Approach", *Environment and Behavior*, Sayı 23(5), s. 531-552.
- Boyle M. A., Kiel K. A. (2001) "A Survey of House Price Hedonic Studies of the Impact of Environmental Externalities", *Journal of Real Estate Literature*, Sayı 9(2), s. 117-144.
- Burby R.J., Rohe W.M. (1990) "Providing for the Housing Needs of the Elderly", *Journal of the American Planning Association*, Sayı 56, s. 324-340.
- Campell A., Converse P.E., Rodgers W.J. (1976) *The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfaction*, Russell Sage Foundation, New York.
- Caldieron J. (2011) "Residential Satisfaction in La Perla Informal Neighborhood, San Juan, Puerto Rico", *Oida International Journal of Sustainable Development*, Sayı 02(11), s. 77-84.
- Carter A. (2000) "Strategies and Partnership in Urban Regeneration", Ed.: Urban P. Roberts ve H. Sykes (editör), *Regeneration A Handbook*, London: Sage Publications.
- Ferrer-i-Carbonell, A., Frijters, P. (2004) "How Important is Methodology for The Estimates of The Determinants of Happiness?", *Economic Journal*, Sayı 114, s. 641-659.
- Dahmann D.C. (1985) "Assessments of Neighborhood Quality in Metropolitan America", *Urban Affairs Quarterly*, Sayı 20, s. 511-535.

- Diener, E., Biswas-Diener, R. (2002) "Will Money Increase Subjective Wellbeing? A Literature Review and Guide to Needed Research", *Social Indicators Research*, Sayı 57, s. 119–169.
- Donnison D. (1993) *Agenda for the Future*, Ed.: Campell McConnell (editör), *Trickle Down on Bubble Up?*, London: Community Development Foundation.
- Duman B. (2015) "Kentsel Dönüşümde Riskler ve Beklentilere Dair İlk Tespitler: İstanbul'da Bir Saha Çalışması", *Megaron*, Sayı 10(3), s. 410-422.
- Duncan T. (1971) *Measuring housing quality*, Occasional Paper (20), Center for Urban and Regional Studies, University of Birmingham.
- Enosh N., Leslau A., Shacham, J. (1984) "Residential Quality Assessment: A Conceptual Modal and Empirical Test", *Social Indicators Research*, (14) 453–476.
- Erdoğan N., Akyol A.:-, Ataman B., Dökmeci V. (2007) "Comparison of Urban Housing Satisfaction in Modern and Traditional Neighborhoods in Edirne, Turkey", *Social Indicators Research*, Sayı 81, s. 127–148.
- Fried M. (1984) "The Structure and Significance of Community Satisfaction", *Population and Environment*, Sayı 7, s. 61 – 86.
- Fried M., Gleicher P. (1961) "Some Sources of Residential Satisfaction in an Urban Slum", *Journal of the American Institute of Planners*, Sayı 19, s. 539–568.
- Galster G.C., Hesser G. W. (1981) "Residential Satisfaction: Compositional and Contextual Correlates", *Environment and Behavior*, Sayı 13(6), s. 735-758.
- Galster G. C. (1987) "Residential Segregation and Interracial Economic Disparities: A Simultaneous-Equations Approach", *Journal of Urban Economics*, Sayı 21(1), s. 22-44.
- Gans H. J. (1967) "Planning-and City Planning-for Mental Health", Ed.: H. W. Eldredgel (editör), *Taming Megalopolis*, Vol 2. Doubleday, NY.
- Hanna S., Lindamood S. (1981) "Components of Housing Satisfaction", *Proceedings of American Association of Housing Educators*, 1981, s. 24-26.
- Hashim A. H. (2003) "Residential Satisfaction and Social Integration in Public Low Cost Housing in Malaysia Pertanika", *Journal of Social Science and Humanities*, Sayı 11(1), s. 1-10.
- Hourihan K. (1984) "Residential Satisfaction, Neighborhood Attributes, and Personal Characteristics: An Exploratory Analysis in Cork, Ireland", *Environment and Planning*, Sayı 16, s. 425-36.
- Hunter A. (1978) "Persistence of Local Sentiments in Mass Society", Ed.: D. Street (editör), *Handbook of Contemporary Urban Life*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Jiboye A. D. (2010) "The Correlates of Public Housing Satisfaction in Lagos, Nigeria", *Journal of Geography and Regional Planning*, Sayı 3(2), s. 017-028.
- John C., Clark F. (1984) "Race and Social Class Differences in the Characteristics Desired in Residential Neighborhoods", *Social Science Quarterly*, Sayı 65, s. 803–813.
- Kahraman Z. E. (2012) "Kentsel Dönüşümünün Kentsel Entegrasyon Üzerindeki Etkileri", *KBAM 3. Sempozyumu, Kent Bölgeler, Metropoliten Alanlar ve Büyükşehirler: Değişen Dinamikler ve Sorunlar*, Aralık 2012, ODTÜ, Ankara.
- Kahraman Z. E. (2013) "Dimensions of Housing Satisfaction: A Case Study Based on Perceptions of Rural Migrants Living in Dikmen", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı 30(1), s. 1-27.
- Kaitilla S. (1993) "Satisfaction with Public Housing in Papua New Guinea: The Case of West Taraka Housing Scheme", *Environment and Behavior*, Sayı 25, s. 514-545.
- Kamp I. V., Leidelmeijer K., Marsman G., Hollandaer A. D. (2003) "Urban Environmental Quality and Human Well-being towards a Conceptual Framework and Demarcation of Concepts; A Literature Study", *Landscape and Urban Planning*, Sayı 65, s. 5–18.
- Kasadara J.D., Janowitz M. (1974) "Community Attachment in Mass Society", *American Sociological Review*, Sayı 39, s. 328–339.
- Keleci Ö. L., Berköz L. (2006) "Mass Housing: User Satisfaction in Housing and Its Environment in Istanbul, Turkey", *European Journal of Housing Policy*, Sayı 6(11), s. 77–99.
- Kemeny J. (1995) *From Public to Social Market; Rental Policy Strategies in Comparative Perspective*, Routledge, London.
- Konadu A., (2001) "A Survey of Housing Conditions and Characteristics in Accra, An African City". *Habitat International*, Sayı 25, s. 15–34.
- Kütük B. Ş., Ergan N. G. ve Sağlam S. (2013) "Kentsel Dönüşüm Projesi Alanında Yaşayanların Kentsel Dönüşüm Projesine Bakışları: Ankara Mamak Ve Hıdırlık Tepe-Atf Bey-İsmet Pasa Kentsel Dönüşüm Projeleri Örneği". VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi 243-257.
- Lawton M. P. (1980) "Housing The Elderly: Residential Quality and Residential Satisfaction", *Research on Aging*, Sayı 2(3), s. 309-328.
- Lee B. A., Guest A. M. (1983) "Determinants of neighborhood satisfaction: a metropolitan level analysis", *The Sociological Quarterly*, Sayı 24, s. 287–303.
- Loo C. (1986) "Neighborhood Satisfaction and Safety: A Study of A Low-Income Ethnic Area", *Environment and Behavior*, Sayı 18, s. 109-131.
- Lu M. (1999) "Determinants of Residential Satisfaction: Ordered Logit vs. Regression Models", *Growth and Change*, Sayı 30, 264–287.
- Middleton R. (1963) "Alienation, Race and Education", *American Social Review*, Sayı 28, s. 973-977.
- Miller, F. D., Tsemberis S., Malia G. P., Grega D. (1980) "Neighborhood Satisfaction Among Urban Dwellers", *Journal of Social Issues*, Sayı 36(3), s. 101–117.
- Mohit M. A., Ibrahim M. I., Rashid Y. R. (2010) "Assessment of Residential Satisfaction in Newly Designed Public Low-cost Housing in Kuala Lumpur, Malaysia", *Habitat International*, Sayı 34, s. 18–27.
- Morris E.W., Crull S.R., Winter M. (1976) "Housing Norms, Housing Satisfaction and The Propensity to Move", *Journal of Marriage and Family*, Sayı 39, s. 309-320.
- Morris E. W., Winter M. (1978) *Housing, Family and Society*, John Wiley & Sons, New York.
- Muoghalu L. N. (1991) "Measuring Housing and Environmental Quality as Indicators of Quality of Urban Life: A Case Study in Benin, Nigeria", *Social Indicators Research*, Sayı 45, s. 63–98.
- Mustapha F. H., Al-ped A., Wild S. (1995) "A Model for Assessing the Effectiveness of Public Housing in Sana'a (Republic of Yemen)", *Construction, Management and Economics*, Sayı 13, s. 457-465.
- Okumuş D. E., Eyüpoğlu E.E. (2015) "Kentsel Dönüşüm Öncesi Kentsel Yaşam Kalitesi Araştırmasına Yönelik Yöntem Önerisi ve Ataşehir Barbaros Mahallesi Örnekleme", *Planlama*, Sayı 25(2), s. 93-106.

- Onibokun, A. G. (1974) "Evaluating Consumers' Satisfaction with Housing", *Journal of the American Institute of Planners*, Sayı 40, s. 189-200.
- Özdemir S. ve Kahraman Z.E. (2013) "Dönüşüm Potansiyeline Sahip Planlı Gelişmiş Konut Alanlarında Memnuniyet ve Beklenti: Altınpark Türk-İş Blokları Örneği", 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu: "Neo-liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları", 28 - 30 Kasım 2013, Mersin.
- Park I. S., Kim J. H. & Kim J. S. (2008) "The Influence of Housing Satisfaction of Apartment and Brand Image on Consumer Loyalty", *Architectural Institute of Korea Dissertations*, Sayı 24(9), s. 57-64.
- Parkes A., Kearns A., Atkinson R. (2002a) "What Makes People Dissatisfied with Their Neighbourhoods?", *Urban Studies*, Sayı 39(13), s. 2413-2438
- Parkes A., Kearns A., Atkinson R. (2002b) *The Determinants of Neighborhood Dissatisfaction*, ESRC Centre for Neighborhood Research, Bristol.
- Peck C., Stewart K.K. (1985) "Satisfaction with Housing and Quality of Life", *Home Economics Research Journal*, Sayı 13(4), s. 363-372.
- Rent G.S., Rent, C. S. (1978) "Low-Income Housing: Factors Related to Residential Satisfaction", *Environment and Behavior*, Sayı 10, s. 459-488.
- Roberts P., Skyes H. (2000) *Urban Regeneration A Handbook*, London: Sage Publications.
- Rohe W.M., Stegman M.A. (1994) "The Impacts of Home Ownership on the Self-Esteem, Perceived Control and Life Satisfaction of Low Income People", *Journal of the American Planning Association*, Sayı 60, s. 173-184.
- Rossi P.H., Weber E. (1996) "The Social Benefits of Homeownership: Empirical Evidence from National Surveys", *Housing Policy Debate*, Sayı 7, s. 1-81.
- Salleh A. G. (2008) "Neighbourhood Factors in Private Low-Cost Housing in Malaysia", *Habitat International*, Sayı 32, s. 485-493.
- Saunders P. (1990) *A Nation of Home Owners*, Unwin Hyman, London.
- Satsangi M., Kearns A. (1992) "The Use and Interpretation of Tenant Satisfaction Surveys in British Social Housing", *Environment and Planning C, Government and Policy*, Sayı 10, s. 318-331.
- Schorr A. L. (1963) *Slums and Social Insecurity*, Social Security Administration, Division of Research and Statistics, Research Report 1, Government Printing Office, Washington, DC.
- Soen D. (1979) "Habitability: Occupants' Needs and Dwelling Satisfaction", *Ekistics*, Sayı 46(275), s. 129-34.
- Speare A. Jr. (1974) "Residential Satisfaction as An Intervening Variable in Residential Mobility", *Demography*, Sayı 11, s. 173-188.
- Thomas S. (2003) *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*, Manchester: Local Economic Strategy Center, UK.
- Torbica, Z. M., Stroh, R. C. (2001). "Customer Satisfaction in Home Building", *Journal of Construction Engineering and Management*, 127(1), 82-86.
- Türkoğlu H. (1997) "Residents' Satisfaction of Housing Environments: The Case of Istanbul, Turkey". *Landscape and Urban Planning* (39) 55-67.
- Ukoha O. M., Beamish J. O. (1996) "Predictors of Housing Satisfaction in Abuja, Nigeria", *Housing and Society*, Sayı 23(3), s. 26-46.
- Ukoha O. M., Beamish J. O. (1997) "Assessment of Residents' Satisfaction with Public Housing in Abuja, Nigeria", *Habitat International*, Sayı 21, s. 45-460.
- Varady, D.P. (1983) "Determinants of Residential Mobility", *Journal of the American Planning Association*, Sayı 49, s. 184-199.
- Varady D. P., Preiser W. F. E. (1998) "Scattered-Site Public Housing and Housing Satisfaction: Implications for the New Public Housing Program", *Journal of the American Planning Association*, Sayı 64(2), s. 189-207.
- Varady D.P., Carrozza M. A. (2000) "Toward a Better Way to Measure Customer Satisfaction Levels in Public Housing: A Report from Cincinnati", *Housing Studies*, Sayı 15, s. 797-825.
- Vera-Toscano E., Ateca-Amestoy V. (2008) "The Relevance of Social Interactions on Housing Satisfaction", *Social Indicators Research*, Sayı 86, s. 257-274.
- Westaway M.S. (2006) "A Longitudinal Investigation of Satisfaction with Personal and Environmental Quality of Life in an Informal South African Housing Settlement, Doornkop, Soweto", *Habitat International*, Sayı 30, s. 175-189.
- Weidmann, S., Anderson, J., R., (1985) "A Conceptual Framework for Residential Satisfaction", Ed.: I. Altman ve Werner, C. (editör), *Home Environments*, Plenum Press, s. 153-178.
- Wiesenfeld E. (1992) "Public Housing Evaluation in Venezuela: A Case Study", *Journal of Environmental Psychology*, Sayı 12, s. 213-223.
- Yi C. (1985) "Urban Housing Satisfaction in a Transitional Society: A Case Study in Taichung, Taiwan", *Urban Studies*, Sayı 22-1, s. 1-12.
- Zanuzdana A., Khan M., Kraemer A. (2012) "Housing Satisfaction Related to Health and Importance of Services in Urban Slums: Evidence from Dhaka, Bangladesh", *Social Indicators Research* (DOI 10.1007/s11205-012-0045-5).
- Zikri M., Rostam K., Yusoff Y. M. (2010) "Residential Satisfaction with Housing in The Malaysian Context", *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, Sayı 5(2), s. 379-395.

İnternet Kaynakları

- <http://www.altindag.bel.tr/gazete.asp?kategori=mansetler&ay=KASIM&yil=9> [Erişim Tarihi 3 Nisan 2014].
- <http://www.kentseldonusum.gov.tr/index.html> [Erişim Tarihi 6 Nisan 2014].
- http://www.hurriyetemlak.com/konut-satilik/ankara-altindag-seyfi_demirsoy/ [Erişim Tarihi 11 Eylül 2014].

Marka Kent Bağlamında Kent Kimliğinin Konut Projelerinin Pazarlanmasında Kullanılması: İstanbul Örneği

The Use of Urban Identity to Market Housing Projects in the Context of Urban Branding: Istanbul Case

Esmâ İNCE, İclal DİNÇER

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; İstanbul'un marka kent olma hedefi bağlamında İstanbul'daki konut projelerinin pazarlanmasında kentsel kimlik öğelerinin kullanılmasını anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda ilk olarak kentsel kimlik kavramı ve kimliğe dair unsurların çeşitli sektörlerce kullanımına dikkat çekilmiştir. Kent ölçeğinde markalaşma politikalarına, konut sektöründe ise projelerin pazarlanmasında kimliğin kullanımını konusuna odaklanılmıştır. İkinci olarak, marka kentin kavramsal arka planı ve İstanbul'un markalaşma çalışmaları incelenmiştir. Son olarak, makalenin özgün çalışması olarak konut projelerinin pazarlama stratejileri konusunda kentsel kimlik öğelerinin kullanım durumları irdelenmiş ve yeni bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırmada konut projelerinin pazarlanmasında "Tarihi/Kültürel Miras ve Köken Vurgusu", "Doğal Miras/Tabiat Varlıklarının Kullanımı", "Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu" ve "Kentın İsim Hakkının Kullanılması" temalarının kullanım durumları incelenmiştir. Bu temaların bir arada kullanıldığı "Sentez Kullanım" durumu ise, daha derinlemesine ele alınmış ve "amaçlı örneklem metodu" kullanılarak irdelenmiştir. Çalışma kapsamında bu metotla seçilen otuz adet projenin reklam/tanıtım filmleri, tanıtım katalogları, internet siteleri incelenmiş, yatırımcı profili, buldukları ilçeler, projelerdeki konut birim sayıları ile birlikte niteliksel olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında kamunun yürüttüğü kentin markalaştırılması arka planda olmak üzere; kamu-özel sektör ortaklığı ve özel sektör aktörlerinin sürdürdüğü konutun kente ait kolektif sembolik sermayeyi kullanarak pazarlanması faaliyetlerinin geldiği aşama ortaya çıkarılmaya çalışılmış, İstanbul kent kimliğinin tüketim odaklı yaklaşımların etkisiyle metalaştırılması tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kentsel kimlik öğelerinin kullanımı; konut projeleri; metalaşma; sembolik sermaye.

ABSTRACT

The aim of the present study was to understand the use of urban identity elements in the marketing of housing projects in the context of İstanbul's city branding target. First, the notion of urban identity and the use of identity factors by various sectors were studied. Two topics were the focus: branding policies on an urban scale, and using identity in housing project marketing. Secondly, the conceptual background of city branding and İstanbul's branding practices were examined. Finally, as the original work of the article, the use of urban identity elements in the marketing strategy for housing projects was examined and a new classification was created. Based on a study of the marketing of housing projects, the themes of "Historical/Cultural Heritage and Race Emphasis," "Natural Heritage Usage," "Location/Urban Network Accessibility Emphasis," and "Franchising of City Name" were used in the classification. Use of those themes together, called "Synthesis Usage," was analyzed in depth using the purposive sample method. The investor profile, the project district, and the number of housing units were evaluated using the commercial/introductory advertising video, advertising catalogs, and the websites of 30 housing projects. It was observed that public-private partnerships and private sector actors continue to use the collective symbolic capital of the city as a marketing tool. The consumption-oriented approach and commodification of an İstanbul urban identity was critiqued.

Keywords: Use of urban identity elements; housing projects; commodification; symbolic capital.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 11 Mayıs 2017 - Kabul tarihi: 18 Eylül 2017

İletişim: Esmâ İNCE. e-posta: ince.esma@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Günümüzde küreselleşmenin kentler üzerinde yarattığı baskı ve neden olduğu rekabet eksenli gelişme modeli kentleri değişime ve birbirlerinden farklı olmaya zorlamaktadır. Kentler küresel ekonominin sağlayacağı avantajlardan yararlanabilmek; tüketicilerin, turistlerin, yatırımcıların sermaye ve ilgisini çekebilmek için mekânsal çekiciliklerini arttırabilmenin yollarını aramakta; markalaşarak farklılıklarını pazarlama ihtiyacı duymaktadır.

Küreselleşme ve sermaye hareketliliği konusunda izlenecek stratejileri belirleyen kent yönetimleri günümüzde özel şirket mantığında hareket eden girişimci kent (entrepreneurialism) politikaları izlemektedir. Literatürde Sassen¹ ile başlayan Küresel Kent, Dünya Kenti, Rekabetçi Kent gibi kavramları besleyen kentler arası rekabet politikaları günümüzde Marka Kent stratejileri ile sürdürülmektedir. Kentlerin küresel ekonomideki konumlarını belirleme adına birçok kurum ve kuruluş tarafından kentlerin/bölgelerin sıralamaya tabi tutulduğu listeler yayınlanmakta, bu durum rekabeti daha da körüklemektedir.² Markalaşma stratejilerinin temelinde olan kentler arası rekabet, kentleri sermayenin düzenleyici etkisi karşısında daha geçirgen yapmaktadır. Kentte imalat sanayisinin azalması, finans, bilişim gibi yeni sektörlerin yükselmesi, teknolojik imkânların artmasına paralel olarak istihdam yapısında değişimler meydana gelmekte; kentte uzmanlık gerektiren hizmetlerin artışı, “yeni ofis mekânlarının ve lüks konut alanlarının ortaya çıkmasına”³ neden olmaktadır. Bu durumu İstanbul’daki konut alanları üzerinden inceleyen Akın,⁴ gelir grupları arasındaki uçurumun yaşam anlayışında değişimlere ve ayrışmalara neden olarak kentnin makroformunu da biçimlendirmeye başladığını, 1990’lı yıllarda kuzey yönünde gelişen konut alanlarının 2000’li yıllarla birlikte -otoyolların erişim kolaylığına bağlı olarak- doğal kaynakları tüketen bir büyüme gösterdiğini belirtmektedir.

Bu makalenin⁵ ana sorusunu oluşturan konut projelerinin pazarlanmasında kentsel kimlik öğelerinin kullanılması konusu literatürde yalıtılmış siteler, korunaklı yerleşmeler, refah adacıkları, villa gettoları, kurtarılmış bölgeler, kentsel vahalar, kapalı siteler gibi isimlerle üzerinde çokça tartışılan ve “kentsel mekânı sert biçimde sınıflara göre ayrışmasına neden olan” konut tipleri olarak tanımlanmaktadır. Bu eğilim ve tercihler sadece güvenlik endişesinden değil, belirli sınıflar için değişen kültürel sermayenin yaşam tarzı yoluyla ifade edilmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır.⁶ Bu

durumu Enlil⁷ “Ayrışan kent parçaları arasındaki çizgi kalınlaştı, kutuplaşma arttı ve giderek varsılı yoksuldan ayıran gerçek yada sembolik duvarlar inşa edildi. Öte yandan, bu duvarlar arkasındaki yaşantı bütünleşti; dış dünyayla ilişki kurma gereksiniminin minimize edildiği, kendine yeterli yaşam çevreleri yaratıldı. Bir başka deyişle, keskinleşen toplumsal eşitsizlikler, giderek parçalanmış kent mekanında ifade buldu ve ayrılmış konut alanlarını daha da görünür kıldı.” şeklinde ifade etmiştir. Enlil aynı çalışmasında yeni orta sınıfların tüketim alışkanlıkları doğrultusunda “özledikleri yalıtılmış yaşam biçimini” bulmak için kentin yakın çeperlerine ve orman alanlarına yerleşmeler kurduklarını belirtmiştir. Kurtuluş⁸ bu konutların potansiyel müşterileri olan yükselen sınıflara “kapalı yerleşmede bir konut satın almanın aynı zamanda seçkin bir cemaatin üyesi olmak ve bir yaşam tarzı satın almak” anlamı taşıyan sloganlarla pazarlandıklarını belirtmektedir.

İstanbul’da özellikle 1980’li yıllardan sonra sayıları hızla artan üst ve orta-üst gelir grubuna yönelik kapalı konut projelerinin, son yıllardaki pazarlama stratejilerinde kentin kimlik öğelerinin yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Kentlerin markalaşabilmek için tanımladıkları hedef kitle üzerinde istedikleri algıyı bırakabilmek için imaj çalışması yapması gibi, konut projeleri de arzuladıkları hedef kitlenin ilgisini çekerek benzerlerinden farklılaşabilmek için İstanbul’un kentsel kimlik öğelerini “hoayatça” kullanılmaktadırlar. Bu kullanım kentin tarihi, kültürü, doğası, coğrafi özellikleri, mimari zenginliği, soyut ve somut mirası vb. şeklinde -veya hepsi bir arada- olabildiği gibi pazarlanmasında sadece kentin isminin kullanımı olarak da gerçekleştirilmektedir. Bu gözlem değerlendirme, makaledeki araştırmanın sorunsalını oraya çıkaran, kapsam ve sınırları belirleyen en önemli veri olup, çalışmanın kuramsal alt yapısı, analiz yöntemi vb. hususların şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada, İstanbul’un kentsel kimlik öğelerinin konut projelerinin pazarlanmasında kullanılmasının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla konut projelerinin pazarlanması sürecinde, kent kimliğinin kullanılması markalaşma stratejileri bağlamında incelenmektedir. Makalenin teorik çerçevesi bu kapsamda eleştirel ekonomi politik yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Kentsel Kimlik Öğeleri ve Kullanım Alanları

Kimlik kavramı yapısı itibarıyla ayırt edici özelliği, diğerlerinden farklı olma durumunu ifade etmektedir. Kentin tarihi dokusu, coğrafi özellikleri, mimarisi, sosyo-kültürel yapısı, flora ve faunası, yaşam tarzı, müziği, renkleri, kokusu, insanı vb. kentin kimliğine şekil veren somut ve soyut faktörlerdir. Bu bağlamda kent kimliği kavramının kente ait, o kente özgü varlıkların toplamı olduğu değerlendirilmek-

¹ Sassen, 1991.

² Kentlerin son 20 yıldır girişimci politikalar izlemesine neden olan rekabet endekslerine ilişkin literatürde çok sayıda bilimsel çalışma mevcuttur. Kentler arası rekabeti körükleyen liste çalışmalarına Küresel Rekabet Endeksi (GCI), Küresel Güçlü Şehir Endeksi (GPCI), Küresel Kent Endeksi (GCI), Küreselleşme

ve Dünya Şehirleri Araştırma Ağı (GaWC), Küresel Finans Merkezleri Endeksi (GFCI) örnek verilebilir.

³ Öktem, 2005, s. 31.

⁴ Akın, 2012.

⁵ Makale “...” başlıklı doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarının bir bölümü kullanılarak hazırlanmıştır.

⁶ Kurtuluş, 2005, s. 163.

⁷ Enlil, 2003, s. 84.

⁸ Kurtuluş, 2005, s. 163.

tedir. Relph⁹ mekanın kimlik öğelerini fiziksel yapı, aktiviteler ve kullanıcının yüklediği anlamlar olarak sıralamış, bu üç öğenin birinin diğerinden daha az önemli olmadığını ve birbirlerini tamamladıklarını belirtmiştir.

Lynch¹⁰ “The image of the city” kitabında kentin algılanmasından bahsederken algının gözün gördüğü, kulağın duyduğundan öte kişinin bir an için keşfettiği durum olduğunu, hiçbir şeyin tek başına anlam ifade etmediğini, çevresi, orada gerçekleşen aktiviteler ve kişinin geçmiş zaman anıları ile bütünlük oluşturarak kullanıcıların zihninde anlam kazandığını ifade etmiştir.

İstanbul kenti ve kentin markasını besleyen kimlik öğeleri düşünüldüğünde, İstanbul’un uluslararası üne sahip sembol yapıları (Ayasofya, Sultanahmet, Kapalı Çarşı vb.), Tarihi Yarımada silüeti, tarihi dini yapıları, surları, sarnıçları, su kemerleri, coğrafi yapısını oluşturan İstanbul Boğazı, Haliç bölgesi, tepeleri, Boğazdaki yalıları, Kız Kulesi, martıları, erguvanları, şehir hatları vapurları, farklı kültür ve medeniyetlerin bir arada yaşadığı tarihi semtleri, sokak çalgıcılarının müziği, yer yer balık-ekmek, çay-simit kokan kentin yaşayan mekanları vb. ilk akla gelenlerdir. Bütün bunlar Lynch’in de belirttiği gibi kullanıcıların zihninde oluşan, gözün fiziksel olarak gördüğünün ötesinde algısal boyutu ile anlam kazanan unsurlardır.

İstanbul’a özgü bu etkileyici kimlik öğeleri kentin markasının oluşmasındaki en önemli varlıktır. İstanbul isminin hedef kitle üzerinde oluşturduğu algı, bu algıyı kullanmak isteyen sektörleri harekete geçirmekte ve kent markasının ticari sektörlerce kullanımı giderek yaygınlaştırmaktadır. Günümüzde dizi film, gayrimenkul, turizm, medya gibi sektörlerin kenti yoğun olarak kullandığı, kısa zamanda geniş kitlelere ulaşarak üzerlerinde etki oluşturdukları görülmele beraber, makale kapsamında konut sektörü üzerine odaklanılacaktır.

Pazarlama Politikaları: Marka Kent Kavramı

Konutun pazarlanmasında kent kimliğinin kullanılmasının İstanbul örneğinde irdelendiği bu makalede kamu politikalarının arka planını ve konuttaki pazarlama stratejilerini doğru okuyabilmek için öncelikle marka kent kavramı kısaca incelenecektir.

Yerleşim yeri anlamında mekanın pazarlamaya konulması, geçmişi oldukça gerilere dayanmasına karşın bu konudaki akademik araştırmalar 1980’lerden itibaren hızla artış göstermiştir. Günümüzde farklı disiplinler tarafından gerçekleştirilen ve çoklu bakış açılarına sahip araştırmalar mevcuttur. Hankinson¹¹ mekanın markalaşmasına yönelik erken dönemdeki akademik çalışmalarda konunun kentsel politika ve turizm perspektifi ekseninde incelendiğini belirtmiştir. Erik Braun¹² “şehir pazarlama” (city marketing)

ve “mekan pazarlama” (place marketing) kavramının 1990 yılında G.J. Ashworth ve H. Voogd tarafından yayınlanan “Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning” kitabında kullanıldığını vurgulamaktadır. Braun aynı çalışmasında mekan markalaştırma kavramının Avrupa’da bilim adamları tarafından “şehir pazarlama” (city marketing) olarak kullanıldığını, İtalya’da “kentsel pazarlama” (marketing urbano), Almanya’da “şehir ve belediye pazarlama” (stadmarketing) ve (kommunales marketing) kavramlarının sıkça kullanıldığını belirtmektedir. Braun¹³ bu kavramlara ilave olarak “destinasyon pazarlama” (destination marketing) ve “coğrafi pazarlama” (geographical marketing) kavramlarının da bulunduğunu ancak bütün bu kavramlar arasında en popüler kavramların “şehir pazarlama” ve “mekan pazarlama” olduğunu vurgular. 2000’li yıllar ile birlikte literatürde sıkça kullanılan “şehir pazarlama” kavramı pazarlama disiplininin etkisi ile “şehir markalaşması” kavramına dönüşmeye başlamıştır. Marka kent kavramının literatürde yer alması zamanla ve içinde bulunduğu disiplin ve disiplinlerarası duruma bağlı olarak farklılık göstermektedir. “Mekan tanıtma” (place selling), “mekan pazarlama” (place marketing) kelimeleri ağırlıklı olarak kullanılırken, “mekan” (place) ifadesinin sadece mekan ifadesi olarak değil şehir, bölge ölçeğinde de kullanıldığı görülmektedir. Rainisto¹⁴ idari, fiziki, coğrafi olarak tanımlanan mekanın pazarlanmasının yeni bir olgu olmadığını, ekonomi ağırlıklı mekânsal gelişime ilişkin olduğunu belirterek mekanın (ülke, şehir, bölge, destinasyon) ürün ve hizmet gibi pazarlanabildiğini ve markalaştırılabileceğini belirtmiştir. Rainisto aynı çalışmasında mekan tanıtım stratejilerinin hızla değişen pazar ve yeni mekânsal rekabet koşullarında artık işe yaramadığını, etkin bir rekabet için mekanların gerçek pazarlama yaklaşımı ile geliştirmeleri gerektiğini, mekânsal rekabetin küresel boyutunun olduğunu, mekanların mevcut ve potansiyel sakinleri, firmaları, yatırımcıları ve ziyaretçileri için cazip imkanlar sağlamaları gerektiğini belirtmiştir. Mekan pazarlamanın özellikle ABD’de multi milyar dolarlık endüstri olduğunu, mekanın “tüketilen ürün” olarak farz edilerek saldırganca satıldığını ifade etmiştir. Kavaratzis¹⁵ mekânsal markalaşmanın neden önemli olduğu sorusuna, mekanlar arasındaki uluslararası yarışa, markalaşmanın mekânsal gelişmeyi sağlayan stratejik rehber oluşuna, ortak amaç doğrultusunda paydaşlar arasında birlik oluşturmasına, pratik/fonksiyonel olarak mekanla ilgili problemlerin çözüm sağlanmasına ve son olarak da kullanıcıların pozitif mekan deneyiminin arttırılmasına yardımcı olması gerekçelerini yanıt olarak göstermektedir.

Lucarelli ve Berg¹⁶ 1988-2010 yılları arasını ele aldıkları araştırmalarında “pazarlama” (marketing) yaklaşımına sa-

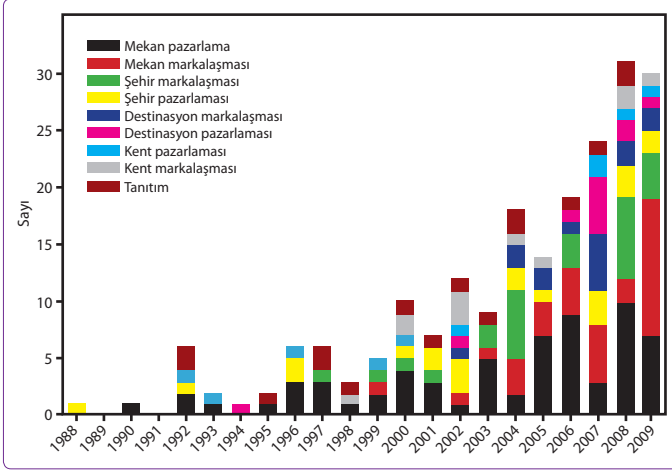
⁹ Relph, 1976. ¹⁰ Lynch, 1960. ¹¹ Hankinson, 2015. ¹² Braun, 2008.

¹³ Braun, 2008.

¹⁵ Kavaratzis, Warnaby ve Ashworth, 2015, s. 4.

¹⁴ Rainisto, 2003.

¹⁶ Lucelli ve Berg, 2011.

Şekil 1. Marka kent araştırmalarında kullanılan etiketler, (Lucarelli ve Berg, 2011:20).¹⁷

hip (mekan, şehir, destinasyon ve kent pazarlama) kavramları "markalaşma" (branding) yaklaşımına sahip kavramlardan (mekan, şehir, destinasyon ve kent markalaşması) daha sık kullanıldığını ortaya koymaktadır. Markalaşma yaklaşımının 2000'li yıllar ile ilgili olduğunu vurgulayan Lucarelli ve Berg, Şekil 1'de görüldüğü üzere "mekan ve şehir pazarlama" kavramlarının hızla azalarak yerini "mekan ve şehir markalaşması" kavramlarına bıraktığını; daha sonrasında ise "destinasyon ve kent pazarlaması" yaklaşımının "destinasyon ve kent markalaşması"na dönüştüğünü belirtmektedir.

Bu kapsam içinde bakıldığında, mekan tanıtım stratejilerinin gelişerek pazarlama kavramına dönüştüğü, pazarlamanın destinasyon, mekan, şehir gibi uzmanlık dallarına ayrıldığı ve günümüzde markalaşma yaklaşımları olarak tanımlandığı görülmektedir. Kentte markalaşma politikalarının yön verdiği plan ve projeler birçok alanda gerçekleştirilmektedir. Makale kapsamında ise, İstanbul'un markalaşma politikaları bağlamında konut projelerinin pazarlanma stratejileri incelenmektedir.

Marka Kent ve Konut Pazarlama Politikalarının Arka Planı

Marka kent kavramıyla ilişkili kuramlar esas olarak kentler arası rekabete dayanmaktadır. Kentler farklılaşarak daha çok yatırım, ziyaretçi vb. çekebilmek için hem yönetim politikalarında hem de kentte birçok değişikliklere gitmektedir. Tekelci rant, tüketim odaklı yaklaşımlar ve kolektif sembolik sermaye fiziksel mekanın değişimi ve dönüşümünde aktif rol almakta, girişimci kent politikalarıyla tüm bu sürecin yapılanması sağlanmaktadır. Bu bağlamda konut projeleri ele alındığında projelerin fiziksel, sosyolojik vb. açılardan kentte değişimlere neden oldukları, pazarla-

ma stratejileriyle de kent politikalarında aktif rol aldıkları görülmektedir. Bu konuda aşağıdaki bakış açıları ve politikalar sürecin anlaşılmasında yol gösterici olmaktadır.

Girişimci Kent Politikası: Kentin markalaşması konusuna kentler arası rekabet ekseninde bakıldığında, kent yönetimleri ve izledikleri yönetim politikaları önemli rol oynamaktadır. Harvey, kentler arası rekabet sebebiyle kent yönetim anlayışının kent işletmeciliğinden (managerialism) kent girişimciliğine (entrepreneurialism) doğru değiştiğini; kent girişimciliğinin genel olarak kamu-özel ortaklığına dayandığını, bu ortaklığın "öncelikli ekonomik ve siyasi amaç olarak, belli bir yöredeki koşulları geliştirmeye değil, yerin spekülasyon ile gelen yatırım ve ekonomik gelişmeye odaklandığını"¹⁸ belirtmektedir.

Harvey,¹⁹ kent girişimciliğinin belli bir seviyede kentler arası rekabeti zorunlu kıldığını, bazı kentlerin özel projelerin etkisi ile talihlerinin döndüğünü, projelerin kentleri "kapitalist gelişme disiplini ve mantığına yaklaştırmaya çalışan bir 'dışsal zorlayıcı güç' olarak iş" gördüğünü ve bu durumun alışveriş-ticaret merkezleri gibi yapıların seri üretimine neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca "kentleri kültür ve tüketim merkezleri olarak çekici kılabilmek için yapılan yenilik ve yatırımların hızlı bir şekilde başka yerlerde taklit" edildiğini, rekabet avantajının kısa ömürlü olduğunu vurgulamaktadır. Bu makalede ele alınan konut projelerinin bu sürecin parçalarından biri olduğu değerlendirilmektedir.

Tekelci Rantın Etkisi: Tekelci rant kavramı siyasi ekonomi kaynaklı bir soyutlama olmakla birlikte yeryüzündeki bütün rantların belirli bir takım kişilerin/zümrelerin elinde bulunmasını ifade etmektedir. Harvey tekelci rantın ortaya çıkma nedenini "toplumsal aktörlerin birtakım doğrudan ya da dolaylı yollarla ticareti yapılabilecek, emsalsiz ve yerine başkasının konması mümkün olmayan bazı mallar üzerinde ayrıcalıklı bir hakimiyet elde etmeleri ve bu sayede zaman içinde gelir akışlarını arttırabilmeleridir."²⁰ şeklinde açıklamaktadır. Harvey, kentte tekelci rantın yüksek olduğu yerleri -ticaretle uğraşan kapitalist açısından- ulaşım ve iletişim ağlarının merkezinde olan yerler ve kentte faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği noktalara yakın olan yerler şeklinde tanımlamaktadır. Tekelci rant benzersiz özelliği olan emlak/araziye alıcının fazladan yüksek fiyat ödemeyi kabullenmesi şeklinde olabileceği gibi, bu emlak/arazinin doğrudan ticari amaçlı kullanılması ile dolaylı olarak tekelci rantın gerçekleştiği durumlar da olabilmektedir.²¹

Harvey kent yönetimlerinin de tekelci rantı kullanabileceklerini; Singapur, Hong Kong gibi kentlerin finansmanlarını kamusal arazilerini çok yüksek tekelci rantlar ile emlak piyasasına kontrollü satışıyla sağladıklarını; coğrafi konum kaynaklı benzersizliklerini çok farklı politik-ekonomik araç-

¹⁷ Şekil 1 ilgili kaynaktan alıntılanmış olup, tez çalışması kapsamında Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹⁸ Harvey, 1989, s. 429.

²⁰ Harvey, 2001, s. 477.

¹⁹ Harvey, 1989, s. 434.

²¹ Harvey, 2001.

lar kullanmak suretiyle büyük başarılar dönüştüklerini belirtmektedir. Bu kent yönetimleri gelirlerini sadece ulaşım, iletişim, liman ve fiziki altyapılar değil, eğitim, teknoloji, bilim, kültür ve yaşam kalitesinin toplumsal altyapıları için de yerel yatırım desenleri inşa etmeye yönelmişlerdir. Harvey, bu durumun amacını “kentleşme sürecinde tekelci rantların yaratılmasına ve hem özel çıkarlar hem de devlet güçlerince paraya dönüştürülmesine elverişli bir sinerji” yaratmak olarak açıklamakta; bu tür çabaların başarısını ölçmek için tekelci rantın paraya dönüştürülebilmesine bakmanın yeterli olacağını belirtmektedir.²²

Bir yandan özel sektör yatırımcısının konut projelerini kentin müstesna yerlerinde konumlandırarak elde ettiği tekelci rant, diğer yandan kent yönetimlerinin tekelci rantı ‘başarıya’ çevirmeye yönelik adımları -Harvey’in ifadesiyle ‘sinerji’ yaratma durumu- birlikte değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, İstanbul’un markalaşma politikasında kamu-özel sektör işbirliği olup olmadığı konut projelerinin pazarlama çalışmaları üzerinden incelenmektedir.

Kolektif Sembolik Sermayenin Etkisi: Harvey, “kolektif sembolik sermayenin; sermaye akışının daha genel anlamda kendine çekme gücüne sahip belirli bir yere yüklenmiş özel temayüz göstergelerinin gücü”²³ olduğunu belirtmektedir. Harvey, Paris, New York, Berlin, Roma gibi yerlerin ve isimlere bağlanan kolektif sembolik sermaye gücünün Baltimore, Essen, Liverpool, Glasgow gibi şehirlerinkinden yüksek olduğunu ve bu kentlere ciddi ekonomik avantajlar sağladığını vurgulamaktadır. Barselona’nın küresel ortamda öne çıkmasını sembolik sermaye toplamasına ve temayüz göstergeleri biriktirmesine bağlayan Harvey; Barselona’nın Katalan tarihi ve geleneğinin, mimari (Gaudi) mirasının, sanatsal başarılarının farklı faaliyetlerle öne çıkarıldığını belirtmektedir. Barselona’da meşhur mimarlara yaptırılan eserlerle (Norman Foster’ın radyo kulesi, Meier’in Modern Sanat Müzesi), liman ve sahilin düzenlenmesiyle, Olimpiyat köyünün inşasıyla ve eskiden tehlikeli olan gece hayatının kentsel gösteri panoramasına dönüştürülmesiyle kentin adeta vitrine çıkarıldığı vurgulamaktadır. Harvey, “tekelci rant elde etmek için dev fırsatların önünü açan Olimpiyatların bütün bu gelişmelere katkısı”nın çok büyük olduğunu, tekelci rant sebebiyle emlak fiyatlarının tavan yaptığını, soylulaştırma yaşandığını, trafik problemleri nedeniyle bulvarlar açıldığını ve bu durumun kent dokusunda zarara neden olduğunu; sonuç olarak Barselona’nın temayüz göstergelerinin bir kısmını kaybettiğini belirtmektedir.²⁴ Kentin kolektif sembolik sermayesinin tekelci rant elde etmek için kullanımının kente zarar veren sonuçlara dönüştüğünü belirten Harvey’in tespitleri üzerinden konu değerlendirildiğinde, konut projelerinin kentsel kimlik öğelerini pazarlamaya konu etmesinin kentin sembolik sermayesinde negatif etkiler yaratacağı açıkça görülmektedir.

Kolektif sembolik sermayeyi kentlerin taşıdıkları anlamlar açısından değerlendiren Lefebvre²⁵ kentte “tek bir tane değil, çok sayıda ve farklı düzeylerde işaret ve anlam sistemleri” olduğunu belirtmiştir. İstanbul gibi çok yönlü bir kentin sembolik sermaye zenginliği düşünüldüğünde, konut sektörünün pazarlamada bu zenginlikten faydalanma isteğinin kapitalist piyasanın rekabetçi şartlarında normal olduğu değerlendirilmektedir.

Tüketim Odaklı Yaklaşımlar: Kentler kapitalist sistem içerisinde ekonominin yeniden şekillenmesine paralel olarak sektörel değişimlere uğramakta, günümüz kentleri sermayenin ve esnek üretim tarzının etkisinde şekillenmektedir. Bilişim, finans, hizmet gibi sektörlerin başat rol oynadığı bu şekillenme modeli tüketimi desteklemektedir.

Tüketim toplumunun değişken yapısı bireyin yaşam tarzı inşa etmesine neden olmaktadır. Tekin, “bir kimsenin bedeni, giysileri, konuşması, boş zamanı kullanması, yiyecek ve içecek tercihleri, ev, otomobil, tatil seçimleri vb. mülk sahibi/tüketicinin beğeni ve üslup duygusu bireyselliğinin işaretleri” olarak gördüğünü, genel olarak yaşam tarzının eşyayı, mekanı ve zamanı kullanma, üretmekten çok tüketme biçimi olduğunu belirtmiştir.²⁶

Bauman²⁷ tüketimin bir yaşam biçimi ifadesi olduğunu, tüketimin kendi başına amaç haline geldiğini, tüketmeye doymayan, ihtiyaç kavramının tersine ve tüketim toplumunda sürekli bir tatminsizlik hissi olduğunu ifade etmiştir.

Kentte tüketim odaklı yaklaşımlar, kentin fiziksel mekânında değişimlere yol açmakta, alışveriş merkezleri, ticaret merkezleri, finans gibi yüksek katma değer üreten sektörleri karşılayacak yüksek yapılar inşa edilmektedir. Harvey,²⁸ zenginlerin tüketime ayırdıkları dolarların peşine düşülerek kent tasarımında ürün farklılaşmasına gidildiğini, mimarlar ve kent tasarımcılarının “farklılaşmış zevkler ve estetik tercihler” alanı üzerine çalışarak sermaye birikiminin çok etkili bir yönü olan sembolik sermayeyi vurguladıklarını belirtmiştir. Sembolik sermayenin “sahibinin zevkinin ve toplumda ne derece sivrilmiş olduğunun kanıtı olabilecek lüks mallar koleksiyonu”²⁹ olduğunu, zevkin statik bir kavram olmaması nedeniyle sembolik sermayenin ancak “modanın kapisleri kendisini ayakta tuttuğu ölçüde sermaye olarak”³⁰ kalacağını belirtmektedir. Konut projelerinin pazarlanması bu yaklaşım üzerinden değerlendirildiğinde, yaşam tarzı satın almak isteyen kullanıcılara sağlanan tüm fiziksel olanakların yeterli gelmeyerek, konuttaki artan farklılaşma talebinin pazarlama stratejilerinde sembolik sermaye kullanılarak mı karşılanmaya çalışıldığı üzerinde düşünülmelidir.

²² Harvey,2001, s. 489. ²³ Harvey, 2001, s. 490. ²⁴ Harvey,2001, s. 491-492.

²⁵ Lefebvre,2013, s. 51.

²⁷ Bauman, 2001.

²⁹ Harvey, 1997, s. 101.

²⁶ Tekin, 2012, s. 75.

²⁸ Harvey, 1997.

³⁰ Harvey, 1997, s. 103.

İstanbul'un Marka Kent Çalışmalarının Konut Projeleri Üzerindeki Etkileri

Konut projelerinin İstanbul markasını kullanmasının ir- delendiği bu makalede İstanbul'un markalaşma süreci hak- kindaki bilimsel değerlendirme ve yorumlar yol gösterici olmaktadır.

Çağlar Keyder,³¹ dünya sistemi içindeki şehirlerin konumu ve İstanbul'un bu bağlamda değerlendirilmesine ilişkin ola- rak 1992 yılında yaptığı yorumda yakın gelecekte İstanbul'un kentsel gelişme çizgisinde dönüşüm yaşanabileceğini, bu dönüşümün kentin global statüsünü yükseltip kaynaklarını arttırma fırsatı yaratabileceğini, fırsatı kullanmaya yönelik girişimi popülizm adına reddetmenin uzun vadede kent ve Türkiye açısından çok maliyetli olacağını belirtmiştir. Key- der, 1980'lerden sonra ekonomik yönetimin giderek ser- mayenin eline geçmesine paralel olarak İstanbul'un edilgen pozisyonunun da değiştiğini, İstanbul'un görece statüsünün yükselerek bu durumun şehirlerin ekonomik özerkliği anla- mı taşıdığını ifade etmiştir.³²

Keyder, günümüzde kentin ekonomi içinde devletten otonomi kazanmasını "insiyatif alan şehir" olgusu ile açık- lamakta, şehirlerin giderek "kendi adlarına müteşebbis" olduklarını belirtmektedir. "İstanbul'un bir global şehir ol- mak için gerekli maddi koşullara sahip olduğu ve şehir ola- rak fırsatı yakalamak için insiyatif göstermesi gerektiğini"³³ vurgulamaktadır. Keyder, 1980 sonrası ulusal ekonominin tek başlarına büyümesi ve sermayeden kaçışın imkansız olduğunu, bütün meselenin dünya ekonomisiyle daha iyi entegrasyonun sağlanması ile düzenlenebileceğini belirt-mekte, İstanbul'a ilişkin olarak, "...önce yeni sistemin man- tığını irdeleyip sonra da yaptığımız analiz doğrultusunda girişimde bulunamazsak, dışlanma ve evrimleşemeyen bir kentle başbaşa kalma riskine mahkum oluruz"³⁴ şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır.

Asu Aksoy ve Kevin Robins³⁵ ise 2012 tarihli çalışmaların- da bugünlerdeki yerel politikacılarının vizyonunun, kentleri yarışan, markalaşan ve pazarlanan çekici mekanlar olarak yatırımcılar, turistler, tüketiciler için hazırlamak olduğu- nu- girişimci kent politikalarının kolayca kabul edildiğini ve uygulandığını belirtmektedir. Ayrıca, İstanbul'da her ölçek- teki yönetim-ilçe, metropoliten ve merkezi- stratejisinin İstanbul'u küresel kent olarak şekillendirme ve bu doğrul- tuda hareket etmek olduğunu ifade etmişlerdir.

Aksoy ve Robins'in bu saptamalarına 2014-2018 döne- mini kapsayan Onuncu Kalkınma Planında³⁶ kentlerin mar- kalaşmasına yönelik olarak getirilen kararlarda rastlamak mümkündür. Aynı şekilde, Onuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporunda,³⁷ bu konuda Kültür

ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi sorumlu/işbirliği yapılacak kuruluşlar olarak belirlenmiş, bu kurumlara "İstanbul'un marka kent olarak dünya turizmüne sunulması sağlanması" görevi verilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türki- ye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planında³⁸ ise varış nok- talarının markalaştırılması hedeflenmiş, ilk defa "Kentsel Ölçekte Markalaşma" başlığına yer verilmiş, bu bağlamda mimari düzenlemeler (Şehir müzelerinin yapılması), ulaşım sistemi ile ilgili düzenlemeler (Havaalanı otellerinin oluşturu- lması, havaalanı-kent merkezi ulaşım sisteminin iyileşti- rilmesi ve deniz turizmi altyapısının geliştirilmesi), kültürel akşların düzenlenmesi (Fuar ve kongre merkezleri oluşturu- lması) planlanmıştır.

İstanbul Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan İstanbul Bölge Planında 2014-2023³⁹ "İstanbul'un tanıtımı ve imajı- nın geliştirilmesine ilişkin faaliyetlerin bütüncül, stratejik ve uzun vadeli bir bakış açısıyla ele alınarak kent markası ya- ratılması doğrultusunda etkin bir şekilde yürütülmesi"nin önemi vurgulanmıştır.

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığınca 15.06.2009 tarihinde onaylanan 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı'nda⁴⁰ "İstanbul'un küresel düzeyde güçlen- mesini sağlama" hedefi doğrultusunda "İstanbul'u dün- ya turizm sektöründe marka haline getirme" politikası tanımlanmıştır. Yine Planın Kültür Odaklı Turizm Alanları başlığında, İstanbul'un küresel düzlemde tanınırlığını ve çekiciliğini arttırmak açısından kültürel mirasın sürdürü- lebilir bir biçimde değerlendirilmesi için; "İstanbul'un ta- rihsel geçmişinin tanıtılması ve markalaştırılması" öngö- rülmektedir.

İstanbul'un markalaşması hakkındaki bilimsel değer- lendirmeler ve plan çalışmaları kentin markalaşma amacı olduğunu, markalaşmanın başta turizm olmak üzere di- ğer sektörlerle empoze edildiğini göstermektedir. Girişimci kamu politikaları markalaşmayı teşvik ederken İstanbul'un kent kimliğini kullanarak pazarlanan konut projeleri de markalaşma hedefinin bir parçası olarak piyasaya sunul-makta çalışmanın devamında bu doğrultuda sorgulamalar yapılmaktadır.

Kent Kimliğinin Konut Projelerinin Pazarlanmasında Kullanımı

Harvey⁴¹ kapitalist üretim sisteminin sadece metaları de- ğil, metaların tüketicilerini, metalara yönelik istek ve ihtiyaç- ları da ürettiğini boş zamanları değerlendirme gibi yaşam alanlarındaki sosyalleşmeyi dahi kontrol ettiğini belirtmek- tedir. Smythe⁴² 'izleyici metası' savında tekeli kapitalizm koşullarının kitle iletişim kanallarıyla ticarileşip reklama da-

³¹ Keyder, 1992. ³² Keyder, 1992. ³³ Keyder, 1992, s. 107.

³⁴ Keyder, 1992, s. 110-111. ³⁵ Aksoy ve Robins, 2012.

³⁶ Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Raporu.

³⁷ Onuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

³⁸ Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. ⁴⁰ İstanbul İl Çevre Düzeni Plan Raporu.

³⁹ İstanbul Bölge Planı 2014-2023 ⁴¹ Harvey, 1978; Harvey, 2012.

⁴² Smythe, 1977.

yalı hale geldiğini, izleyicilerin bu durumda metalaşarak reklam verene satıldığını belirtmektedir. Smythe reklam verenler açısından ise kitle iletişim araçlarının izleyicilere reklamı yapılan marka ürünleri satın almayı ve gelirlerini bu doğrultuda harcamalarını öğrettiğini ifade etmektedir. Bu tespitlere paralel olarak, günümüzde metalara, tanıtım faaliyetleri aracılığıyla tüketici kitleleri oluşturulduğu, tüketicilerin bir tür algısal kontrol altında tutulduğu söylenebilir. Günümüzde de konut projelerinin pazarlanmasında bu doğrultuda uygulanan tanıtım faaliyetleri literatürde ağırlıklı olarak şu şekilde tanımlanmaktadır:⁴³

1- *Güvenlik*; korku ve endişe üzerine kurulan yüksek teknolojik donanım, güvenlik elemanları, yüksek duvarlar, kontrollü kapılar, 7/24 güvenli alan oluşturulduğu algısı,

2- *Ulaşım imkanları*; toplu ulaşım ağları, havaalanı ve kent merkezine olan mesafelerin trafik vb. problemler göz ardı edilerek ütopyik zaman dilimleri ile sembolize edilmesi,

3- *Toplumsal değer yargıları*; ailelerin çocukları ile hijyenik ortamlarda mutlu yaşayabilecekleri, sorunsuz komşuluk ilişkileri ve eski mahalle kültürü ile hazırlanmış mekan vurgusu,

4- *Prestij sahibi olma*; belli bir sosyal statü, yeni yaşam tarzı, seçkin bir sınıf üyesi olunması, bu bağlamda kentsel aidiyet duygusunun kullanılması,

5- *Doğal güzellikler*; doğanın parçası olma, manzara ve yeterli yeşil alan ayrılması vurgusu,

6- *Sağlıklı, modern ve teknolojik yapı*; deprem gibi doğal afetlere karşı dayanıklı olması, çevreci yapı, akıllı bina sistemleri içermesi gibi hususların belirtilmesi,

7- *Donatı alanları*; açık-kapalı spor alanları, okul, hastane, alışveriş merkezi vb. donatıların bünyesinde veya yakınında bulunduğu vurgusu.

Ancak, konu “Kentsel Kimlik Ögelerinin Kullanımı” bağlamında ele alındığında bu sınıflandırmada konut projelerinin tümünde “Güvenlik” ve “Sağlıklı, modern ve teknolojik yapı” temalarının ortak özellik olduğu görülmektedir. Buna karşın, her geçen gün artan rekabet koşulları sebebiyle konut pazarlama stratejilerinde daha ayrıntılı özelliklerin öne çıkarıldığı izlenmektedir.

Bu çalışma kapsamında ön incelemesi yapılan konut projelerinde 3-4 ve 5 numaralı konut pazarlama temalarının “Tarihi/Kültürel Miras ve Köken Vurgusu”, “Doğal Miras/Tabiat Varlıklarının Kullanımı” olarak daha da çeşitlendiği, ulaşım imkanlarının “Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu” ile tariflendiği ve daha da önemlisi “Kentın İsim Hakkının Kullanılması” gibi yeni bir pazarlama stratejisinin geliştirildiği görülmüştür. Günümüzde birçok konut projesinde bu temaların eş zamanlı olarak kullandığı da görülmektedir.

mektedir. Makalenin analiz bölümü olan; Konut Projelerinin İstanbul Markasını Kullanmasının irdelenmesinde ele alınacak olan bu pazarlama temalarının temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir.

Tarihi/Kültürel Miras ve Köken Vurgusu: Kentin tarihi zenginlikleri, anıtsal yapıları, özgün mimarisi, kültürel değerleri, toplumsal değer yargıları, kültürel yaşama ilişkin hususlar bu başlık altında yer almaktadır. İlave olarak, literatürde kentsel aidiyet duygusu ile ilişkilendirilen, dolayısıyla asil ve köklü bir tarihi geçmişi olan İstanbul’da yaşamının vermiş olduğu “İstanbul’da olmak”, “prestij sahibi olmak” durumu köken vurgusu adı altında tanımlanarak bu temada birlikte ele alınmaktadır. Günümüzde reklam ve tanıtım faaliyetlerinde İstanbul’a ait tarihi-mimari-kültürel öge kullanımları genellikle şehir hatları vapuru, tarihi anıtsal yapılar, tarihi yarımada, silüet vb. görsellerle desteklenerek kullanılmaktadır.

Doğal Miras/Tabiat Varlıklarının Kullanımı: Literatürde konut projelerinin doğanın bir parçası olması, manzarası, projede yeterli yeşil alan ayrılması gibi konuları kapsayan “doğal güzellikler” tanımlamasının günümüz şartlarında rekabet koşullarının artması ile daha “saldırgan” bir üsluba dönüştüğü görülmektedir. Günümüzde kentte doğal hayat, tabiat varlıkları, manzara, deniz, orman vb. unsurların pazarlama stratejilerinde etkin kullanımı genellikle projelerdeki dairelerin manzara avantajını kullanmak, koru-ormandeniz-gölet gibi doğal ortamların yakınında bulunduğunu belirtmek, hatta bu varlıkların sahibi gibi davranış göstermek şeklinde olmaktadır.

Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu: Literatürde yer alan toplu ulaşım ağları, havaalanı ve kent merkezine olan mesafelerin trafik vb. problemler göz ardı edilerek ütopyik zaman dilimleri ile sembolize edilmesi durumu olan “Ulaşım İmkanları” başlığı ve açık-kapalı spor alanları, okul, hastane, alışveriş merkezi vb. donatıların bünyesinde veya yakınında bulunması durumu olan “Donatı Alanları” başlığı bu başlık altındadır. Neredeyse bütün konut projelerinde ulaşım ve konumun sağladığı avantajlardan yoğun olarak söz edilmekte; bazı projelerde tanıtım ve reklam filmlerine ilave olarak “lokasyon filmleri” de hazırlanmaktadır.

Kentın İsim Hakkının Kullanılması: Literatürde yer alan konut pazarlama konularına ilave olarak günümüzde İstanbul kent isminin kullanıma açıldığı izlenmektedir. Bu durum projelerin buldukları kenti vurgulayarak kente bağlılık duyan kullanıcıları çekme çabası, kent kimliğinden asalet kazanma talebi, isim üzerinden kolektif sembolik sermayeyi kullanması vb. şekillerde yorumlanabilir. İstanbul kent isminin konut projelerinin isimlerinde veya reklam sloganlarında kullanılması durumu analiz çalışması kapsamında incelenmiştir.

⁴³ Bu tanıtım stratejileri makale yazarı tarafından doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen literatür araştırması neticesinde gruplandırılmış ve tanımlanmıştır.

Analiz: Konut Projelerinin İstanbul Markasını Kullanması

Bu makalede doktora tez çalışması kapsamında incelenmiş olan İstanbul'da 2010 yılı sonrasında projelendirilen, inşa edilen veya edilmekte olan konut projeleri esas alınmıştır. Yazılı ve görsel basın-yayın kanalları aracılığıyla tanıtılan bu projeler arasından, tezin araştırma sorusu olarak kabul edilen kent kimliğinin konut projelerinin pazarlanmasında kullanımını en iyi örnekleyen projeler "amaçlı örneklem yöntemi"⁴⁴ kullanılarak belirlenmiştir.⁴⁵

Makalenin sınırları içinde sunulan analiz çalışması ile;

1. Projelerin yatırımcı profili (özel sektör ve kamu+özel sektör ortaklığı) ve projelerin kentsel kimlik öğelerini kullanım yoğunluğu incelemesi ardından sentez kullanımların yatırımcı profili ile bağlantısının olup olmadığı;

2. Kentsel kimlik öğelerinin ağırlıklı tercih edilen temaların belirlenmesi, böylelikle pazarlama stratejilerinde kentin yaşam gerçekliği (ulaşım sıkıntısı vb.) ve kolektif sembolik sermayenin kullanımına verilen ağırlığın sorgulanması;

3. Projelerin konut hacmi (birim sayısı üzerinden) bulunduğu ilçeler ve yatırımcı profili de göz önüne alınarak kentsel kimliği kullanma durumu arasında çapraz sorgulamalar gerçekleştirilmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen projelerin sınıflandırma doğrultusunda kentsel kimlik öğelerini kullanım durumu, yatırımcı profili ve projelerdeki konut birim sayıları Tablo 1'de özetlenmektedir. Tablo 1 incelendiğinde;

Bu nitelikleri taşıyan 30 projenin 9'unun kamu+özel sektör ortak girişimi olduğu, 21projenin özel sektör firmalarınca inşa edildiği görülmüştür. Projelerde üretilen konut birim sayıları incelendiğinde toplam 37.295 konutun; kamu + özel sektör ortak girişimi tarafından 12.525 adedinin (%33.58), özel sektör tarafından ise 24.770 adedinin (%66.41) üretildiği tespit edilmiştir.

Özel sektörün kamu+özel sektör ortak girişiminin sayısal olarak iki katı fazla konut üretim hacmine sahip olduğu görülmekle beraber projelerin kentin değerlerini hangi yoğunlukla kullanmakta olduğunun da incelenmesi gerekmektedir. Kentsel kimlik öğelerinin kullanım yoğunluğu incelendiğinde,

3 adet projenin sadece bir kentsel kimlik ögesini, 16 projenin üç farklı kentsel kimlik ögesini aynı anda kullandığı, 4

projenin ise dört kentsel kimlik ögesini aynı anda kullandığı tespit edilmiştir.

Bu durumda projelerin en az üç farklı kentsel kimlik ögesini aynı anda kullanma eğiliminin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yatırımcı profilinin bu tabloyu nasıl etkilediği incelendiğinde ise,

Kamu+özel sektör ortaklığındaki 9 projenin 6'sının (%66.66) en az üç veya daha fazla kentsel kimlik ögesini kullandığı, 1 adet projenin sadece kentin isim hakkını kullandığı görülmüştür. İlave olarak, 9 projeden 8'inin "Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu", "Kentin İsim Hakkının Kullanımı" çeşitlerini tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Özel sektörün 21 projesinin 14'ünün (%66.66) en az üç veya daha fazla kentsel kimlik ögesini beraber kullandığı, 2 projenin ise sadece bir çeşit kentsel kimlik ögesini kullandığı belirlenmiştir.

Analiz çalışmasının 1. maddesinde belirtilen çapraz sorgulamalar neticesinde yatırımcı profilindeki değişime rağmen projelerin -üç veya daha fazla- kentsel kimlik ögesini kullanım oranlarının aynı olduğu görüldüğünden, yatırımcı konusu 3.analiz maddesiyle yeniden çapraz sorgulamaya tabi tutulacaktır.

Kentsel kimlik öğelerinin kullanımına ilişkin yapılan sınıflandırmada hangi temanın daha çok tercih edildiği konusu incelendiğinde ise,

"Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu"nun en çok tercih edilen tema olduğu ve 24 proje tarafından kullanıldığı; "Kentin İsim Hakkının Kullanımı"nın ise 21 proje tarafından tercih edildiği; "Tarihi/Kültürel Miras ve Köken Vurgusu" ve "Doğal Miras/Tabiat Varlıklarının Kullanımı" temalarının 18'er proje tarafından tercih edildiği saptanmıştır.

Analiz çalışmasının 2. maddesinde belirtilen çapraz sorgulamalarda İstanbul'un ulaşım sorununun konut pazarlama politikalarının merkezine alındığı, tüm kent sakinleri için öncelikli sorun olan trafik probleminin tüketici hedef kitlesi için sorun olmaktan çıkarılmasına yönelik pazarlama stratejileri si geliştirildiği izlenmektedir. Bu denli somut bir problemin ardından ikinci sırada, İstanbul isminin 30 projeden 21'i tarafından kullanılması gelmektedir. Tablo 2'de İstanbul ismini kullanan projeler yer almaktadır. İstanbul ismini kullanmayan diğer 9 projenin ise 4'ünün slogan veya tanıtımında İstanbul'a doğrudan atıfta bulunduğu Tablo 3'te görülmektedir. Eleştirel kuram perspektifinden bu durum kent markasının tekeli rant elde etme amaçlı kullanılması; kolektif sembolik sermayenin metalaştırılması şeklinde yorumlanabilmektedir.

Son olarak, analiz çalışmasının 3.maddesinde belirtilen çapraz sorgulamalar için Tablo 1'de ilçe bazında inşa edilen konut birim sayıları ve kentsel kimlik öğelerinin kullanımı arasındaki ilişki incelendiğinde,

⁴⁴ Amaçlı (purposive) örneklem metodu olasılığa dayalı olmayan örneklem sınıfına girmektedir. Bu yöntemin kullanıldığı çalışmalarda araştırma sonuçlarının daha geniş bir evrene genelleştirilmesi önem arz etmemektedir (Balcı,1995) (Gönç Şavran, 2009). Örneklem seçiminde "yansızlık kuralına uymak yerine, belli karakteristikleri taşıması" aranmaktadır (Balcı,1995:103). Araştırmanın amacına göre sonuç alınması veya eğilimlerin belirlenmesi beklendiği için örneklem ölçek büyüklüğü bir kriter olarak kabul edilmektedir (Ari,1976).

⁴⁵ Tez çalışması kapsamında incelenen projelerin saptanması için medya, iletişim, reklam, konut sektörlerinden uzmanlarla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Belirlenen projelerin tanıtım faaliyetleri ayrıca konut sektörünün ileri gelen temsilcileriyle yapılan derinlemesine mülakatlarla değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Konut projelerinin değerlendirilmesi

PROJE	İLÇE	YATIRIMCI			Birim Sayısı	KENTSEL KİMLİK KULLANIMI*			
		Yatırım ortaklığı	Özel	Kamu +Özel		(1)	(2)	(3)	(4)
Adım İstanbul	Başakşehir	TOKİ, Emlak Konut, İNTAYA, INTES, EYG		•	615			X	X
Bulvar İstanbul		TOKİ, Emlak Konut, Özülke İnş., Özkar İnş.		•	1.555			X	X
Evvel İstanbul		TOKİ, Emlak Konut, EYG, İNTAYA, INTES		•	678	X		X	X
Vadi Şehir		Irmak Group, Irmakent İnşaat, Çolakoğlu Group	•		650	X	X	X	
Üçüncü İstanbul		Başakşehir Belediyesi, ASAF İş Ortaklığı		•	1500	X		X	X
YOO İstanbul	Beşiktaş	Say Yapı Teknoloji	•		120		X	X	X
Bey Kasrı Konakları	Beylikdüzü	Beykale - Beykule İnşaat Konsorsiyum Girişim Ortaklığı	•		332	X		X	
Deniz İstanbul		Keleşoğlu Holding	•		4.949		X	X	X
Westside İstanbul		Şahinler Holding, MES Turkuaz, Beyaz İnşaat, Mutlu İnşaat, MES Şirketler Grubu	•		1.152		X	X	X
Vira İstanbul		Gül Proje, Beylikdüzü Belediyesi		•	1.156				X
Piyalepaşa İstanbul	Beyoğlu	Polat Holding	•		760	X			X
Elysium Soul Beyoğlu		OFTON İnşaat	•		221	X		X	
HEP İstanbul	Esenyurt	Tekfen Gayrimenkul	•		1.424				X
Haliç Panorama İstanbul 216	GOP	Kahraman Yapı Yatırım	•		286	X	X	X	
İstanbul Marina	Kartal	Baysaş İnşaat	•		541	X		X	X
Skyblue İstanbul		TOKİ, Emlak Konut, DAP		•	1.463	X	X	X	X
Manzara Adalar		Royal Group	•		87	X	X	X	X
AND Pastel		İŞ GYO	•		975		X	X	
Tema İstanbul	K.çekmece	Anadolu Grup	•		1.200	X			
İstanbul Sarayları		Mesa, Artaş, Öztaş, Kantur-Akdaş Ortaklığı	•		3.614		X	X	X
Resim İstanbul	Sancaktepe	Sinpaş GYO	•		1.200	X	X		X
Vadi İstanbul	Sarıyer	Ortadoğu Grup	•		1.310		X		X
Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul		Artaş, Invest, Evyap	•		2.111		X	X	X
Elysium Art Şişli	Şişli	TOKİ, Emlak Konut, Ağaoğlu		•	4.789	X	X	X	X
Skyland İstanbul		OFTON İnşaat	•		214	X	X	X	
Sultan Makamı	Üsküdar	Eroğlu Holding	•		830		X	X	X
Şehrizar Konakları		Delta Proje İnşaat, Emiroğlu İnşaat, Çağdaş Yapı, Peker Grup	•		79	X	X	X	
Büyükyalı İstanbul	Z.burnu	GAP İnşaat, Emlak Konut		•	209	X	X	X	
İN İstanbul		TOKİ, Emlak Konut, Özak GYO, Yenigün, Ziylan		•	560	X		X	X
		İŞ GYO, NEF	•		2.715	X	X	X	X
		TOPLAM:	21	9	37.295	18	18	24	21

*(1): Tarihi Kültürel Miras ve Köken Vurgusu; (2): Doğal Miras Tabiat Varlıklarının Kullanımı; (3): Konum/Kentsel Ağlara Ulaşılabilirlik Vurgusu; (4): Kentin İsim Hakkının Kullanımı.

Tablo 2. İstanbul isminin kullanıldığı projeler*

1. Evvel İstanbul	2. İn İstanbul	3. Skyblue İstanbul
4. Resim İstanbul	5. Vira İstanbul	6. İstanbul Marina
7. Westside İstanbul	8. Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul	9. Hep İstanbul
10. Adım İstanbul	11. İstanbul Sarayları	12. Skyland İstanbul
13. Bulvar İstanbul	14. Piyalepaşa İstanbul	15. Vadi İstanbul
16. Tema İstanbul	17. Yoo İstanbul	18. Büyükyalı İstanbul
19. Deniz İstanbul	20. İstanbul 216	21. Üçüncü İstanbul

*"İstanbul" ismini kullanan proje isimleri araştırma süresince yazılı ve görsel basın-yayın kanalları aracılığı ile tanıtımı yapılan ve 2010 yılı sonrasında inşa edilen projeler arasından amaçlı örneklem yöntemiyle derlenmiştir.

Tablo 3. Slogan veya tanıtımında İstanbul'u kullanan diğer projeler*

Proje Adı	Slogan-Tanıtımdaki İddiası
Şehrizar Konakları	Gelenekten geleceğe
Bey Kasrı Konakları	Dünyadaki Cennet
Sultan Makamı	İstanbul'a hükmedeceksiniz
Haliç Panorama	İstanbul'un eşsiz panoraması
Manzara Adalar	Hayatınıza ilham katacak
AND Pastel	Yeni nesil mahalle
Elysium Soul Beyoğlu	Ruhunda İstanbul varsa, Hayatı Elysium Soul Beyoğlu'nda yaşa!
Elysium Art Şişli	İstanbul'un kalbinde, Şişli Bomonti'de
Vadi Şehir	Başakşehir diye yazılır, Vadi Şehir diye okunur

*"İstanbul" ismini kullanmayan projeler tez çalışması süresince yazılı ve görsel basın-yayın kanalları aracılığıyla tanıtılan projelerden amaçlı örnekleme yöntemi ile derlenmiştir.

İlk sırada Beylikdüzü'nde -4 projede- toplam 7589 konut birimi üretilirken, ikinci sırada Sarıyer'de -2 projede- toplam 6900 konutun inşa edildiği görülmektedir. Tek projede en çok konut birimi imalatı yine aynı ilçelerde; Beylikdüzü'ndeki Deniz İstanbul Projesi (4.949 birim) ve Sarıyer'deki Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul Projesinde (4.789 birim) gerçekleştirilmiştir.

Özel sektör yatırımı olan Deniz İstanbul'da üç farklı kentsel kimlik ögesinin aynı anda kullanıldığı; TOKİ, Emlak Konut ve Ağaoğlu Ortaklığındaki Ağaoğlu Maslak 1453 İstanbul Projesinde ise dört farklı kentsel kimlik ögesinin aynı anda kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda yatırımcı profili ile kentsel kimlik temaları kullanımları arasında sistematik bir ilişki tespit edilememiş olup, konunun yatırımcı firmaların tercihi ve reklam ajanslarının pazarlama dehasının birleşimi olduğu değerlendirilmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'un kimliğine ilişkin unsurların kentin markalaşma hedefi ve konut projelerinin pazarlanmasında kullanıma açılması tartışmasının sonucunda eleştirel teorilerle paralellik teşkil eden uygulamalara ve tespitlere ulaşılmıştır.

Marka kent kavramı ekonomi politik çerçevede ele alındığında arka planda bu kavramın kentler arası rekabette

beslendiği görülmektedir. Kentler arası rekabet endişesi ile kent yönetiminin özel sektör mantığıyla hareket etmesine olanak sağlayan girişimci kent politikaları; yine aynı sebeple kentin rakiplerinden farklılaşması için yeni proje yatırımlarına açık hale getirilmesini desteklemektedirler. Bu nedenle, bazı alanlar tekeli ranta açılmakta; başka bir deyişle, sermaye hem yönetsel hem de mekânsal anlamda kenti doğrudan yada dolaylı olarak kontrol etmektedir.

Kente özgü olan ve insan zihninde o kente dair tarih, kültür, anılar, yüklenen anlamlarla birleşerek başka bir yerde ulaşılması mümkün olmayan benzersizlik göstergesi kolektif sembolik sermaye; yine tekeli rantla ilişkilidir. Tekeli rant kar elde edebilmesi için kenti bir yandan benzersizliğin korunmasını savunurken, öbür yandan yeni projelere yer açarak sermayenin ihtiyaçlarına cevap vermeye hazırlanmaktadır.

Literatürdeki bu saptamalar göz önünde bulundurularak konu İstanbul özelinde okunduğunda, kentin çeşitli ölçeklerdeki planlarından İstanbul'un marka kent yapılma arzusu ve kentin girişimci politikası olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un uluslararası pazardaki bilinirliği öne çıkarılarak yatırımcı arayışı sürdürülmektedir. İstanbul'un tanıtımı ve ziyaretçi, yatırımcı çekilmesine yönelik olarak kamu aktörlerince uluslararası organizasyonlara katılımlar sağlan-

makla birlikte, her kurumun çok parçalı bir yapıda, farklı stratejiler kullanarak ve sürekliliği olmayan uygulamalarla katıldığı görülmektedir. Bu durum kentin markalaşma amacından uzaklaşmış olduğunu düşündürmektedir.

Aynı uluslararası emlak fuarlarında özel sektör, konut projelerini yabancı yatırımcılara⁴⁶ satış yapma amacıyla, kentin tüm değerlerini tanıtım aracı olarak kullanmaktadır. Özellikle İstanbul'un kentsel kimlik öğelerinin sergilenmesi suretiyle uluslararası fuarlarda projelerin "İstanbul'da" yer almasının altı çizilmektedir. Kentin benzersiz özelliklerinin daha da parlatılarak reklam faaliyetlerinde kullanıldığı bu durum, kente ait olan kolektif sembolik sermayenin metalaştırılması anlamına gelmektedir. Konut barınma fonksiyonu haricinde alınıp-satılması ile zaten bir metadır. Konut, kentte bulunduğu konumla bağlantılı olarak değer farklılaşması yaşamakta; kentin altyapısı, sosyo-ekonomik özellikleri, kültürel yapısı vb. özellikleriyle bu farklılaşmayı etkilemekte ise de "İstanbul'da" olma durumu bu değer artışını tırmandırmaktadır.

Konut projesinin "İstanbul'da" yer aldığının vurgulandığı bir diğer durum ise projelere İstanbul isminin eklenmesidir. İstanbul ismi şüphesiz tek başına güçlü bir marka değeri taşımaktadır. Konut projesinin ismine İstanbul kelimesinin eklenmesi tek başına değer artışı yada rekor satış oranları getirmese de, dolaylı olarak, yabancı yatırımcılara yönelik bir algı avantajı sağlayacak yerli konut yatırımcısı üzerinde mekânsal aidiyet, kente bağlılık kurma, seçkinleştirme hissi yaratacaktır. Burada üzerinde önemle durulması gereken husus, projenin kentten ne kazandığından ziyade kentin bu tür faaliyetlerle ne kaybettiğinin sorgulanması ve bu doğrultuda politikalar üretilmesi gerektiğidir.

Kent yönetimleri tarafından konut sektörünün kentin isminin yada kimlik öğelerinin kullanılmasına engel olacak politikalar henüz üretilmemekle beraber, marka kent olma hedefi doğrultusunda kentin kimlik öğelerinin metalaştırılması tehlikesinin farkında olunduğuna dair beyana yada çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu durumda kentin markalaştırılması hedefi ve konut projelerinin pazarlanması ekserinde devam eden kent kimliğinin pazara sunulması durumunun kamu ve özel sektör aktörlerinin kontrolsüz ilişkisi ile sürdürülmekte olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akın, O. (2012). "İstanbul Kentinin Değişim Öyküsü", *Mimarist Dergisi*, 12(45):46-59.

⁴⁶ Tez çalışması kapsamında konut sektörünün ileri gelen temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, yabancılar konut satışının %5-%10 arasında olduğu, İstanbul'un yüksek marka değeri nedeniyle uluslararası konut pazarında algısal avantajları olduğu bilgisi edinilmiştir. Yabancılar konut satış oranının düşük olmasına rağmen sektöre sıcak para transferi avantajı sağladığı, ancak yabancıların projeleri imalat aşamasında satın alarak inşaat sürecinin tamamlanmasına müteakip satışları nedeniyle kısa sürede yüksek karlar elde ettikleri ve konut fiyatlarının yukarı yönlü hareketine neden oldukları öğrenilmiştir.

- Aksoy, A. ve Robins, K. (2012). "Reshaping, Installing, Pioneering, Spreaheading... Realignment of Istanbul", 184-194; Derleyen: Anheier H. ve Isar Y. R. (2012), *Cities, Cultural Policy and Governance*, Sage Publication, London.
- Arı, O. (1976). Olasılık ve Örneklem Alma. 59-78; Derleyen Keleş, R. (1976). *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Balçı, A. (1995). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*, On ikinci Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Bauman, Z. (2001). "Consuming Life", *Journal of Consumer Research*, 1(1):9-29.
- Enlil, Z. (2003). "1980 sonrası İstanbul'da Toplumsal Ayrışmanın Mekansal İzdüşümleri", *Mimarist*, 8(2):84-89.
- Gönç Şavran, T. (2009). *Araştırma Evreni, Örneklem Seçimi ve Ölçüm*. 138-157; Derleyen: Suğur, N. (2009). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Hankinson, G. (2015) "Rethinking the Place Branding Construct", 13-32; Derleyen: Kavaratzis, M., Warnaby G. ve Ashworth G.J. (2015) *Rethinking place branding: Comprehensive Brand Development for Cities and Regions*, Springer, Switzerland.
- Harvey, D. (1978). *Marxçı Mite ve Chicago Tarzına Karşı*. 95-121; Derleyen: Harvey, D. (2015). *Sermayenin Mekanları*, İkinci Baskı, Sel Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (1989). *İşletmecilikten Girişimciliğe: Geç Kapitalizmde Kent Yönetiminin Dönüşümü*. 419-447; Derleyen: Harvey, D. (2015). *Sermayenin Mekanları*, İkinci Baskı, Sel Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (1997). *Kentte Postmodernizm: Mimarlık ve Kent Tasarımı*. 84-120; Derleyen: Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*, Beşinci Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2001). *Rant Sanatı: Küreselleşme ve Kültürün Metalaştırılması*. 476-498; Derleyen: Harvey, D. (2015). *Sermayenin Mekanları*, İkinci Baskı, Sel Yayınları, İstanbul.
- İstanbul İl Çevre Düzeni Plan Raporu (2009)
- Kavaratzis, M., Warnaby G. ve Ashworth G.J. (2015) *Rethinking place branding: Comprehensive Brand Development for Cities and Regions*, Springer, Switzerland.
- Keyder, Ç. (1992). *İstanbul'u Nasıl Satmalı?* 99-111; Derleyen: Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflassı*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kurtuluş, H. (2005). *İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler: Beykoz Konakları Örneği*. 161-238; Derleyen: Kurtuluş, H. (2005). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel Devrim*, Sel Yayınları, İstanbul.
- Lucarelli A. ve Berg P.O. (2011). "City Branding: A state-of-the-art review of the research domain", *Journal of Place Management and Development*, 4(1):9-27.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge.
- Smythe, D.W. (1977). "Communications: Blindspots of Western Marxism", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 1(3):1-28.
- Öktem, B. (2005). *Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere-Maslak Aksı*. 25-76; Derleyen: Kurtuluş, H. (2005). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Rainisto, S. (2003). *Success Factors of Place Marketing: A Study of Place Marketing Practices in Northern Europe and The Uni-*

ted States, Doktora Tezi, Helsinki University of Technology, Institute of Strategy and International Business.
Relph, E. (1976). Place and Placelessness, Pion Limited, London.
Sassen, S. (1991). The Global City, Princeton University Press, New York.
Tekin, N. (2012). "Tüketim Temelli Hayat Tarzları ve Gösteri Mekanı Olarak Kentler", Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Özel Sayı 2: 69-84.

İnternet Kaynakları

Braun, E., (2008). City Marketing: Towards an Integrated Approach, <http://repub.eur.nl/pub/13694/>, [Erişim Tarihi: 22.03.2016]

İstanbul Bölge Planı 2014-2023, <http://www.istka.org.tr/content/pdf/2014-2023-istanbul-Bolge-Plani.pdf>
Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Raporu (2014-2018) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> [Erişim Tarihi: 05.12.2015]
Onuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/233/TUR%C4%B0ZM%20%C3%96%C4%B0K.pdf> [Erişim Tarihi: 05.12.2015]
Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı, <http://www.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 05.12.2015]

Ekolojik Tasarım Kapsamında Dünyada ve Türkiye’de Toprak Yapı Standart ve Yönetmeliklerinin Değerlendirilmesi

Assessment of Earth Structure Standards and Regulations in Turkey and the World in the Scope of Ecological Design

Zehra Gülşah KOÇ, Dilek EKŞİ AKBULUT

ÖZ

Yapılar bir yandan barınma ihtiyacını karşılarken diğer yandan yapı üretiminde kullanılan malzemelerin temini, çalışılacak boyuta getirilmesi, işlenmesi ve nakliyesi göz önünde bulundurulduğunda yapıların kaynak ve enerji tüketimi ile atık oluşumunda küresel ölçekte sorunlara neden oldukları görülmektedir. Bu kapsamda yapı üretiminde kaynak ve enerji verimliliğini esas alan ve atık oluşumunu azaltan, çevreye duyarlı ekolojik tasarım anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. Çalışmada; ekolojik tasarım ve malzeme seçimi ile ekolojik tasarım kapsamında toprak gereç incelenmiş; ilk çağlardan günümüze kadar yapı üretiminde kullanılan toprak yapı üretim tekniklerine kısaca değinilmiştir. Bu bağlamda, dünyada kullanılmakta olan standart ve yönetmelikler ele alınmış, toprak gereçle üretilen yapı ürünleri belirlenmiştir. Toprak yapılar birçok ülkede tercih edilmekle birlikte toprak yapı üretimini çeşitli standart ve yönetmeliklere bağlayan ülke sayısı sınırlıdır. Farklı ülkelerde toprak yapı üretimi ile ilgili dokümanlar, kullanılan farklı malzemeler ve yapım teknikleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de toprak yapı yönetmelik ve standartları incelenerek toprak yapı üretiminde yeterlilikleri irdelenmiştir.

Anahtar sözcükler: *Ekolojik tasarım; hafriyat toprağı; toprak gereç; toprak yapım sistemleri.*

ABSTRACT

While structures are necessary to meet housing needs, on the other hand, the construction industry consumes a great quantity of resources, creating a problem that is global in scale. Supplying the materials, processing them, and transporting them to the construction site create significant environmental problems. Therefore, to reduce waste, preserve resources, and to increase energy efficiency, an ecodesign approach is now being considered. In this study, ecodesign principles and materials were examined, and earth structure techniques used in building since the early ages were analyzed. The standards and regulations used around the world were considered and products produced with earth materials were identified. In different countries there are different materials, construction techniques, and documents used in the production of earth structures. Although such structures are preferred in many countries, the number of countries linking earth structure production to standards and regulations is limited. This study was an examination and analysis of earth structure regulations and standards in Turkey.

Keywords: *Ecological design; excavation soil; earth material; earth structure techniques.*

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yapı Bilgisi Anabilim Dalı, İstanbul

Başvuru tarihi: 24 Ocak 2017 - Kabul tarihi: 21 Eylül 2017

İletişim: Zehra Gülşah KOÇ. **e-posta:** koc_gulsah@hotmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre 2050 yılında 9,7 milyarı bulacağı tahmin edilen dünya nüfusunun,¹ barınma ihtiyacını karşılamak için yapılaşmanın artıyor olması doğal kaynakları geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde yok etmekte ve çevresel sorunlara neden olmaktadır. Yapılar bir yandan barınma ihtiyacını karşılarken diğer yandan yapı yaşam döngüsü kapsamında incelendiğinde küresel ölçekte sorunlara neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) 2016 kapsamında; 2013 yılında 212 milyar m² olan küresel bina stokunun nihai enerji kullanımı yaklaşık 125 EJ (exajoules) olmuştur. Isıtma, soğutma ve su ısıtma dâhil olmak üzere termik enerji kullanımı binanın toplam enerji tüketiminin %55'ini oluşturarak en büyük paya sahiptir. İnşaat sektörü nihai enerji kullanımının %32'sini kullanmakta ve yıllık 8.8 GtCO₂ (gigaton karbondioksit) emisyonuna neden olmaktadır.² Dolayısıyla üretim ve inşaat faaliyetleri sonucu enerji tüketimindeki artış, atmosfere salınan zararlı gazların miktarında da artışa neden olmaktadır. Yeryüzündeki biyokütle içinde %0,25 kadar yer tutan insanoğlu; son iki yüz yılda içinde yaşadığı doğal çevreyi daha fazla kirlilemiş, yeryüzünün %8'ini yapıyla çevre ile kaplamış, çevre kirliliğinin ise %99'una neden olmuştur.³ Bu kapsamda Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) tarafından iki yılda bir yayımlanan Yaşayan Gezegen Raporu 2016'da; 1970'lerden bu yana insanlığın gezegenin sürdürülebilir bir şekilde sunacağından fazlasını talep ettiği ve 2012 yılı içinde tüketilen kaynak ve hizmetleri karşılayabilmek için 1.6 gezegene eş değer biyolojik kapasiteye ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.⁴ "Binaların küresel enerji tüketiminin yaklaşık %40'undan, su tüketiminin %25'inden ve karbon salımının üçte birinden sorumlu olduğu göz önünde bulundurulduğunda binaların çevresel etkilerini azaltmanın önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır."⁵

Katı atık türleri incelendiğinde; AB ülkelerinde en çok atık üretiminin inşaat, madencilik, sanayi ve evsel atıklardan kaynaklandığı görülmektedir. İnşaat sektörü, inşaat ve yıkım atıkları ile atık miktarının %34'ünü oluşturarak en fazla katı atık oluşturan sektördür. Oluşan katı atıkların yeniden kullanılması durumunda %10 oranında hammadde tasarrufunun sağlanması mümkündür.⁶ Türkiye'de ise, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017 kapsamında ise inşaat ve yıkıntı atıklarının yıllık 4-5 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.⁷ Kentsel dönüşüm faaliyetleri ile birlikte bu miktarın artacağı düşünülmektedir.

Dünya çapında giderek daha fazla ülke, enerji ve kaynak tüketimi ile atık oluşumunun büyük bir kısmından sorumlu olan inşaat sektöründe, enerji ve kaynak verimliliğini sağlamak ve karbon ayak izini azaltmak için yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanmakta ve yapı üretiminde çevre dostu malzemeler tercih etmektedir.

Türkiye'de ekolojik tasarım kapsamında toprak gereç ile modern yapı üretiminden; kentsel dönüşüm faaliyetleri nedeniyle artış göstereceği tahmin edilen hafriyat toprağının azaltılmasında ve enerji ve kaynak verimliliğinin sağlanmasında yararlanılmalıdır. Bu kapsamda Ekolojik Tasarım anlayışı, yenilenebilir kaynaklar ve doğal malzeme kullanımı ile ekosisteme uyumlu tasarım şeklini temel aldığından irdelenmesi gereken bir konudur.

Çalışmada, doğal bir malzeme olan toprağın ekolojik tasarım kapsamında yapı üretiminde kullanımı ele alınmış ve farklı ülkelerdeki toprak yapı standart ve yönetmeliklerine ait bilgi verilmiştir. Türkiye'de ise toprak yapı üretiminde kullanılan yönetmelik ve standartlara ait kriterler incelenmiştir.

Ekolojik Tasarım ve Malzeme

"Ekolojik tasarım ya da ekotasarım, yapıyla çevremizi ve yaşam tarzlarımızı, yeryüzündeki tüm yaşam formlarını içinde barındıran biyosferin yer aldığı doğal çevreyle uyumlu ve kusursuz bir şekilde bütünleştirmek üzere tasarlamaktır."⁸ Ekolojik tasarım için ekotaklitle dayalı, doğanın taklit edildiği bir sistemler bütünü de denilebilir. Amaç; enerji kullanımını azaltmak için son teknolojinin kullanıldığı tasarımlar yapmak değildir. Temel öncül, yapay sistemlerin doğal sistemlerle iç içe geçmesi ve etkin bir şekilde bütünleşmesidir. Ekolojik tasarımda, dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri enerji ve kaynak kullanımı ile malzeme seçimidir. Tasarım kapsamında seçilecek malzemeler; hava, su ve toprak kalitesini doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyeceğinden ekosisteme uyumlu malzemeler tercih edilmelidir. Böylece yapıyla çevrenin olumsuz etkilerini en aza indirip, doğal ekosistemlerle olan yararlı etkileşimlerin azami düzeye çıkarılması hedeflenmektedir. Yapılarda kullanılan malzemelerin üretim aşamasından başlayarak hizmet ömrünü tamamladıktan sonra tekrar üretime katılması ve tüm safhalardaki çevresel etkileri yaşam döngüsü analizlerinin inceleme alanına girmektedir. Bu kapsamda yapılarda kullanılan beton, çelik, alüminyum ve ahşap gibi malzemelerin ekosisteme olan etkileri incelendiğinde;

- 1 ton çeliğin üretiminde atmosfere yaklaşık 2 ton karbondioksit salınmaktadır
- 1 ton çimento üretiminde atmosfere yaklaşık 240 gr kükürt dioksit ve 6 kilogramdan fazla azot oksit salınmaktadır

⁸ Yeang, 2006, s. 22-25.

¹ <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/2050-yilinda-dunya-nufusunun-97-milyar-olmasi-bekleniyor/2539>.

² United Nations of Environment Programme (UNEP), 2016, s. 31-32.

³ Yeang, 2006, s. 22.

⁴ World Wide Fund (WWF), 2016, S:13.

⁵ İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği (İMSAD), 2015, s.38.

⁶ Kılıç, 2012, s. 15.

⁷ T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, s. 54.

- Çelik ve alüminyum gibi malzemelerin geri dönüşümde ek bir enerji gerekmekte ve oluşan karbondioksit ve katı atıklar çevre için tehdit oluşturmaktadır
- Eşit büyüklükteki çelik karkas ve ahşap karkas ev karşılaştırıldığında; çelik karkas ev atmosfere 3.5 ton karbon salarken, ahşap karkas evin ise 3.1 ton karbon depolayabildiği hesaplanmıştır
- Çelik bir kirişin üretiminde harcanan enerji, aynı ebatla ahşap bir kirişe göre 10 kat daha fazladır
- Alüminyum doğramaların üretiminde kullanılan enerji, ahşap doğramaların üretimi için kullanılan enerjinin 50 katıdır
- Ağırlık esasına göre kereste üretiminde kullanılan enerji; çelik malzemeye göre yaklaşık %10-30 kadar, alüminyum malzemeye göre ise %6 kadar daha azdır
- Çelik ve ahşap malzemeden yapılan duvarların üretimi sırasında çevreye olan maliyeti incelendiğinde; ahşap malzemelerin çevre üzerinde yarattığı baskı çeliğe göre %30 daha azdır
- Tüketilen aynı miktarda enerji ile 12 kg alüminyum, 60 kg çelik, 400 kg betonarme, 500 kg tuğla ve 1200 kg tomruk üretilebildiği görülmektedir.

Yapılan çalışmalar; günümüzde yapı üretiminde en çok tercih edilen malzemeler olan beton, alüminyum ve çeliğin üretiminde harcanan enerji ve atmosfere salınan karbondioksit oranının ahşap malzemeye kıyasla daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda beton 120 kg/m³, çelik 5320 kg/m³ ve alüminyum 22000 kg/m³ oranında karbon salınımı yaparken bu oran ahşap malzemede 15 kg/m³tür.⁹ Bu bağlamda; yapı üretiminde doğal ve yenilenebilen malzeme kullanımının hem kaynak ve enerji verimliliği hem de atık oluşumu ve maliyet açısından çevresel etkilerinin daha az olduğu görülmektedir.

Ekolojik tasarımda öncül, ekolojik malzemelerin kullanılmasıdır. Beşikten beşiğe tasarım kapsamında tüm malzemeler iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup; teknik kökenli, insanlar tarafından üretilen ve organik bir özelliği olmayan malzemelerdir. Bu tür malzemeler (plastik, metal gibi) doğada çözünmemekte ve bu nedenle niteliği bozulmadığından tekrar tekrar kullanılabilir. İkinci grubu ise organik malzemeler (ahşap, keçe vb.) oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan malzemeler doğaya bırakıldığında çözünmekte ve atık olmamaktadır.¹⁰ Bu gruba organik bir malzeme olan toprak da dâhil edilebilir. Sürdürülebilir bir malzeme olan toprak; üretimi aşamasında enerji gerektirmemekte ve atık oluşturmamaktadır. Toprak yapılar; üretimi ve tamiri kolay yapılar olup, iç mekân hava ve nem kalitesinin sağlanmasında etkilidirler. Yapılar ömrünü tamamladıktan sonra yeni toprak yapı üretimi için dönüş-

türülebileceği gibi doğaya bırakılmaları durumunda yok olmaktadır. Bu kapsamda yapı malzemesi olarak toprak malzeme kullanımının hem ekonomik hem de ekolojik olarak avantaj sağladığı görülmektedir.¹¹

Yapılı çevrenin devamlılığını sağlamak için ekosistemlerle ve doğal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan her malzeme hareketi ile çevresel düzeyde bozulmalar olmaktadır ve düzeni sağlamak için daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır.¹² Bu kapsamda Yeang’ın dediği gibi “Binalar ve bağlantılı yapılar yapılı çevrenin her yıl gerektirdiği enerjinin %30-40’ını tüketmektedir. Taşımacılığa düşen oran ise %25’tir. Elde edilen enerji miktarının artması çevre için verimli değildir. Enerji miktarı arttıkça, kullanım ve malzeme yoğunluğu da artacak, bu durum kaynak tüketimini de arttıracaktır.”¹³ Bu nedenle yapı üretiminde kullanılacak her malzemenin yaşam döngüsü boyunca çevresel etkilerinin bilinmesi gerekmektedir.

Ekolojik Tasarım ve Toprak Gereç

Dünya çapında artan yapı ihtiyacının karşılanmasında; hammadde temini, malzemelerin işlenmesi ve inşaat alanına getirilmesinde harcanan enerji büyük çapta kirliliğe neden olmaktadır. Bina üretiminde bölgede bulunan malzemelerin kullanılması; betonarme binalara kıyasla enerji kullanımını %215, ulaşımın yarattığı etkileri ise %453 oranında azaltmaktadır. Çalışmalar; duvarların ve döşemelerin üretimi için harcanan enerjinin ve inşaat alanına taşınan malzeme miktarının bir evin gömülü enerjisinin %50’sini oluşturduğunu göstermektedir. Betonarme bir konutun enerji tüketimi 239 Gj olarak belirlenirken, beton bir evin taş kâgir bir eve kıyasla (97Gj) %246 oranında daha fazla enerji tükettiği saptanmıştır.¹⁴ Mishra ve Usmani ise enerjinin 100 m² inşaat alanına sahip pişmiş tuğladan üretilmiş bir yapıda 581 GJ, içi boş beton duvarlı (hollow concrete masonry) bir yapıda 509 GJ ve kerpiç bir yapıda 370 GJ olduğunu belirtmektedir. Pişmiş tuğla yerine betonla üretim yapılması durumunda enerji tüketimi %12.30, kerpiçle üretim yapıldığında ise enerji tüketiminin %36.22 oranında azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla yapı üretiminde bölgedeki malzemelerin kullanılması ile bir yapının gömülü enerjisini yaklaşık %37 azaltmak mümkündür.¹⁵ Bu kapsamda, Torgal ve Jalali; “İngiltere’de her yıl toprak yapı inşaatı için 24 milyon ton toprağın yeniden kullanılarak değerlendirildiğini ve İngiltere’deki beton yapıların sadece %5’inin toprak yapılarla değiştirilmesi durumunda CO2 salımının 100.000 ton düşeceğini” belirtmiştir.¹⁶ Dolayısıyla doğal bir malzeme olan toprağın yapı üretiminde yeniden kullanılması ile enerji ve kaynak verimliliğinin sağlanabildiği ve atık oranının azaltılabildiği görülmektedir.

¹¹ Elizondo, Guerrero, Mendoza, ¹⁴ Morel, Mesbah, Oggero, Walker, 2011, s. 475-484.

¹² Ayvaz,1991, s.22-23.

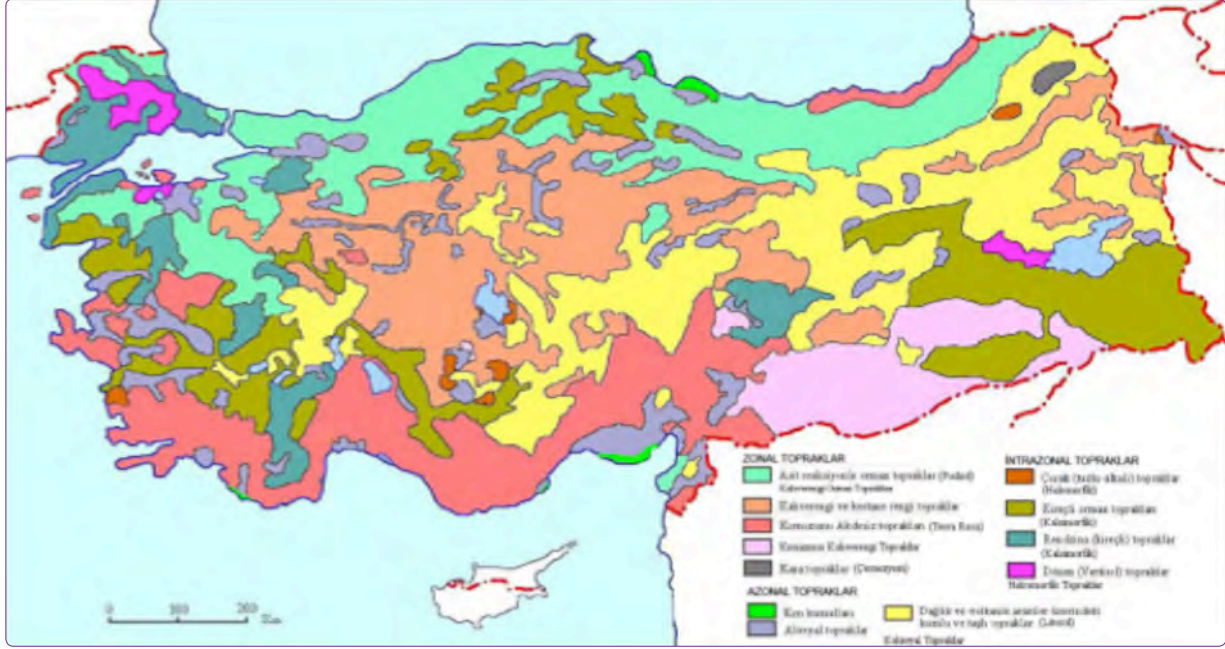
¹³ Yeang, 2006, s. 322.

¹⁵ Mishra, Usman, 2013, s. 90-92.

¹⁶ Torgal, Jalali, 2011, s. 512-519.

⁹ Ergin, 2003, s. 96-100.

¹⁰ Elker, Utkutuğ, 2012, s. 5.

Şekil 1. Türkiye'deki Toprak Türleri ve Bölgelere Göre Dağılımları ([http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/4/3_TURKIYE_TOPRAKLARI\(Azonal\).pdf](http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/4/3_TURKIYE_TOPRAKLARI(Azonal).pdf)).

Türkiye verilerine göre; ülke genelinde yıllık depolanan hafriyat toprağı miktarı 40 milyon tondur¹⁷ ve her yıl 125 milyon tonluk hacme sahip hafriyat toprağının çeşitli şekillerde değerlendirilerek veya yok edilerek geri kazanımı amaçlanmaktadır.^{18,19} Bu kapsamda, hafriyat toprağının yapı malzemesi olarak kullanılması durumunda öncelikle zeminden çıkan toprak malzemenin özelliklerinin bilinmesi ve yapı üretimine uygunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Toprak malzeme ile yapı üretiminde genel olarak tüm toprak yapı üretim tekniklerinde toprağın belli oranlar kil içermesi gerekmektedir. Yapı üretimine geçilmeden önce inşaat alanında zemin etütlerinin yapılması ve alınacak numuneler ile arazide mevcut olan toprak türünün belirlenmesi gerekmektedir. Toprak malzeme ile yapı üretiminde kullanılacak teknik, toprağın yapısına (kumlu, killi vb.) göre değişiklik göstermektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki toprak türleri incelendiğinde bunların genel olarak üç başlık altında toplandığı görülmektedir.

- Zonal Topraklar: Kırmızı Renkli Akdeniz Toprağı, Kahverengi Orman Toprağı, Kahverengi Bozkır Toprakları, Kestane Renkli Bozkır Toprakları ve Çernezyomlardır.
- İnterzonal Topraklar: Kumlu ve Tüflü Topraklar, Vertisoller, Rendzina, Tuzlu Topraklardır.
- Azonal Topraklar: Kolüvyal Topraklar, Litoseller ve Regosellerdir.

¹⁷ İstaç Stratejik Plan 2013 – 2017, s. 23.

¹⁸ <http://web1.mmg.org.tr/?%60Kentsel-Donusum-Surecinde-Geri-Kazanim-ve-Atik-Yonetimi%60%60-Panelli-Gerceklesti./etkinliklerimiz/2074>, 19 Şubat 2015.

¹⁹ T.C Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, s. 54.

Türkiye'deki mevcut toprak türleri incelendiğinde Zonal Topraklardan; Kırmızı Renkli Akdeniz Toprağının. İnterzonal topraklardan; Vertisoller ve Rendzinaların kil içerdiği görülmektedir. Azonal Topraklar ise genel olarak kil, mil, kum ve çakıl gibi küçük boyutlu malzemelerden oluşmaktadır.²⁰ Bu kapsamda Türkiye'deki toprak türleri ve bölgelere göre dağılımları Şekil 1'de verilmiştir.

Toprak yapı üretiminde kullanılan killi malzeme aynı zamanda geri dönüştürülebilir bir malzemedir. Yapılan çalışmalar killi toprak malzemenin %100 oranında geri dönüştürülebildiğini ve atık olmadığını göstermektedir.²¹ Toprak malzemenin ulaşılabilirliğinin kolay, ekonomik ve doğal bir malzeme olması kaynak kullanımı ve enerji tüketimi açısından çevre için tehdit oluşturmamaktadır. Toprak yapının ise kolay üretilebilmesi, fazla teknoloji, enerji kullanımı ve maliyet gerektirmemesi, ömrünü tamamladıktan sonra büyük oranda geri dönüştürülebilmesi ve atık olmaması toprak malzeme ile yapı üretiminin avantajları arasında gösterilebilmektedir. Bu nedenle toprak gereç, ekolojik tasarım kapsamında modern toprak yapı üretiminde değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Toprak Yapı Üretim Teknikleri

Çimentonun keşfi ve ilk betonarme yapıların yapılmasından önce toprak gereç, yapı üretimden en çok kullanılan malzemelerden biri olmuştur (kerpiç, tuğla). Toprak yapıların kullanımının ilk tarım topluluklarının varlığı ile ortaya

²⁰ <https://toprakilmi.files.wordpress.com/2013/01/tc3bcrkiyede-bulunan-toprak-c3a7ec59ftleri.ppt+>

²¹ Papayianni, Anastasious, Papadopoulou, 2015, s. 309-317.

çıkığının düşünöldüğü, bunun da M.Ö 12000-7000 yıllık döneme denk geldiğı belirtilmektedir.²² Türkiye’de ise günümüzden 9000 yıl önce Orta Anadolu’da yer almış çok geniş bir Neolitik ve Kalkolitik yerleşim yeri olan ve kabaca 2000 yıl iskân edildiğı düşünölen,^{23,24} Çatalhöyük’teki konutlar, Türkiye’deki ilk toprak yapılara örnek olarak gösterilebilir.

Günümüzde ise, Lyamuya ve Alam dünya nüfusunun %50’sinin toprak gereç ile üretilen yapılarda yaşadığını belirtmektedir.”²⁵ Bu kapsamda; Fransa’da nüfusun yaklaşık %15’i toprak yapılarda yaşamaktadır.²⁶ İngiltere’de yirminci yüzyıldan önce inşa edilmiş yaklaşık 500.000 kerpiç yapı bulunmaktadır. Amerika’da ise kerpiç yapılara yıllık ortalama 1500 adet yeni kerpiç yapı eklenmektedir. Çok katlı toprak yapıların göröldüğü Yemen’de, kerpiç yapılar 9 kata kadar çıkabilmektedir.²⁷

Toprak yapılar ilk çağlardan günümüze kadar insanlar tarafından tercih edilmiş, üretilmiş ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu kapsamda; Dökme Toprak Tekniğı, Hafif Toprak Tekniğı, Sıkıştırılmış Toprak Tuğla Tekniğı, Kerpiç Tekniğı, Yerinde Dökme Toprak Tekniğı, Omurgalı Kerpiç Tekniğı ve Sıkıştırılmış Toprak Tekniğı gibi farklı toprak yapı üretim teknikleri bulunmaktadır. Bu tekniklerden Sıkıştırılmış Toprak Tekniğı en çok tercih edilen toprak yapı üretim tekniklerinden biridir. Bu kapsamda sıkıştırılmış toprak tekniğine Herzong & de Meuron’un projesi olan ve bir çeşit bitkisel üretimin yapıldığı (Swiss Herbal Sweet Manufacturer Ricola) tesis gösterilebilir (Şekil 2).²⁸

David Marchetti Architetto tarafından tasarlanan ve İngiltere’de yer alan ofis yapısı ise, tasarımı sayesinde güneş enerjisinden azami şekilde yararlanacak şekilde tasarlanmıştır. Pasif yapı tasarım prensiplerine uygun olarak yapılmış olan bu yapıda enerji tüketiminin azaltılması hedeflenmekle birlikte elektrik ve iklimlendirme için de güneş enerjisinden yararlanılmıştır. Ayrıca sıkıştırılmış toprak duvarların termal kütleli yalıtım sağlamakta ve farklı tasarımı sayesinde gölge oluşturmaktadır (Şekil 3).²⁹

Dünya çapında giderek daha fazla ülkenin toprak yapı ürettiğı görölmektedir. Bu kapsamda Avusturalya en fazla modern toprak yapıya sahip ülkedir. 1990 yılında Margaret River WA bölgesinde bulunan modern sıkıştırılmış toprak yapıların sayısı, Avusturalya’nın güneyinde ve ba-

Şekil 2. İsviçre Bitki İşleme Tesisi (<https://www.dezeen.com/2014/07/07/herzog-de-meuron-krauterzentrum-herb-processing-plant-ricola-laufen>).

Şekil 3. David Marchetti Architetto Tarafından Tasarlanan Ofis Yapısı (<http://www.ecofriend.com/david-marchetti-architetto-s-rammed-earth-office-harvests-solar-energy.html>).

tısında tercih edilen kerpiç evler ile tüm yeni konutların yaklaşık %25’i idi. Toprak yapılara ilgi Amerika, Kanada ve Avrupa’da da giderek artmaktadır.³⁰ Bu kapsamda Devon (İngiltere), bütün İngiltere’de en fazla toprak yapıya sahip yerdir. Toprak ile inşa edilmiş 20.000’den fazla konut ve eşit sayıda ahır, müstemilat ve sınır duvarının bulunduğu düşünölmektedir. Almanya ise, inşaat sektörünün büyümediğı bir dönemde yıllık 60 milyon Euro ciro ve %20’lik büyüme ile toprak yapı ürünlerinde Avrupa’da en başarılı pazara sahiptir.³¹ Yeni Zelanda’da ise en çok toprak ve saman balyasından yapının bulunduğu bölge Nelson bölgesidir. Bu bölgede yer alan 144 konut üzerinde yapılan çalışmalar; 1990-1999 yılları arasında bölgedeki konutların %62’sinin kerpiç, %4’ünün kerpiç iç kaplama (adobe interior veneer),

²² Torgal, Jalali, 2011, s. 512-519.

²³ [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web)

²⁴ http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_News_2010.pdf

²⁵ Lyamuya, Alam, 2013, s. 2.

²⁶ <http://www.waitakere.govt.nz/abtcit/ec/bldsus/pdf/materials/earthbuilding.pdf>

²⁷ Çavuş, Dayı, Ulusu, Aruntaş, 2015, s. 188.

²⁸ <http://www.dezeen.com/2014/07/07/herzog-de-meuron-krauterzentrum-herb-processing-plant-ricola-laufen/>

²⁹ <http://www.ecofriend.com/david-marchetti-architetto-s-rammed-earth-office-harvests-solar-energy.html>

³⁰ Morris, Walker, Drupsteen, 2011, s. 2.

³¹ Hall, Lindsay, Krayenhoff, 2012, s. 652, 670.

%4'ünün hafif toprak, %4'ünün sıkıştırılmış toprak, %8'inin toprak-çimento tuğla (soil cement brick), %16'sının saman balyası (straw bale) ve %2'sinin saman balyası-toprak (straw bale/earth) olduğunu göstermektedir. 2000-2010 yıllarında ise bu oran; %33 kerpiç, %12 kerpiç iç kaplama (adobe interior veneer), %5 dökme toprak (cob), %5 hafif toprak (light earth), %4 sıkıştırılmış toprak, %7 toprak-çimento tuğla (soil cement bricks), %2 saman-çimento (straw/concrete) yapılar, %21 saman balyası (straw bale) ve %11 saman balyası-toprak (straw bale/earth) olarak değişmiştir. Oranlardaki azalışta, küresel finansal krizin katkısı olduğu düşünülmektedir.³²

Dünyada farklı toprak yapı üretim teknikleri ile üretilmiş toprak yapılar bulunmaktadır. Türkiye'de ise toprak yapı üretiminde yalnızca kerpiç tekniği kullanılmakta, kerpiç dışında diğer toprak yapı üretim teknikleri ile ilgili yönetmelik ve standartlar bulunmamaktadır. Türkiye'de toprak yapıların üretimleri için yönetmelik ve standartların geliştirilmesi ve bu konuda bilimsel çalışma yapılması ile yapı üretiminde geleneksel ve çağdaş toprak yapı üretimleri geliştirilebilir.

Toprak Yapı Standart ve Yönetmelikleri

Toprak malzeme ile yapı üretimi; yönetmelik ve standartlarda belirlenen kriterlere göre yapılmaktadır. Toprak yapılar birçok ülkede tercih edilmekle birlikte toprak yapı üretimini çeşitli standart ve yönetmeliklere bağlayan ülke sayısı sınırlıdır. Bu çalışmada farklı ülkelerde toprak yapı üretimi ile ilgili dokümanlar ile toprak yapı üretim teknikleri ve kullanılan farklı malzemeler ele alınmış (Tablo 1), Türkiye'de günümüzde geçerli olan toprak yapı üretimi ile ilgili yönetmelik ve standartlara ait bilgi verilmiştir.

Bu kapsamda hazırlanan dokümanların Kerpiç, Sıkıştırılmış Toprak Tuğla, Dökme Toprak, Sıkıştırılmış Toprak ve Yerinde Dökme Toprak gibi farklı toprak yapı üretim tekniklerini içerdiği görülmektedir. Ayrıca toprak gereçten üretilen Toprak Harç, Toprak Blok (earth blocks), Kil Panel (clay panels), Yığma Toprak Blok (earth block masonry), Dökme Toprak (cob), Sıkıştırılmış Toprak (rammed earth), Yerinde Dökme Toprak (poured earth), Toprak Sıva (earth plaster), Toprak Dolgu (earthen infill), Duvar Astarı (wall linings), farklı yapı ürünleri kullanılmaktadır (Tablo 2).

Türkiye'de Toprak Yapı Üretiminde Kullanılan Yönetmelik ve Standartlar

Türkiye'de toprak yapı üretimi yönetmelik ve standartlara bağlı olarak üretilmektedir. Bu dokümanların içeriğine ait bilgi Tablo 3'te görülmektedir. Türkiye'de toprak yapı üretiminde TS 2514 (Kerpiç Bloklar ve Yapım Kuralları), TS 2515 (Kerpiç Yapıların Yapım Kuralları) Standartları ve Deprem Yönetmeliği'nden yararlanılmaktadır. Kerpiç yapı standartları (TSE 2514, TSE 2515) 2011 yılında yürürlükten

kaldırılmış ve yenilenmemiştir. Ancak 2011 yılına kadar kerpiç yapıların üretiminde bu standartlardan yararlanıldığı için çalışmaya dâhil edilmeleri uygun görülmüştür.^{33,34} Yönetmelik ve standartlar toprak yapı üretiminde yalnızca kerpiç tekniğini kapsamakta ve kerpiç yapıların tasarım, uygulama ve bakım aşamalarını irdelenmektedir.

TS 2514 Kerpiç Bloklar ve Yapım Kuralları'nda; Malzeme ve İşçilik Kriterlerinin detaylı olarak incelendiği görülmektedir. Ayrıntılı olarak incelenen diğer başlık ise toprak malzemenin uygunluğunu teşhis etmekte kullanılan testlerdir. Bu başlık altında; toprak numunesinin alınması, çamur numunesinin hazırlanması, çekme deneyi, rötne deneyi, çamurlaşma deneyi ve basınç deneyi gibi deneyler bulunmaktadır. Standart kapsamında performans kriterlerine çok detaylı olmamakla birlikte genel olarak değinilmiş; dayanıklılık, rötne, basınç dayanımı ve çekme dayanımı gibi kriterler incelemiştir. Standartta; kerpiç yapı inşaat ve tasarım kriterleri ile çatı ve temel üretim kriterlerine ait bilgi bulunmamaktadır.

TS 2515 Kerpiç Yapıların Yapım Kuralları kapsamında Tasarım Kriterleri, Çatı ve Temel Üretim Kriterleri detaylı olarak incelenen başlıklardır. Bu başlıklar altında; kat adedi, kat yüksekliği, duvar kalınlığı, duvar uzunluğu, duvar boşlukları, bağ girişleri, lentolar, yüzey bitişleri, çatı eğimi ve saçak genişliği ile temel genişliği, temel yüksekliği ve buhar bariyeri gibi kriterler incelenmektedir. Standart kapsamında Malzeme ve İşçilik kriterleri çok detaylı olmamakla birlikte çimento esaslı harçlar, toprak esaslı harçlar ve harç derzleri gibi bazı başlıklar incelenmiştir. Standartta; performans kriterleri ve toprak malzemenin uygunluğunu teşhis etmekte uygulanan testlere ait bilgi bulunmamaktadır.

Deprem Yönetmeliği'nde ise Tasarım Kriterleri ve Çatı Üretim Kriterleri kapsamlı olarak incelenmiştir. Malzeme ve İşçilik Kriterleri ile Temel Üretim Kriterlerinde ise bazı başlıklar incelenmiştir. Yönetmelikte; toprak malzemenin uygunluğunu belirlemede kullanılan testlere ait bilgi bulunmamaktadır. Performans Kriterleri alanında yer alan maddeler Deprem Yönetmeliğinde bulunmakla birlikte Yığma Binalar için Depreme Dayanıklı Tasarım Kuralları başlığı altında farklı yığma yapı türleri için detaylı olarak incelenmiştir. Ancak burada yer alan kriterlerin birçoğunda kerpiç yapılar için hesaplama yapılmamıştır. Türkiye'de toprak yapı üretiminde TS 2514 (Kerpiç Bloklar ve Yapım Kuralları), TS 2515 (Kerpiç Yapıların Yapım Kuralları) Standartları ve Deprem yer alan Malzeme ve İşçilik, Yapım Sistemleri, Tasarım Kriterleri, Performans Kriterleri, Çatılar, Temeller ve Toprak Testlerine ait kriterler Tablo 4'de karşılaştırılmıştır.

Deprem Yönetmeliği'nde yer alan bazı maddeler toprak yapı üretimini kısıtlamaktadır. Bu nedenle, toprak yapılar Türkiye coğrafyasına ve iklim şartlarına uygun olmasına

³² Hall, 2012, s. 48-49.

³³ TSE 2514, <https://intweb.tse.org.tr/standard/standard/standardara.aspx>

³⁴ TSE 2515, <https://intweb.tse.org.tr/standard/standard/standardara.aspx>

Tablo 1. Farklı Ülkelere Ait Toprak Yapı Standart ve Yönetmelikler*

ÜLKE	DOKÜMAN ADI	İÇERİK		
		Tür	Yapı Malzemesi	Yapım Sistemi
Fransa	AFNORXP.P13-901	Standart	Toprak Blok (kerpiç)	
Almanya	Lehmbau Regeln (2009)	Standart	Dökme Toprak, Kil Panel, Toprak Blok, Toprak Harç, Hafif Kil	Sıkıştırılmış Toprak, Dökme Toprak, Yığma Toprak Blok, Toprak Dolgu, Toprak Sıva, Duvar Astarı.
	RL 0803 (2004)	Normatif Belge	Toprak Sıva	
	TM 01 (2008) TM 02 -TM 03 - TM 04 (2011)	Taslak	Toprak Duvar Harcı, Toprak Sıva Toprak Blok	
İspanya	MOPT Tapial (1992)	Normatif Belge	Sıkıştırılmış Toprak	
	UNE 41410 (2008)	Standart	Sıkıştırılmış Toprak Blok	
İsviçre	Regeln zum Bauen mit Lehm (1994)	Normatif Belge	Toprak Blok, Hafif Toprak, Toprak Harç	Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak, Toprak Dolgu, Duvar Astarı
Türkiye	TS 537, 2514, 2515	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
Kırgızistan	PCH-2-87 (1988)	Standart		Sıkıştırılmış Toprak
Amerika	UBC, Sec. 2405 (1982)	Yönetmelik		Yığma Toprak Blok
	14.7.4 NMAC (2006)	Yönetmelik	Toprak Blok, Toprak Duvar Harcı	Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak
	ASTM E2392/E2392M	Standart	Toprak Blok, Toprak Harç	Dökme Toprak, Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak, Toprak Harç, Duvar Astarı
Peru	NTE E.080 (2000)	Standart	Toprak Blok	Yığma Toprak Blok
Brezilya	NBR 8491-2, 10832-6, 12023-5, 13554-5	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
	NBR 13553 (1996)	Standart		Çimento ile Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak
Kolombiya	NTC 5324 (2004)	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
Hindistan	IS: 2110 (1998)	Standart		Sıkıştırılmış Toprak
	IS: 13827 (1998)	Standart	Toprak Blok	Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak
	IS 1725 (2011)	Taslak	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
Y.Zelanda	NZS 4297-9 (1998)	Standart	Toprak, Toprak Blok	Sıkıştırılmış Toprak, Yığma Toprak Tuğla, Toprak Sıva
Nijerya	NIS 369 (1997)	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
	NBC 10.23 (2006)	Yönetmelik		Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak
Avustralya	CSIRO Bulletin 5, 4 th ed. (1995)	Normatif Belge	Toprak Blok, Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok, Toprak Duvar Harcı	Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak
	EBAA (2004)	Normatif Belge	Toprak Blok, Toprak Duvar Harcı	Yığma Toprak Blok, Sıkıştırılmış Toprak
Sri Lanka	Specification for CSEB, SLS 1382	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	Yığma Toprak Blok
Tunus	NT 21.33, 21.35(1998)	Standart	Sıkıştırılmış Toprak Blok	
Kenya	KS02-1070 (1999)	Standart	Stabilize Edilmiş Sıkıştırılmış Toprak Blok	
Zimbabve	SAZS 724 (2001)	Standart		Sıkıştırılmış Toprak
Afrika	ARS 671-683 (1996)	Standart	Toprak Blok	Yığma Toprak Blok

*Hall, Lindsay, Krayenhoff, 2012, s. 79-81.

Tablo 2. Toprak Gereç ile Üretilen Yapı Ürünleri*

TOPRAK YAPI ÜRÜNÜ	ÜRÜN İÇERİĞİ
Toprak Harç	Çeşitli katkı maddeleri içeren malzemelerdir. Kuru veya nemli hazır karışımlar halinde bulunur ve uygulama türüne göre belirli oranlarda karıştırılırlar. <ul style="list-style-type: none"> • Toprak Sıva Harcı (earth plaster mortar): yapının dış cephesine uygulanan, genellikle kum ve/veya lif içeren malzemelerdir. • Toprak Duvar Harcı (earth masonry mortars): toprak yığma bloklarda kullanılan genellikle kum ve doğal sertleştiriciler (natural tempering) içeren malzemelerdir. • Püskürtme Toprak Harçlar (earth spray mortars): toprak blokların üretiminde toprak karışımının bir kalıba püskürtülmesi ile üretim yapılmaktadır.
Toprak Blok (earth blocks)	Nemli ve çeşitli katkı maddeleri içeren karışımın kalıplanıp, şekil verilmesi ile üretilirler. Toprak blokların mekanik özellikleri içeriğindeki su miktarı ve sıkıştırılma şekline (elle veya mekanik) göre değişmektedir. Tuğladan farklı olarak toprak bloklar pişirilmez ve açık havada kurutulurlar.
Kil Panel (clay panels)	Oran, kalınlık ve üretiliş şekli bakımından toprak bloklardan farklılık gösterirler. Genellikle taşıyıcı özelliği olmayan, iç duvarların üretiminde kullanılmaktadırlar. Kil paneller genellikle 30 mm kalınlığa kadardır ve alçı panellerle benzer ebatlardadırlar.
Yığma Toprak Blok (earth block masonry)	Toprak blok (earth block), sıkıştırılmış toprak blok (compressed earth block), çimento ile stabilize edilmiş sıkıştırılmış toprak blok (cement stabilized compressed earth block) ve toprak harçlar (earth mortars) ile çerçevesi ve yarı ahşap yapılarda dolgu (earthen infill) malzemesi olarak toprağın kullanıldığı yapı sistemleridir.
Dökme Toprak (cob)	Nemli haldeki toprak karışımının (straw clay) monolitik bir duvar oluşturmak amacıyla kalıp kullanmadan hafifçe sıkıştırılması ile üretilen yapı sistemidir.
Sıkıştırılmış Toprak (rammed earth)	Nemli toprak karışımının hazırlanan kalıplara belirli oranlarda konulup sıkıştırılması ile üretim yapılmaktadır. Üretilen duvar tamamen kurduğunda kalıp çıkarılmaktadır.
Yerinde Dökme Toprak (poured earth)	Yerinde dökme betona benzerlik gösteren bir yapı sistemidir. Bulamaç halde ve çeşitli bağlayıcılar içeren toprak karışımı bir kalıba püskürtülerek ya da doldurularak üretim yapılmaktadır.
Toprak Sıva (earth plaster)	Toprak sıva harçlarından yapılmaktadır. Yapıların iç veya dış duvarlarına su yalıtımı sağlamak amacıyla bir veya birkaç kat şeklinde uygulanmaktadır. Bütün toprak sıva katmanlarının ortalama kalınlığı genellikle 20 mm'den fazla olmamaktadır. Toprak sıvalar nemi kontrol ederek iç mekân hava kalitesini düzenlemektedir.
Toprak Dolgu (earthen infill)	Taşıyıcı çerçevesi veya yarı ahşap sistemlerle kullanılan bir inşaat metodudur. Ahşap paneller arasında kalan dikmeler ve desteklerin taşıyıcı özelliği olmayan toprak malzeme ile doldurulması ile üretimin yapıldığı bir sistemdir.
Duvar Astarı (wall linings)	Bazen "iç katman (inner leaf)" olarak da adlandırılan bu teknik mevcut ince dış cephe duvarlarının (tarihi yapılarda) ısı yalıtımı, rüzgâr geçirmezliği ve ses izolasyonunu iyileştirmek için yenileme çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu teknikte toprak malzeme ve kil paneller de kullanılmaktadır.

*Hall, Lindsay, Krayenhoff, 2012, s. 115-117.

Tablo 3. Türkiye'de Toprak Yapı Üretiminde Kullanılan Yönetmelik ve Standartlar

Yönetmelik - Standart	Kapsam
TS 2514 (Kerpiç Bloklar ve Yapım Kuralları)	Malzeme ve İşçilik Kriterlerinin Tasarım Kriterleri, Çatı ve Temel Üretim Kriterleri Yığma Binalar için Depreme Dayanıklı Tasarım Kuralları
TS 2515 (Kerpiç Yapıların Yapım Kuralları)	
Deprem Yönetmeliği	

rağmen sınırlı düzeyde kalmaktadır. Türkiye'den farklı olarak; toprak yapı üretiminde gelişmiş ve kapsamlı yönetmeliklere sahip olan Yeni Zelanda yönetmeliklerinin ise; farklı toprak yapı üretim tekniklerini de kapsayacak şekilde düzenlendiği ve performansa dayalı kriterlerin hesaplandığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalar; duvar ögesi blok ve harcın toprak kö-

kenli olması nedeniyle homojenlik gösterdiği bu nedenle çevresel etkilerden korunmaları ve doğru inşa edilmeleri durumunda yıkılmadıklarını göstermektedir. Deprem bölgelerinde ise tasarım ve uygulama esaslarına uyulması durumunda inşa edilebilecekleri görülmektedir. Yapı üretimi için kullanılacak toprak, Türkiye'de birçok yörede uygun kalitede ve miktarda bulunmaktadır. Toprak malzeme; basınç

Tablo 4. Türk Toprak Yapı Yönetmelik ve Standartlarının Karşılaştırılması

KRİTERLER		YÖNETMELİK ve STANDARTLAR		
		TS 2514 Kerpiç Bloklar ve yapım kuralları	TS 2515 Kerpiç yapıların yapım kuralları	Deprem Yönetmeliği
Malzeme ve İşçilik	Toprak Özellikleri	+	-	-
	Katkı Maddesi	+	-	-
	Toprak Nem İçeriği	+	-	-
	Kür ve Kurutma	+	-	-
	Toprak Karışımı	+	-	-
	Bitki Lifleri	+	-	-
	Kerpiç Boyutu	+	-	+
	Kalıplama	+	-	-
	Çimento Esaslı Harç	-	+	+
	Toprak Esaslı Harç	-	+	+
	Harç Derzleri	-	+	-
	Kullanılan Araçlar	+	-	-
	İşçilik	+	-	-
	Yapım Sistemleri	Kerpiç	+	+
Sıkıştırılmış Toprak Tuğla		-	-	-
Dökme Toprak		-	-	-
Sıkıştırılmış Toprak		-	-	-
Yerinde Dökme Toprak		-	-	-
Tasarım Kriterleri	Yapı Geometrisi	-	-	+
	Kat Adedi	-	+	+
	Kat Yüksekliği	-	+	+
	Duvar Kalınlığı	-	+	+
	Duvar Uzunluğu	-	+	+
	Duvar Boşlukları	-	+	+
	Bağ Kirişleri	-	+	+
	Lentolar	-	+	+
	Kemerler	-	-	-
	Yüzey Bitişleri	-	+	-
Performans Kriterleri	Dayanıklılık (durability)	+	-	-
	Rötre (Shrinkage)	+	-	-
	Termal Kütle/Yalıtım	-	-	-
	Nem Kontrolü	-	+	-
	Basınç Dayanımı	+	-	-
	Çekme Dayanımı	+	-	-
	Kayma Gerilmesi	-	-	-
	Eğilme Mukavemeti	-	-	-
	Makaslama Kuvveti	-	-	-
	Yangın Performansı	-	-	-
	Narinlik	-	-	-
	Elastisite Modülü	-	-	-
	Akustik Performans	-	-	-
	Donma	-	-	-
	Aşınma	-	-	-
Çatı	Çatı+ Eğimi	-	+	+
	Saçak Genişliği	-	+	+
Temeller	Temel Genişliği	-	+	+
	Temel Yüksekliği	-	+	+
	Buhar Bariyeri	-	+	-
	Temel Donatısı	-	-	-
Test	Toprak Testleri	+	-	-
	Laboratuvar Testleri	+	-	-
	Kalite Kontrol Testleri	-	-	-

dayanımı az, rutubete karşı duyarlılığı fazla bir malzemedir. Bu nedenle malzemenin zayıf yönlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.³⁵ Yapı üretiminde kullanılacak toprak malzeme içine belli oranlarda çimento, kireç vb. katkı maddeleri katılarak toprak karışımının dayanımının artırmak mümkündür.

Bu çalışmada, Dünyada en çok toprak yapı üreten ülkelerdeki ve Türkiye’de bulunan toprak yapı standart ve yönetmelikleri ve bunların farklılıklar incelenmiş, bu dokümanlara ait bilgiler çizelgelerle gösterilmiştir. Türkiye’ye farklı toprak yapı üretim tekniklerinin geliştirilmesi amacıyla deneysel çalışmalara dayalı ve bilimsel veriler oluşturularak farklı yapım teknikleri ile toprak yapı üretimi için yönetmelik ve standartların geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Toprak, çevreye zarar vermeyen ekolojik bir malzemedir. Bu nedenle toprak gereç ile yapı üretimi hem insan faaliyetlerinin çevre üzerinde yarattığı olumsuz etkileri en aza indirmede hem de depolanan toprak miktarının azaltılmasında etkili olabilir. Yapılan çalışmalar; inşaat alanındaki toprağın yapı üretiminde kullanılması durumunda ulaşımdan kaynaklı etkilerin, yapı üretim masraflarının ve çevresel etkilerin azaldığını göstermektedir. Bu kapsamda inşaat alanından alınacak çeşitli toprak numuneleriyle mevcut toprağın yapı üretimi için uygunluğunun belirlenmesi için bilimsel çalışmalar yapılmalı, elde edilen veriler ile toprak yapı üretiminin yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de toprak gereçten ekolojik tasarım kapsamına; kentsel dönüşüm faaliyetleri nedeniyle artış gösteren hafriyat toprağının azaltılmasında, kaynak ve enerji verimliliğini esas alan çevreci ve ekonomik modern toprak yapıların üretiminde yararlanılabilir. Bu kapsamda, Türkiye’de toprak yapı üretiminde yararlanılan mevcut yönetmelik ve standartların kerpiç yapı üretiminde inşaat alanının hazırlanması, yapı toprağının uygunluğu ve üretime hazırlanması, çatı ve temel üretim kriterleri, toprak malzeme testleri ile kerpiç yapı tasarım kriterlerinin belirlenmesi konusunda yeterli seviyede olduğu görülmektedir. Ancak Performans Kriterleri ve Yapım Sistemleri ile ilgili yeterli bilgi içermektedir. Mevcut deprem yönetmeliğinde yer alan bazı kriterlerin toprak yapı üretimini kısıtlaması nedeniyle toprak yapı üretiminin Türkiye iklim ve coğrafyasına uygun olmasına rağmen belli bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Yönetmelik ve standartların yalnızca kerpiç tekniğini kapsaması ve bu alanda geliştirilmesi, kerpiç tekniği dışındaki toprak yapı üretim tekniklerini içermemesi farklı tekniklerle toprak yapı üretiminin yapılamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de farklı toprak yapı üretim teknikleri ile ilgili yalnızca çeşitli çalıştaylar düzenlenebilmektedir. Bu üretim tekniklerinin (sıkıştırılmış toprak, yerinde dökme

toprak vb.) Türkiye’deki uygulamalarının yaygınlaştırılması için öncelikle yönetmelik ve standartların kerpiç dışındaki toprak yapı üretim tekniklerini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Toprak yapım sistemleri; mevcut yapım sistemine ek olarak, ülke politikası açısından bir alternatif sistem olarak desteklenebilir. Bunun sağlanabilmesi için mevcut yasa, yönetmelik ve standartlar geliştirilmeli, kullanım alanlarının geliştirilebilmesine yönelik araştırmalar desteklenerek farklı yapım sistemleri ile üretilen yerel ve ekolojik bir malzeme olan toprak gerecin daha geniş ölçekte kullanım imkanı bulması sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Ayvaz, Z. (1991) "Enerji, Ekonomi, Entropi ve Çevre Kirliliği", *Ekoloji Çevre Dergisi*, s.22-23.
- Çavuş, M., Dayı, M., Ulusu, H., Aruntaş, Y. H. (2015) "Sürdürülebilir Yapı Malzemesi Olarak Kerpiç" 2nd International Sustainable Building Symposium, 28-30 May 2015, Ankara – Türkiye, s. 188.
- Elizondo, M. F. ve Guerrero, L. F., Mendoza, L. A. (2011) "Environmental Impact: Comparison Between Earthen Architecture and Conventional Construction", *Structural Repairs and Maintenance of Heritage Architecture XII*, WIT Transactions on The Built Environment, Sayı 118, s.475-484.
- Elker, C. ve Utkuğ, G. (2012). "Çevre ve Yaşam İçin Tasarım: Ekolojik Tasarım", *Çevreye Duyarlı Tasarım Konferansı II*, 19 Aralık 2012, Ankara, Atılım Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Cevdet Kösemem Konferans Salonu, s.5.
- Ergin, N., (2003) "Ağaç Malzeme Kullanımı ve Çevreye Etkisi", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, Sayı 427, s.96-100.
- Hall, M.(2012) "Earth and Straw Bale: An Investigation of Their Performance and Potential as Building Materials in New Zealand" *Master of Architecture*, Victoria University of Wellington.
- Hall, M,R., Lindsay, R., Krayenhoff, M. (2012) *Modern Earth Buildings Materials, Engineering, Construction and Applications*, UK, Woodhead Publishing Limited.
- İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği (İMSAD) (2015) *Sürdürülebilirlik Raporu*, İstanbul, İkinci Sürdürülebilirlik Raporu, s.38
- İstanbul Çevre Yönetimi San. ve Tic. A.Ş., İstaç Stratejik Plan 2013 – 2017, s.23.
- Kılıç, N. (2012) "Kentsel Dönüşümde Geri Dönüşüm Atağı", *İzmir Ticaret Odası, Ar&Ge Bülten*, s.15. SAYI
- Lyamuya, P. ve Alam, K. (2013) "Earth Construction in Botswana Reviving and Improving the Tradition", *CAA DHAKA 20th General Assembly and Conference*, February 18-24 2013, Dhaka, Bangladesh, s.2.
- Mishra, S. ve Usmani, J.A. (2013) "Comparison of Embodied Energy in Different Masonry Wall Materials", *International Journal of Advanced Engineering Technology*, Sayı E-ISSN 0976-3945, s.90-92.
- Morel, J. C., Mesbah, A., Oggero, M., Walker, P. (2001). "Building Houses with Local Materials: Means to Drastically Reduce the Environmental Impact of Construction", *Building and Environment*, Sayı 36, s.1119-1126.
- Moris, H.W., Walker, R., Drupsteen, T. (2011) "Modern and His-

³⁵ <http://www.yapkat.com/images/Malzeme/Dosya/41823977231979422222375869.pdf>

- toric Earth Buildings: Observation of the 4th Septembre 2010 Darfield Earthquake” Proceedings of the Ninth Pacific Conference on Earthquake Engineering Building an Earthquake-Resilient Society, 14-16 Nisan 2011, Auckland, New Zealand, s. 2.
- Papayianni, I., Anastasious, E., Papadopoulou, K. (2015) “Comparative Life Cycle Assessment of Earth-Block and Conventional Concrete-Based Houses”, WIT Transactions on Ecology and The Environment, Sayı 193, s.309-317.
- T.C Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2017, Hafriyat Toprağı, İnşaat Yıkıntı ve Atıkları (3.2.9), s.54.
- Torgal, P. ve Jalali, S., (2011) ”Earth Construction: Lessons From The Past for Future Eco-Efficient Construction”, Construction and Building Materials Sayı 29, s.512-519.
- United Nations Environment Programme (UNEP) (2016) “The Emissions Gap Report 2016 – A UNEP Synthesis Report”; Dhar,S., Farrell, T.C., Ghoneim, R. ve Vorsatz, D. Chapter 5 Briging The Gap – The Role of Energy Efficiency, s.31-32.
- World Wide Fund (WWF) (2016). Living Planet Report 2016, Sayı ISBN 978-2-940529-40-7, s.13.
- Yeang, K. (2012) Ekotasarım Ekolojik Tasarım Rehberi, İstanbul, YEM Yayınları.
- İnternet Kaynakları**
- http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_News_2010.pdf [Erişim tarihi 07 Haziran 2017].
- [http://www.tayproject.org/TAYages_fm\\$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages_fm$Retrieve?CagNo=629&html=ages_detail_t.html&layout=web) [Erişim tarihi 07 Haziran 2017]
- [http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/4/3_TURKIYE_TOPRAKLARI\(Azonal\).pdf](http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/4/3_TURKIYE_TOPRAKLARI(Azonal).pdf) [Erişim tarihi 07 Haziran 2017]
- <https://toprakilmi.files.wordpress.com/2013/01/tc3bcrkiyede-bulunan-toprak-c3a7ec59fitleri.ppt> [Erişim tarihi: 05 Haziran 2017].
- <http://www.yapkat.com/images/Malzeme/Dosya/4182397723197942222375869.pdf>, [Erişim tarihi 8 Kasım 2016].
- <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/2050-yilinda-dunya-nufusunun-97-milyar-olmasi-bekleniyor/2539> [Erişim tarihi 14 Nisan 2016].
- <http://web1.mmğ.org.tr/?%60%60Kentsel-Donusum-Surecinde-Geri-Kazanım-ve-Atik-Yonetimi%60%60-Paneli-Gerceklesti./etkinliklerimiz/2074> [Erişim tarihi 19 Şubat 2015].
- <http://www.waitakere.govt.nz/abtcit/ec/bldsus/pdf/materials/earthbuilding.pdf> [Erişim tarihi 17 Ocak 2017].
- <https://www.dezeen.com/2014/07/07/herzog-de-meuron-krauterzentrum-herb-processing-plant-ricola-laufen/>, [Erişim tarihi 10 Aralık 2015].
- <http://www.ecofriend.com/david-marchetti-architetto-srammed-earth-office-harvests-solar-energy.html>, [Erişim tarihi 10 Aralık 2015].

An Evaluation of Public Power in Hydropower Planning in Van (Turkey)

Van (Türkiye)'da Hidro-Enerji Planlamasında Kamunun Gücüne Yönelik Bir Değerlendirme

Emel BAYLAN

ABSTRACT

The number of planned and installed hydroelectric power plants has increased dramatically in the last 15 years in Turkey. The local natural and socio-cultural domains of the subject landscapes, however, have mostly been ignored in the decision-making and implementation processes for these plant projects. As a consequence, hydroelectric plants installed in the water-rich regions of the country had adverse effects on river landscapes. Local and national water and landscape stakeholders have confronted each other in several platforms as a result of their conflicting needs and interests. River landscapes in the province of Van, located in eastern Anatolia, are also faced with similar threats and disagreements as a result of multiple, river-type hydropower plants that are to be installed in the near future. A collaborative decision-making approach that would allow for active stakeholder participation and that would support negotiation and consensus among the stakeholders offers the potential to cope with the issues and to support the sustainability of the river landscape in Van. This article is an examination of the limitations and opportunities of a collaborative approach to hydroelectric energy generation planning in Van. With this aim, following a description of the landscape characteristics, the area was evaluated for its importance in landscape conservation and attractiveness for hydroelectric energy generation. The stakeholders' roles, their influence, and conflicts in hydropower planning were analyzed and assessed using qualitative procedures. Next, possible landscape changes and impacts that the hydroelectric plants may cause were identified. Based on the identified limitations and opportunities for active stakeholder participation in hydropower and landscape conservation, recommendations were provided for collaborative decision-making processes that would aim for sustainability of the river landscapes in Van.

Keywords: Collaborative decision making; conflict; landscape conservation; public participation; stakeholder analysis; system thinking.

ÖZ

Türkiye'de son 15 yılda, planlanan ve uygulanan hidro-elektrik santrallerinin sayısı önemli ölçüde artmıştır. Ancak, bu santrallerin planlandığı peyzajların doğal ve sosyo-kültürel yapısı, karar verme ve uygulama süreçlerinde büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Bu yaklaşım, ülkenin su kaynakları bakımından zengin bölgelerinde inşaa edilen hidro-elektrik santrallerin, söz konusu nehir peyzajları üzerinde olumsuz, tahrip edici etkileri ile sonuçlanmıştır. Bu süreç, birbiri ile uyumsuz ihtiyaç ve taleplerine bağlı olarak suyun ve peyzajın yerel ve ulusal ilgi gruplarını çeşitli platformlarda karşı karşıya getirmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Van ilindeki nehir peyzajları da, yakın gelecekte inşaa edilmek üzere, peyzajdaki karmaşık ilişkileri gözardı eden, çok sayıda nehir tipi hidro-elektrik santralin planlanmış olmasına bağlı olarak benzer tehditler ve anlaşmazlıklar ile karşı karşıyadır. Ancak yine de, ilgi gruplarının aktif katılımına olanak veren, bu gruplar arasında müzakereyi ve uzlaşmayı teşvik eden, kolaboratif karar verme yaklaşımı söz konusu anlaşmazlıkların çözümüne ve Van'ın nehir peyzajlarının sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilecek potansiyeller sunmaktadır. Makale, Van ilinin nehir peyzajlarındaki hidro-enerji üretimi planlaması sürecinde, kolaboratif yaklaşımın önündeki sınırlılıkları ve olanakları sorgulamaktadır. Bu kapsamda, ilin peyzaj karakteristiklerinin ve temel süreçlerinin tanımlanmasının ardından, alan, peyzaj koruma açısından önemi, hidro-enerji üretimi bakımından çekiciliği ve mevcut çevre sorunları açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme aşamasında aynı zamanda, ilgi gruplarının hidro-enerji planlamasındaki rolleri, etkileri ve çatışma konularına yönelik niteliksel analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından, ildeki mevcut ve öneri hidro-elektrik santrallerin, nehir peyzajlarında neden olacağı değişimler ve bu değişimlerin olumsuz etkileri tanımlanmıştır. Sonuç olarak, hidro-enerji üretimi ve peyzaj korumada aktif ilgi grubu katılımının önündeki sınırlılıklar ve olanaklar çerçevesinde, Van ilindeki nehir peyzajlarının sürdürülebilirliği için geliştirilebilecek kolaboratif karar verme süreçleri için öneriler sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Kolaboratif karar üretimi; çatışma; peyzaj koruma; halkın katılımı; ilgi grubu analizi; sistem düşüncesi.

Department of Landscape Architecture, Van Yüzcüncü Yıl University Faculty of Architecture and Design, Van, Turkey

Article arrival date: March 19, 2017 - **Accepted for publication:** September 25, 2017

Correspondence: Emel BAYLAN. e-mail: emelbaylan@yyu.edu.tr

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Introduction

Due to global population increase and increasing diversity in human demands, energy need of societies and countries are continuously rising. Global, regional and local environmental problems and degradation of landscapes are forcing countries to meet the energy needs of their societies through renewable resources (Wüstenhagen et al., 2007). Nonetheless, the landscapes where renewable energy production facilities were built began experiencing negative impacts on their ecological, economical and socio-cultural processes (Martin, 2011). Therefore, while it is seen as one of the core requirements for development, energy generating from renewable resources has conversely become a threat on the sustainability, as the process turned out to be a driving factor of degradation in landscapes (Buchy and Hoverman, 2000; Bojórquez-Tapia et al., 2004; Reed, 2008; Selman, 2010). As a result, these kinds of approaches may also cause alteration or loss of distinctive and authentic characteristics of local landscapes and result conflicts among landscapes' stakeholders (Antrop, 2005; Stephenson, 2008).

Therefore, as a consequence of systemic relations between the landscape domains, changes in environment and their impacts should also be considered of systemic nature. Since 1980s, during the implementation of hydro-electric power plant projects (HEPPs), displacement of local communities and degradation of the natural-cultural characteristics of river landscapes and local livelihoods have, in many cases, resulted in opposition of the local communities and environmental groups in several countries (Devine-Wright, 2005; Warren et al., 2005). As a consequence, the notion of community involvement has been recognized to be of importance for social acceptance of renewable energy generation implementations, as well as resolutions for conflicts.

The main causes of the conflicts and problems associated with HEPPs and related landscapes arise mainly from the "traditional planning approach", which is dominated by the "top-down decision making" process. This approach and related processes are usually guided by experts and bureaucrats, while the socio-cultural values of landscapes and local stakeholders are neglected with the assumption that all the data are readily accessible and that all the potential results are predictable by experts (Gleick, 2003; Lachapelle et al., 2003; Peterson et al., 2003; Pahl-Wostl, 2009). The general intention in the participation mechanisms that only allow passive participation is to meet the legal obligations. Today, it has been widely accepted that top-down decision making in hydro-energy management projects is an unsuitable approach, especially considering the challenge of answering present and future demands of local societies in a democratic and sustainable man-

ner. To address these issues, it has been recognized that hydro-energy planning and related natural resource management processes are not only technical processes, but they should also include a social aspect through an active participatory/collaborative decision making processes, beginning from the early planning phases of all renewable energy generation programs (Gleick, 2003; Giordano et al., 2007; Wüstenhagen et al., 2007; Pahl-Wostl et al., 2009; Martin, 2011).

The core and main characteristics of collaborative processes that consider the varying perspectives, values and interests of different stakeholders are (a) transparent decision making and conflict mediation processes, (b) shared goals that are based on negotiation and consensus, which are guided by shared values through shared working between a wide range of stakeholders on a given planning and management issue and (c) equal voice of stakeholders in the decision making (Arnstein, 1969; Selin and Chavez, 1995; Healey, 2003; Innes and Booher, 2010; Dijkstra et al., 2011). In this regard, in order to define the framework of a "collaborative decision making for hydro-energy planning", identification and assessment of (a) hydro-energy stakeholders' interests and needs, (b) potential conflicts between the stakeholders, (c) the ways of communication and (d) potential collaboration strategies for a shared goal is required.

Due to being rich in terms of water resources, river landscapes in the province of Van are confronted with degradation and stakeholder conflicts as a result of randomly-planned, multiple hydro-electric plant installations. Currently, within the provincial border of Van, additional to existing ones, more than 70 hydro-electric plants are planned for installation on the main rivers and streams, like Zilan, Hoşap, Çatak and Bahçesaray. The regulation and fragmentation of these rivers through power plants will create systemic changes that will impact the functions of the relatively unexploited river landscapes in the province. As such, ecological, socio-cultural and local economic impacts of these plants will be a burden to both to the local people and to the future generations.

While it is indeed quite difficult to solve such complex conflicts related to hydro-power generation, collaborative decision making approach offers opportunities in resolution of such conflict issues, aiming a commitment by the stakeholders to reach a mutually acceptable decision for the sake of sustainability of river landscapes. With that in mind, this article examines the stakeholders' opportunities and limitations for a collaborative approach in decision making processes for hydro-energy generation on the river landscapes in the province of Van.

In this context, following an overview on stakeholder participation issues in hydro-electric power plant planning

in national scale, the first iteration of Steinitz's Geodesign framework (Steinitz, 2012) that is based on systemic thinking was applied in order to display the natural and socio-cultural-economic characteristics of Van landscape with regard to hydro-energy planning and landscape conservation in the province. Stakeholder and conflict analyses were adapted into the framework in order to identify the stakeholders' role in hydro-energy planning in the province and conflicting issues among the stakeholders. Stakeholder and conflict analyses that were based on structured interviews with the representatives of the local stakeholders and on the review of official reports. Identified stakeholders of hydro-energy and landscape were categorized according to their level of influence in decision making about HEPPs and their level of interest/support/opposition in hydro-energy generation in Van. A qualitative research approach was employed in displaying the conflict causes and conflict types between the stakeholders, based on the data obtained through interviews and the stakeholder analysis. Based on the results of above mentioned analyses, some recommendations are formulated for collaborative working strategies between the stakeholders for the sustainability of the river landscapes of Van.

Unlike previous research on renewable energy and landscapes (e.g. Zoellner et al., 2008; Blaschke et al. 2013), the system thinking approach was applied in this study to provide a systematic understanding on the current status of Van landscape for collaborative hydro-energy planning and landscape conservation. In this study, different from previous research on conflict issues on hydro-energy generation, river landscapes, stakeholder participation (e.g. Karjalainen and Järviöski, 2010; Diduck et al., 2013), research on geodesign and collaborative planning (e.g. Hayek et al., 2016; Slotterback et al., 2016), the stakeholder analysis, stakeholder quadrant and conflict analysis that enable to understand the integrated, overall picture of the opportunities and limitations that shape the collaborative processes were applied. Moreover, various causes and types of conflicts related with hydro-energy planning, natural resource and landscape management were analyzed and displayed in the study different from de Groot (2006) which only considers the conflicts between landscape functions that were described as pressures on and degradation of landscape functions as a result of their over use. Also, unlike from the above mentioned research that mainly focused on single hydro-energy projects, in this study it was tried to give an overall picture of the landscape resources, current and planned hydro-power projects, the strategies for landscape conservation, economic development and collaborative planning opportunities and limitations in the provincial context.

Characteristics of the Decision Making for Hydro-Energy Generation in Turkey

Due to her geographical location and biophysical landscape characteristics, Turkey has a high potential in terms of renewable energy resources of solar, wind, geothermal and hydropower energies. In order to meet the energy need of the country, renewable energy production has been promoted by governments as an alternative to fossil resources in Turkey since the beginning of 2000's (Kılıç, 2011). Today, the most commonly used and invested renewable energy resource in Turkey is the hydro-energy. The privatization of the energy production, have provided diverse opportunities for private sector to invest on hydro-energy all around the country (Kılıç, 2011; Koç and Şenel, 2013). In 2013, approximately 25% of the electricity generation from renewable resources was based on hydraulic resources, with a rate of 19% from dams and 6% from river-type hydropower plants. The aim is to make use of all the exploitable hydropower potentials by 2023 in the country (Ülgen et al., 2011; Koç and Şenel, 2013; Anonymous, 2014a). As such, 478 HEPPs were built and are currently operating in 69 provinces, and 1050 additional plants are planned to be built in 61 provinces in the country (Acar and Doğan, 2008; Kural, 2014). Consequently, river landscapes, associated ecosystems, and local communities are under threat of irreversible degradations and losses in the project areas.

When the distribution of electric energy production in the country is analyzed on the basis of the provinces, it is determined that Van has a total production of 156 297.58 MWh and 0.06% of the total electricity production in the country and it is 65th among 81 provinces. On the basis of the installed power of the energy production, Van province has 0.09% of the installed power of the country with 66, 82 MW installed power. In this respect, the province ranks 68th among the 81 provinces (Anonymous, 2017). The amount of hydraulic energy produced in Van in 2016 was 53873 kWh (VEDAŞ, 2017), which accounts for 0.08% of the hydraulic energy (67.3 billion kWh) produced throughout the country in the same year. When the distribution of invoiced electricity consumption is analyzed, it is seen that Van is in the 48th among the 81 provinces in the country with the consumption amount of 899.703,71 MWh (0.42%) (Anonymous, 2017). In the light of this data, the contribution of Van to electricity production in Turkey can be regarded as low but according to the electricity consumption in the province, the installed power of the province can be regarded as enough to meet the needs throughout the province.

The main legislative tool related with landscape conservation and stakeholder participation in the decision making for HEPPs in the country is the "Environmental Impact

Assessment" (EIA) regulation. According to the amendments in this regulation (2008), EIA is a requirement for the HEPPs with the installed capacities of 25 MW and higher. For the hydroelectric power plants with the installed capacity of 0.5-25 MW, the decision on the necessity of EIA is delegated to the Provincial Directorates of Environment and Urbanization (Uzun, 2011). Following the review of project proposals by the provincial directorates, public participation meetings are organized by the directorates and project owners in the project areas. These meetings, however, have limited to information sharing with local stakeholders, and are mostly about the benefits of the plants. According to the regulation, public participation and information-sharing meetings are not required for the projects between 0.5 to 25 MW hydro-energy productions (Uzun, 2011; Ürker and Çobanoğlu, 2012).

Besides the above mentioned issues, most of the EIA works on HEPPs are based on office work only, and they are mainly focused on the biophysical characteristics of the subject landscape. The potential impacts of the projects on the local community are either completely neglected or inadequately assessed. Other important weaknesses in HEPP planning are the lack of integrated basin management approach and the cumulative impact assessments of the HEPP projects on the river basins.

As a result, construction of a hydroelectric power plant has become a source for conflicts between stakeholders like (a) national institutions responsible for landscape conservation and water and energy resources management, (b) energy and construction companies, (c) local people and (d) environmental groups in Turkey; particularly in the last 10 years.

Material and Methods

In order to understand the current conditions of the study area and to identify the limitations and opportunities for a collaborative decision making process for hydro-energy generation in Van based on systemic thinking, first iteration of Steinitz's Geodesign framework (Steinitz, 2012) was applied in this study. In this context, six questions that shape the Steinitz's framework were adapted during the research (Figure 1).

Following the description of the natural and socio-cultural landscape characteristics of Van, major biophysical, economic and social processes, and the relations among the landscape processes, were described in the context of second question. Landscape characteristics in the area were then evaluated for their attractiveness and potentials for hydro-energy generation and landscape conservation in the context of third question. Also in this step, current and potential environmental problems in the area were evaluated. Finally, in order to inform the decision phase

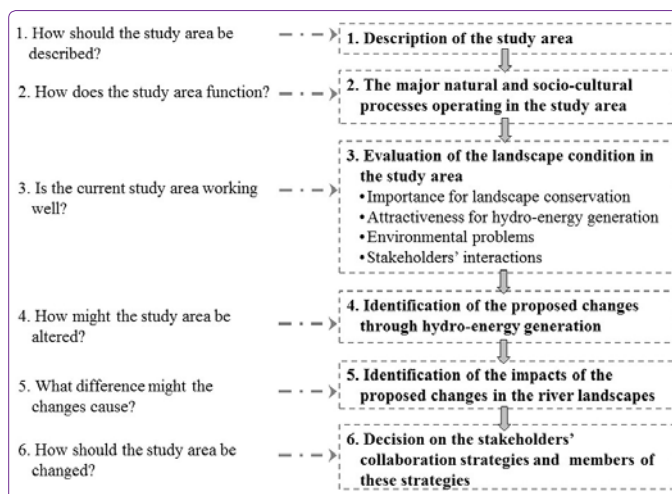

Figure 1. Steps that were followed during the study (based on Steinitz 2012).

(Step 6) on stakeholder interactions and collaborative decision making strategies, the stakeholder and conflict analyses were employed.

Stakeholder Analysis

In order to inform the Step 6, the current and potential stakeholders, their roles in a decision making process in hydro-energy generation planning, and local stakeholders' view on HEPPs were analyzed through structured interviews and review of the legal instruments. Structured interviews were held separately in June 2016 with 25 technical and managerial representatives from the Metropolitan Municipality of Van Province, district municipalities, provincial directorates of ministries related to environment, urbanization and nature conservation the chamber of architects and engineers, Law Society of Van and finally, local environmental civil society organizations (CSOs) in Van. Interviewees were asked to identify; the potential stakeholders, their influence (power)/interest level in the planning phase of HEPPs; their support for HEPPs in the province, and to state the conflicting issues between the stated stakeholders related to HEPPs in Van.

Based on the data obtained by interviews, identified stakeholders were mapped on a quadrant (Bryson, 2004; Ackermann and Eden, 2011; Olendar, 2007) according to their level of influence and interests (high, medium or low). Finally, based on the interest/influence stakeholder quadrant map and categorization of identified stakeholders, a stakeholder engagement strategy was defined to guide future collaborations to improve the HEPP policy to a more sensitive approach to landscape sustainability in Van.

Conflict Analysis

A qualitative research approach was also employed in exploring how various conflict causes resulted in different

conflict types, based on the data obtained through interviews and the stakeholder analysis. To identify the types of conflict among stakeholders, “the circle of conflict” (Moore, 1995) was utilized and conflicts were categorized in five types as interests, structural, value, data, and relationship.

Also in the fourth step, in order to identify the possible landscape changes through the proposed HEPPs and development strategies in the “2014-2023 Regional Plan for Van Province” were evaluated. In the fifth step, following the description of the major changes foreseen for the province, potential impacts of hydro energy generation on the river landscapes in Van were described. Finally in the decision phase, based on the information gathered in the previous steps, potential structures and strategies for collaborative decision making processes for hydro-energy generation in the province was discussed.

Site Description

The area is located in the easternmost region of eastern Anatolia, centered in the basin of Lake Van. While the west of Van is surrounded by Van Lake, it has a border to Iran on the east (Figure 2). Northern and southern regions are covered by high volcanic mountains with an average altitude of 1725m. The east of the Province is covered by high

plateaus. The whole provincial area is 21,823 km², including the Van Lake. The area covered by the natural lakes is 393,632 ha, and the area of rivers and streams is 20,907 ha. 19.5% of the total land area is agricultural area, 71% is grassland and pasture, 1% is forest and 8.5% is distributed as other lands (Kılıç et al., 2006; Anonymous, 2013).

The territory has continuously been inhabited since pre-historic times by Urartians, Byzantians, the Seljuks Turks, the Mongols, Persians, and Ottomans (Kılıç et al., 2006). As of 2015 Van Province Census, 1.096.397 people reside within the Province and it is one of the least developed provinces of Turkey in terms of socio-economical parameters (Anonymous, 2014b).

Results

The Major Landscape Processes in the Study Area

Major landscape processes that shape the hydro-energy generation in the province are the topography, hydrology, geology and climate. The climate in the province is continental and considered as semi-arid, even though the rich surface water resources like rivers, and lakes. Van has a dynamic topography and landform with the high elevation variance, steep slopes, high plateaus and with the numerous valleys on the north-east and east of the Lake Van.

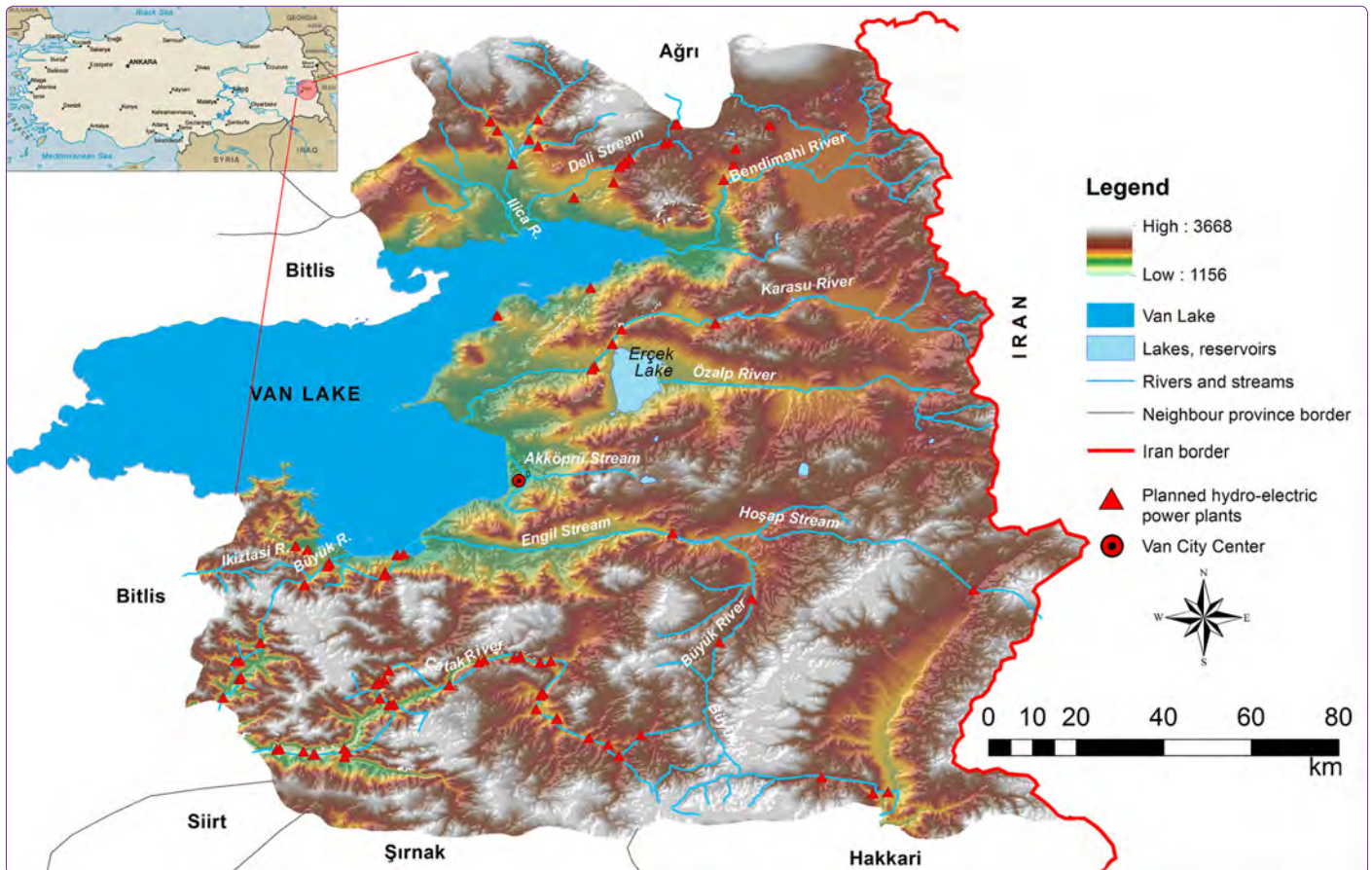

Figure 2. Geographical location of Van Province.

Bio-geophysical landscape characteristics of the area form diverse habitats, which include alpine steps, wetlands, coastal habitats, rocky mountains, most of which accompanied by agricultural areas and rural settlements.

Due to this landscape characteristics, the province has a rich endemism, and critically endangered and vulnerable flora and fauna species both globally and regionally, so that, 16 Important Nature Areas were defined in the province (Eken et al., 2006). Most of these areas contain major rivers and streams, which will supposedly provide water for the planned hydro-electric power plants. The main economic activity in the area is livestock breeding, combined with limited vegetative production. Other economic activities include temporary labors in service sector, and civil service employment (Anonymous, 2013). The region has a high seismic activity, and the experienced earthquakes had a negative impact on the socio-cultural and economic development of the locale. Along with these natural processes, due to geographical location of the province, rich historical and cultural properties, migrations, security and smuggling problems and its human resource capacity are also amongst the primary processes that shape the in socio-cultural and economic landscape. Furthermore, the problems of population increase and unplanned land-use are rather prominently evident in Van.

Evaluation of the Landscape Condition

The unique and diverse landscape characteristics have formed rich and unique natural and cultural values which should be protected and managed in a sustainable manner. The almost untouched natural character render the area an impressive locale for eco-tourism, and thereby a primary candidate as a nature conservation area. The area is also a significant locale for culture tourism, since it has a rich cultural heritage due to being a host for numerous civilizations since the ancient times. Nature and heritage conservation efforts in the area however, currently are unreasonably lacking. For example, there are no nature conservation measures for the important natural areas where the aforementioned HEPP projects are planned or for the wetlands that will be affected from the river flow change as a result of hydro-energy generation. The effect of semi-arid climactic characteristics, further with relatively long winters, regional security problems and a rather insufficient agricultural infrastructure, the region's agricultural production suffers; which in turn jars its economic development.

Even though the province of Van has a relatively lower average precipitation and stream volume, due to its topographical properties and rivers with long streams, it becomes attractive to produce hydro-energy with micro-HEPP projects. Besides this, the fact that multiple HEPP projects were suggested on the same river in cases of Çatak, Bahçesaray, Zilan, Deliçay, Bendimahi and Büyük

streams and their various branches, is an indication that all these HEPP projects are being planned without an integrated basin management approach and cumulative impact assessments.

In addition to these, interviews and observations reveal that there is an unsustainable land use approach in the region. Uncoordinated and uncooperative, sometimes hostile relationships between stakeholders worsen the current problems and increase the risks for the entire landscape in the region.

The Stakeholders' Role in Hydro-Energy Planning

A wide range of stakeholders that might participate in the decision making process for HEPPs in the province were identified. These stakeholders consist mainly of (a) local authorities, (b) local and provincial units of governmental institutions, (c) chambers and CSOs that work on water resources, environment, nature conservation and agriculture, and (d) private sector entities that work on HEPPs (Table 1). Based on different reasons, these stakeholders' opposition and support for HEPP constructions in the province vary. Among these reasons are institutional goals, short term economic benefits in national, local and individual levels, and assigned values and meanings to rivers and associated landscapes.

The analysis on the level of influence and interest of stakeholders in the decision making for HEPPs indicate that the national and provincial level units of governmental institutions which are responsible with water resources development, nature conservation, and urbanization in the country, along with the local authorities that represent state, have a high influence. Also, the private sector companies in hydro- energy production have significant influence and interest levels.

Local authorities like municipalities and village headmen, local community, farmers, low capacity CSOs have low influence power, although they will directly and strongly be affected by the outcomes of the projects (Figure 3 and 4).

The interviews have revealed that the EIA procedures for the planned HEPPs in the province were mostly made exclusively from office, without actual field surveys and public participation mechanisms in the region. The interviews have also indicated that information flow to the local stakeholders was either very low or completely non-existent during decision making phases of the planned projects. Along with these, interviews and observations reveal that there is a lack of human resources capacity and lack of awareness on landscape conservation and public participation among most of the local stakeholders. The key challenges voiced in the interviews were the neglect of local actors and lack of coordination among the stakeholders. Besides all these, due to the negative relationships

Table 1. Stakeholders of decision making phase for HEPPs in Van, their level of interest/influence and level of support/opposition for HPPs

	Stakeholders of decision making phase for HEPPs in Van			Support Level for HPPs				
				S.A	M.A	N	M.S	S.S
S1	Ministry of Energy and Natural Resources	H	H					
S2	Ministry of Forestry and Water Affairs	H	H					
S3	Van Governor's Office	H	H					
S4	XVII. Regional Directorate of State Water Affairs (DSİ)- Turkish Ministry of Forestry and Water Affairs	H	H					
S5	Provincial Directorate of the Turkish Ministry of Culture and Tourism	M	M					
S6	Landscape Conservation Branch	H	M					
S7	Provincial Direct. of the Turkish General Direct.of Nature Conservation and National Parks	H	M					
S8	Provincial Directorate of the Turkish Ministry of Environment and Urbanization	H	H					
S9	Provincial Directorate of the Turkish Ministry of Food, Agriculture, and Livestock	M	M					
S10	Van Metropolitan Municipality	H	M					
S11	Municipalities of 13 districts of Van	H	M					
S12	Provincial Directorate of Security	L	H					
S13	Local Irrigation Unions	H	L					
S14	Village Headmen (muhtars)	H	L					
S15	Chamber of Agriculture	M	L					
S16	Agricultural Development Cooperatives	M	L					
S17	Law Society-Van Branch	M	M					
S18	Provincial Directorate of Health	L	L					
S19	University of Yüzüncü Yıl	H	L					
S20	Eastern Anatolia Development Agency	H	M					
S21	Turkish Chamber of Landscape Architects-Van Branch	H	L					
S22	Turkish Chamber of Agriculture Engineers-Van Branch	H	M					
S23	Turkish Chamber of Urban Planners- Van Branch	M	L					
S24	Turkish Chamber of Civil Engineers-Van Branch	M	L					
S25	Turkish Chamber of Trade and Industry -Van Branch	M	M					
S26	Local CSOs active on environment, ecotourism, etc	H	L					
S27	Regional CSOs for environment	H	L					
S28	Agriculture Forestry Public Servants Union-Van Branch	M	L					
S29	Farmers - Land owners	H	L					
S29	National CSOs for environment	H	M					
S31	Local community	H	L					
S32	Individual business leader (private construction firms)	H	H					
S33	Banks those providing financial credits to investors	H	L					
S34	Private firms those preparing EIA reports	H	M					
S35	Private firms those develop HEPP technology	H	M					

H: High; M: Moderate; L: Low; S.A: Strongly Against; M.A: Moderately Against; N: Neutral; M.S: Moderately Supportive; S.S: Strongly Supportive.

and disputes in the past, along with the continuing conflicts (Figure 5), these stakeholders are not sufficiently engaged and, trust is weak among them. As a result, analyses

have revealed that the interactive communication and collective working culture between the stakeholders of HEPPs are weak in the province.

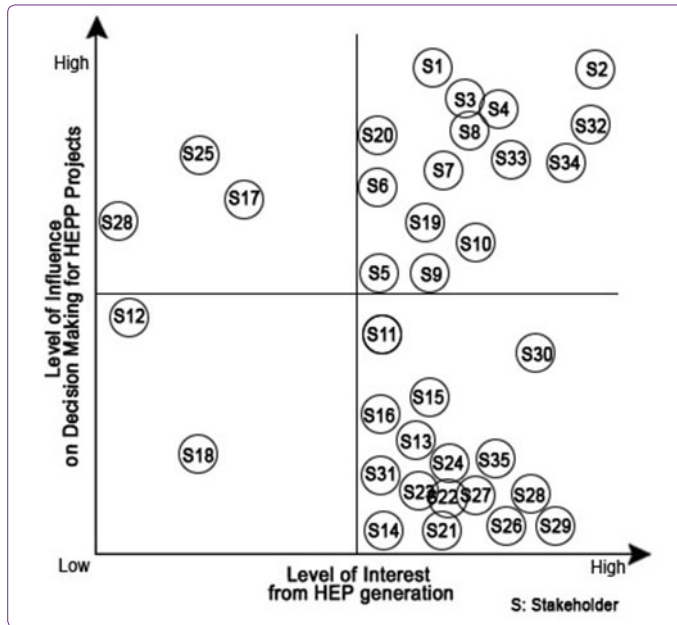

Figure 3. Quadrant of the stakeholders' level of influence on decision making for HEPPs and level of interest in hydro-energy generation.

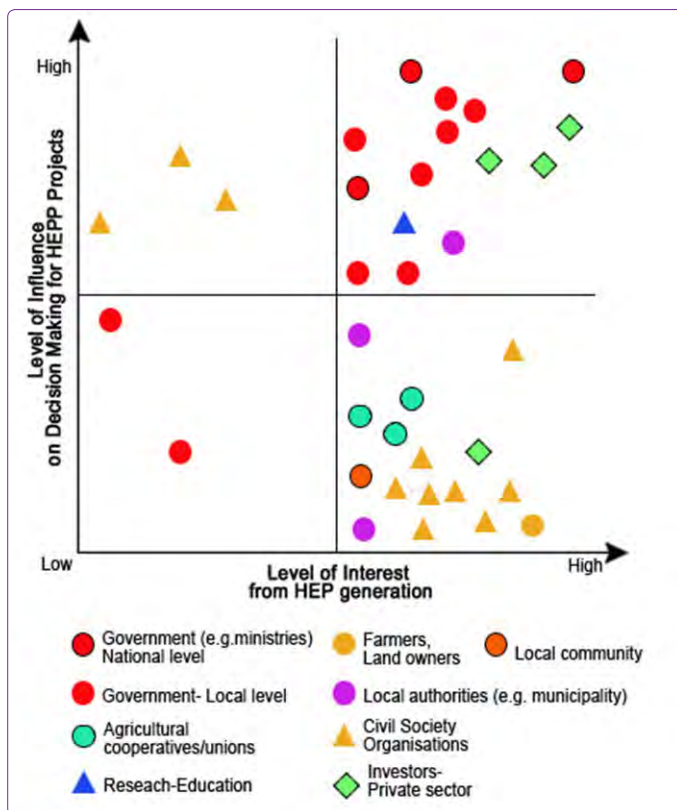

Figure 4. Stakeholder categories in the level of influence on decision making for HEPPs and level of interest in hydro-energy generation.

The Proposed Changes and Their Possible Results On the River Landscapes

The leading plan amongst many others which will have impact on the river landscapes within the province of Van

is the “2014-2023 Period TRB2 Sector Regional Plan”. This plan defines “Economic Transformation and Growth” and “Strong Community” visions, related to environmental, socio-cultural and economic development for the province. Within the context of “Economic Transformation and Growth” vision, some of the goals with the potential to impact the river landscapes of Van are specified below;

- Improving the agricultural production;
 - o Efficient use of natural resources, sustainable rural development,
- Utilization of renewable energy sources,
- Tourism development,
- Sustainable environmental management;
 - o natural resources management
 - o protection of vulnerable ecosystems and biological diversity (Anonymous, 2014c).

The plan states that it is paramount that the construction of all the licensed hydroelectric power plants for the region be sped up and the construction of those which are under planning start as soon as possible in order to achieve complete utilization of all the hydroelectric potential around Van until the year 2023. Furthermore, surveys and assessments to find out water resources in the region that have hydroelectric potential, and preparation of a “Hydroelectric Energy Potential Atlas”, are amongst the foreseen projects (Anonymous, 2014c).

70 HEPPs that are already licensed/ planned will most definitely have the greatest impact on sustainability of the river landscapes in the province in the near future. These proposed plants vary in energy production capacity, in ownership, and in construction type. In terms of location, many of the proposed plants are placed either on the same river or on its tributaries.

Related to public participation, the strategies for institutional capacity development and building collective working awareness under the “Strong Community” vision offer some opportunities in decision making process for landscape and energy sectors.

Potential Impacts of Proposed Development Goals and HEPPs

The strategy of utilization of renewable energy sources, along with the planned HEPPs constructions and their operation, has the following potential threats and impacts on the river landscapes in Van;

- Degradation in natural hydraulic cycles; erosion, degradation and habitat fragmentation in the riparian ecosystems, and wetlands,
- Changes in the land drainage levels, or the ability to avoid floods,

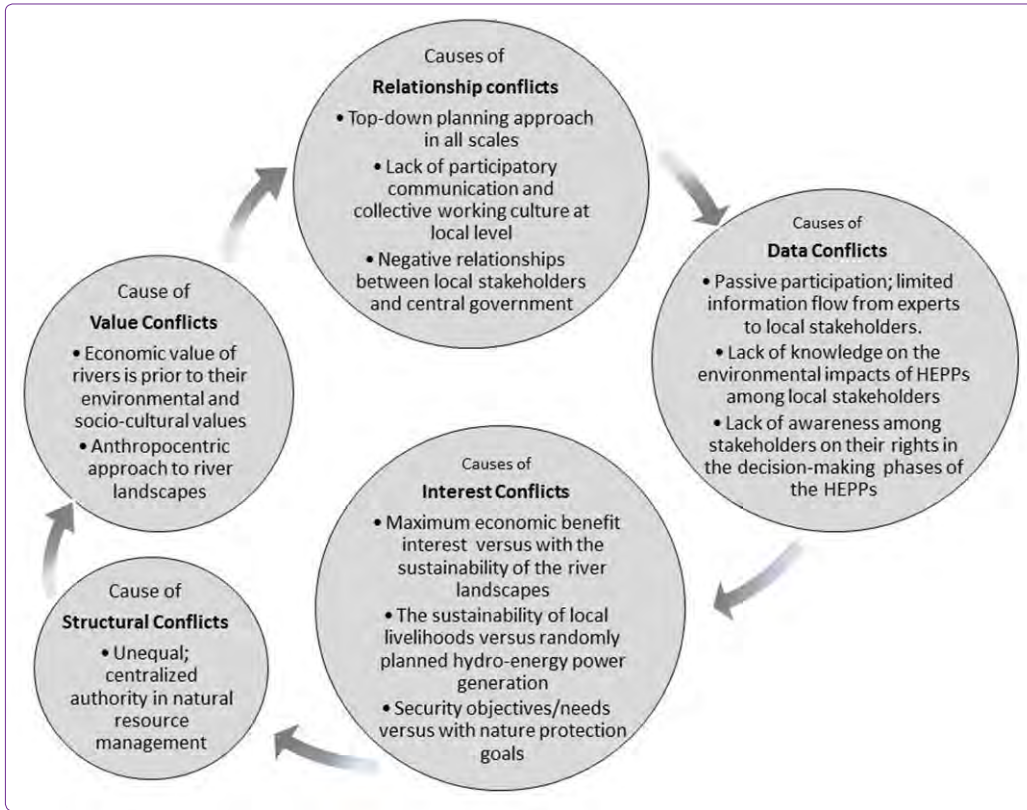

Figure 5. Types and causes of conflicts among hydro-energy and landscape stakeholders in Van.

- Pollution on, and loss/decrease of, portable and agricultural water resources,
- Degradation of visual landscape quality,
- Damages on livelihoods of rural communities; displacement of local communities;
- Degradation on cultural characteristics of landscape,
- Damages on the potential resources of alternative economic activities -such as ecotourism,
- Conflicts between the local and national stakeholders.

Specifically, due to having multiple hydroelectric power plants planned on the main rivers and their streams, the water basins of Çatak, Bahcesaray, Ilıca, Deli and Karasu Rivers will face the above mentioned threats and impacts. Due to either being within or connected to these river basins, Çatak and Mukus Valleys' Important Natural Areas, the wetlands like Bendimahi, Karasu, Engil deltas, Edremit and Çelebibağ Marshes, and the associated INAs will also be under threat. Muradiye Waterfall is already experiencing the impacts of the hydro-electric power plant which was installed on the Bendimahi River. All these threats and potential influences will undoubtedly have direct and indirect negative effects on the goals and strategies of agricultural development, sustainable environment management, sustainable growth and improved tourism defined for the region around the city.

Based on the findings of stakeholder analysis and interest/influence quadrant, general framework for stakeholder engagement strategies for collaborative decision making in hydro-energy generation in Van are recommended in Figure 6. In this context, the governmental bodies in

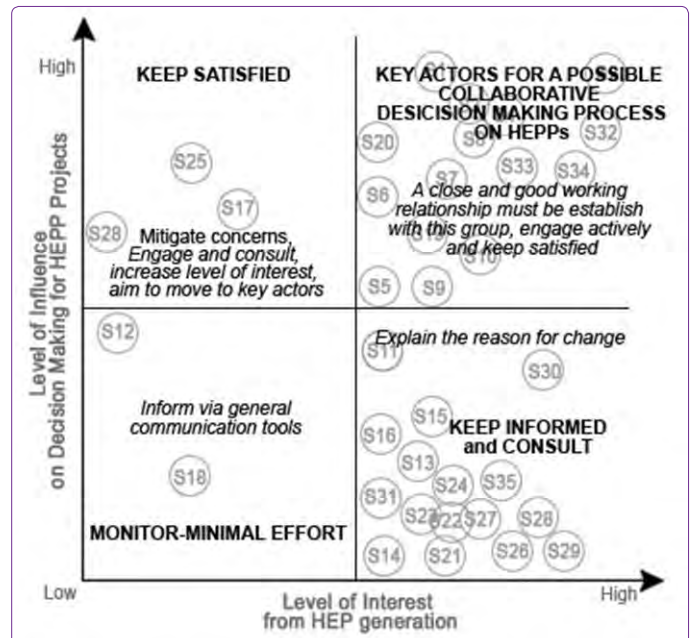

Figure 6. Stakeholder management strategies for the sustainability of river landscapes in Van.

national, regional and provincial scale, along with private sector stakeholders, should form the core group that might be in collaboration for the decision making process for HEPPs in Van. The characteristics of the stakeholders with high interest/high influence and the conflicts among them suggest that policy and organizational level collaborations are needed to achieve the sustainability of the river landscapes in the province and to resolution of the conflicts. The stakeholders with high interest but low influence need to be informed and to be consulted about the process and the future outcomes of HEPPs in Van by the core collaboration group. The stakeholders in this group need to be supported and developed in terms of human resources capacity, environmental awareness and collective working culture.

Conclusion and Discussion

The conflicts in recent decades between stakeholders' of renewable energy production and landscapes have underlined the need for collaborative decision making. Collaboration provides a framework for active participation of stakeholders in land-use planning, the landscape conservation and energy generation; yet in practice, there are substantial barriers and difficulties preventing full collaboration. In this article, opportunities and limitations for collaborations to realize active participation in hydro-energy generation for Van Province were examined. For this purpose, stakeholders' influence/interests in the decision-making processes for hydro-energy planning, local stakeholders' views on HEPPs, and conflicts among the water and landscape stakeholders were examined through a qualitative research following the description of the landscape characteristics and future development goals in Van. The paper contributes to collaborative natural resource management and collaborative landscape planning science by integrating the analyses such as stakeholder, influence/interest and conflict that are common in stakeholder engagement research and practice into the first iteration of Geodesign framework different from the previous studies (e.g. Hayek et al., 2016; Slotterback et al., 2016) to build a deeper understanding of the stakeholder conditions for developing a collaborative decision making. Thus, the adapted first iteration of geodesign framework provided a systemic thinking and understanding on the natural landscape and besides, the social landscape of the province.

The findings point to a variety of challenges in establishing a collaborative decision making for hydro-energy planning and landscape conservation within the under-developed rural context of the province. The significance of the paper is that it was displayed the interrelated and complex nature of the stakeholders' relations with each other and with the landscape, the causes of conflicts between them and also, the inequalities between the stakeholders in de-

cision making which in turn shape the opportunities and limitations for collaborative approaches in decision making for hydro-energy generation on the river landscapes of Van. The results show that the main limitations for collaborative approaches in decision making processes for hydro-energy generation in the province are the structural and value conflicts in natural resource management between the stakeholders. These conflicts and their causes also aggravate the past and current conflicts and besides, the data conflicts between the state and the non-governmental actors in national and local levels. Moreover, the low capacity of the local actors and their very low interest in participation into environmental issues weaken the use of already limited opportunities for collaboration. As such, these stakeholders face with losing their already limited level influence in the decision making for hydro-energy, landscape and other public related issues.

Analyses reveal that natural functions and potentials of the river landscapes and related local livelihoods in Van are under threat of degradation from the proposed hydro-energy generation facilities in combination with current land use practices. Due to the systemic interrelations in the landscapes, the impacts of HEPPs installations on the visual quality of the river landscapes will also negatively impact the eco-tourism potential. Therefore, the goal of "providing the use of renewable energy resources" are in conflict with "tourism development" and "sustainable environment management" goals for the province, similar to many other landscapes as stated by Warren et al. (2005) and Sæþórsdóttir (2012). Findings on conflict types also confirm that short term economic interests and long term sustainability interests in Van are in conflict. This suggests that Van landscape, which has higher potentials for eco-tourism, nature conservation and agricultural production than it is for hydro-energy production, has been sacrificed for the production of hydropower. However, during the interviews and in the reports examined, no information or evidence was found that revealed the economic benefits of the planned hydro-electricity generation such as cheap electricity, improvement in social life or economic growth in the province or in the region unlike displayed in the previous researches (e.g: Tullos et al., 2013; Murni et al., 2012). These suggest that the public interest and the contribution to the local economy of the planned HEPPs in Van are controversial. Furthermore, non-integrated strategies for the above mentioned sectors point the possible increase in unsustainable land uses of Van landscape in the future.

One of the major causes for the land-use conflicts and limited information-sharing among the stakeholders is the top-down decision making approach for HEPPs in the national scale. It seems like the top-down, passive-participa-

tion decision making and implementation culture -which was specified as the crux of the problem for the practice of collaborative decision making for hydro-energy generation is unfortunately dominant in Van as well. Even though the goal of “strong community” was defined in the regional development plan, related goals and strategies don’t go beyond passive participation procedures like consultation and manipulation which inhibit the collaborative decision making. This also manifested itself in the absence of consideration of the local non-governmental organizations and local people during the EIA processes that were conducted for the planned hydroelectric power plant in the province.

Besides, the under-developed economic, socio-cultural and institutional levels of the province and the stakeholders’ as a whole were also identified as another important weakness for developing active-participation in both hydro-energy production and landscape conservation in Van. Therefore, as mentioned similarly by Imperial (2005), stakeholders’ characteristics in national and provincial context and their capacities are two of the constraints of collaborative decision making for hydro-energy planning and landscape conservation. As a result, improvement of socio-cultural infrastructure is a priority necessity, which would create potential for collaboration in decision making among the local and national stakeholders.

These findings also suggest that perception of water sources and environment that is based on anthropocentric view are among of the main drivers and main limitations of collaborative decision making for hydro-energy planning in the region, as is the case in the whole country.

To address these conflicts and challenges with a collaborative process among the stakeholders, “sustainability of river landscapes in Van” should be recognized as the shared goal and a multiparty task. As such, recently revised water management policy and related regulations in the country that emphasis the integrated basin management approach may be utilized to support the collaboration and conflict resolutions in the form of collaborative watershed organizations for sustainability of river landscapes, like as mentioned in the studies of Bark et al. (2012) and Akamani (2016). Within the provincial borders, Çatak, Bahçesaray, Ilica, Bendimahı and Karasu river basins have the highest priority for such kind of collaborative organizations due to the threats they are facing.

Consequently, the need to move from one-way communication to effective dialogue both during the planning and the construction phases of energy generation should be regarded as a shared responsibility by all the stakeholders. In order to develop effective dialogue and to avoid and/or to resolve the conflicts, it is critical to build relationships with a wide range of stakeholders, including adversaries. These

kinds of relationships would also support social-learning and create processes based on communicative action in the region. As stated by Rist et al. (2007), although they are long term efforts, new formations of such collaborative decision making at local levels will lead to improvement of relations between the stakeholders and to improvement in the quality of decisions, which will contribute to conflict resolution and the development of rural areas like Van. As a signatory country of the European Landscape Convention that mention “public participation”, Turkey should also develop and adapt regulations on participation procedures into the national legislations on decision making for environment, water and energy. As such, along with social impact assessment procedure, active participation procedures that allow equal reflection of stakeholders’ voice, needs and aspirations of local communities into the decision making phases for HEPPs and landscape conservation should be adapted into the legislations.

References

- Acar, E. ve Doğan, A. (2008) “Türkiye’nin Rüzgar ve Hidrolik Enerji Potansiyeli ve Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi”, VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu Bildiri Kitabı UTES’ 2008, 17-19 Aralık 2008, İstanbul, s. 675-682.
- Ackermann, F. and Eden, C. (2011). “Strategic Management of Stakeholders: Theory and practice”, Long Range Planning Vol 44 (3), p.179-196.
- Akamani, K. (2016) “Adaptive Water Governance: Integrating the Human Dimensions into Water Resource Governance”, Journal of Contemporary Water Research & Education, Vol. 158, p. 2-18.
- Arnstein, S.R. (1969) “A Ladder of Citizen Participation”, Journal of the American Planning Association, Vol. 35(4), p.216–224.
- Antrop, M. (2005) “Why Landscapes of the Past Are Important for the Future”, Landscape and Urban Planning, Vol. 70 (1–2), p.21–34.
- Bark, H. R., Garrick E. D., Robinson J. C., Jackson, S. (2012) “Adaptive Basin Governance and The Prospects for Meeting Indigenous Water Claims”, Journal of Environmental Science and Policy, Vol.19, p.169-177.
- Blaschke, T., Biberacher, M., Gadocha, S., Schardinger, I. (2013) “Energy Landscapes’: Meeting Energy Demands and Human Aspirations”, Biomass and Bioenergy, Vol: 55, p. 3-16.
- Bojórquez-Tapia, L.A., De La Cueva, H., Díaz, S., Melgarejo, D., Alcantar, G., Solares, M.J., Grobet, G., Cruz-Bello, G. (2004) “Environmental Conflicts and Nature Reserves: Redesigning Sierra San Pedro Martir National Park, Mexico”, Biological Conservation, Vol. 117, p.111–126
- Bryson, J.M. (2004) “What to Do When Stakeholders Matter: Stakeholder Identification and Analysis Techniques”, Public Management Review, Vol. 6, p.21-53.
- Buchy, M. and Hoverman, S. (2000) “Understanding Public Participation in Forest Planning: A Review”, Forest Policy and Economics, Vol. 1 (1), p.15-25
- Devine-Wright, P. (2005) “Local Aspects of UK Renewable Energy Development: Exploring Public Beliefs and Policy Implications”, Local Environment, Vol. 10(1), p. 57-69.

- De Groot, R. (2006) "Function-Analysis and Valuation as A Tool To Assess Land Use Conflicts in Planning For Sustainable, Multi-Functional Landscapes", *Landscape and Urban Planning*, Vol. 75, p. 175–186
- Diduck, A. P., Pratap, D., Sinclair, A. J., Deane, S. (2013) "Perceptions of Impacts, Public Participation, and Learning in The Planning, Assessment and Mitigation of Two Hydroelectric Projects in Uttarakhand, India", *Land Use Policy*, Vol. 33, p.170-182. Dijkstra, A.M., Gutteling, J.M., Swart, J.A.A., Wieringa, N.F., van der Windt, H.J., Seydel, E.R. (2011) "Public Participation in Genomics Research in The Netherlands: Validating a Measurement Scale", *Public Understanding of Science*, Vol.20 (10), p. 1–13.
- Eken, G., Bozdoğan, M., Isfendiyaroğlu, S., Kiliç, D.T., Lise, Y. (2006) *Türkiye'nin Önemli Doğal Alanları*, Ankara, Doğa Derneği Yayınları
- Giordano, R., Passarella, G., Uricchio, F.V., Vurro, M. (2007) "Integrating Conflict Analysis and Consensus Reaching in a Decision Support System for Water Resource Management", *Journal of Environmental Management*, Vol. 84(2), 213-22.
- Gleick, P.H. (2003) "Global Freshwater Resources: Soft-Path Solutions for The 21st Century", *Science*, Vol. 302, p.524–528.
- Healey, P. (2003) "Collaborative Planning in Perspective", *Planning Theory*, Vol.2 (2), p.101-123.
- Hayek, U. W., Von Wirth, T., Neuenschwander, N., Grêt-Regamey, A. (2016) "Organizing and Facilitating Geodesign Processes: Integrating Tools into Collaborative Design Processes for Urban Transformation", *Landscape and Urban Planning*, Vol. 156, p.59-70. Imperial, M. T. (2005) "Using Collaboration as a Governance Strategy—Lessons from Six Watershed Management Programs", *Administration and Society*, Vol. 37(3), p.281–320.
- Innes, J.E. and Booher, D.E. (2010) *Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy*, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group.
- Karjalainen, T. P., Järvikoski, T. (2010) "Negotiating River Ecosystems: Impact Assessment and Conflict Mediation in the Cases of Hydro-Power Construction", *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 30(5), p.319-327.
- Kılıç, S. (2006) *Van Kültür ve Turizm Envanteri I - Tarihsel Değerler*, İstanbul, Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. T. C. Van Valiliği.
- Kılıç, F. Ç. (2011) "Türkiye'deki Yenilenebilir Enerjilerde Mevcut Durum ve Teşviklerindeki Son Gelişmeler", *Engineer & The Machinery Magazine*, Vol. 614, p.103-115.
- Koç, E. ve Şenel, M. C. (2013) "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu - Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makine*, Sayı. 54 (639), s. 32-44.
- Lachapelle, R.P., McCool, F.S., Patterson, E.M. (2003) "Barriers to Effective Natural Resource Planning in a "Messy" World", *Society & Natural Resources*, Vol. 16(6), p.473-490.
- Martin, J. P. (2011) "Social Barriers to Renewable Energy Landscapes", *Geographical Review*, Vol. 101(2), p. 201-223.
- Murni, S., Whale, J., Urmee, T., Davis, J., Harries, D. (2012) "The Role of Micro Hydro Power Systems in Remote Rural Electrification: A Case Study in The Bawan Valley, Borneo", *Procedia Engineering*, Vol.49, p.189-196. Olander, S. (2007) "Stakeholder Impact Analysis in Construction Project Management. Construction", *Management and Economics*, Vol. 25 (3), p. 277-287.
- Pahl-Wostl, C., Sendzimir, J., Jeffrey, P. (2009) "Resources Management in Transition", *Ecology and Society*, Vol. 14(1), p.46.
- Peterson, G.D., Carpenter, R.S., Brock, W.A. (2003) "Uncertainty and Management of Multi-State Ecosystems: An Apparently Rational Route to Collapse", *Ecology*, Vol. 84, p. 1403–1411.
- Reed, S. M. (2008) "Stakeholder Participation for Environmental Management: A Literature Review", *Biological Conservation*, Vol. 141, p.2417-2431.
- Rist, S., Chiddambaramanathan, M., Escobar, C., Wiesmann, U., Zimmermann, A. (2007) "Moving From Sustainable Management to Sustainable Governance of Natural Resources: The Role of Social Learning Processes In Rural India, Bolivia and Mali", *Journal of Rural Studies*, Vol. 23, p. 23–37.
- Selin, S. and Chavez, D. (1995) "Developing a Collaborative Model for Environmental Planning and Management", *Environmental Management*, Vol. 19 (2), p.189–195.
- Selman, P. H. (2010) "Learning to Love the Landscapes of Carbon-Neutrality", *Landscape Research*, Vol. 35 (2), p.157-171.
- Sæþórsdóttir, A. D. (2012) "Tourism and Power Plant Development: An Attempt to Solve Land Use Conflicts", *Tourism Planning & Development*, Vol. 9 (4), p. 339-353.
- Slotterback, C.S., Runck, B., Pitt, D.G., Kne, L., Jordan, N.R., Mulla, D.J., Zenger, C., Reichenbach, M. (2016) "Collaborative Geodesign to Advance Multifunctional Landscapes", *Landscape and Urban Planning*, Vol.156, p. 71-80.
- Steinitz, C. (2012) *A Framework for GeoDesign: Changing Geography By Design*, Redlands, Calif. PB. : ESRI
- Stephenson, J. (2008) "The Cultural Values Model: An Integrated Approach to Values in Landscapes", *Landscape and Urban Planning*, Vol. 84, p.127–139.
- Tullos, D. D., Foster-Moore, E., Magee, D., Tilt, B., Wolf, A.T., Schmitt, E., Gassert, F., Kibler, K. (2013) "Biophysical, Socio-economic, and Geopolitical Vulnerabilities to Hydropower Development on the Nu River, China", *Ecology and Society*, Vol. 18 (3):16. Retrieved from <https://www.ecologyandsociety.org/vol18/iss3/art16/> [Accessed 06 August 2017]
- Uzun, O. (2011) "Hidro Elektrik Santraller (HES) ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Düzce Örneği", *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, Sayı: 7 (2), s.1-13.
- Ürker, O. ve Çobanoğlu, N. (2012) "Türkiye'de Hidroelektrik Santraller'in Durumu (HES'ler) ve Çevre Politikaları Bağlamında Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3(2), s. 65-88.
- Warren, C.R., Lumsden, C., O'Dowd, S., Birnie, R.V. (2005) "'Green on green': public perceptions of wind power in Scotland and Ireland", *Journal of Environmental Planning and Management*, Vol. 48 (6), p.851–873.
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M., Bürer, M.J. (2007) "Social Acceptance of Renewable Energy Innovation: An Introduction to the Concept", *Energy Policy*, Vol.35 (5), p.2683–2691.
- Zoellner, J., Schweizer-Reis, P., Wemheuer, C. (2008) "Public Acceptance of Renewable Energies: Results from Case Studies in Germany", *Energy Policy*, Vol. 36 (11), p. 4136. Policy

Web Documents/References

- Anonymous. (2013) "Van İl Çevre Durum Raporu", Retrieved from http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/Van_icdr2013.pdf [Accessed 16 February 2016]
- Anonymous. (2014a) "2014 Faaliyet Raporu", T.C. Enerji ve Tabii

- Kaynaklar Bakanlığı, Retrieved from <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fFaaliyet%20Raporu%2f2014.pdf> [Accessed 07 July 2016]
- Anonymous. (2014b) "Van İli Stratejik Mekansal Planı, Bölüm I: Van İli ve İlçeleri Mevcut Durum Analizi", İkarya Danışmanlık. Retrieved from http://www.van.bel.tr/media/documents/pdf/37409_1.%20etap-Mevcut%20Durum%20Analizi.pdf [Accessed 07 July 2016]
- Anonymous. (2014c) "2014-2023 Dönemi TRB2 Bölgesi Bölge Planı", Retrieved from http://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/trb2_2014_2023_bp.pdf [Accessed 07 July 2016]
- Anonymous. (2017a) "Elektrik Piyasası 2016 Yılı Piyasa Gelişim Raporu", T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara. Retrieved from <http://www.epdk.org.tr/TR/Dokumanlar/Elektrik/YayinlarRaporlar/ElektrikPiyasasiGelisimRaporu> [Accessed 06 September 2016]
- Anonymous. (2017b) "Van ili 2016 yılı hidroelektrik üretim miktarı verileri (basılmamış)" Van Gölü Elektrik Dağıtım A.Ş. Retrieved from <http://www.vedas.com.tr/bilgi-merkezi> [Accessed 06 September 2017]
- Devine-Wright, P. (2007) "Reconsidering Public Attitudes and Public Acceptance of Renewable Energy Technologies: A Critical Review", published by the School of Environment and Development, University of Manchester, Oxford Road, Manchester M13 9PL, UK. Retrieved from http://www.sed.manchester.ac.uk/research/beyond_nimbyism/ [Accessed 05 August 2016]
- Kural, B. (2014) "HES'ler; Faaliyettekiler, Planlananlar, Durdurulanlar", Retrieved from <http://bianet.org/bianet/cevre/153518-hes-ler-faaliyettekiler-planlananlar-durdurulanlar> [Accessed 10 April 2015]
- Moore, C. (1995) "What is conflict?", Eds.: C. W. Moore, R.Jayasundere, M. Thirunavukarasu The Mediation Process: Trainee's Manual Community Mediation Programme, CDR Associates, Boulder, Colorado USA, and Flaurie Storie of the Canadian International Institute of Applied Negotiation, Ottawa, Canada, Retrieved from http://moj.gov.lk/web/images/pdf/trainee_english_final_med_process.pdf. [Accessed 21 September 2016]
- Ülgen, H., Alp, E., Zeydanlı, U., Kurt, B., Balkız, Ö. (2011) "Report on the Ecological Impacts of Small Hydropower Plants in Turkey and Recommendations to the Gold Standard Foundation", Nature Conservation Centre, Retrieved from http://www.dkm.org.tr/Dosyalar/YayinDosya_N5Bi7EyO.pdf [Accessed 05 May 2015]

Kent Hakkından Müştereklerimize Kentsel Muhalefet Tartışmaları: Sınırlar ve İmkanlar

The Urban Movements Debate, from Right to the City to Commons: Limits and Possibilities

Özlem ÇELİK

ÖZ

Dünyanın farklı yerlerinde bulunan birçok kentinde son onbeş yılda, emlak balonu yaratan ve belli sınıfların yaşam alanlarından zorla yerinden edilmesi ile sonuçlanan tepeden inme soylulaştırma projelerinden kentsel dönüşüm adı altında üretilen lüks toplu konut projelerine kadar neoliberal kentsel yeniden yapılanmaya şahitlik edilmekte. Bu geçtiğimiz süreç, yoğun ve örgütlü bir zeminde kaybedenlerce sokak protestoları ve çeşitli eylemliliklerle yanıtlandı. Yerinden zorla edilmeleri takiben, özelleştirmelerle kamuya ait ortak alanların da çitlenerek sermayenin kullanımına açıldığı bir sürece tanık olundu. Bu kez, bu alanların kullanıcıları, ortak alanlarını geri talep etmek ve de sermayeye terk etmemek için bu süreci işgal et hareketleri ile yanıtladı. Bu yazı, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan bu sürecin örgütlenme pratiklerini teorik bir gözle ele alarak, mevcut toplumsal hareketlerin imkan ve sınırlılıklarını Kent Hakkı ve Müştereklerimiz literatürü içinden incelemektedir. Bu imkan ve sınırlılıklar doğrultusunda, alternatif bir mücadele yapısının olasılıklarını tartışmaya açmaktadır. Yazı, çeşitlenen eylem biçimleri ve örgütlenme yapısının analizi ile eleştirel kentsel çalışmalar literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: İkel birikim; kent hakkı; kentsel mücadele; müştereklerimiz.

ABSTRACT

In the last 15 years, many cities in different parts of the world have witnessed various facets of neoliberal urban restructuring, from top-down gentrification projects, to mass housing projects causing a real estate bubble, and the eviction of present dwellers. The response has often been street protests and other activities initiated by the dwellers. The same sort of eviction processes have been seen across the world, followed by the widespread privatization of common lands. The Occupy Movements have reacted to the privatization of common lands in many cities of the world. This paper is an analysis of the theoretical background of such movements and a discussion of the limits and possibilities of the Right to the City (RTC) and Commons literature. The aim of the article is to contribute to the literature of critical urban studies by analyzing different interpretations and providing an overview of how these varied conceptualizations shape activism.

Keywords: Primitive accumulation; right to the city; urban struggles; commons.

Yaşar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir

Başvuru tarihi: 27 Mart 2017 - Kabul tarihi: 07 Ekim 2017

İletişim: Özlem ÇELİK. **e-posta:** ozlemcelik.mail@gmail.com

© 2017 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2017 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Kent hakkı kavramının ilk kullanımı Paris'teki 1968 öğrenci ayaklanmasının tam öncesinde Henri Lefebvre tarafından ortaya atıldı. Kent alanında bu zamana kadar göz ardı edilen kente yönelen yatırımlar ve kentteki sosyal yaşam ve kültürün sınıfsal temellere büründüğünü iddia eden Lefebvre, söz konusu dinamikleri kent hakkı kavramı kapsamında tartışmaya açtı. 2000'li yıllara kadar sessizliğini koruyan kavram, yaygın olarak yeniden kullanılmaya dünyanın farklı coğrafyalarında ve de birbirinden ayrı yürütülen çeşitli küreselleşme karşıtı hareketlerin bir araya geldiği Dünya Sosyal Forumlarında başladı. Kavram, ilk Forum'dan bugüne kadar sosyal adalet talebinin sloganı olarak hareketlerin ortak bir ekseninde bir araya gelmesi için kullanıldı. Porto Alegre'de yapılan Forum'da kavram ilk defa küresel bir düzleme taşınırken,¹ yine Porto Alegre'de yapılan beşinci Forum'da 700 aktivistin bilfiil katıldığı kent hakkı çalıştay gerçekleştirilmiştir.² 2007 yılında Amerika'daki Sosyal Forum'da mahalle örgütlenmelerinin Kent Hakkı İttifakı olarak bir araya gelip diğer toplumsal yeniden üretim alanlarını da kapsayacak biçimde yoksulların konutları ve kamusal mekanın ortak kullanımı üzerine ortak kampanyalarda yeniden karşımıza çıkmaktadır.³ Diğer taraftan kent hakkı tartışması kamusal alan kullanımının toplumun tüm kesimlerinin kullanımı önünde önemli ölçüde sınırlamalar getirmesinden beisle kamusal alanların kullanımı hakkı kapsamında yeniden tartışmaya açılmıştır.⁴

Bu yeni ittifakların kurulumunda, 2000 yılından itibaren konut piyasasının finansal yapıyla daha fazla eklemlendiği bir dönemin açılması ve bu eklemlenmenin ardındaki iki temel faktör olduğu iddia edilebilir. İlk dinamik, konutun kullanım değerinin yanında değişim değerinin öne çıkaran ve konut ediniminin salt barınma ihtiyacını karşılamakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda konutun bizzat metaya dönüşmesinin önünü açan piyasa temelli bir konut finansman modelinin gelişmesidir. Eklemlenmenin ardındaki ikinci faktör ise düşük faizli-uzun vadeli ipotekli konut kredisi sistemi olan mortgage kredi şartlarının daha esnek hale getirilmesi, peşinatların düşürülmesi ya da tamamen ortadan kaldırılması ve kredi alacakların kredibilite sağlama şartlarında zayıflatma gibi yeni düzenlemelerdi. 2011'den itibaren farklı ve çok sayıda ülkede çeşitli ayaklanmalar ve halk hareketlerinin ortaya çıktığı bir dönemin de başlangıcı oldu. Bu hareketler bireysel kayıpların doğrudan yaşandığı konut balonunun patlaması krizine eşlik eden özelleştirme, ortak alanların kamuya kapatılması, mekânsal denetim ve polis kontrolünde artışın da büyük ölçüde etkisi ile 2011 öncesi 'kent hakkı' etrafında örgütlenen mücadelenin de farklı bir hatta geçmesinin arkasındaki itki oldu. Bu yeni hat, 'kent hakkı' gibi ama kent hakkı tartışması ölçeğinden

daha kapsamlı bir toplumsal katmanın taleplerini üretebileceği 'müştereklerimiz' tartışması ile örüldü.

Dünyada yaşanan bu dönüşüm Türkiye'deki kentsel mücadele biçimlerine de rengini vermeye başladı. Özellikle, 2004 yılından itibaren gündeme gelen kentsel dönüşüm projeleri, kentsel dönüşüm alanı ilan edilen mahallelerde örgütlü bir direniş ile karşılandı. Özellikle de 2010 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen Avrupa Sosyal Forumu'nun⁵ ana gündemi olan kentsel dönüşüm süreciyle yerinden edilmeler karşısında toplumsal muhalefet ve yerel direniş örgütlemeleri, bir süredir akademik ve politik alanda tartışmaların eksenini belirleyen 'kent hakkı' kavramının daha geniş çevrelerce tartışmaya açılmasını sağladı. Gezi süreci ile ise gündemimize giren müştereklerimiz tartışmasını anlamamız açısından da önemli bir başlangıç noktasını oluşturdu.

Bu yazı, güncel kentsel mücadele pratikleri ile gündemimizde yerini alan kent hakkı ve müştereklerimiz kavramsallaştırmalarının teorik arka planını tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Bu iki kavram, kentsel mücadelenin farklı uğraklarında tartışmaya açılmaları ardındaki dinamikler, kavramların ilk ortaya çıkışı, yeniden tartışılması ve kent yazını ve politik mücadelede sunduğu imkan ve sınırlıklar bağlamında ele alınacaktır. Yazının ilk bölümü kent hakkı kavramını, ikinci bölümü müştereklerimiz kavramını ve de son bölümü bu iki kavramın bize sunduğu imkan ve sınırlıkları irdeleyecektir.

Kent Hakkı Kimin Hakkı?

Lefebvre, kent hakkı kavramını Kent Hakkı⁶ makalesi ve Kentsel Devrim⁷ kitabında ele alırken, bir yandan kent alanının sermaye birikimi için önemli hale geldiğini ifade etmiş, öte yandan sosyal yaşam ve kültürün de sınıfsal temellere oturduğunu ortaya koymuştu. Lefebvre bu kavramsallaştırma ile konut, sokak yaşamı, ulaşım biçimleri, ticari binalar ve kültürel yapılar gibi kapitalizmin sosyal ve kültürel dolayımına karşı bir eleştiri ve sosyalist bir politika geliştirmeyi amaçladı. Bu politika, salt kültürel çalışmalar perspektifinden değil, yaşamın bu dolayımını ekonomi-politiğe içkin bir şekilde ele alan ve kültürel çalışmaları da kesen bir eksen üzerine oturtulmuştu. Kent, herkesin beraber yaşadığı bir alan ve kentte yaşayanların kentsel politik yaşama katılabilirlikleri bir yer olarak tahayyül edilmişti. Bu tahayyülün ayrılmaz bir parçası olarak da kent hakkı kavramını ortaya atan Lefebvre, bu kavramın ifade özgürlüğü, oy kullanma gibi politik hakların üstünde bir hak olduğunu iddia eder. Böylece kentte yaşayanların kentin inşasında tam bir politik katılımı mümkün kılınacaktır. Lefebvre'in kavramsallaştırmalarını daha çok ideal bir kent tanımını temel alarak yapmış olduğundan sözünü ettiği kentlinin bilfiil katılımının örgütleneceği kent hakkı talebi çok daha soyut bir düzlemde kalmaktadır.

¹ Kuymulu, 2013.

³ Harvey, 2012; Smith, 2014.

² Osorio, 2006; Fernandes, 2007.

⁴ Mitchell, 2003.

⁵ İstanbul Kent Hareketleri, 2010.

⁷ Lefebvre, 1970/2003.

⁶ Lefebvre, 1968/1996.

Kent hakkı kavramı eleştirel akademik kentleşme alanından ve de aktivizminden Lefebvre'in kavramı ortaya atması ardından geçen otuz yılda büyük ölçüde yok oldu ve tartışma konusu olmaktan çıktı. Ancak 2000'li yıllarda kavram, kent merkezlerinde yaşanan kentsel dönüşüm ve soylulaştırma süreçlerinde yerinden edilmeye karşı karşıya kalan yoksulların kendi yaşam mekanlarında kalmaları ve tüm toplumsal grupların kamusal mekanları kullanabilmeleri temelinde yeniden gündeme geldi. Kavramın güncel kullanımını farklı yaklaşımlar tarafından benimsendi. Bu yaklaşımlar, (i) insan hakkı temelli kent hakkı kavramsallaştırması içinde kolektif politik bir hak olarak kent hakkı, diğer bir deyişle yaşamı örgütlenme temelli bir hak,⁸ (ii) kullanım ve değişim değeri tartışması kapsamında kent hakkı⁹ ve (iii) toplumsal ilişkiler içinden kaynak ve mekanların kurulum, dağıtım ve de kullanımını temel alan kent hakkı kavramsallaştırmalarını¹⁰ içerir.

Bu yaklaşımlardan (i) ilki insan hakkı temellidir. Hak temelli bir yaklaşım içsel olarak liberal bir yaklaşımda temellenmektedir. Örneğin, bireysel haklara (konut sahipliği hakkı vb.) ya da belli bir hakka (barınma, su, vb.) odaklanan bu yaklaşım kolektif bir yaklaşımı dışlama riski taşır. Bu risk, bireysel ve mülkiyet temelli çözümlerin önünü açabilir.¹¹

David Harvey 2008 yılında yazdığı makalesinde kavramı yeniden tartışmaya açmıştır. Böylece, kent hakkı kavramının bireysel hak temelli bir kavram olarak kullanılmasının ötesine geçebilmiştir. Harvey, kentsel ekonomik kaynakların kontrolünün ele geçirilmesi için yürütülen ortak mücadelenin bireysel vatandaşlık haklarının ötesinde olduğunu savlar. Yazıda, endüstriyel kapitalizmin tarihinde yapıyı çevreye yapılan yatırımın rolüne odaklanır. Bu rolün, özellikle sermayenin birikim fazlasının kentsel yapıyı çevreye büyük yatırımlar olarak yapıldığını ortaya koyar. Ancak, bu yatırımların aynı zamanda finansal sermayeye dayalı borçları silmek için kullanıldığını iddia eder. Bu nedenle, mülkiyet ve para sermayesi arasındaki ilişkinin kent hakkı kavramına yansması, kent hakkının finans sermayesini göz önüne alan küresel bir mücadele olması gerektiğidir. Harvey'in temel vurgusu aslen yapıyı çevreye yatırımın kontrolü üzerinedir. Harvey, insan hakkı temelli bir yaklaşımı başlangıç noktası kabul ettiğinden, ancak liberal yaklaşımın bireysel insan hakkı temelli yaklaşımının tuzağına düşmemek için kent hakkı talebini bireysel yerine kolektif bir hak olarak tanımlar. Ancak Harvey'in yaklaşımı hem bireylerin bireysel haklarını gözetirken, kent haklarının kolektif haklar altında ele alınmasını iddia etmesi bir çelişki yaratmaktadır. Kuymulu,¹² Harvey'in yaklaşımındaki bu çelişkiyi kolektif bireyselcilik olarak tanımlar. Bu tanımlamanın vurgusu hakların hem kolektif hem de bireysel olarak nasıl talep edileceğinin

ardındaki soru işaretine odaklanır. Bu nedenle, Harvey'in yaklaşımı kentsel süreçte birikmiş sermayenin demokratik olarak nasıl kullanılacağını aşamaz.

(ii) Harvey'e getirilen yukarıdaki eleştirinin kapsamlı bir çerçevesini kuran, kent hakkı kavramının ikinci kullanımı, değişim değeri odaklı olan bir kent hakkı kavramıdır. Bu yaklaşım, kent hakkı kavramını toplumsal ilişkilerin kurulumunun bir anı olarak yeniden yorumlar. Diğer bir deyişle, kentsel mekanda filizlenen temel mücadeleleri toplumsal ilişkilerin ekonomi-politiği üzerinden ele almaktadır. Bu yaklaşım, kent hakkını birey ya da kolektif bireyselcilik temelli haklar, ya da kentsel yayılmanın artı değerinin demokratik yönetimi ile sınırlı tutmaz. Farklı bir bakış açısıyla, kent hakkını Lefebvre'i izleyerek kentsel mekanın kullanım değeri ve kenti kullanan sakinlerinin haklarını talep etmesi üzerinden yeniden yorumlar.¹³ Bu yaklaşım Lefebvre'in kent hakkı kavramsallaştırmasına 'değer' kavramının eklenmesini önerir.¹⁴ Kapitalizmin temel çelişkinin kullanım değeri ile değişim değeri arasında olduğunu kabul eder. Ancak değişim değerinin kullanım değeri karşısında ayrıcalıklı bir konumda olmasının da kullanıcılar üzerinde baskı kurma aracı olan bir kapitalist strateji olduğunu savlar.

(iii) Kent hakkı kavramına son yaklaşım, Gough'un,¹⁵ Lefebvre ve Harvey'in kullandığı biçimiyle kent hakkı kavramını esasen temelde politik bir hak olmadığını iddia ettiği yaklaşımıdır. Gough'a göre, Harvey ve Lefebvre, kent hakkını yerel seçimlerde oy kullanma, mahalle forumu ve benzerlerine katılmak olarak değil, aksine yerel ölçekteki önemli ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlere katılım olarak kavramsallaştırdıklarını ortaya atar. Ancak, bu öneriyi herhangi bir esasa dayandırmak için, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerin somut olarak analiz edilmesine ihtiyaç duyar; ve bu sosyal süreçler politik haklara göre farklı bir düzendedirler. Gough, döneminde Lefebvre'in kavramı işçilerin toplumsal kaynaklar üzerinde hakimiyeti yerine haklar üzerinden tarif ettiğini iddia eder. Gough kavramın mevcut kullanımının dayandığı eşitlikçi bir kentleşme, çalışma hakkı, gerekli yerlere ulaşma hakkı, sağlık, eğitim ve konut hakkı gibi somut kaynaklar üzerindeki hakkı talep ederek ilerleyemeyeceğini öne sürer. Çünkü bu taleplerin, hangi kalitede iş, sağlık hizmeti ve konut gibi soruların yanıtını veremeyeceğini ve taleplerin bu nedenle zayıf kalacağını savlar. Gough'a göre bu sorular, yerel radikal politikaların somut finansal kaynaklarını, üretimin örgütlenmesini, mülkiyet biçimlerini ve ihtiyaçları dikkate almak zorunda olduğunu gösterir.

Gough,¹⁶ kentin demokratik sosyalizasyonu kavramına geri döner ve bu kavramla, bir tarafta üretimin bilgisini ve diğer tarafta ihtiyaçları geliştiren kolektif örgütlenmelerin ortak bir mücadele hattı örmesinin altını çizer. Böyle bir kavramsallaştırma, işçi sınıfının farklı kesimlerinin, hem

⁸ Harvey, 2012; Lefebvre, 1968/1996, 2014.

Mayer, 2009.

¹¹ Krş. Sadri, 2013; UN-Habitat,

⁹ Kuymulu, 2013.

2002a; 2002b.

¹⁰ Çelik, 2014; Gough, 2014; Smith, ¹² Kuymulu, 2013, s. 927-8.

¹³ Kuymulu, 2013. ¹⁴ Kuymulu, 2013. ¹⁵ Gough, 2014. ¹⁶ Gough, 2014.

üretici hem de kullanıcı olarak da katılımını sağlayacaktır. Harvey'in tartıştığı, 'kentleşme sürecini yeniden şekillendirmek için kolektif gücün uygulamasını gerektirir' savına katılırken, Harvey'in tüm bunları 'insan hakkı' olarak görmesine itiraz eder. Bu bağlamda, işçi sınıfının gücünün zorla elde edilen kaynaklar ve sermayeden alınan güç ile geliştiğini ve böylece niteliksel yeni toplumsal ilişkiler ve kaynaklar üzerinde hakimiyetinin geliştiğini ortaya koyar. Gough'a göre, bu, 'kent hakkı' sloganı yerine 'kent için halkçı planlama' sloganıyla ileriye götürülebilir. Gough, en temelde kent hakkı kavramını insan hakkı yani politik bir hak olarak değil, toplumsal ilişkiler içinde kaynakların ve mekanların nasıl kurulduğu, dağıtıldığı ve kullanıldığı soruları etrafında ele almak gerektiğini vurgular.

Kent hakkı tartışmasının önümüze açtığı bu üç bakış açısı 2000'li yıllardan itibaren yerel ve uluslararası eylemliliklerle örülen kentsel muhalefet ve mücadelelerin temel hattının kurulmasında önemli rol oynarken, yoksunlaştırmanın yoğun bir saldırı ile yaşandığı ve yerinden edilmenin sadece barınma temelli olmadığı 2010 sonrası yıllarda müştereklerimiz tartışması önemli bir gündem haline geldi.

Müştereklerimiz Tartışması: İkel Birikim'i Yeniden Düşünmek

Türkiye'de müştereklerimiz kavramının güncel kullanımlarının önünü açan en büyük etkenlerden biri, Gezi Parkı'nda başlayan işgal ve yaratıcı eylemliliklerin Gezi'den önce ve sonra dünyanın farklı coğrafyalarında benzer bir biçimde ortaya çıkmasıydı. Farklı amaç ve talepleri içinde barındırsa da Occupy Wall Street'ten, Tunus, Tahrir, Sao Paulo isyanlarına Taksim'deki deneyimin bir benzeri olarak meydanlarda toplanan halkın meydanı terk etmeden günlerce orada kalmakta ısrar etmesi ve dayanışmacı ekonomik ilişkilerle toplumsal yeniden kurmayı müşterekleştirme yoluyla deneyimlemesi bu zamana kadar bütünlüklü hareket etme kabiliyetinden yoksun kalmış ekoloji, feminist, emek, konut ve kent mücadelelerini de yanyana getirdi. Oysa kavramın tarihsel kökleri, kapitalizmin tarihi kadar eskilere uzanmaktadır.

Müştereklerimiz tartışmasının arka planı Marx'ın Kapital'de İngiltere kırsalındaki müşterekler olan mera, açık tarla ve otlakların, çitlenerek özel mülkiyete tabi tutulup topluluk kullanımına kapatılmasını konu etmesinde yatar. Dönemin çitleme hareketi toprağın metalaştırılmasının yanı sıra topraktan koparılarak, ortak varlıklardan yoksun bırakılanların emeğinden başka satacak hiçbir şeyinin kalmadığı yani işçileştiği süreçte kapitalist sistemin ikel birikiminin de miladi olacaktır. Marx'ta ikel birikim kavramı kapitalist üretimin gerektirdiği daha önceden birikmiş bir miktar sermayenin üretim sürecine katılmasına işaret eder.¹⁷ Marx, bu birikimi sermayenin gelişiminin önkoşulu olarak tanımlamaktadır.¹⁸

Marx ikel birikimi, üreticilerin ve üretim araçlarının birbirinden ayrılmasının tarihsel süreci olarak tanımlar. Marx'ın bu kavramsallaştırmasını yorumlayan iki temel tartışmanın ilki Lenin'in insanların üretim araçlarından ayrılması ve bunun tarihsel ve geçici olarak tarif edildiği 'tarihsel ikel birikim' yaklaşımıdır.¹⁹ Kavramın ikinci yorumu ise Rosa Luxemburg²⁰ tarafından geliştirilen ve ikel birikimin belirli bir zamana ve mekâna özgü olarak ortaya çıktığını iddia eder. Böylece kapitalizm farklı coğrafyalar boyunca oluşacaktır. Bu nedenle, Luxemburg'a göre, ikel birikim kapitalist üretimin hem önkoşulu hem de sürekliliğinin koşuludur.²¹ Bu tartışmalar kapsamında ikel birikim kavramı kapitalizmi anlamak için kavramın tekrarlayan karakteri ve de kapitalizme alternatif oluşturma anlamında geçim araçlarına doğrudan erişim hedefi ile de politik bir mesele olma²² temelinde ele alınabilir. Böylece, ikel birikim teorisi hem tarihsel hem de devamlı bir süreç olarak kavranabilir.

Buradan hareketle, ikel birikimin özgünlüğü Luxemburg²³ ve Amin'in²⁴ iddia ettiği gibi kalıcı bir birikim olmasında değil, daha karmaşık bir yapıyı önümüze seren, ikel birikimin kapitalizmin hem önvarsayımı hem de sonuçlarından biri olmasındadır. Önvarsayım olan ikel birikim, kapitalist ilişkilerin sonuçlarından birine dönüşürken diyalektik bir yol izler. Bu da Marx'ın 'toplumsal yeniden üretim sürecinin her önkoşulu aynı zamanda onun bir sonucudur ve sonuçlarından her biri de aynı zamanda onun bir önkoşulu olarak görünür'²⁵ savına dayanır. İkel birikimin kapitalizmdeki kurucu rolü yalnızca görünüşte ortadan kaybolmuştur, kendinin yeniden üretimi ile tekrar görünür olur, ancak bu 'askıda' kalma hali, ikel birikimin kapitalist toplumsal ilişkilerin üretilmesi sürecinin her anına içsel olarak gömülü olduğu gerçeğini değiştirmez. İkel birikimin kapitalist birikim içinde askıda olması kapitalist toplumsal ilişkilerin üretilmesinin iki temel veçhesinde görünür: el koyma (yoksunlaştırma) yoluyla birikim ve özgür emeğin sömürüsü yoluyla birikim.²⁶ Bu iki farklı görüngü yukarıda Marx'ın sözünü ettiği ve diyalektiğin temel prensibini kuran önkoşul ve sonuç arasındaki bağı kuran kapitalist toplumsal ilişkilerin farklı biçimleridir.

İkel birikim tartışmasının yeniden gündeme gelmesi ardında David Harvey'in²⁷ ikel birikimin tüm kapitalist birikimin temeli olduğu ve özellikle de kriz dönemlerinde yoksunlaşma²⁸ yoluyla birikim yani ikel birikimin tekrarlanması zorunluluğu vurgusu vardır. Harvey,²⁹ yoksunlaşma

¹⁹ Lenin, 1960.

²⁰ Luxemburg, 1963.

²¹ De Angelis, 2014, s. 92-93.

²² De Angelis, 2014, s. 94.

²³ Luxemburg, 1963.

²⁴ Amin, 1974.

²⁵ Marx, 1973.; s. 471.

²⁶ Bonefeld, 2014.

²⁷ Harvey, 2004.

²⁸ Mülksüzleştirme yoluyla birikim olarak çevrilmiş olan kavram bu makalede 'yoksunlaştırma' olarak kullanılacaktır. Çeviriye getirilen bu farklı yorum kolektif bir mülk olan alanların bir bireye ait olmaması nedeni ile basitçe sahip olunan bir mülkün artık sahibi olamama değil, kolektif kullanıma açık olan bir mülkün kullanımından yoksun bırakılmak anlamına gelmesi nedeni ile tercih edilmiştir.

²⁹ Harvey, 2004.

¹⁷ De Angelis, 2014, s. 95.

¹⁸ De Angelis, 2014, s. 95.

yoluyla birikimin sadece aşırı birikim krizini aşmak için tekrar etmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda birikimin de baskın biçimi haline geldiğini ortaya atar. Ancak bu devamlılık salt üreticilerin üretim ve geçim araçlarından ayrılmasına dayanmaz, aynı zamanda: toprağın özelleştirilmesi ve köylü nüfusların güç kullanarak dışarı atılması; çeşitli mülkiyet hakları biçimlerinin dışlayıcı özel mülkiyet ilişkilerine dönüşmesi; genel hakların bastırılması; emek gücünün metalaşması ve alternatif, yerli üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması; özellikle toprağın parasallaşması dahil olmak üzere değerlere el konulması; köle ticareti; borç sistemi ve son olarak kredi sistemi³⁰ pratiklerini de içerir. Harvey'e göre bugüne kadar yaşanan kamunun elinde olan sağlık, eğitim gibi hizmet ve mekanların özelleştirilmesi ve şirketleştirilmesi toplumsal müştereklerin çitlenmesi formunda yeni bir dalga olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹ Yoksunlaştırma süreçleri, küresel sistem içinde giderek daha da merkezi hale gelirken, geniş çaplı direnişler ve küreselleşme karşıtı hareketlerin de çekirdeğini oluşturan politik tartışma haline gelmiştir. Bu direnişler kuvvetli bir muhalefeti toplarken, geleneksel olarak sosyalist bir gelecek tahayyülüne dayanan işçi sınıfı mücadelesinden de radikal biçimde farklılaşır. Harvey'e³² göre, bu farklılaşma değişik mücadele hatlarından kurulurken, aynı zamanda da her direniş bir uğrak olarak alınırsa, içinde imkanları barındırdığı gibi iniş çıkışlar ve belirsizlikler de taşır.

Yukarıdaki tartışmayı takiben, ilkel birikimin güncel yorumlarının iki dinamiğe odaklanarak gündeme getirildiğini söyleyebiliriz: (i) kapitalist yeniden üretimin genişlemeci doğasından³³ ya da (ii) emeğin sermayeye tabi kılınmasının ardındaki araç olduğundan.³⁴ Bu iki dinamik, proleterleşmeyi odağına alır ve ilkel birikimi hem kapitalizmin bir önvarsayımı hem de sermayenin yeniden üretimi için gerekli bir unsur olarak görür.³⁵ Ancak, Bonefeld'e göre³⁶ yukarıda tartışılan yaklaşımlar ilkel birikimin kapitalist toplumsal ilişkiler için kurucu bir önvarsayım olduğuna hiç değinmez. Oysa, bu kurucu önvarsayımın kabulü bize aynı zamanda özgür ücretli emekçinin üretim araçlarından kopararak özgürlüğünü nasıl kaybettiğini gösterecektir.

Harvey, sermayenin kurulumunun önvarsayımı olarak ilkel birikimi analizlerinde tarihsel bir uğrak olarak tanımlarken, bu kurulumun sonuçlarının çeşitliliğine odaklanır. Ancak Harvey'in analizi önvarsayım olarak gerekli olan ilkel birikim ile ilkel birikimin yeniden üretilmesini iki ayrı süreç olarak gördüğünden, önvarsayım ve yeniden üretimin sonuçları arasındaki ilişkiyi diyalektik bir ilişki olarak görmez. Oysa, yukarıda da değinildiği gibi De Angelis ve Harvey'in ilkel birikim kavramsallaştırmalarını eleştiren Bonefeld, ilkel birikimin kapitalizmin ön koşulu ve onun genişletilmiş

anlamı olarak yeniden üretimin emperyalist bir sonucu olmadığını iddia eder. Bonefeld'e göre, ilkel birikim kavramı emeğin üretim araçlarından ayrılmasında temellendiğini iddia eder. İlkel birikimin sürekliliği ise, emeğin üretim araçlarından ayrılmasının yeniden üretimidir. Bu yeniden üretimin de sadece kapitalist toplumsal ilişkiler içinde olabileceğini savlar. Bu nedenle, emeğin üretimin araçlarından koparılmasını aşmayı hedefleyen politik bir örgütlenmenin zemini Marx'ın da iddia ettiği gibi üretim araçlarının kamusallaştırılmasıyla değil, toplumsallaştırılması yoluyla gerçekleştirilebilir.³⁷

İşgal et hareketleri ve müşterekleri geri alma temelli mücadeleler 2008 krizi ile birlikte tüm dünyada yaygınlaşmaya başladı. Yukarıda kent hakkı ve müştereklerimiz kavramsal tartışmalarının bize sunduğu izlerle, sermayenin kentlere yönelik bu yoğun ilgisi ve bu ilginin açığa çıkardığı krizlerin bedelini en ağır biçimde ödeyen emekçi sınıfların kurmaya çalıştığı yerel bir örgütlenmenin imkan ve sınırlılıkları bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

'İşgal Et' ve 'Müştereklerimiz' Mücadeleleri: İmkanlar ve Kısıtlar

Kenti merkezine alan sınıf mücadelelerinin tarihi Paris'te 1789'dan bu yana 1968'in kent temelli hareketleri (Paris, Chicago, Meksika, Bangkok, Prag Baharı ve Madrid mahalle derneklerinin yükselişi) ve yakın dönemde de 1999 Seattle küreselleşme karşıtı hareketi takiben Kahire'nin Tahrir Meydanı'nda, ABD'de, Madrid'de, Barselona'da, Atina'da kitlesel protesto hareketleri, Meksika ve Bolivya'da devrimci hareketler ve ayaklanmalar, Buenos Aires ve Şili'de içerdiği farklı ayaklanmalar ile gerçekleşmektedir.³⁸ Bu hareketlerin tarihinde de görüldüğü gibi kent merkezli hareketler tek bir kentin merkezine sıkışıp kalmamış, farklı ülkelerin kentlerine sıçrayarak, direnişi dünyanın farklı coğrafyalarına yayabilme kapasitesine de sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Geçtiğimiz yıllara baktığımızda ise 18.yy'dan bugüne yaygın bir biçimde yaşanan kent merkezli hareketlerin bir başka biçimi olan 'işgal et' hareketleri³⁹ Türkiye'de de Gezi Parkı direnişi ile deneyimlendi. Kent hakkının talebi sloganıyla yola çıkan hareketler, işgal et hareketiyle müşterekler talebine doğru odaklanarak kaydırmışlardır. İşgal et ve müştereklerimiz mücadelelerinin ve de bu mücadelelerin teorik arka planını oluşturan kent hakkı ve müştereklerimiz literatürünün kısıt ve imkanlarını ele almak bize gelecek örgütlenme pratiklerine ve de bu örgütlenmelerin temellerine dair ipuçları sunacaktır. Kenti merkezine alan mücadelelerin yükselişe geçtiği anlarda hareketleri tarif etme, anlama ve gelecek mücadelelere miras bırakma çabası, son dönemde Türkiye'de yazılan çok sayıda makale

³⁰ Harvey, 2004, s. 36-37.

³³ Harvey, 2004.

³⁶ Bonefeld, 2014.

³¹ Harvey, 2004.

³⁴ De Angelis, 2001.

³² Harvey, 2004.

³⁵ Bonefeld, 2014.

³⁷ Bonefeld, 2014.

Goldstone, 2015.

³⁸ Harvey, 2013, s. 171-2; Milkman, ³⁹ Harvey, 2013, s. 172-3. Luce ve Lewis, 2015; Castells, 2015;

ve kitaptan⁴⁰ da anlaşılacağı üzere, çoklukla soyut düzlemde bir örgütlenme modeli geliştirmekte sınırlı kalmaktadır. Bu sınırlılık, yukarıda sözü edilen teorik olarak farklı bakış açılarının izinde dört temelde ele alınabilir: mesele-odaklı; reformist; ölçekler-arasılıktan yoksun ve anti-neoliberal ve krize-cevap temelli mücadeleler.

(i) Mesele-odaklı mücadele yapısı: Son dönem mücadelelerin belli bir mesele etrafında örgütlendiği ve de bu mesele sönmüldüğünde mücadelenin de zeminini kaybettiği görülmektedir. Böylesi bir örgütlenme yapısının ardında kitlesel örgütlenme pratiklerinin 1980'li yıllarda işçi mücadelesinin, neoliberalizmin toplumsal hayatı şekillendirmeye başlaması ile birlikte, sert müdahalelerle disipline edilmesinin payı olduğu söylenebilir. Belli bir mesele etrafında örgütlenmek karar alma süreçlerini hızlandırırken, meselenin süresi, mekanı, katılımcıları ile kısıtlı yani geçici bir örgütlenme yapısını da kendiliğinden kurmaktadır. Yeşil hareket, ucuz-bedava ulaşım, barınma hakkı talepli hareketler gibi belli bir mesele etrafında bir araya gelen örgütlenmelerden oluşan farklı hareketlerin oluşturduğu bir hareket bütünüdür. Bu; geleneksel sol, meslek örgütleri gibi örgütlenme yapılarının buharlaştığı anlamına gelmez, ancak daha dağınık bir yapılanmanın bir araya gelmesi olarak görülebilir. Böylece, mahalleliler, öğrenciler gibi meseleden doğrudan etkilenen bireyler bir grup olarak bir araya gelip kararı değiştirmek için farklı eylemliliklerle geçici bir örgütlenme kurarlar. Böylesi bir örgütlenme yapısı, sistematik bir sürecin parçası olan meselelere sınırlı bir karşı mücadele örgütlemesi bakımından sınırlılıklar taşımaktadır.

Son dönemde farklı coğrafyalardaki farklı ya da benzer meseleler etrafında örgütlenen grupların ortak bir mücadele hattı kurma çabaları olduğunu iddia edenler olacaktır. Ancak Harvey'in⁴¹ ortaya koyduğu gibi kenti merkezine alan direnişlerin tek bir amaç etrafında örgütlenmekten çok hareketlerin hareketi denilebilecek bir biçimle örgütleniyor olmasındandır. Kentsel toplumsal hareketlerin hareketleri olarak kavramsallaştırılması bu grupların taleplerinin haklar ve yurttaşlık/hemşehrlik temelli olmasından da beslenmektedir. Bu bizi aynı zamanda yazının başında bu çerçevede hakim bir şekilde kullanılan kent hakkı kavramı tartışmasına geri taşıyan altyapılardan biridir. Harvey⁴² kent hakkı kavramını bir bireyin ya da grubun kentte varolan kaynaklara erişim hakkından daha fazlası olan ve kentin yeniden yaratılmasını talep ettiğini vurgularak, bu kapsamda bir değişimin de ancak kolektif bir baskı ile gerçekleşebileceğini önerdiğinden kent hakkının da bireysel bir haktan çok kolektif bir hak olduğunu iddia eder.

Ancak bu kolektif hakkın hangi temelde inşaa edileceği ve yoksunlaşma yolu ile birikimin çalışan sınıfların farklı kesimleri için yarattığı farklı düzeylerde borçlanma, üretim yapacağı alanlardan yoksun kalma gibi farklı taleplerinin nasıl ortaklaştırılacağı bir soru olarak durmaktadır. Harvey, bu sorun alanlarını da daha tekil analizlerle aşabilme ihtimalimiz üzerinde durur ve bunun hazır bir formülü olmadığını inşaa edilmesinin gerekliliğini vurgular.⁴³ Hareketlerin hareketlerinin sınırlılıkları tartışmasında Harvey'in gözardı ettiği önemli bir nokta parçalı ve mesele odaklı bir birlikteliğin bir kolektif olarak değil insanlar toplamı olarak temellenmesidir. Bu yapının en berrak olarak görüldüğü örneklerden biri (mahalle) forumlardır. Forumlar, alternatif tartışma mekanizmaları ile her bir bireyin öznelliğini muhafaza etmek adına temsiliyet ve hiyerarşi gibi kavramları aşmayı hedeflemekte ancak belli bir politik hat etrafında kolektif hareket etmenin temel taşlarını örmekten de bu mekanizma nedeni ile uzaklaşmaktadır. Böylesi bir yapılanma yukarıda sözü edilen mesele-odaklı örgütlenme biçiminin tartışma alanı olarak kurgulandığından kolektif karar almanın gerekleri önünde de bir sınırlılık yaratmaktadır.

(ii) Reformist mücadele yapısı: Mesele odaklı mücadele yapısı beraberinde belirli talepleri getirmekte ve bu talepler görece acil reformlarla sonuçlanma potansiyeli taşımaktadır. Bu reformlar, anlık taleplere yanıt verme olasılıkları nedeni ile kapitalist bir toplumda ulaşılması daha kolay talepleri karşılayabilirler ancak önemli kısıtlara da sahiptirler. Öncelikle reformlar özünde anti-kapitalist olmak durumunda olmadıklarından sistem içi iyileştirmelerle örgütlenme kapasitesini aşındırma riskini taşırlar. Yukarıda söz edildiği gibi, talep yerine getirildiğinde örgütlenmenin bir arada olma temelini ortadan kalkması söz konusu olabilir. Belirli bir coğrafya ve zamanla kısıtlandırılmış reform talepleri gerçekleştirilmesi kolay olmanın yanı sıra her yerde ve her zaman geçerli olmayacakları için ciddi sınırlılıklar taşımaktadırlar.

(iii) Ölçekler-arasılıktan yoksun mücadele yapısı: Kent hakkı ve müştereklerimiz temelli mücadele pratikleri yerel örgütlenme kapasitesine vurgu yaparken üst ölçeklerde ortak bir mücadele yürütme potansiyelinin nasıl kurulacağı sorusuna yanıt bulmakta zorlanmaktadır. Bu son dönem tartışmaların karşı karşıya kaldığı açmazlardan biri ölçek sorunu olarak karşımıza çıkar. Ölçek sorunu, Harvey'in⁴⁴ de müştereklerimiz temelli mücadelede işaret ettiği sorun alanlarından biriydi. Harvey'e⁴⁵ göre her farklı ölçekte kaynakların yönetilmesi çeşitlilik gösterir. Bu nedenle bir ölçek için üretilen bir çözüm diğer ölçeklerde karşılığını bulmayabilir. Örneğin bir mahalle ölçeğinde ortak alanlar sorunu için üretilen çözüm(ler) üst üste eklenerek kent ya da küresel ölçekte aynı imkanları sunmazlar. Bu aynı zamanda her ölçekteki mücadele yapılanmasında da farklılıklar arz

⁴⁰ Farklı bakış açıları ile Gezi ayaklanması üzerine yazılar için bkz: Çakır ve Aktükün, 2015; Fırat, 2014; Göztepe, 2013; Kara, Karaduman ve Dinçer, 2014; Madra, 2015; Ögütüle ve Göker, 2014; Sönmez, 2013; Şengül, 2015; Tonak, 2013; Tuğal, 2013; Uluğ ve Acar, 2014.

⁴¹ Harvey, 2013, s. 175.

⁴² Harvey, 2013, s. 197.

⁴³ Harvey, 2013.

⁴⁴ Harvey, 2013, s. 120.

⁴⁵ Harvey, 2013, s. 120.

edebilir. Mahalle ölçeğinde küçük ölçekli dayanışma pratiklerinin kolektif örgütlenmesinden gelen deneyim aynı biçimi ile küresel ölçekte bir yapıya biçilemez.⁴⁶ Talepler ve örgütlenme yapısı yerele odaklandıkça farklı meseleler etrafında küçük ve geçici örgütlenmeler oluşmakta ve sönmölenmekteyken, ölçeklerarası deneyim aktarımının eksikliği ve üst bir ölçekte ortak bir mücadele hattı örmeye doğru strateji ve mekanizmalar geliştirilmekte güdük kalınmaktadır.

(iv) Anti-neoliberal ve krize-cevap temelli mücadele yapısı: Sözkonusu mücadelelerin yukarıda sözü edilen ortak bir hattın sınırlılığı neoliberalizm karşıtı ve kriz anlarında çözüme yönelik iyileştirici önlemlerle sınırlı kalmaktadır. Kapitalizmin varoluşunu sarsmayı hedef alan bir mücadele hattından çok refah devletini geri çağırın ve devletin düzenleyici rolünün daha etkin çalışması yönünde baskılar kuran bir mücadele yürütölmektedir. Bu mücadelelerin talepleri kamulaştırma talepleri ile sınırlı kalmanın yanısıra kamusallaştırma tartışmalarını da müştereklerimiz temelli bir siyasetle yeniden tartışmaya açmıştır.⁴⁷ Kamulaştırma talepleri sosyal devleti geri çağırın ve emek sermaye ilişkisini sermayenin aleyhine çevirirken, emeğin yeniden üretimi alanında görece daha geniş imkanların yaratılmasının önünü açan bir yaklaşımdır. Ancak böylesi bir yaklaşım yukarıda tartışmaya açtığımız ilkel birikim ve kapitalizmin kökenleri tartışmasını gözardı eden ve talepleri en fazla sosyal devletin sınırlarına kadar çeker. Kamusallaştırma tartışması ve bu tartışmanın potansiyelleri üzerine bir tartışma yazının devamındaki imkanlar bölümünde ele alınacaktır.

Bu kısıtların yanı sıra, kent hakkı ve müştereklerimiz temelli kentsel mücadelelerin örgütlenme kapasitesi anlamında sunduğu imkanlardan ve bu imkanların örgütleyebileceği bir kentsel mücadelenin yapısının nasıl olabileceğine odaklanacağız.

(i) Kent mekanın sunduğu imkan: İşgal et hareketleri üzerine Harvey⁴⁸ iki noktaya dikkat çeker. Bunlardan ilki, kent mekanının kendisinin böylesi bir ayaklanmanın örgütlenmesine imkan verecek fiziksel yapıya sahip olmasıdır. Bu fiziksel yapı, örneğin en temelde, kolay erişilebilir bir kent meydanının varlığıdır. Tam da bu mekânsal yapının sunduğu imkanın farkında olan siyasi irade de bu fiziksel imkanı ortadan kaldırmaya yönelebilir. Bunun en somut örneğini İstanbul'da 1970'li yıllarda güçlü olan işçi mücadelesi için tarihsel bir anlam taşıyan ve 1977 1 Mayıs'ında 34 kişinin hayatını kaybettiği Taksim meydanının önce miting alanı olarak kullanımına izin verilmesinin ortadan kaldırılması, daha sonra da meydanın yeni bir kullanım biçimine hizmet etmek üzere planlanması olduğu söylenebilir. 1780-1940 yılları arasında varlığını sürdüren Topçuoğlu Kışlası'nın modeli temel alınarak bir alışveriş merkezi yapılması planı

Gezi Parkı direnişinin ilk ateşini de yakmıştır. Bu çerçevede düşünöldüğünde, Harvey'in sözünü ettiği imkan, sadece böylesi bir mekanın varlığının kentsel mücadeleye alan yaratması ile sınırlı kalmamakta aynı zamanda kentsel mücadeleye imkan tanıyan bir alanın ortadan kaldırılması ve kentsel belleğin yok edilmesi de bir direniş örgütlemeye imkan tanımaktadır.

(ii) Kentsel ekonomiyi sekteye uğratma kapasitesi: Harvey'e⁴⁹ göre önemli olan ikinci nokta ise, siyasi bir protestonun etkinliğinin kentsel ekonomiyi ne derece sekteye uğrattığı üzerinden değerlendirilmesidir. Burada sözü edilen durdurma ya da engellemeler, küçük ama kayda değer kazanımlar da olabilir. Örneğin inşaat şantiyelerinde işçilerin ücretlerinin ödenmediği durumlarda iş bırakma eylemleri emek-maliyet hesapları adına yatırımcının aleyhine sonuçlanacağından, hakların elde edilmesi için çok etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Böylesi bir eylemliliğin farklı meslek kollarında ve aynı anda yürütölməsi bu imkanı arttıracaktır. Bazı hakların geri kazanılması, ilerlemekte olan bir yeniden yapılandırılma sürecinin durdurulması –bazı durumlarda geçici sürelerle-(yolların kapatılması, barikatlar kurulması gibi) ve de kentsel mücadelelerde yeni ittifakların oluşumuna gebe olması açısından önemli kazanımlardır.

(ii) Farklı ölçeklerde mücadele: Ölçek tartışmasının işaret ettiği sorunları gösteren iki analiz yapmak mümkündür. İlk olarak, ölçek atlamasının yarattığı olumlu çıktıları da göz ardı etmemek önem kazanır. Ölçekler arası bir geçişkenlik ve ortak deneyim altında bir birikim bize göre yukarıda da vurgusunu yaptığımız, eylem repertuarının oluşturulması ve de kent ölçeğinden dünyanın farklı yerlerine bu eylemlerin yayılması, hem zengin bir repertuarın oluşmasına hem de küresel ölçekte benzer taktiklerle direnişlerin bastırılmasında güç kullanan devletlerin pratiklerine karşı hazırlıklı olunmasına da imkan vermiştir. Yerel ölçeğin sunduğu imkanlar olan birbirini tanıma, arkadaşlık, güven ilişkisi kurabilme, daha az enerji ve zaman harcayarak biraraya gelebilme üst ölçeklerde ulaşılması zor potansiyeller olacaktır. Bu nedenle yerel ölçekte biriktirebilecek olan güçlü bir örgütlenme kapasitesinin üst ölçeklere nasıl aktarılacağı, yerel ölçeğin de nasıl kullanılacağı ile doğrudan ilişkilidir. Ölçekler arasındaki bilgi, deneyim aktarımı ve ölçeklerarası bir örgütlenme yapısının kurulması güç ilişkilerinin değişmesinde önemli bir rol oynayabilir.⁵⁰

İkinci olarak, ölçeklerarası mücadelenin dinamik yapısı eyleyenler için önemli bir birikim olanağını getirmektedir. Kentsel dönüşüm sürecinde mahalle ya da ilçe ölçeğinde yürütölen mücadeleler, kentin merkezinde yer alan bir dönüşüm sürecinde mahallelerin ve ilçelerin sınırını aşabilir. Gezi Parkı'ndan filizlenen hareketin ülke geneline yayılması ve de farklı kentlerde benzer deneyimlerle yaşanması

⁴⁶ Harvey, 2013, s.120.

ve Genç, 2015; Ülger, 2015.

⁴⁷ Akçay ve Azizoğlu, 2014; 2015; Fırat ⁴⁸ Harvey, 2013.

⁴⁹ Harvey, 2013.

⁵⁰ Gough, 2014.

ardından, mahalle forumları ortaya çıkmıştır. Bu forumlar daha çok kent hakkı temelli mücadele ve tartışmalarının geliştirilmesine imkan sağlamıştır.⁵¹

(iv) İlkel birikim temelli kamusallaştırma: Kamusallaştırma tartışması müştereklerimiz temelli bir kentsel mücadele içinde ilkel birikimin güncel yorumları ile şekillenmektedir. Bu kapsamda kamusallaştırmanın imkanları, rekabetten azade bir özyönetim modeli ve mülkiyet sorununu aşma olarak ortaya atılmaktadır.⁵² Rekabetten azade bir özyönetim modeli, bir fabrika için uygulandığında, işçilerin karar alma süreçlerine bilfiil katılımı ve denetleme araçlarının salt devlet tarafından değil, devlet dışı mekanizmalardan oluşan bağımsız yapılarca yapılması anlamına gelmektedir.⁵³ Kamusallaştırma tartışması, siyasi iktidarı hedefleyen makro stratejiler ile yakın arkadaş grubu türü örgütlenme odaklarının hedeflediği kurtarılmış adacıklar olan mikro stratejiler ikilemenin boşlukta bıraktığı gri alanlara odaklanmaktadır. Bu gri alan, sadece talep eden değil aynı zamanda o talebin yerine getirilmesi için bilfiil özne olma durumunun kendisi olarak açıklanabilir.⁵⁴ Fırat ve Genç⁵⁵ tarafından özgüçlenme olarak ortaya atılan neoliberalizmin gündelik hayatlarımızda yarattığı parçalanma ve güçsüzleştirme yapısına karşı kolektif bir güçlenme pratiği kavramsallaştırması, söz konusu gri alanlarla da paralellikler taşımaktadır. Bu kavramsallaştırmaları daha somutlamak gerekirse, işgal evleri, bostanlar, sosyal merkezler gibi fiziki mekanlardan öte mahalle dayanışmaları, forumlar, üretim kooperatifleri, üretici ve tüketiciyi ilişkilendirecek gıda müşterekleri, ticari olmayan sağlık merkezleri ve kreşler sayılabilir. Ancak, Bonefeld'in tartışmaya açtığı çizgiden ilkel birikim kavramını ele aldığımızda, karşı bir örgütlenme pratiğinin temellerini de kamusallaştırma ve özgüçlenmenin sınırlarının daha ötesine taşımak gerekecektir. Bonefeld kavramı iki temelde ele alır: emeğin üretim araçlarından ayrılması ve bunun yeniden üretimi. Bu savla ilerleyecek olursak, Fırat ve Genç'in önerdiği gibi müşterekleşme mekânsal müşterekler yaratmanın ötesine geçmeli ve emeğin üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve feminist yaklaşımla ilkel birikimi yorumlayan Federici'nin⁵⁶ savını takiben emeğin yeniden üretiminin de toplumsallaştırılması ile mümkün olabilir. Bu anlamda yukarıdaki tartışmayı geliştirmek için, kamusallaştırma kavramının ötesine geçebilecek bir kavram olarak toplumsallaştırmayı kullanmayı öneriyorum. Toplumsallaştırma kavramı iki temelde daha güçlü bir argüman kurmamızı sağlayacaktır. İlk olarak, kamusallaştırma tartışmasında kamu-özel ikiliğini aşma çabası olsa da bu ikilikten çıkmanın yolu kamu temelinden ortaya atılan kamusallaştırma kavramı yerine bize daha geniş ve kolektif bir zemini kurmada temel sağlayacaktır. İkilikler üzerine kurulu bir tartışmadan ziyade, farklı sınıfların yan yana gelme ve kolektif bir mekanı örgütlenme potansiyelini

farklı sınıflar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin sosyalizasyonu üzerinden kavramsallaştırdığımızda mümkün olduğunu ileri sürüyorum. Bu yaklaşım aynı zamanda kısıtlı bir politik manevra alanı sağlayan özelleştirme karşıtı hareketlerin de sınırlarını ortaya koyma potansiyeli taşımaktadır. Burada bizim için önemli olan, kamuya ait bir alanın özelleştirilmesi durumunun ilkel birikim tartışmalarında görülen çitleme hareketinden nasıl farklılaştığıdır. Günümüz tartışmalarından özelleştirme ve kamunun kendi ait alanlardan yoksun bırakılması ilkel birikim tartışması içine oturtulduğunda, yoksunlaştırma anının sermayenin yeniden kurulum uğrağı ve (her zaman olmasa da) birikim sürecinin çalışan sınıflar aleyhine işleminin başlangıcıdır. İkinci olarak, böylesi bir kavramsallaştırma bize hem üretim hem de yeniden üretimin araçlarının ele geçirilmesini kapsama zeminini de sağlayacaktır. Böylece, emeğin üretim ve yeniden üretimin araçlarından ayrılması uğrağını bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak tanıyan ve bu ayrımı ortadan kaldırmayı hedefleyen bir toplumsal yeniden kurulum olarak toplumsallaştırma kavramını kullanmak bize kentsel mücadele alanında yeni alanlar da açma imkanı sağlayacaktır.

Sonuç

Dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan benzer kentsel mücadele süreçleri, bu yazının başında da söz ettiğimiz gibi küresel piyasalarla eklemlenme sürecinin hızlandığı günümüz kapitalizmde farklı bir kentsel mücadele hattının da örülmesi ihtiyacı ile karşı karşıyadır. Bu ihtiyaç, yukarıda ele alınan toplumsallaştırma temelli bir mücadele hattının sermayenin kurulumu ve yeniden üretimi uğrağı olarak kavramsallaştırıldığında borçlanma karşıtı bir mücadele ve toplumsal değişim potansiyeli taşımaktadır. Her yerelin kendi dinamikleri etrafında örgütleneceği bir mücadelenin yadsınmadığı bu yaklaşım, küresel bir mücadelenin ortak eksenini olarak görülebilir.

Bu kapsamda, ilkel birikim tartışmasının güncel yorumlarında ve günümüz kentsel mücadelesinin omurgasını oluşturan olay-temelli mücadelelerin aşarak toplumsallaştırmayı hedefine koyan bir mücadelenin temeli; salt kamusal bir mekanın 'var ve yok' olarak kavramsallaştırmasının ötesinde tartışılabilmesi için yoksunlaştırma yolu ile birikim yerine sermayenin yeniden kurulumu ile birikim kavramsallaştırması ile aşılabılır. Sermayenin yeniden kurulum uğrağı, toplumsalın yeniden kurulumunun ayrılmaz bir parçası olduğundan mücadelenin potansiyellerini ortaya koymakta da kolaylaştırıcı olacaktır. Sermayenin kurulum anını hem bir uğrak hem de süreklilik olarak kabul ettiğimizde bu uğrağın ve tekrar etme potansiyellerini ortadan kaldıracak bir toplumsal yeniden yapılanmanın üretim araçları ile yeniden üretim araçlarının özgürleştirilmesi temelinde yattığını savlıyoruz. Bu yaklaşım, teorik tartışmanın en soyut düzeyi olarak kabul edilebilir. Burada önemli olan, en soyut düzlemde kapitalist sistem ve patriyarkal sistemi doğrudan hedefle-

⁵¹ Çelik ve Ergenç, 2016.

⁵⁴ Akçay ve Azizoğlu, 2015, s. 131.

⁵² Akçay ve Azizoğlu, 2014; 2015.

⁵⁵ Fırat ve Genç, 2015.

⁵³ Akçay ve Azizoğlu, 2015, s. 130.

⁵⁶ Federici, 2012.

yen bir örgütlenme yapısının kabulünde yatmaktadır. Takip eden somutlama düzeylerinde farklı coğrafya ve zamanlarda farklı biçimler alan mücadele yapıları ile karşı karşıya kalabiliriz. Bu yapıların oluşması, karar alma süreçlerinin farklı ölçeklerde dağıtılarak, her yerelin özgünlüklerine göre şekil alması ile mümkün olabilecek açık uçlu bir süreçtir. Diğer yandan ise, ücretli emeği sermayenin boyunduruğundan kurtarmanın ötesinde cinsiyet temelli işbölümünü de aşmayı hedefleyen bir örgütlenme yapısı kurulmalıdır. Bu yapı, kadının bedeni üzerindeki kontrolünün yeniden sağlandığı bir toplumsallaşmanın kuruluşu ve kadın-ışi/erkek-ışi ayırımının kaldırıldığı bir yapılanma ile mümkün olabilir. Bu nedenle, güncel mücadelelerde ve teorik tartışmada hakim yaklaşımların cinsiyet körlüğünün deşifre edilmesi patriyarka-karşıtı bir mücadelenin örülebilmesinde en az anti-kapitalist bir mücadelenin gerekliliği kadar elzemdir.

Kaynaklar

- Akçay, Ü. ve Azizoğlu, B. (2014) "Kamulaştırma mı, Kamusallaştırma mı?", <http://baslangicdergi.org/kamulastirma-mi-kamusallastirma-mi-umitakcay-bert-azizoglu/> (Erişim Tarihi 8 Nisan 2016)
- Akçay, Ü. ve Azizoğlu, B. (2015) "Devletleştirme, Kamusallaştırma ve Müşterekleştirme", *Başlangıç Dergisi*, Sayı 3, s.125-136.
- Bonefeld, W. (2014) "Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine", Ed.: O. Göztepe (editör) *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*, İstanbul, Notabene, s. 65-88.
- Boratav, K., Şenses F., Türel, O., Voyvoda, E. (Ed.) (2015) *AKP'li Yıllarda Emeğin Durumu, Bağımsız Sosyal Bilimciler*, İstanbul, Yordam Kitap.
- Castells, M. (2015) "The Egyptian Revolution", Ed.: J. Goodwin ve J. M. Jasper (editör) *The Social Movements Reader*, Sussex, Wiley Blackwell, s. 45-52.
- Çakır, G. Ve Aktükün-Başpınar, Ö. (Ed.) (2015) *Gezi Tartışmaları*, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- Çelik, Ö. ve Ergenç, C. (2016) "Ankara'nın Kent Mücadelesi ile İmtihanı", *Saha Dergisi*, Sayı 3, s. 10-14.
- Çelik, Ö. (2014) "Urban neoliberalism, strategies for urban struggles, and 'the right to the city', Interview with Jamie Gough", *Capital and Class*, Sayı 38(2), s. 414-451.
- De Angelis, M. (2014) "Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist 'çitlemenin' sürekli karakteri", Ed.: Göztepe, O. (editör) *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldırıcı*, İstanbul, Notabene, s. 89-114.
- Federici, S. (2012) *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction and Feminist Struggle*, Oakland, PM Press.
- Fernandes, E. (2007) "Constructing the right to the city in Brazil", *Social and Legal Studies*, Sayı 16(2), s. 201-19.
- Fırat, D. (Ed.) (2014) *Sokağın Belleği*, Ankara, Dipnot.
- Fırat, B. Ö. ve Genç, F. (2015) "Müşterekler Politikasının Güncelliği", *Başlangıç*, Sayı 3, s. 137-147.
- Goldstone, J. A. (2015) "Understanding Revolutions: The Arab Uprisings", Ed.: J. Goodwin ve J. M. Jasper (editör) *The Social Movements Reader*, Sussex, Wiley Blackwell, s. 398-404.
- Gough, J. (2014) "The difference between local and national capitalism, and why local capitalisms differ from one another: A Marxist approach", *Capital and Class*, Sayı 38(1), s. 197-210.
- Göztepe, Ö. (Ed.) (2013) *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*, İstanbul, Notabene.
- Harvey, D. (2004) "'Yeni' emperyalizm: mülksüzleşme yoluyla birikim", *Praksis*, Sayı 11, s. 23-48.
- Harvey, D. (2008) "The right to the city", *New Left Review*, Sayı 53, s. 23-40.
- Harvey, D. (2012) *Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz*, İstanbul, Metis.
- Harvey, D. (2013) *Asi Şehirler*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Kara, A., Karaduman, Ö., Dinçer, Y. (Ed.) (2014) *18 Brumaire'den Taksim Direnişine Geziyi Soldan Kavramak*, İstanbul, Kalkedon.
- Kuymulu, M.B. (2013) "The vortex of rights: the 'Right to the City' at the crossroads", *International Journal of Urban and Regional Research*, Sayı 37(3), s. 923-40.
- Lefebvre, H. (1968/1996) *Le droit a la ville*, Paris: Anthropos. English translation 'The Right to the City', Part II in Kofman, E. And Lebaş, E. (1996) *Lefebvre: Writings on Cities*. Oxford, Blackwell.
- Lefebvre, H. (1970/2003) *La revolution urbaine*, Paris: Gallimard. English translation (2003) *The Urban Revolution*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Lenin, V. I. (1899/1960) "The Development of Capitalism in Russia", in *Collected Works*, Volume 3, London, Lawrence & Wishart.
- Luxemburg, R. (1913/1963) *The Accumulation of Capital*, London, Routledge.
- Madra, Y. (Ed.) (2015) *Türkiye'de Yeni İktidar Yeni Direniş*, İstanbul, Ayrıntı.
- Marx, K. (1973) *Grundrisse*, Harmondsworth, Penguin.
- Mayer, M. (2009) "The 'right to the city' in the context of shifting mottos of urban social movements", *City*, Sayı 13(2/3), s. 362-74.
- Milkman, R., Luce, S. ve Lewis, P. (2015) "Occupy Wall Street", Ed.: J. Goodwin ve J. M. Jasper (editör) *The Social Movements Reader*, Sussex, Wiley Blackwell, s. 30-44.
- Mitchell, D. (2003) *The Right to the City: social justice and the fight for public space*, New York, Guilford Press.
- Osorio, L. (2006) "The world charter on the right to the city", Ed.: UNESCO International Public Debates: Urban Policies and the Right to the City, Paris, UNESCO, s. 107-110.
- Öğütte, V. S. ve Göker, E. (Ed.) (2014) *Gezi ve Sosyoloji*, İstanbul, Ayrıntı.
- Sadri, S. Z. vd (Ed) (2013) *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, M. (2013) *Kent Kapital ve Gezi Direnişi*, Ankara, Nota Bene Yayınları.
- Şengül, T. (2015) "Gezi başkaldırısının ertesinde kent mekanı ve siyasal alanın yeni dinamikleri", *METU JFA*, Sayı 32(1), s. 1-20.
- Tonak, A. (2013) *Kent Hakkı'ndan İsyana*, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Tuğal, C. (2013) *Gezi'nin Yükselişi, Liberalizmin Düşüşü*, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Uluğ, Ö. M. ve Acar, Y. G. (Ed) (2014) *Bir Olmadan Biz Olmak*, İstanbul, Dipnot.
- UN-HABİTAT (2002a) Press release, first ever World Urban Forum successfully launched. Nairobi, 29 April [WWWdocument]. URL <http://www.unhabitat.org/content.asp?typeid=5&catid=7&cid=2609> (Erişim tarihi 21 Ekim 2011)
- UN-HABİTAT (2002b) Report of the first session of the World Urban Forum. Nairobi 29 April-3 May [WWWdocument]. ÜRL <http://www.unhabitat.org/categories.asp?catid=584> (Erişim tarihi 21 Ekim 2011).
- Ülger, Z. (2015) "Müşterekler Mücadelesinde Devlet Mülkiyeti Olarak Kamuyla Hesaplaşmak", *Başlangıç*, Sayı 3, s. 149-154.